

Tydskrif vir Geesteswetenskappe

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen
Zeitschrift für die Geisteswissenschaften
Journal of Humanities

Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns
The South African Academy for Science and Arts

Jaargang 56 | Volume 56 | **JUNIE 2016**
Nommer 2-2 | Number 2-2 | **JUNE 2016**

Tydskrif vir Geesteswetenskappe
Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen
Zeitschrift für die Geisteswissenschaften
Journal of Humanities

Geakkrediteer/Accredited ISSN 0041-4751
Geakkrediteer/Accredited EISSN 2224-7912

Die publikasie van hierdie tydskrif word moontlik gemaak deur 'n ruim subsidie van die
L.W. Hiemstra Trust – Opperig deur Riekie Hiemstra ter herinnering aan
Ludwig Wybren (Louis) Hiemstra
The publication of this journal is made possible by a substantial subsidy from the
L.W. Hiemstra Trust – established by Riekie Hiemstra in memory of
Ludwig Wybren (Louis) Hiemstra

2-2

Uitgewer/Publisher

Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns

The South African Academy for Science and Arts

Engelenburghuis/house, Ziervogelstr 574

Privaat sak/Private bag X11

Arcadia 0007

Suid-Afrika/South Africa

Junie/June 2016

Tydskrif vir Geesteswetenskappe

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen

Zeitschrift für die Geisteswissenschaften

Journal of Humanities

Hoofredakteur/Editor in Chief:

RC (Ina) Wolfaardt-Gräbe – Algemene Literatuurwetenskap/Theory of Literature

REDAKSIE / EDITORIAL BOARD

AE (Arend) Carl – Opvoedkunde; Kurrikulumstudie/Education; Curriculum Studies

WAM (Wannie) Carstens – Taalkunde/ Linguistics

CS (Fanie) de Beer – Filosofie, Inligtingkunde/Philosophy, Information Science

LM (Lourens) du Plessis – Regsfilosofie/Philosophy of Law

PJ (Pieter) Fourie – Kommunikasiewetenskap/Communication Science

DP (Danie) Goosen – Godsdienwetenskap/Religious Studies

IJ (Izak) Grové – Musiekwetenskap/Musicology

EF (Ernst) Kotzé – Toegepaste Linguistiek/Applied Linguistics

DS (Dave) Lubbe – Rekeningkunde/Accountancy

JD (Tom) McLachlan – Taalpraktisyn/Language practitioner

FJ (Ferdinand) Potgieter – Filosofie van die Opvoedkunde/ Philosophy of Education

F (Fransjohan) Pretorius – Geskiedenis; Erfenisstudies/History; Heritage Studies

DFM (Danie) Strauss – Filosofie/Philosophy

HP (Hennie) van Coller – Letterkunde/Literature

J (Jacques) van der Elst – Nederlandse Letterkunde/Dutch Literature

L (Louise) Viljoen – Afrikaanse Letterkunde; Algemene Literatuurwetenskap/Afrikaans Literature/Theory of Literature

AJ (Albert) Venter – Politieke Wetenskap/Political Science

MP (Marié) Wissing – Psigologie/Psychology

REDAKSIERAAD/ADVISORY EDITORIAL BOARD

Nasionaal/National

W (Willie) Burger – Afrikaanse Letterkunde/Afrikaans Literature

JS (Jaco) Dreyer – Praktiese Teologie/Practical Theology

LK (Lambert) Engelbrecht – Maatskaplike Werk/Social Work

ME (Eduard) Fourie – Sielkunde/Psychology

JC (Jean) Sonnekus – Privaatreg/Private Law

JW (Johan) Strydom – Sakebestuur/Business Management

GB (Gerhard) van Huyssteen – Taalwetenskap/Linguistics

LJ (Louis) van Niekerk – Onderwysersopleiding/Teacher Education

G (Grietjie) Verhoef – Geskiedenis/History

Y (Yusef) Waghid – Opvoedkundige Beleidstudies; Filosofie van Opvoedkunde; Demokratiese Burgerskapsonderwys/Educational Policy Studies; Philosophy of Education; Democratic Citizenship Education

Internasionaal/International

James Athanasou – Psigometrie/Psychometrics (University of Technology, Sydney, Australia)

Reuven Bar-On – Emosionele Intelligensie/Emotional Intelligence (University of Texas, Medical Branch USA)

P (Petra) Engelbrecht – Opvoedkunde/Education (Canterbury, UK)

Jaap Goedegebuure – Letterkunde/Literature (Leiden Universiteit, Nederland)

E (Ena) Jansen – Letterkunde/Literature (Vrije Universiteit en Universiteit van Amsterdam, Nederland)

Sebastian Kortmann – Regswetenskap/Law (Radboud Universiteit, Nijmegen, Nederland)

Paul T Roberge – Taalkunde/Linguistics (University of North Carolina, Chapel Hill, USA)

WL (Willie) van der Merwe – Godsdienfilosofie en -wetenskap/Philosophy of Religion and Religious Studies (Vrije Universiteit, Amsterdam, Nederland)

Paul van Tongeren – Filosofie/Philosophy (Radboud Universiteit, Nijmegen, Nederland)

Georgi Verbeeck – Historiografie/History (Universiteit van Maastricht en Katholieke Universiteit Leuven, België)

Belle Wallace – Onderwys vir begaafde leeders/Education for gifted learners (Oxford, UK)

Ex officio: D (Dionē) Prinsloo – Hoof Uitvoerende Beampte/Chief Executive Officer

Tydskrif vir Geesteswetenskappe, gepubliseer deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, verskyn kwartaalliks in Maart, Junie, September en Desember.

Journal of Humanities by the South African Academy for Science and Arts is published quarterly in March, June, September and December.

Intekengeld vir 2016 in Suid-Afrika (BTW en posgeld ingesluit):

Subscription fees for 2016 in South Africa (VAT and postage included):

Tydskrif vir Geesteswetenskappe: R285,00 per jaargang/volume

S.A. Tydskrif vir Natuurwetenskap en Tegnologie: R250,00 per jaargang/volume

Nuusbrief /Newsletter: R95,00 per jaargang/volume.

Outeurs word versoek om die voorskrifte agter in die tydskrif noukeurig te volg.

Authors are requested to adhere to the guidelines as published in the back of the journal.

Menings deur outeurs is nie noodwendig ook die standpunt van die uitgewer nie.

Opinions expressed in the journal are not necessarily upheld by the publisher.

Rig korrespondensie aan/Correspondence to:

Die Publikasiebeampte/The Publications Officer

Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns

Privaat sak/Private bag X11, Arcadia 0007, Suid-Afrika/South Africa.

publikasies@akademie.co.za; www.akademie.co.za

Tel: 0861 333 786 x 4; Faks/Fax: 012 329 0293

TYDSKRIF VIR GEESTESWETENSKAPPE
Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen
Zeitschrift für die Geisteswissenschaften
Journal of Humanities

Jaargang 56 Nommer 2-2, Junie 2016 / Volume 56 Number 2-2, June 2016

Inhoudsopgawe

NAVORSINGS- EN OORSIGARTIKELS / RESEARCH AND REVIEW ARTICLES (2)

INA WOLFAARDT-GRÄBE

Redakteursnota..... 505

GERRIT SCHUTTE

Vetula Hottentota en andere naturalia. Brieven van Hendrik le Sueur, J.A. van Plettenberg en Petrus Camper over de ontdekking van Afrika / *Letters of Hendrik le Sueur, J.A. van Plettenberg and Petrus Camper on the exploration of Africa* 507

JANNIE ROSSOUW, FANIE JOUBERT EN ADÈLE BREYTENBACH

Suid-Afrika se fiskale keuses gemodelleer: Afgrond of plato? / *Modelling South Africa's fiscal choices: Cliff or plateau?* 534

CORNELIUS BOOYSE, CECELIA JANSEN, EJ VAN NIEKERK EN HÉLÈNE MULLER

Die verband tussen werksbevreëdiging en die leierskapstyl van bestuurders: 'n Gevallestudie uit die banksektor / *The relationship between work satisfaction and the leadership style of managers: A case study from the banking sector* 555

ANDRIES RAATH

Politieke en regsfilosofiese perspektiewe op politokratiese kommunitarisme: 'n Diskoers met Danie Goosen en Koos Malan / *Political and legal philosophical perspectives on politocratic communitarianism: A discourse with Danie Goosen and Koos Malan* 573

SHANIE BOSHOF EN LAMBERT K. ENGELBRECHT

Kapasiteitsbou van informele gemeenskapsgebaseerde organisasies in die Suid-Afrikaanse welsynsektor: Die bydrae deur gevestigde maatskaplike diensorganisasies / *Capacity-building of informal community-based organisations in the South African welfare sector: The contribution of established social service organizations*..... 592

JÈAN STEYN

'n Vergelyking van polisiekuultuurhoudings van mans en vrouens in die Suid-Afrikaanse Polisie diens oor 'n tien jaar tydperk / *A comparison of police culture attitudes of men and women in the South African Police Service over a ten year period* 608

GRIETJIE VERHOEF

“Sonder onderwys, geen bevryding”: Die vestiging van 'n grondslag vir swart onderwys in Suid-Afrika, 1952–1968 / *“There can be no freedom without education.” Laying the foundations for black education in South Africa, 1952–1968* 627

GARFIELD BESTER EN DESERÉ NOKE

Veranderlikes wat verband hou met swart hoërskoolleerders se prestasie in Afrikaans as 'n tweede taal / *Variables which relate to the achievement of black high school learners in Afrikaans as a second language* 641

ANSIE LESSING EN MARIKE DE WITT

Die ondersteuning van die voorskoolse kind met betrekking tot ontluikende leesvaardigheid – 'n looddsstudie / *The support of the preschool child as emergent reader – a pilot study* 660

ANNEMARIE LOUBSER, ANITA E PIENAAR EN AUDREY KLOPPER

Die verband tussen geselekteerde biografiese veranderlikes en Graad R-onderwysers se houding teenoor die ontwikkeling van perseptueel-motoriese vaardighede van Graad R-leerders / *The relation between selected biographical variables and the attitude of Grade R teachers towards the development of perceptual motor skills of Grade R learners* 678

CILLIERS VAN DEN BERG

Histerie en Perversie (deel I): Enkele teoretiese opmerkings oor slagofferskap binne traumadiskoerse / *Hysteria and Perversion (Part I): Some theoretical observations on victimhood in trauma discourses* 693

H VAN COLLER EN A VAN JAARSVELDT

Deiktiese patrone in die verfilming van JM Coetzee se *Disgrace* (2008): Deel 1 / *Deictical patterns in the film version of JM Coetzee's Disgrace (2008): Part 1* 710

TAALRUBRIEK

TOM McLACHLAN

Die dierbare Engels 725

BOEKBESPREKING / BOOK REVIEW

M le Cordeur: *Die Sideboard – 'n altaar en 'n teken van 'n regverdige God* (Simon Bruinders)..... 727

INHOUDSOPGAWE: Jaargang 56 Nommer 2-1, Junie 2016 / Volume 56 Number 2-1, June 2016..... 731

Redakteursnota

Die Junie 2016-nommer van die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* word in twee afsonderlike boeke gedruk:

Jaargang 56, Nommer 2-1 (TGW 56 (2-1)) en

Jaargang 56, Nommer 2-2 (TGW 56 (2-2))

Die eerste boek bevat ’n tiental artikels waarin allerlei “monnemente” van Afrikaans terugskouend oor die eerste negentig jaar van Afrikaans as amptelike taal krities ondersoekend aan bod gestel word. Die gasredakteurs van hierdie spesiale temanommer, Ernst Kotzé en Fransjohan Pretorius, verduidelik in hulle Voorwoord dat dit aan die een kant gaan om ’n konkrete monument om iets abstraks te probeer visualiseer – vandaar die afbeelding van die Taalmonument in die Paarl op die voorblad; aan die ander kant word ’n bonte verskeidenheid van virtuele *taal*monumente oorsigtelik bekend gestel as bakens op die ontwikkelingspad van Afrikaans – verskillende terreine word gedek, vanaf die historiese en die leksikografiese tot die belangrikheid van ’n digitale ruimte vir Afrikaans. Inderdaad: “monnemente” wat die (Afrikaanse) leser se toegespitste aandag opeis, en tereg bewondering afdwing vir wat vermag kon word.

Die tweede boek bevat ’n twaalfstal artikels, eweneens oor ’n verskeidenheid terreine en vakgebiede: die vroeë geskiedenis aan die Kaap aan die hand van enkele briewe; fiskale keuses in die ekonomie en leierskapstyle in die bankwese; polities-regsfilosofiese perspektiewe na aanleiding van twee onlangs verskene boeke; gemeenskapsgebaseerde kapasiteitsbou in die welsynsektor; die grondslae van swart onderwys asook, swart hoërskoolleerders se prestasie; aspekte van voorskoolse onderwys en, les bes, ’n tweetal artikels waarin die soeklig val op literêr-teoretiese aspekte – onderskeidelik psigoanalitiese benaderings en filmteorie. Die tweede aflewering van die Taalrubriek verskyn ook in hierdie tweede boek.

Sommige bydraes word in die Septemberuitgawe gekontinueer: die twee literêr-teoretiese artikels word geïllustreer aan die hand van tekste; en ’n rubriek waar standpunte gedebatteer kan word na aanleiding van die polities-regsfilosofiese artikel word in die vooruitsig gestel.

Ina Wolfaardt-Gräbe

Mei 2016

Vetula Hottentota en andere naturalia. Brieven van Hendrik le Sueur, J.A. van Plettenberg en Petrus Camper over de ontdekking van Afrika

Letters of Hendrik le Sueur, J.A. van Plettenberg and Petrus Camper on the exploration of Africa

GERRIT SCHUTTE

Emeritus hoogleraar

Geschiedenis van het Nederlands protestantisme

Vrije Universiteit, Amsterdam

Professor Extraordinarius

Departement Geskiedenis

Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria

E-pos: gj.schutte31@gmail.com

Gerrit Schutte

G.J. SCHUTTE is emeritus hoogleraar geschiedenis van het Nederlands protestantisme aan de Vrije Universiteit Amsterdam en Professor Extraordinarius aan het Departement Geschiedenis, Universiteit van Suid-Afrika. Hij studeerde en promoveerde aan de Universiteit van Utrecht en doceerde tot 2005 moderne en contemporaine geschiedenis aan de Vrije Universiteit. Zijn specialismen zijn de geschiedenis van de Verenigde Oostindische Compagnie, van het calvinisme en van de Nederlands – Zuid-Afrikaanse betrekkingen. De Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns verleende hem in 2006 de Stalprys vir Geskiedenis. Zijn meest recente publicaties zijn *Seer teder beminde Heer Vader en Vrouw Moeder! Brieven van de Groninger familie Fockens in de Oost, 1748-1783* (2014), *Op de zolders van de Keizersgracht. Nederlands – Zuid-Afrikaanse geschiedenissen* (2014); hij verleende medewerking aan de uitgave van de *Bronnen betreffende Kerk en School in de goevernementen Ambon, Ternate en Banda ten tijde van de VOC, 1605-1791* (2015, 6 banden).

G.J. SCHUTTE is Professor Emeritus of the history of Dutch Protestantism at the Vrije Universiteit Amsterdam, and Professor Extraordinarius, Department of History, Unisa. He obtained his PhD at Utrecht University and up to 2005 taught modern and contemporary history at the VUA. The history of the VOC, of Calvinism and of the Dutch – South-African relations are areas of his special interest. In 2006 he was awarded the Stals Prize for History by the South African Academy for Science and Arts. His latest books are *Seer teder beminde Heer Vader en Vrouw Moeder! Brieven van de Groninger familie Fockens in de Oost, 1748-1783* (2014), *Op de zolders van de Keizersgracht. Nederlands – Zuid-Afrikaanse geschiedenissen* (2014) and co-editor of *Bronnen betreffende Kerk en School in de goevernementen Ambon, Ternate en Banda ten tijde van de VOC, 1605-1791* (2015, 6 vols).

ABSTRACT***Letters of Hendrik le Sueur, J.A. van Plettenberg and Petrus Camper on the exploration of Africa***

After 1750, and especially in the 1770's, a boost was given to the exploration of Africa by a series of explorers, collecting specimens of natural products, research material for various scholars in Europe. In that context, the VOC (Dutch East India Company) and its Cape Colony administrators had an important role as facilitators. Explorers got assistance, and rare plants, bulbs and animal were transported to Europe. A. Vosmaer, director of the zoo of Stadholder William V, and the Leiden professor Albinus published a series of studies of recently discovered African animals sent from the Cape, while the Groningen professor of medicine Petrus Camper was a specialist in dissecting animals, such as apes, rhino, ant-eater, hippo, elephant. Camper was very interested in the relationships between the human races and developed craniology. Both the Cape surgeon Hendrik le Sueur, a former student of Camper, and Governor Van Plettenberg, sent Camper information and research-materials. This article edits a letter of Van Plettenberg and a letter of thanks from Camper, and three letters of Le Sueur, one of which gives the case of the illness and cure of the secretary of the orphan's court J.H. Blankenberg. And a research note of Camper, describing the dissection of the head of a Gonnema lady sent by Le Sueur.

KEY WORDS: Africa, VOC, Hendrik le Sueur, J.A. baron van Plettenberg, Petrus Camper, Gonnema Hottentot lady, explorations, scholarly contact, research, medicine, biology, race

KERNBEGRIPPEN: Afrika, VOC, Hendrik le Sueur, J.A. baron van Plettenberg, Petrus Camper, Gonnema Hottentottin, ontdekkingen, wetenschappelijke samenwerking, onderzoek, geneeskunde, biologie, ras

SAMENVATTING

Met name na 1770 trok een reeks ontdekkers Afrika binnen; zij verzamelden allerlei planten en dieren en zonden die naar Europa, waar verscheidene geleerden ze bestudeerden. Nederlandse geleerden hadden daar een grote rol in, dankzij de medewerking van de VOC en haar Kaapse bestuurders, die informatie en naturalia stuurden. De Groningse medicus en bioloog Petrus Camper was de eerste anatoom die bijvoorbeeld een olifant, rinoceros, orang oetang, miereneter en wrattenzwijn ontleedde. Hij was ook erg geïnteresseerd in de menselijke rassen en ontwikkelde de craniometrie. Van Plettenberg was een van zijn leveranciers, maar ook de Kaapse chirurgijn Hendrik le Sueur. Dit artikel publiceert vijf onbekende brieven: één brief van Van Plettenberg, een bedankbrief van Camper, en drie van Le Sueur, die hem naast een beschrijving van een ziektegeval van de secretaris van de Weeskamer J.H. Blankenberg ook het hoofd van een Gonnema Hottentottin zond.

Wie de *Hedendaagsche historie of tegenwoordige staat van Afrika* van 1763 ter hand neemt, ziet al snel dat het alleen de randen van het continent beschrijft. Ook de beschrijving van de Kaap is niet meer dan een samenvatting van Kolbe's *Naaukeurige en uitvoerige Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop* uit 1727. De *Nieuwste en beknopte beschryving van de Kaap der Goede-Hoop*, weer vijftien jaren later verschenen, in 1778, beloofde enthousiast "een dag-verhaal van eenen landtogt naar het binnenste van Afrika", maar bij nadere bestudering blijkt die landtocht het verslag

te zijn van de expeditie van Hop en Brink door Namaqualand uit 1761.¹ De ontdekking van Afrika, zelfs van het binnenland van zuidelijk Afrika, moest toen dus nog beginnen. Het zou bijvoorbeeld zelfs nog tot december 1778 duren, totdat R.J.Gordon de Oranjerivier haar die naam gaf. De ontdekking van Afrika maakte echter in het vierde kwart van de achttiende eeuw een geweldige sprong vooruit, niet alleen geografisch maar vooral op het terrein van de etnografie en de natuur, de flora en fauna. Keer op keer werd het Kaapse binnenland verkend en beschreven.² Een reeks van wetenschappelijk geschoolde reizigers (Thunberg, Sparrman, Masson, Swellengrebel, Paterson, Gordon, Vaillant³) trokken zuidelijk Afrika in en verzamelden gegevens, waarnemingen en realia voor wetenschappelijk onderzoek. Zij probeerden meer te weten te komen dan wat het standaardwerk van Kolbe verschaftte over de Khoikhoi en de verhalen die enkele grootwildjagers en drosters vertelden over de Bosjesmannen en de Kaffers, zoals zij toen aangeduid werden, hun gebruiken, opvattingen en onderlinge verhoudingen.⁴ Ze beschreven hun fysieke kenmerken: huidskleur, lichaamsbouw, vorm van de schedel, geslachtsdelen en gebruiken als semicastratie, besnijdenis, tatoeages. Masson, Sparrman, Thunberg en Paterson beschreven de planten en het Afrikaanse dierenrijk, Vaillant de vogelwereld,⁵ Hop bracht het vel van een giraffejong naar Kaapstad⁶ en Gordon heeft als eerste een volwassen giraffe ontleden en beschreven. Hij en anderen zonden ook verder allerlei naturalia als onderzoeksmateriaal aan wetenschappers in Europa.

¹ *Hedendaagsche historie of tegenwoordige staat van Afrika* (Amsterdam: Isaak Tirion 1763); *Nieuwste en beknopte beschrijving van de Kaap der Goede Hope; benevens een dag-verhaal van eenen landtocht, naar het binnenste van Afrika, door het land der kleine en groote Namaquas*. (Amsterdam: J.H. Schneider 1778).

² Zie bijvoorbeeld Gouverneur J.A. van Plettenberg aan Hendrik Swellengrebel 7.3.1780: ‘de landmeeter Leijste is werkelijk bezig met de Kaart, die voornemens mijne Heeren Meesteren aan te bieden, in verwagting dat door dat Canaal publijck sal gemaakt werden’ (G.J. Schutte ed., *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel oor Kaapse sake 1778-1792* (Kaapstad 1982) 109.; vergelijk C. Koeman ed., *Tabulae geographicae Coloniae Bonae Spei* (Amsterdam 1952) Plaat VI.

³ C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope 1772-1777* (Cape Town: Van Riebeeck Society, 2 vols, 1975-77); A. Sparrman, *A Voyage to the Cape of Good Hope ... to the Country of the Hottentots and the Caffres ... 1772-1776* (Cape Town: Van Riebeeck Society, 2 vols, 1975-77); F.R. Bradlow ed., *Francis Masson's account of three journeys at Cape of Good Hope 1772-1775* (Cape Town: Tablecloth Press 1994); G.J. Schutte, Hendrik Swellengrebel in Afrika, 1776-1777 (in bewerking); V.S. Forbes and J. Rourke eds., *Paterson's Cape Travels, 1777-1779* (Johannesburg 1980); Peter E. Raper and Maurice Boucher eds., *Robert Jacob Gordon, Cape Travels 1777 to 1786* (Houghton: The Brehurst Press, 1988. 2 vols); Ian Glenn ed., *François Levaillant, Travels into the Interior of Africa via the Cape of Good Hope*. Vol. I (Cape Town: Van Riebeeck Society 2007).

⁴ Siegfried Huigen, ‘Huishoudingen van ‘Caffers’ en ‘Hottentotten’: voorstellingen van inwoners van zuidelijk Afrika in de Gordon Atlas’, in Siegfried Huigen, *Verkenningen van Zuid-Afrika. Achttiende-eeuwse reizigers aan de Kaap* (Zutphen: Walburg Pers 2007) 87-112; Siegfried Huigen, ‘Erroneous and Complete False assertions on the Hottentots’: Peter Kolbe’s Reassessment of the Early Modern Discourse on the Hottentots’, in Siegfried Huigen and Jean Komers eds., *Interpretations of colonial representations* (NICCOS 44; Saarbrücken 2004: Verlag für Entwicklungspolitik 2004) 7-33; David Johnson, ‘French Representations of the Cape “Hottentots”’: Jean Tavernier, Jean Jacques Rousseau and François Levaillant’, in: David Johnson, *Imagining the Cape Colony. History, Literature and the South African Nation* (Claremont 2012) 35-63.

⁵ François Levaillant, *Histoire Naturelle des Oiseaux d’Afrique* (Paris 1796-1808), vergelijk L.C. Rookmaaker, *The Zoological Exploration of Southern Africa 1650–1790* (Rotterdam 1989) 177-271.

⁶ Expeditie van Hendrik Hop en C.F. Brink 1761-1762, jaarnaal gepubliceerd in *Nieuwste beschrijving*.

Antropologen daar discussieerden over de samenhang tussen mens en mensaap, tussen de rassen, over schepping en evolutie.⁷ Afrika werd wetenschappelijk ontdekt.⁸

De rol van de VOC

De Verenigde Oostindische Compagnie, haar bewindhebbers en bestuurders aan de Kaap hadden daarin een fundamentele rol. Er werden landmeters en kaartenmakers het binnenland in gestuurd, reizigers-ontdekkers die het binnenland van (Zuid-)Afrika introkken kregen steun en wetenschappers in de Republiek kregen allerlei gegevens en naturalia om te bestuderen, terwijl wetenschappelijke genootschappen en uitgevers de resultaten mochten publiceren. De Franse astronoom De la Caille mocht zich voor lange tijd vestigen aan de Kaap en zijn weerkundige data verschenen voor het eerste in het Nederlands.⁹ De Zweedse botanicus Thunberg was in dienst bij de VOC als chirurgijn, Vaillant arriveerde als konstabelsmaat, de Schotse tuinman William Paterson mocht commandant Gordon vergezellen. Vaillant had credentiebrieven bij zich van een Amsterdamse Bewindhebber van de Compagnie, op zich al genoeg om leden van de Politieke Raad als fiscaal W.C. Boers en commandant R.J. Gordon hem behulpzaam te doen zijn. Gordon combineerde zijn reizen met militaire opdrachten: de verkenning en kartering van de grenzen en het leggen van goede relaties met de inheemse bevolking. In de wereld van de VOC vol rangen en standen was een genoeg doen aan invloedrijke relaties vanzelfsprekend en dus zond Gordon aan de Stadhoudelijke collectie het unieke skelet en vel van een giraffe, zoals hij zijn wetenschappelijke bevindingen (tekeningen, notities, huiden en skeletdelen) stuurde aan een bevriende wetenschappelijke relatie, de Leidse hoogleraar J.N.S. Allamand, die voor publicatie ervan zorgde in een nieuwe editie van het befaamde standaardwerk *Histoire Naturelle* van de Fransman De Buffon.¹⁰

De giraffe was niet de enige waarmee Gordon de Stadhoudelijke collectie verrijkte en hij was ook niet de enige donateur. Adriaan Vosmaer, de “directeur van de Vorstelyke Natuur- en Konst-Kabinetten en Diergaarden” van Erfstadhouder Willem V, publiceerde een reeks beschrijvingen van (Zuid-)Afrikaanse dieren uit de stadhoudelijke collectie, ontvangen van Gouverneur Rijk Tulbagh, Secunde O.L.Hemmy, Gouverneur J.A. baron van Plettenberg en commandant R.J. Gordon. Zijn beschrijvingen verschenen zowel in het Nederlands als het Frans.¹¹ Het betrof de volgende dieren, met opgave van het jaar van ontvangst en de namen van de betrokken schenkers.

De Stadhoudelijke Diergaarde

Vosmaers eerste publicatie was een *Beschryving van een onlangs nieuw ontdekt en nog geheel onbekend soort van Africaansch Breedsnuitig varken of Bosch-zwyn* (wrattenzwijn, 1766), waarvan

⁷ M.C. de Meijer, *Race and Aesthetics in the Anthropology of Petrus Camper (1722-1789)* (Amsterdam 1999).

⁸ L.C. Rookmaaker, *The Zoological Exploration of Southern Africa 1650-1790* (Rotterdam 1989).

⁹ Abt de la Caille, ‘Metereologische of Weerkundige waarneemingen’, in *Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij voor Wetenschappen* 2 (1755) 93-116.

¹⁰ J.N.S. Allamand in G.L. Leclerc De Buffon, *Histoire Naturelle, générale et particuliere*, nouvelle edition. Vol. 12 (Amsterdam 1769), 13 (1770), 15 (1771), Supplément 4 (1778), Supplément 5 (1781). Overzicht van Gordons bijdragen aan Allamand: L.C. Rookmaaker, ‘De bijdrage van Robert Jacob Gordon (1743-1795) tot de kennis van de Kaapse fauna’, *Documentatieblad werkgroep 18e eeuw* 46 (1980) 10-17 en Rookmaaker, *Zoological De Exploration*, 60-129.

Gouverneur Tulbagh in 1765 een levend exemplaar had gezonden. Tulbagh had eerder (1759) al een bizam-kat gestuurd en later nog een “zeldzaame Africaansche gladgeschubde Worm-hagedis” en een “Africaansch basterd-mormeldier” (“Aan de Kaap de Goede Hoop is dit Diertje bekend onder de benaming van Klip-Das”).¹² Veel dank verdiende volgens Vosmaer O.L. Hemmy, omdat hij erin slaagde naar Nederland te laten overbrengen “een hier zo zeldzaam leevend overgebracht Schepzel”, namelijk een orang oetan uit Borneo, hem door zijn zoon G. Hemmy uit Batavia toegezonden.¹³ Hemmy heeft in 1767 ook een Kaapse sekretarisvogel opgezonden, die twee jaar later nog “volmaakt wel” in de diergaarde rondliep.¹⁴

De Stadhoudelijke dierentuin ontving ook als eerste in Europa een levende Koedoe, gestuurd door Van Plettenberg in 1776.¹⁵ Van Plettenberg zond in 1780 ook een Quagga,¹⁶ twee zebra's, een gnou (die onderweg stierf) en tenslotte ook nog een Kaapse eland, waarvan de Stadhouders overigens al eerder, in 1748/49, twee exemplaren had bezeten.¹⁷ In zijn beschrijving citeerde Vosmaer de beschrijving van de eland door R.J. Gordon, intussen uitgegeven door prof. Allamand in de *Histoire Naturelle* van Buffon.¹⁸ Gordon/Allemand/Buffon en Sparrman waren Vosmaer voor, toen hij in 1784 de Gnous beschreef, die hij in 1774 en 1776 had ontvangen van Van Plettenberg.¹⁹ Het waren een bul en een vrouwelijke gnou, maar het was geen gelukkig paar en ze overleefden een onderling gevecht niet. Gordon had overigens in 1774 de diergaarde bezocht, meldde Vosmaer, en had hem gezegd dat de Hottentotten “in derzelver Taal of Spraak” het dier zoiets als Nou of Gnou noemden. Vosmaer citeerde ook uit Plettenbergs brieven een beschrijving van die beesten en hun leefomgeving. Gordon bracht Vosmaer ook in 1774 een “hartebok, aan de Kaap de Goede Hoop bekend onder de benaming van den pronkbok”, ook wel “trekbok” of “springbok”. Gordon, vertelde Vosmaer, had “dit diertje, noch jong zynde, naar Holland meedegenoomen, en te gelijk eene melkgeevende Geit. In de Diergaarde overgebracht zoog het nu en dan maar zeer weinig; de Geit kwam na genoeg met onze geiten overeen, derzelver couleur was een weinig blaauwachtiger grys, en stierf niet lang hier zynde”; de springbok leefde tot augustus

¹¹ De Nederlandse edities werden verzameld in A. Vosmaer, *Regnum Animale* (Amsterdam 1804). Zie ook Rookmaaker, *Zoological Explorations*, 112-113. Een algemene kennismaking biedt B.C.Sliggers en A.C. Wertheim, *Een vorstelijke dierentuin. De menagerie van Willem V* (Haarlem 1994).

¹² A. Vosmaer, *Beschryving van de zeer zeldzaame langstaartuige, ruw-geschubde Slang-Hagedis mogelijk in Africa vallende? Gelyk mede van de zeldzaame Africaansche, gladgeschubde Worm-hagedis van de Kaap de Goede Hoop* (Amsterdam 1774); A. Vosmaer, *Beschryving van eene zeldzaame Afrikaansche nog niet beschreeven Kat-soort, genaamd de Bizaam-kat, op de Kaap de Goede Hoop vallende* (Amsterdam 1771); A. Vosmaer, *Natuurlyke Historie van het Africaansch Basterd-Mormeldier* (Amsterdam 1767).

¹³ A. Vosmaer, *Beschryving van de zo zeldzaame als zonderlinge Aap-soort, genaamd Orang-Outang, van het eiland Borneo* (Amsterdam 1778) 13.

¹⁴ A. Vosmaer, *Beschryving van eenen Afrikaanschen nog geheel onbekenden Roof-vogel, de Sagattarius genaamd, op de Kaap de Goede Hoop vallende* (Amsterdam 1769).

¹⁵ A. Vosmaer, *Beschryving van de nog genoegzaam onbekende en een der grootste soort van Hartebokken, genaamt Coudou, van de Kaap de Goede Hoop* (Amsterdam 1783) 7.

¹⁶ Vosmaer, *Coudou*, 10 nt.

¹⁷ A. Vosmaer, *Beschryving van het nog genoegzaam onbekend Africaansch dier, aan de Kaap de Goede Hoop, bekend onder de verkeerde benaming van Eland; doch by de Hottentotten aldaar genaamd Canna* (Amsterdam 1783)

¹⁸ De Buffon, *Histoire Naturelle*, Suppl. V.

¹⁹ A. Vosmaer, *Beschryving van een nieuw viervoetig dier, aan de Kaap de Goede Hoop geheeten: Boschbuffel, en by de Hottentotten aldaar genaamd Gnou* (Amsterdam 1784); Vosmaer verwees naar Allamand, ‘Gnou’ in De Buffon, *Histoire naturelle* (Suppl. Tom. XV; Amsterdam 1781); Buffon, ‘Gnou ou Niou’ in Buffon, *Histoire Naturelle* (Suppl. Tom VI p.89, Paris 1782); A. Sparrman, ‘Gnu’, in *Konigl. Schwedische Akademie der Wissenschaften* 41 (Leizig 1783).

of september 1777.²⁰ Op verzoek van Vosmaer, die in de stadhoudelijke collectie een niet duidelijk beschreven mol bewaarde waarvan Paterson hem in 1780 vertelde dat hij uit de Kaap kwam, stuurde Van Plettenberg in 1783 enkele exemplaren, bewaard in een niet nader gespecificeerd 'Liquor'. De vergelijking was niet gemakkelijk, maar Vosmaer toonde ze bij een bezoek aan de collectie aan zowel Sparrman als Vaillant en beiden bevestigden het oordeel van Paterson.²¹ Een laatste beschrijving van Vosmaer betrof *de Afrikaanschen Naakthalsigen Nimmerzat of Wulp, aan de Kaap de Goede Hoop genoemd Bosch-Kalkoen*; over de schenker en datum van ontvangst werd gezwegen.²²

Hoogtepunt van Vosmaers reeks beschrijvingen van pas ontdekte Afrikaanse dieren was ongetwijfeld de *Beschryving van het nog weinig bekende, en 't allerhoogste van de viervoetige, Dieren, die, in de afgeleegene Wildernissen van Africa, gevonden worden, en 't welk aan de Kaap de Goede Hoop bekend is, onder den naam van: Kameel-paard (Camelopardalis) en by oude en latere Schrijvers onder dien van Giraffe*.²³ Het betrof de giraffe die Gordons gezelschap in december 1779 in Namaqualand niet ver van de Oranjerivier geschoten had en waarvan Gordon het vel en het geraamte door Gouverneur Van Plettenberg naar Nederland had laten sturen, met twee tekeningen.²⁴ Vosmaers beschrijvingen waren steeds voorzien van tekeningen en ontledingverslagen van het betrokken dier. Van de giraffe waren alleen de huid en het skelet beschikbaar. Toch mocht de befaamde Groninger hoogleraar Petrus Camper het skelet bestuderen en analyseren. Vosmaers beschrijving van de bovengenoemde Orang outan leidde tot ruzie met diezelfde Camper. Camper had eerder dode orang outans ontleed en had het exemplaar van de Stadhouder in leven urenlang bestudeerd, maar het ontleden van het dode dier werd hem als eerste niet gegund.²⁵

Petrus Camper

Petrus Camper (1722–1789) was al in eigen tijd een man met grote faam.²⁶ Hij bezat een groot tekentalent en volgde ook schilderles, maar hij koos toch de medische studie te Leiden. Hij was een leerling van de natuurkundigen W. J. 's Gravesande en Petrus van Musschenbroek die empirici à la Newton waren, en in het bijzonder van Boerhaave's opvolger H.D. Gaubius en de anatoom B.S. Albinus. Camper ontwikkelde zich tot een arts en wetenschapper met een brede belangstelling, ook buiten het medisch bedrijf, en met een duidelijk gevoel van maatschappelijke verantwoordelijkheid. Hij doceerde te Amsterdam, Franeker en vanaf 1763 in Groningen, maar was ook een tijdlang lid van de Staten van Friesland (hij was getrouwd met een rijke Friese regentendochter)

²⁰ A. Vosmaer, *Beschryving eener nieuwe soort van kleenen harteboek, by de Hollandsche volksplanting aan de Kaap de Goede Hoop bekend onder de benaaming van Pronkbok* (Amsterdam 1784).

²¹ A. Vosmaer, *Beschryving van een Genoegzaam onbekende Africaansch Diertje, van de Kaap de Goede Hoop; aldaar algemeen onder de benaaming van MOL bekend, en door my, in onderscheiding van andere, genaamd: De groenglanzige Mol* (Amsterdam 1787).

²² (Amsterdam 1804).

²³ (Amsterdam 1787).

²⁴ Gordon, *Cape Travels*, 367-369.

²⁵ Petrus Camper, 'Kort berigt wegens de ontleding van verscheidene Orang Outans ... 1777', *Algemene vaderlandsche letter-oefeningen* 1 (1779) 18- 36. De Meijer, *Race and Aesthetics*, 127-128; J.K. van der Korst, *Het rusteloze bestaan van dokter Petrus Camper* (Houten: Bohn Stafleu van Loghum 2008) 164-169.

²⁶ Literatuur over Camper: De Meijer, *Race and Aesthetics*; Van der Korst, *Petrus Camper*; Klaas van Berkel, Mart van Lieburg, Bart Ramakers, *Petrus Camper. The Groningen Meteor* (Hilversum: Verloren 2015).

en tenslotte de Raad van State. Camper was een voorstander van de pokken-inenting en bestreed de runderpest en ook de paalworm (die de dijken ondermijnden en overstromingen mogelijk maakten).

Als wetenschapper was Camper een groot voorstander van waarneming en onderzoek. Om de inrichting en werking van het menselijk lichaam te ontdekken, ontleedde hij tal van mensen, ook in demonstraties voor zijn studenten. Hij ontleedde ook veel dieren – niet alleen Hollandse varkens en koeien maar ook zeldzame dieren uit Afrika en Azië. Zijn publicaties over de resultaten van zijn anatomische analyse van de orang outan,²⁷ olifant,²⁸ en rhinoceros²⁹ kregen veel aandacht en verschenen in het Latijn, Nederlands, Frans en Duits.

De anatomie maakte Camper tot antropoloog. Bijzondere aandacht schonk hij aan de raciale kenmerken en verschillen. In dat kader bestudeerde (verzamelde en tekende!) hij de schedels van diverse rasyten, wat hem bracht tot de ontwikkeling van de wetenschap van de craniometrie. Bekend is dat zijn collectie diverse schedels bevatte.³⁰ Ras was een actueel onderwerp in de tweede helft van de achttiende eeuw. De bijbelse notie van de monogenese van de mens (Adam en Eva als oerouders van alle mensen) werd ondermijnd door opvattingen over evolutie en de ontwikkeling van de opvatting van hogere en lagere rassen (Chain of Beings). Campers craniometrie is veel beschouwd als een wetenschappelijke verdediging van de suprematie van het blanke ras. Zijn befaamde tekening van de vergelijking van de gezichtshoeken van een orang outan, zwarte Angolees, Aziat en Europeaan zijn veel beschouwd als bewijs, dat Camper geloofde in de nauwe relatie tussen aap en zwarte mens.³¹ De Meijer heeft duidelijk gemaakt, dat Camper opvattingen ontleend aan de fysico-theologie zoals de monogenese combineerde met de Verlichte gedachte van de gelijkheid van alle mensen. Hij erkende een mate van vergelijkbaarheid van mens en dier. Een reeks aan modificaties verbond hen, ook aap en mens. Maar tegelijkertijd benadrukte hij ook de verschillen. Zijn waarnemingen en ontleding van een orang outan uit de dierentuin van de Erfstandhouder leerden hem bijvoorbeeld, dat die op vier poten liep, en gezien zijn anatomie ook niet in staat was om echt rechtop te lopen.³² Camper erkende dus naast relatie ook variatie, de verschillen van de rassen, en hij hield zich bij de monogenese en wilde niet spreken van hoger of lager: elk was gemaakt naar eigen bestemming, “equally perfect”.³³

Uiteraard bleef het verschil tussen blank en zwart Camper fascineren. Hij was een van de eersten die een handvol lichamen van zwarte mensen ontleedde. Zijn bevindingen maakte hij publiek in 1764 in een *Redevoering over den oorsprong en de Kleur der Zwarten, voorgelezen in den Ontleedkunsten Schouwburg te Groningen*, die hij zes jaar later in een publikstijdschrift

²⁷ Camper, ‘Kort berigt wegens de onteding van verscheidene Orang Outans’.

²⁸ ‘Kort berigt van de ontleding eens jongen [Aziatische] elephant’, *Hedendaagsche vaderlandsche letter-oefeningen* 3 (1774) 293-314.

²⁹ ‘Dissertatio de cranio rhinocerotis africana, cornu gemino’, *Acta Academicæ scientiarum* 2 (1780) 193-209; *Natuurkundige verhandelingen over den orang-outan, ...rhinoceros ...en het rendier* (Amsterdam 1782). L.C. Rookmaaker, ‘The Slow Recognition of the African Rhinoceros from Hondius to Camper’, in Siegfried Huigen & Jean Kommers eds., *Interpretations of Colonial Representations* (Saarbrücken 2004) 35-54.

³⁰ Om anachronisme te voorkomen gebruik ik de toenmalige benamingen.

³¹ Petrus Camper, *Over het natuurlijk verschil der wezenstrekken in menschen van onderscheiden landaart en ouderdom* (Utrecht: B. Wild en J. Altheer 1791) bijlage; De Meijer, *Race and Aesthetics*, 108-109.

³² De Meijer, *Race and Aesthetics*, ch.3; Camper, ‘Kort berigt wegens de ontleding van verscheidene Orang Outans’.

³³ De Meijer, *Race and Aesthetics*, 53. Vergelijk echter Kort, *Petrus Camper*, 218-221 ‘Geloof en wetenschap’, ‘Camper en de verlichting’, 125.

De Rhapsodist uitgaf.³⁴ Er is verschil in huidskleur, “dat veelen, schoon verkeerdelijk, gewaand hebben, dat de Zwartten een bijzonder geslacht uitmaakten, ’t welke niet van Adam afkomstig was”, schreef Camper.³⁵ Maar die velkleur is dan ook het enige dat zwartten van andere mensen verschilt. Camper wist ook: “Laat Adam zwart ... bruin, getaand of wit geschapen zijn, zijn nakomelingen moesten noodzaakelijk, zoodra zij over de wijduitgestrekte aarden verspreid werden, naar het land de bijzondere voedzels en ziekten verschilden, van kleur en gedaante veranderen”.³⁶ Camper putte uit die wetenschappelijke bevinding een duidelijke maatschappelijke conclusie: “laten we de hand van broederschap aan de Negers en Zwartten te geeven, en dezelve te erkennen voor de waare nazaaten van den eersten mensch, wien wij allen voor onzen Vader erkennen”.³⁷

Camper onderhield contact met een breed scala van vakbroeders, leerlingen en anderen, inclusief bewindhebbers en dienaren van de VOC, in het bijzonder oudstudenten.³⁸ Hij gebruikte dat netwerk uiteraard om medische en natuurkundige informatie uit te wisselen. Bekend is, dat hij met Robert Gordon in contact stond.³⁹ Op de lijst van Campers’ correspondenten stonden echter nog twee mensen uit de Kaap de Goede Hoop: J.A. baron van Plettenberg en Hendrik le Sueur.⁴⁰ Joachim Ammema baron Van Plettenberg (1739–1793) stamde uit Friesland maar woonde vanaf december 1767 aan de Kaap, van 1771 tot 1785 als gouverneur. Het behoorde tot zijn functie geleerden van dienst te zijn en hij deed dat met interesse; hij was bovendien persoonlijk bekend met Camper. Maar wie was Hendrik le Sueur?

Hendrik le Sueur

Hendrik le Sueur (geboren 28 augustus 1740) was de jongste van de drie zoons van ds. F.le Sueur, die van 1729 tot 1746 predikant van Kaapstad was, en Johanna Catharina Swellengrebel, een dochter van Johannes Swellengrebel, die oud-lid van de Raad van Politie was.⁴¹ Hendrik Swellengrebel, die 1739–1751 Gouverneur van de Kaap was, en zijn opvolger Rijk Tulbagh (Gouverneur 1751–1771), waren ooms van hem. Hendrik trok naar Nederland om medicijnen te gaan studeren in Groningen (1762), en rondde die op 20 april 1768 af met een proefschrift over *De temporis corporis humani*.⁴² Daarop keerde terug naar de Kaap en verwierf zich als chirurgijn-medicus een goede naam. Hij diende de gemeenschap ook regelmatig als lid van de Commissie voor Huwelijksake Zaken, de Diaconie, de Weeskamer en als Burgerraad lid van de Raad van Justitie.

In april 1785 werd op voorstel van de Kaapse Eerste Opperchirurgijn Pieter Domus een opperchirurgijn (Johannes Kalenberg) gelicht uit een uitkomend schip en benoemd tot derde

³⁴ ‘Redevoering over den oorsprong en de kleur der zwartten’, *De Rhapsodist* 2 (1772) 373-394; zie ook De Meijer, *Race and Aesthetics*, 68-81.

³⁵ Camper, ‘Redevoering over den oorsprong en de Kleur der Zwartten’, 375.

³⁶ Camper, ‘Redevoering over den oorsprong en de Kleur der Zwartten’, 393; Camper deelde dus de mening van de Franse bioloog Buffon, die omgeving en klimaat oorzaken van de huidskleur noemde.

³⁷ Camper, ‘Redevoering over den oorsprong en de Kleur der Zwartten’, 394.

³⁸ Zo noemde hij bijvoorbeeld de Bataviase stadsapothecaris J.P. Hoffmann (in 1766 in Groningen gepromoveerd; onderweg naar patria in 1780 overleden aan de Kaap: Resolutie Politieke Raad 18.4.1780) en Bataviase stadsdokter J. van der Steege in zijn ‘Ontleding van een Orang Outang’, *Algemene Vaderlandsche Letteroefeningen* 1779, deel 1, 2^e stuk, 18, 26.

³⁹ Dagboekantekening 20 november 1777, in Robert Jacob Gordon, *Cape Travels, 1777 to 1786* (Johannesburg 1988) 92; vergelijk hieronder nt 97.

⁴⁰ R.W.P. Visser ‘Voorlopige inventaris van Camper’s correspondentie’, in *Documentatie De achttiende eeuw* 17 (september 1972) 7-24.

⁴¹ S.P. Engelbrecht, *Die Kaapse predikante van die sewentiende en agtiende eeu* (Pretoria 1952) 54-55; *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek* IV (Durban 1981), 324.

⁴² *Album Studiosorum Academiae Groninganae*, 20.9.1762.

chirurgijn op het hospitaal. Van de passerende schepen werden steeds meer impotente ingebracht, aldus Domus, zodat de beide hospitaalgebouwen regelmatig 900 tot 1000 zieken huisvestten, van wie velen “dagelijx met d’uiterste en allerzorgvuldigste oplettendheid moeten worden behandelt”. Te veel werk dus voor de twee “practisijns” die als Eerste en Tweede chirurgijns aan het hospitaal verbonden waren.⁴³ Kalenberg overleed echter na een paar maanden en dat gaf de Kaapse commandant R.J. Gordon gelegenheid tot een radicale herschikking van de medische zorg. De praktijk is, aldus Gordon, dat de militairen van het Kaapse garnizoen in de hospitalen liggen naast patiënten “die van de Scheepen aankomen [en dientengevolge] besmet geraakten met de Epidemicque ziekten, die zodanige Scheepelingen ten hospitale aan bragten, waardoor veele van hun, voor dewelke anderzints geen off wijnig gevaar uit derzelve oorspronkelyke krankheeden te vreesen was, dodelijk aangetast en ten grave gerukt wierden”. Gordon stelde dus ruimtelijke scheiding tussen die beide soorten groepen zieken, en voor het militaire hospitaal (en de militaire posten, ook aan de oostkust) een eigen militaire medische dienst, bestaande uit een Chirurgijn Majoor en twee assistenten. Aldus geschiedde, en zo werd “tot Chirurgijn Major van ’t guarnizoen aangesteld en in dienst genomen Medicinae Doctor Hendrik le Sueur, onder eene gagie van f 60 ’s Maands”, en twee assistenten.⁴⁴ Heren XVII vroegen later de redenen van deze beslissing, maar Gordon herhaalde zijn argumenten en de Politieke Raad stelde zich er achter.⁴⁵ Het is overigens opmerkelijk, dat Gordon zijn voorstel baseerde op een medische argumentatie. Had hij die ingefluisterd gekregen van Le Sueur? Die had inderdaad oog voor dergelijke zaken. Op zijn voorstel werd bijvoorbeeld in mei 1787 een proef genomen met het bestrijden van de “kwale dampen” in het hospitaal met een veel belovende azijnbehandeling door een passerende Franse chirurgijn.⁴⁶ Het lijkt trouwens dat Gordon ook niet te spreken was over de kwaliteit van de zorg van de Eerste Opperchirurgijn en zijn staf. Dat kan men tenminste ontleen aan de opdracht die Le Sueur kreeg toen hij op 18 september 1787 als opvolger van Pieter Domus werd benoemd tot Eerste Opperchirurgijn van het Hospitaal. Samen met de “buiten Regenten en Commissarissen over het Hospitaal” (de hoofdadministrateur J.I. Rhenius, Gordon en de soldijboekhouder Cl. Matthiessen Jr) moest hij voorstellen inleveren om de huishouding en “behandeling en oppassing der zieken” in het intussen gereed gekomen nieuwe Hospitaal te verbeteren.⁴⁷ Overigens was Le Sueurs benoeming opmerkelijk, want daarbij werd de tweede opperchirurgijn gepasseerd. Heren XVII vroegen dan ook er om welke redenen. De Raad van Politie antwoordde: le Sueur was beter dan de tweede opperchirurgijn, die ook geen vorderingen maakt; Le Sueur was gepromoveerd, en “eene lange Jaeren in deeze Colonie blijken heeft gegeven van zijne kundigheid omtrent interne Ziektens”.⁴⁸

Intussen had Le Sueur inderdaad goed opgetreden in verband met een van die epidemische ziekten waarover Gordon het had. Op 22 januari 1788 arriveerde het retourschip Avenhorn aan de Kaap; aan boord heerste onder de ruim honderd opvarenden en met name de slaven onder hen de kinderziekte oftewel (kinder)pokken, oorzaak van enkele rampzalige epidemieën van 1713, 1755 en 1767.⁴⁹ Het schip mocht onder Robbeneiland ankeren, maar onder strikte quarantaine.

⁴³ Resolutie Politieke Raad 29.4.1785.

⁴⁴ Resolutie Politieke Raad 26.8.1785. De assistenten heetten Carel Lodewijk Spindelin en Christiaan Zweinholt.

⁴⁵ Resolutie Politieke Raad 7.8.1787, rescriptie van Gordon op vraag in de Missive van Heren XVII van 28.12.1786.

⁴⁶ Resolutie Politieke Raad 10.5.1787.

⁴⁷ Resolutie Politieke Raad 18 september 1787.

⁴⁸ Resolutie Politieke Raad 27 november 1789.

⁴⁹ R.S. Viljoen, “Disease and Society: VOC Cape Town, its people and the smallpox epidemics of 1713,

Bijna vier weken later meldde een medische commissie van chirurgijnen onder voorzitterschap van Le Sueur, dat die isolatie tot medio maart gecontinueerd moest worden. Intussen dienden de zieke schepelingen hun kleding en beddegoed te vernietigen, en alle anderen ze reinigen en wassen, en alle goederen goed luchten. Sinds medio maart mochten de schepelingen zich op Robbeneiland vertreden. Uiteindelijk, op 20 april, werd de quarantaine na zeventien weken – waarin geen nieuwe gevallen waren voorgevallen – beëindigd. De schepelingen mochten aan land, op voorwaarde dat ex-patienten alleen in nieuwe kleren kwamen. Ook bij het lossen van de lading golden extra voorwaarden.⁵⁰

Eind mei 1789 arriveerde een Militaire commissie onder leiding van de zeekapitein J.O. Vaillant om de defensie van de VOC te inspecteren. Nog voordat Vaillant zijn onderzoek had gedaan, oordeelde hij zeer negatief over het Hospitaal in Kaapstad. “Dit kostbaare etablissement voor de Compagnie heeft geen bestier, en ik geloof, dat daar in veele oneerlijke handelingen plaats hebben”. Het nieuwe Hospitaal, waaraan tien jaar gebouwd was, was volgens Vaillant groot; beneden kazerne, boven hospitaal, waar rijen britsen met zieken liggen, door elkaar, zonder toezicht. “De Epidemie drijft alle ogenblikken de talrijke bewoonders van deezen, en door de vuyligheeden, die deeze weder rondom het Hospitaal brengen, is de van de buyten inkomende lugt wederom zo fris niet als wel behoorde”. De ongelukkige patienten kregen “geen verschoning, zo van lijf als beddegoed”, en herstellende patiënten in het buitenhospitaal, die meestal geen eigen kleren of beddegoed bezaten, kregen niets en sliepen op de kale planken. “Zij zijn daar met evenveel ordre als de wilde paarden onder de afdekken zijn, die hun in de bosschen tot een schuilplaats verstrekken”.⁵¹ Het is opmerkelijk, dat Vaillant de Eerste Opperchirurgijn niet expliciet verantwoordelijk stelde voor deze deplorabele situatie. Voor de bouw en inrichting van het Nieuwe Hospitaal was Le Sueur inderdaad niet verantwoordelijk, en voor de verstrekking van beddegoed en dergelijke waren vermoedelijk vooral de buitenregenten-leden en de Politieke Raad (sinds enkele jaren geconfronteerd met door Heren XVII opgelegde bezuinigingen) verantwoordelijk.

Over de praktijk van dokter Hendrik le Sueur voor zijn benoeming aan het Hospitaal weten we weinig. De Zweedse medicus C.P. Thunberg, een leerling van de befaamde botanicus Linnaeus, trok 1772–1775 door het binnenland van de Kaap, met name op zoek naar nieuwe planten. Hij vertelde in zijn reisverslag dat hij kort na zijn aankomst in juni 1772 op uitnodiging van Hendrik le Sueur een tochtje maakte naar Paarl. Om een patiënt te gaan bezoeken, die koorts had en daarom zijn ledematen feitelijk niet meer kon bewegen.⁵² Kennelijk informeerde Le Sueur Thunberg over de medische zorg aan de Kaap, want in zijn boek schreef Thunberg tamelijk gedetailleerd over de situatie in het Hospitaal (inclusief de onkunde van de staf) en de voorschriften over epidemische ziekten.⁵³

Het is dus bepaald gelukkig, dat enkele brieven van Le Sueur aan zijn Groningse leermeester professor Camper bewaard zijn gebleven. Ze geven zicht op het fungeren van Le Sueur als dokter

1755 and 1767’, *Kleio* 27 (1995) 22-45. Een plakkaat van 5/7 mei 1767 gebruikt de termen kinderziekte en kinderpokken als synoniemen (*Kaapse Plakkaatboek* III).

⁵⁰ Resoluties Politieke Raad 19.2.1788, 5 en 18.3.1788, 20.4.1788. Onbekend is of Le Sueur bekend was met P. Camper, *Aanmerkingen over de inenting der kinderziekte*

⁵¹ O.J. Vaillant aan J.C. van der Hoop, Caap 28 Juli 1789, in S. Dörr, *De kundige kapitein. Brieven en bescheiden betrekking hebbende op Jan Olphert Vaillant, kapitein-ter-zee (1751-1800)* (Zutphen 1988) 182.

⁵² C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope 1772-1775* (V.S. Forbes ed.; Cape Town: Van Riebeeck Society 1986) 39-40.

⁵³ Thunberg, *Travels*, 37-39.

en zijn bijdrage aan de wetenschap, de ontdekking van Afrika. Kennelijk nam le Sueur het initiatief tot de correspondentie, en ze moet wel intensiever geweest zijn dan de bewaard gebleven brieven.⁵⁴

De eerste brief beschrijft een casus, die de nog weinig ervaren jonge dokter Le Sueur behandelde aan de hand van de instructies die Camper op de praktijk colleges had geleerd: nauwkeurig waarnemen, kennis van het lichaam en ziekten en goed behandelen. En met succes.

1. Hendrik le Sueur aan Petrus Camper, 7 juli 1773⁵⁵

Wel Edele Hooggeleerde Heer!

By retour van het koorn-schip⁵⁶ neeme ik de vrijheit UwE. deeze toe te zenden, en UwE. te communicereen dat ik nevens Vrouw en twee Zoons van een voorspoedige gezontheit jouisseren [genieten],⁵⁷ met toewensching dat deeze UwE. Mevrouw en Familie in een volmaakte welstant zal geworden.⁵⁸

Eenige bijzonderheden deezer uithoek betreffende weet ik niet, dat UwE. attentie waardig is, alleen moet ik UwE. melden dat wij voor eenige weken een zwaare Storm gehat hebben, waardoor een hollands schip zwaar geladen en gereset om naar Batavia te vertrekken van sijn ankers op strant geslagen is, de capitijn nevens de officieren except een, en grootste gedeelte van het volk omgekoomen.⁵⁹

Terwijl ik tans de eer heb met UwE. brievenwisseling te houden, zal het denk ik UwE. niet onaangenaam zijn dat ik UE. [e]en Casus Chirurgicus die ik in mijn practijk gehat heb mede deelen.⁶⁰

Het was den 18 Jan. 1770 toen ik ten huise van wijlen den Heer J.H. Blankenberg (gewesen Secretaris der Weeskamer alhier, gestorven den 24 Jan. dezes jaar)⁶¹ geroepen wiert, die zedert

⁵⁴ Voor de uitgave en annotatie van deze teksten ben ik zeer veel dank verschuldigd aan Prof.dr. Otto Bleker, em. hoogleraar gynaecologie UvA, de classicus P.Dorland, dr. Klaas van der Hoek, conservator Bijzondere Collecties UvA, J. Le Grand, conservator Groninger Universiteitsmuseum en Jaco van der Merwe, Wes-Kaapse Provinsiale Argief, Kaapstad.

⁵⁵ Universiteit van Amsterdam, Bijzondere collecties X.82a. De brieven van Hendrik Le Sueur aan Petrus Camper (hier brieven nrs 1, 4 en 5) zijn eerder uitgegeven, met geringe en gedeeltelijk onjuiste transcriptie en annotatie, in T.W. van Heijningen ed., *Wouter van Doeveren and Petrus Camper in Paris. The Travel Diaries and Related Correspondance* (The Hague 2014) 269-271, 282-284 en 316-317.

⁵⁶ Jaarlijks stuurde de VOC in die jaren een schip naar de Kaap, om een lading tarwe en andere Kaapse producten (wijn) te halen. De Bartha Petronella (880 ton) vertrok 18.7.1773 en arriveerde 8.10.1773 te Texel.

⁵⁷ Le Sueur was 3 juni 1770 getrouwd met Dorothea Elisabeth Scheller; hun oudste twee (van tenslotte 9) kinderen waren Frans Sebastiaan Valentijn (ged.27.10.1771) en Jacobus Johannes (ged.16.5.1773; overleden voor 30.5.1775, vergelijk nt 99).

⁵⁸ Camper was in 1756 getrouwd met Johanna Bourboom; zij zou in 1776 overlijden aan borstkanker. Er waren drie zoons.

⁵⁹ De Jonge Thomas verongelukte op 31 mei 1773; bekend bleef het optreden van Wolraad Woltemade die bemanningsleden redde en daarbij zelf verdrong. De VOC doopte nog datzelfde jaar een nieuw schip als De Held Woltemade. Volgens de Resolutie van de Kaapse Politieke Raad van 2.6.1773 overleefden in totaal 67 schepelingen de ramp; de enige geredde officier was de onderstuurman Jan Jacobsz van Norden.

⁶⁰ We mogen aannemen, dat Le Sueur Campers *Demonstrantionum anatomico-pathologicarum* (Amsterdam 1760-1762, 2 vol.) kende.

⁶¹ Johannes Henricus Blankenberg, geboren aan de Kaap, was onderkoopman, lid van de Raad van Justitie en secretaris van de Weeskamer. Hij woonde in Kaapstad, Blok E., maar bezat ook Rijgersdaal aan de Liesbeekrivier (boedelbeschrijving MOOC8/14.59 van 30.1.1773). Hij was getrouwd met

het jaar 1768 in het begin der maand Maij in den ouderdom van 69 jaaren en 9 maanden, door de vrijwing van een calminke cabaij ofte Japon gevoert met grijn,⁶² zijn regte been aan de tendo Achillis [achilles pees] ontvelde, waardoor aan het been ontstaan sijn Ulcera Chronica [zweren] die dan eens scheenen te beteren, dan weder veel erger wierden.

Veele hebben over dat been gepracticeert ofte hun raat gegeven, onder welke ook geweest sijn Engelse chirurgijns, met hunne schepen hier ter reede leggende.

Ten tijde voornoemt bij den Patient bovengemelt geroepen sijnde, vont ik den zelve in de volgende droevigen toestand leggen.

De Pols was zeer ras en intermitterent [een zeer snelle pols en van tijd tot tijd bleef een slag weg], het geheele licha[a]m met stuiptrekkingen aangedaan, hij was geheel buiten kennis, slaande en werpende alles van sig, verbazent hart dog teffens met een doffe geluit kermende, gevende teken van een beswijkende pijn.

Iets van dien aart niet meer bijgewoont hebbende, en door de zoo droevige als verschrikkelijke toestant waar in de Patient was, wiert ik bijkans buitenstaat gestelt, mijne gedagten tot desselfs hulp te verzaamelen.

Ik wagtende na den huispracticijn die was den Chirurgijn F. van Nierop,⁶³ nam dat tijdstip waar om den Patient nader te examineeren, dus willende ik hem wat te drinken geven, nam hij het zeer gretig na zig, dog het thewater aan de Pharijnx [keel] gekomen sijnde wierp of spoog hij het met een verbazent gebrul en stuiptrekking van het gehele lichaam uit als een Hijdrophobus.⁶⁴

Teffens merkte ik ook dat hij dikwils met zijne handen de Teeldeelen vreen [wreef], waarom ik die examinerende bevont, dat hij ook aan een Stranguria [pijnlijke, moeilijke urinelozing] laboreerde, waar aan hij zeer veel pijn gevoelde, want wanneer er een droppel te voorschijn kwam, kermde hij zeer, met drajinge van het geheele lichaam. Het kwaade been beziende was het vel zoo ontaart en hart bijna als bortpapier, en aan de binnen kant van de kuit was een abces die zeer dik en verheven uitgezet was, ter plaatse alwaar in decemb. befor[e]ns een opening tot ontlasting van etter gemaakt was, dog waardoor nu niets ontlast wiert, waarom ik besloot dat daar verdikte en scherpe etter was die ontlast moest worden, en dat diezelfde etter oorzaak was van alle die symptomata, prikkelende de groote velzenuw van de kuit, sijnde een tak van den Nervus Ischiadicus [heupzenuw], en door de aaneenschakeling en aandoening van dien een Stranguria ontstaan was, desgelijks ook de Lumbales [lendenen] aangedaan wordende, de Dorsales [rug] ook mede gevoelden teffens de Intercostalis [nervus intercostalis, tussenribzenuw] gevolglijk ook het octavum [gehoorzenuw] pas gevende takken aan de Pharijnx en Larynx [strottehoofd] etc., daar ik hier op te letten hat. Want de Ademhaling was zeer bezwaarlijk, de slikking ondoenlijk, het waateren niet als bij droppels.

Niets was er dan te doen om die Symptomata te verhinderen, als de verdikte etter vloeijbaar te maaken ende te loosen, waar toe ik verkoos het Cataplas: Gailardië ex Mic:pan. et exs.sisatr.

Anna Margaretha van der Heyden, die hem slechts een half jaar overleefde; de beschrijving van haar boedel (MOOC8/14.80 van 10.6.1773) werd door Le Sueur getekend namens de Weeskamer.

⁶² Blankenberg droeg dus een lange huisjas (kabaai of japon) van calminke, een kostbare wollen stof met aan een kant een satijnachtige glans, gevoerd met grijn oftewel fluweel.

⁶³ François van Nierop uit Rotterdam, derde meester bij de VOC in 1743-45, weer in dienst 21.4.1750 als oppermeester, uit dienst op de Kaap 31.8.1754 als vrijburger.

⁶⁴ Iemand die aan watervrees lijdt, die mensen bijvoorbeeld krijgen bij hondsdoelheid, tetanus of hysteric (H. Pinkhof, *Vertalend en verklarend woordenboek van uithemse geneeskundetermen* (5de druk bewerkt door G.J. Schoute; Haarlem 1963) 245. Mogelijk kende Le Sueur J.H. Ottens, 'Waarnemingen van twee personen van een en denzelven hond gebeten, en beide aan de watervrees gestorven', in *Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen* 9 (1767) 277-312.

ac. [een compres/pleister van broodpap, waardoor wat kokardebloem⁶⁵] verkiezende dezelve om de zindelijkheid, en omdat in andere Apostemata [abcessen] bevonden heb, die van een resolverende versterkende en levensbeweging herstellende kragt te sijn.

Dat Catapl: geduurig warm opgelegd sijnde, bedaarde alle Symptomata langzamerhand, en de Patient sliep die nacht tamelijk gerust, en wakker geworden sijnde hat hij wederom sijn volkomen kennis, vroeg te drinken, en dronk met gemak, konde wederom wateren, en sijde wijzig pijn meer te gevoelen; waar uit ik voorspelde dat men den Etter zoude ontlast vinden, zoo als men het ook vont, want den Chirurgijn bovengem. het verband losmakende, zag men het been met stinkende en corrective etter bezet, ja zelfs was langs de Tibia [scheenbeen] benedenwaarts een verzakking van Etter, die men deet uitkomen door van beneden na boven te vrijven.

Ik liet tot verwijdering in de wond een spongia ppta [stukjes spons] steeken, en met de pap continueren tot dat de wond geheel zuiver was. Voor het toelopen van de wond, liet ik daar in een ert steeke, dog die van geen effect sijnde en het vleesch spongiens tegens hetzelde aangroeiende, liet ik de wond toelopen.

Onder een goet dieet liet den Patient eenige laxantia [purgeermiddelen] en sanguinem dapurantia [bloedzuiverende middelen] gebruiken,⁶⁶ en rondsom het been liet ik bekwame stovingen [warme compressen] doen, om het ontaarde en verharde vel week te maken van dat been, en daarin wederom een vrije doortogt te veroorzaaken.⁶⁷

In alles ben ik zoo geslaagt dan den Patient van den 18 Jan. 1770 tot den 10 Maart daar aan volgende ruim gerekent onder mijn bestiering geweest sijnde, volkomen herstelt wiert, en gebruik konde maken van dat been, waar aan hij zedert de maant May 1768 zoo veel smarten hat.

De meergemelde symptomata zouden mij zeer duister en onbegrijpelijk voorgekoomen sijn, indien ik niet aan den loop der zenuwen gedacht hat, waar over ik nevens mijne Condiscipuli [medestudenten] zoo dikwils UwE. in sijne Anatomische lessen, met een onvermoide vlijt, de allerduidelijkste verklaring hebbe hooren geeven. Met eene dankerkentenis gedenk ik nog aan dezelve.

Zie daar Hooggeleerde Heer wat moet men nu denken van de Chirurgijns alhier, die de menschen willen wijsmaaken dat de Geneesheeren geensints in wonden amput: [amputeren, bij ledematen deel van arm of been verwijderen] etc. te pas koomen, als geen kennis daar van hebbende, omdat sij Doctoren en geen Chirurgijns sijn. Egter sijnde de Chirurgijns hier zeer ongelukkig in hunne operatien.

Zoo dit geval UWE. waardig schijnt om aan de Societijt van Haarlem mede te deelen, zal het mij zeer aangenaam sijn, en UwE. zult mij daardoor grotelijks verpligten, indien UwE. sulks voor mij deet, en dat door de zaak door sijn Ed. Gezag en credit, meerder attentie en luister bij te setten, zulks zoude mij grootelijks kunnen in de practijk bevoordeelen, indien men hier zag het verhaal met UwEd. beroemde naam bekroont.⁶⁸

⁶⁵ Ook wel dekenbloem (Gaillardia grandiflora), een lid van de familie van de Composita die evenals bijvoorbeeld de goudsbloem zuiverende eigenschappen bezit.

⁶⁶ Behandeling op basis van de klassieke humorenleer van Hippocrates en Galenus, en bedoeld om het evenwicht der humoren te herstellen.

⁶⁷ Een zweer moet open blijven om de pus af te voeren, opdat de wond vanuit de diepte uit te doen genezen.

⁶⁸ Camper was lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem en publiceerde wel eens in de *Verhandelingen* van de Maatschappij; een bijdrage van Camper of Le Sueur over deze casus is er niet in verschenen. J.A. de Chalmot, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden* (Amsterdam 1799) V, 318 vermeldt dat Camper in 1774 een gouden Erepennig van de Koninklijke Akademie der heekunde te Parijs ontving voor over een prijsverhandeling 'Over het nadelig misbruyik der Plaasters en Zalven in uitwendige ongemakken, en over ene betere behandeling der Zweerten'.

Excuseere mijne groote uitweiding, dit wijnige heb ik nog bij te voegen, te weeten dat ik met een china's retourschip onder bestelling van den Heer ·Dl. A. Teschemackers, assistent in den Chinesen handel wonende te Amsterdam,⁶⁹ de vrijheit gebruikt hebben UwE. toe zenden 8 bott[el]s witte ende 8 d[it]o rode Constantiawijn nevens een grote pot atsiaar Bamboes [atjar] , alle het welke ik hoop dat wel zal bezorgt sijn; zoodra ik van hetgeen waarover UwE. mij geschreven hebt krijgen kan sal ik sulks UwE. toezend, waartoe ik geen moeite en spare.

Verders neme ik de vrijheit mij in UwE. gunst en protectie te recommandeeren, terwijl ik UwE. kan verzekeren dat met ware hoogagting ben

Wel Edel Hooggeleerden Heer

UwEDW en zeer gehoorzamen dinnaar

H. Le Sueur

Cabo de Goede Hoop, den 7 Julij 1773

P.S. Zoo UwE. Mij gelieft te honoreren met rescriptie, verzoek dan te melden, aan wie ik te Amsterdam, goederen voor UwE. hebben die te sal kunnen adresseeren, opdat UwE. het zoo secuurder kunt krijgen, en de schepelingen het dan ook liever willen medenemen, als na Groningen g'adresseert.

Le Sueur heeft dus met succes de patiënt behandeld, niet door zijn zieke been radicaal te amputeren (zoals de chirurgijns gewoonlijk al te gemakkelijk deden), maar door medicamenten en goede verzorging. Hij liet de zweer open maken en vervolgens schoon, zorgde ervoor dat de pus steeds kon afgevoerd worden, verdere infectie voorkwam en de wond van onder af uit te doen genezen en voorkwam dat de huid te vroeg dicht ging.

Camper zal le Sueur hebben gecompliceerd en zijn adres gezonden, maar niet alleen om een keldertje wijn te kunnen ontvangen. De volgende brieven van Le Sueur laten ten minste zien dat Camper had verzocht om een hele reeks aan naturalia. Overigens stuurde Camper in zijn verlangen naar onderzoeksmateriaal die verzoeken niet alleen aan Le Sueur, zoals de volgende brief van J.A. van Plettenberg aan Camper duidelijk maakt.

2 J.A. van Plettenberg aan Petrus Camper, Cabo de goede hoop 28 Feb. 1772⁷⁰

Wel Edele Gestrenge, Hooggeleerde Heer!

Op den 13 Januarij Jongstleden hebbe mij vereerd gevonden met UwelEG. aangenaeme Letteren van 18 Aug.a.p.[anno passato, vorig jaar] en uit deselve, met besonder genoegen, verstaan, dat de overgesondene Rhinoceroskop wel geconserveerd was overgekoomen, en aan de verwagting hadde voldaan.⁷¹ Per den Ondermeester Harbst⁷² neeme de vrijheid UWelG. toe te senden het gantsche vel met de kop, pooten, en klauwen van sodanig een Boschverken, als ik denk dat UWelEG.

⁶⁹ Daniel Armand Teschemaker, 21.1.1772 in dienst getreden bij de VOC als assistent en uitgevaren op de Veldhoen, dat via Batavia en China (Canton) op de terugreis van 21.3.1773 tot 9.4.1773 verbleef aan de Kaap.

⁷⁰ Universiteit van Amsterdam, Bijzondere Collecties, X 114.

⁷¹ Camper gaf op 6 februari 1772 te Groningen een *Redevoering over de Kop van een Rhinoceros met twee horens, opgedragen aan de schenker ervan, Gouverneur Van Plettenberg*, gepubliceerd in zijn *Natuurkundige Verhandelingen over den Orang Oetan, den Rhinoceros en het rendier* (Amsterdam 1782) 123ev.

⁷² Hendrik Hars, uit Groningen, in dienst bij de VOC op 20.5.1770 als derde meester; hij repatrieerde op de Bartha Petronella die 27.1.-14.3.1772 aan de Kaap verbleef en 9.6.1772 aankwam in Nederland; daarna trad Hars uit dienst van de VOC.

verneemt, in de beschrijving van een varken met Lappen onder de oogen:⁷³ hoope dat het selve aan UweEGestr. intentie weder mag voldoen, hebbende Dr.v.d. Riet⁷⁴ mij gesegt dat het goed ter versendinge was, waar op mij verlaete; nog heeft gemelde Meester een ongebooren aardvarken, 't welk om de seldzaamheid hoope dat aangenaem sal sijn, sullende UweEGestr. met een der laatste Scheepen wagten wete senden een vel met kop en poten van sodanig een volwassen aardvarken, 't welk thans bereid word.⁷⁵ Ik hebbe er een levendig gehat, dog dewijl deselve niets dan mieren eeten, was het mij niet mogelijk 't selve lang in leeven te houden, men versekerd mij dat wanneer een aardvarken sig halver lijffs in de grond gewroet heeft, om sijne kost met desselfs lange tong te soeken, men het selve met geen mogelijkheid uit het gat kan trekken, ja zelfs dat ijmand sulk een varken in dusdanige houding gevonden hebbende, de agterpooten te samen gebonden had, en met eenige ossen getragt het beest uit het gemaakte gat te haalen, dog dat het selve sig met sijne voorpooten soodanig vast hadden gehouden, dat doormidden was getrokken. Eene groote kragt waarlijk, en eijgensinnigheid!

De Pinguins sijn onder handen, omme ter versending te werden klaar gemaakt.⁷⁶ Dog de hier genaamde Secretarissen, sijn Land-Of-roof-vogels, waar van UweEGestr. een seer exacte aftekening vinden kunt in de prent, welke de Heer Vosmaer voor 2 Jaeren heeft uitgegeeven, wanneer er eenige levendig in den Haag sijn geweest.⁷⁷ Omtrent de kop van een hippopotamus hebbe commissie gegeeven, dog ben seer onseker of en wanneer ik er een sal krijgen, dewijl deselve exorbitant groot sijn wenste te meugen weeten of het mij gepermitteerd soude sijn het vlees en spek ten ruuwen van den Nek en verders te laten afsnijden, 't welk men mij segt dat de vervoering [het vervoer] gemakkelijk konde maaken? Indien het UweEGestr., gelijk ik denk, alleen om de Beenderen te doen is, soude sulk daar aan niet hinderen.

Soo wanneer mijne handelingen tot dus verre het genoeg der Heeren Meesteren hebben gemeriteerd, en deselve mij met het Gouvernement van deesen uithoek, volgens mijn sollicitatie, willen begunstigen,⁷⁸ is het niet denkelijk dat ik met eijgen oogen UweEGestr. fraaije verhandelingen van Naturalia sal meugen besigtigen; dog de saaken meugen uitvallen, soo als se willen, ben altijd bereid UweEGestr. ten dienste te staan waar in de gelegenheid het gelieft aan de hand te geeven, weshalven versoeke vrijelijk van mij te willen disponeeren.

Reeds met bijzonder genoeg UweEGestr. Letteren soo over de kinderziekte als veeppest geleesen hebbende, wat het mij seer aangenaem door den autheur selve met een Exemplaar te werden beschonken, waar voor mijnen dank betuige.⁷⁹

⁷³ Een wrattenzwijn. Is dit het exemplaar dat beschreven werd als 'a large cranium of it from the Cape, which also wants the foreteeth' en waarvan de beschrijving in 1790 gepubliceerd werd in de *Acta* van de Academie te St. Petersburg (Rookmaker, *Zoological explorations*, 290, cf. 288-291)? Overigens schoot Hendrik Swellengrebel een zwangere boschvarken in oktober 1776, haalde het foetus eruit en stuurde dat naar Nederland (G.J. Schutte, Hendrik Swellengrebel in Afrika, in bewerking).

⁷⁴ Johannes van der Riet (geb. Bergen op Zoom 20.7.1722), Eerste Opperchirurgijn 1760-1777.

⁷⁵ Het aardvark, ook wel miereneter (*Orycteropus afer*). Camper erkende ontvangst van de miereneter in de Opdragt aan Van Plettenberg in zijn *Natuurkundige Verhandelingen*, 125.

⁷⁶ Pinguins waren relatief gemakkelijk te vangen. Onbekend waren ze in Nederland ook niet, Gouverneur Tulbagh had al pinguins naar Leiden gezonden, vgl. Dan Sleigh, *Die Buiteposte. VOC-Buiteposte onder Kaapse bestuur 1652-1795* (Pretoria 2004), 43.

⁷⁷ Vosmaer, *Beschryving van eenen Afrikaanschen Sagittarius*.

⁷⁸ Van Plettenberg was weliswaar waarnemend Gouverneur, maar hij was formeel nog steeds independent fiscaal; hij had gesolliciteerd voor de functie van Secunde. Hij werd inderdaad benoemd tot Gouverneur en fungeerde tot 1785.

⁷⁹ *Aanmerkingen over de inenting der kinderziekte met waarnemingen bevestigd* (Leeuwarden 1770); *Lessen over de thans zweevende veesterfte* (Leeuwarden 1769).

*Waar meede mij, onder versekering mijner waere Hoogagting, onderschrijve als
Wel Edele Gestreng, Hoog Geleerde Heer
UWEG. HG. Ond. Dienaar
J.A.v.Plettenberg*

De Leidse universiteitsbibliotheek bewaart een concept van een dankbrief van Camper aan Van Plettenberg, kennelijk na ontvangst van nog een bezending van naturalia.

3a Petrus Camper aan J. A. baron Van Plettenberg, Klein Lankum⁸⁰ febr. 1775⁸¹

*Aan den Hoog wel Geboren, zeer Gestrengen Heere
Den Jonkheere Joachim Baron van Plettenberg
Extraordinair Raad van Indie
Gouverneur van de Kaap de Goede Hoop
Enz. enz. enz.*

Hoogwel Geboren Heer!

Ik gebruik de vreiheid groote weldaaden met eene geringe blijk van diepe verplichting te vergelden, en aan UhoogwelGeb. deze kleine verhandeling over den Rhinoceros met den dubbelden horen toe te wijzen; als een gering bewijs van de diepe verplichting welke UHoogwelGeb. mij door het presentereen den kop heeft gelieven op te leggen.⁸² Een geschenk van te meerder waarde, omdat men tot nog toe geene gelegenheid gehad heft het zaamenstel van dese kop van dit zeldzaam dier naar te spooren, en het bekkeneel [hersenspan] den Liefhebber der Natuurkunde te vertoonen.

Het heeft nog daarenboven te grooter waarde omdat deeze gedrochten verre van de Kaap selve moeten gejaagd en gevangen worden, twelke niet dan met groote kosten geschieden kan, zonder de mogelijkheid van vervoering en verzending te rekenen, alle welke groote onkosten U Hoogwel Geb. wel heeft gelieven over het hoofd te zien om aan mijne nieuwsgierigheid en ijver om de Natuur te onderzoeken, de hand te bieden en betonen hoe hoog eene waarde UHWelGeb. stelt op de bevordering der Wetenschappen welke de Goddelijke macht en wijsheid van den Grooten Schepper der wereld tentoonstellen.⁸³

UweHoogWelGeb. heeft nog daarenboven de goedheid gehad mij te zenden Den Grooten Kaapschen Miereneeter; of Aardvarken, aan welken de Graaf de Buffon twijffelt, als geener staat maakende op de beschreivinge van Kolbe, die nogthans dit dier vry naukeurig naar dien tijd beschreeven heeft.

Mijne verplichting aan UHoogwelGeb. grootmoedigheid is nog vermeerderd door het zenden van een Zonnenvisch, en een overheerlijke Medusa's hoofd, waarvan ik geene weergaa in de Rijkste natuurkabinetten van ons Land gezien hebbe.⁸⁴

⁸⁰ Het landhuis even buiten Franeker, waar Camper (1773 afgetreden als hoogleraar in Groningen) woonde; een erfenis van zijn vrouw, de dochter van een burgemeester van Franeker.

⁸¹ Universiteitsbibliotheek Leiden, Bijzondere Collecties, BPL 247, 105.

⁸² Onduidelijk is, wat Camper stuurde – geschreven beschrijvingen? Campers Groningse rede over de rhinoceros uit 1772 verscheen, aangevuld, pas in 1782 (volgens Chalmot, *Biographisch Woordenboek*, ook 1779); in 1776 zond Camper een 'Verhandeling over de dubbelhoornigen Rhinoceros' aan de Keizerlijke Academie van Wetenschappen te St. Petersburg, gepubliceerd in de *Acta academiae scient. Petropolit.* 1777, afl.II.

⁸³ Deze passage bevestigt de mening van De Meijer (hiervoor nt 33) inzake Campers physico-theologische opvattingen.

⁸⁴ Zonnevisch, (Mola mola); Medusa hoofd: een pietervis? Sparrman, *Travels*, I, 42 schreef over Medusae, soort kwal.

Eijndelijk doet UHoogwelGeb. nog het uijtmuntend geschenk van den kop eens Zeekoe of Hippopotamus, welkers waarde niet minder is dan die van den Rhinoceros, en waarvan de Onkosten merkelyk hooger geloopt moeten hebben, als ik in aanmerkinge neeme de groote afstand op welken dit dier gevangen is.

Mijn voorneemen is om deezee kop op dezelfde wijze uijt te geeven als ik thans dien van den Rhinoceros doe, ten eijnde de nakomelingschap mede te doen deelen in deezee kostbaare geschenken, en haer te doen zien hoe groot een belang UHWGeb. stelt in het nut der wetenschappen.

Dog nog meerder zal men UHWGeb. edelen aart en beminnelijken imborst bewonderen wanneer ik hier bijvoege, dat een zeer geringe dienst door mij aan UHWGeb. in zijne jeugd gedaan, alle deezee groote en kostbaare geschenken doet voortvloeyen uijt een allergevoeligsten dankbaarste hart! Het is die verhevene en zeldzaame deugd, welke mijne Leezers in UHWGeb. met mij bewonderen zullen, terwijl alle Natien de geheele wereld door den UHWGeb. groote edelmoedigheid en menschlievendheid en onze hooge overigheid UHoogWelGeb. wijs beleid, en voorzigtigheid in het toevertrouwd bewind ter hoogten roemt, en door meerder ampten tracht te vergelden.⁸⁵

Ontfang HoogWelGeb. Heer! dit gering geschenk als een openbaaren blijk van de hooge achtung welke ik hebbe voor UHoogWelGeb. voortreffelijke hoedanigheden, en als een teken van de groote waarde welke ik stelle op UHWGeb. goedheid mijwaarts; Vergun mij dat ik d'eer hebbe. Mij te noemen

*HoogWel Geb. Heer UHWGeb. zeer gehoorzamen,
zeer onderdanigen en diepverplichten Dienaar
P. Camper.*

Kl. Lankum den...feb.1775

Dit concept is later stilistisch gecorrigeerd en in het net geschreven, en dan gedateerd op 8 april 1781.⁸⁶ Daarbij zijn ook enkele interessante passages (aan het eind van de tweede, derde en zevende alinea) niet overgenomen en twee nieuwe (over de vondsten in de Siberie en Duitsland en de pinguins) toegevoegd. Elementen van deze tekst zijn te vinden in de 'Opdrag' aan Van Plettenberg in de *Natuurkundige verhandeling over de Rhinoceros* (1782) 123-126.

3b Petrus Camper aan J.A. baron Van Plettenberg, Kl. Lankum 8 april 1781⁸⁷

Aan den Hoog wel Geboren, zeer Gestrengen Heere

Den Jonkheere Joachim Baron van Plettenberg

Buijtengewoonen Raad van Indien

Gouverneur van de Kaap de Goede Hoop

Enz. enz. enz.

Hoogwel Geboren Heer!

Om groote weldaaden met een openbaaren blijk van diepe verplichting en wezenlijke dankbaarheid te vergelden, gebruyke ik de vreiheid UHoogWelGeb. deezee kleine verhandeling over den Rhinoceros met den dubbelden horen toe te weijen: Deezee geringe plichtpleging zal aan de Naakoomelingschap het geschenk vereeuwigen, twelke UHoogwelGeb. mij van deezee zonderlingen kop heeft gelieven te doen.

⁸⁵ Nadat Van Plettenberg al sinds 1771 het Gouverneurschap waarnam, hadden Heren XVII van de VOC hem in 1774 definitief in die functie benoemd.

⁸⁶ Universiteitsbibliotheek Leiden, Bijzondere Collecties, BPL 247, 105 en 106.

⁸⁷ Universiteitsbibliotheek Leiden, Bijzondere Collecties, BPL 247, 106.

Dit uijtneemend geschenk is te hooger te schatten, omdat men tot nogtoe in gantsch Europa geene gelegenheid gehad heeft het zaamenstel van dit zeldzaam dier naa te spooren en het bekkeneel den Liefhebberden der Natuurkunde te vertoonen om het te konnen vergelijken met de menigvuldige versteende, en bevrozene koppen van zulke Rhinocerossen die men op veele plaatsen in Duytschland, en in Siberien vindt.⁸⁸ Daarenboven heeft dit fraaie stuk te groote waarde, omdat deeze gedochten verre van de Kaap zelve moeten gejaagd, en gevangen worden, twelke niet dan met groote kosten geschieden kan zonder in aanmerking te neemen de moejelijkheid van vervoering en verzending; moejelikheden, die UhoogWgeb. de grootmoedigheid gehad heeft over het hoofd te zien, om aan mijne nieuwsgierigheid, en IJver om de Natuur te onderzoeken eene gunstige hand te bieden.

U HoogwelGeb. heeft nog daarenboven de goedheid gehad mij ten geschenk te zenden den Grooten Kaapschen Miereneeter, of Aardvarken, als nog genoegzaam geheel onbekend en zeer gebrekkig beschreeven. Mijne verplichting wierdt nog vermeerderd door de bezending van een Zonnenvisch, en een overheerlijk Medusa's hoofd, waarvan ik als nog geene weergade in de rijkste natuurkabinetten van Ons Land, nog van andere gezien hebbe. Ik zweige de verscheidene Penguininen, welke UHWgeb. de goedheid had er bij te voegen, en inzonderheid den schoonen kop van de Zeekoe, of Hippopotamus, welkers waarde niet minder is dan die van den Rhinoceros, en waarvan de onkosten merkelyk hooger gelooopen moeten hebben, als ik in aanmerkinge neeme den verren afstand, op welken dit schrikdier gevangen is.

Mijn voorneemen is om deezen kop op dezelfde wijze uijt te geven als ik thans dien van den dubbeld gehorenden Rhinoceros doe, ten eijnde alle Natuuronderzoekers mede te doen deelen in deeze kostbaare geschenken, en hun te doen gewaarworden, hoe groot een belang UHWgeb. stelt in het nut der wetenschappen.

Doch, nog meerder zal men UHWgeb. edelen aart en achtenswaardigen imborst roemen, wanneer ik hier bijvoege dat een zeer geringe dienst door mij aan UHWgeb. in zijne jeugd gedaan, alle deeze Groote en Onwaardeerbaare Geschenken doet voortvloeyen uijt een allergevoeligst, en allererkennelykst hart! Het is die verhevene en zeldzaame deugd, welke mijne Leezers in UHWgeb. met mij bewonderen zullen, terwijl alle Natien de geheele wereld door den lof van UHWgeb. groote edelmoedigheid en menschlievendheid verbreiden!

Ontfang dan HoogWelGeb. Heer! deezen arbeid als het wettig gevolg van UHWgeb. goedheden, en als een openbaare blyk van mijne vlijtige poogingen om aan UHWgeb. voortreffelijke oogmerken te voldoen, en van de waarde die ik er opgesteld hebbe!

Vergun mij, dat ik alles de eere hebbe mij te noemen

HoogwelGeboren Heer, Zeer Gestrenge Heer!

UHoogwelGeb. Gestr. Zeer Onderdaanigen en verplichten Dienaar

Petrus Camper

Klein Lankum

Den 8 April 1781

In 1772 stuurde Van Plettenberg aan Camper de kop etc. van een boschvark, maar kennelijk bleef Camper vragen om een dergelyk dier. Of was die van de Gouverneur niet goed terecht gekomen? Le Sueur stuurde Camper in 1775 een levend exemplaar, en beloofde nog meer bijzondere dieren. Als gevolg van zijn brief van 7 juli 1773 was Le Sueur door Camper actief betrokken in diens zoektocht naar naturalia, zoals de volgende brief aantoon.

⁸⁸ Concept: noordelijkste gedeelte van Siberien vindt waar van ik eene bek (rest onleesbaar). Camper was zeer geïnteresseerd over de 'fossile koppen' die in Siberië werden gevonden en schreef er een notitie over, die in *Nov. Comment. Academiae* te Petersburg deel XIII gepubliceerd werd.

4. Hendrik le Sueur aan Petrus Camper, 30 mei 1775⁸⁹

WelEdele HoogGeleerden Heer!

In een uwer brieven waar meede UwE. mij hebt gelieven te vereeren, gaf UwE. te kennen dat het UwE. aangenaam zoude zijn indien UE. een wilde varkenskop met lappen onder de oogen toegezonden wiert.⁹⁰ Zedert die tijd heb ik veel moeite gedaan om zodanige kop te bekomen, dog mijne pogingen waren vrugteloos; nu heb ik een jonge levendige Boschvarke dierekt van buiten komende (zijnde een beer) gekogt, die ik de Eer heb UE. toe te zenden, denkende dat het UwE. aangenaamer zal zijn zoodanig beest levendig te zien, de lappen koomen nu wegens de jonkheit maar even voor den dag, gelijk ook de slaglanden: dat beest vertoont zig het vraaijst wanneer ouder geworden is.

Tot de Kop van een grooten Miereneeter heb ik commissie gegeven, denkelijk zal ik de Eer kunnen hebben UwE. aanstaande jaar in de maand Januarij een toe te zenden. Zoo UwE. ook een in het geheel gelieft te hebben, verzoeke dan maar te melden of de ingewanden daar in moeten blijven.

Zoo UwE.nog geen Pinguins gekregen hebt, verzoeke dan te weten of ik die ook in pekel met of zonder ingewanden zenden moet.

Het spijt mij zeer dat het Septum Cartilagineum etc. [neustussenschot] in de kop van de Hottentotin geschonden is, ik denk met UwE. dat de Lues Venera [syphilis, geslachtsziekte] deeze destructie gemaakt heeft;⁹¹ ik heb haar hooren spreken en zeer door de neus, toen kwam zij mij reeds suspect voor, dog de Hottentoten hebben altoos eene zeer ingedrukte neus, de eene meer dan de andere. Deeze vrouw hat reeds groote kinderen, en scheen mij toe omtrent 40 jaaren geweest te zijn. Buffon heeft mis aangaande de ouderdom der Hottentoten, want men vint ze onder hun die zeer oud zijn, ja zelfs die van ouderdom niet meer gaan kunnen.

Ik heb geïnformeert of de Hottentoten een hunner ballen bij het huwlijk laten weg neemen, dog alle spreken het tegen.⁹² De kleur van alle Hottentoten is zoo swart, zoodra een kind gebooren is, wort het met vet en koemist besmeert en zoo in de zon gelegd om te laten intrekken, opdat het dus minder gevoelig aan het weer zoude zijn, het smeeren met vet continueeren sij dagelijks zelfs te doen.⁹³ Aangaande de genitalia der vrouwen zal ik bij nader onderzoek de Eer hebben UwE. te melden.⁹⁴

De Leuwenkop met een Pakje onder bestelling van Capt. Coen zal hoop ik reeds wel aan UwE. bezorgt zijn.⁹⁵

U vriendelijke mediatie en recommandatie waarom ik in een brief voor deeze verzogt heb aan onsen Edele Heer Gouverneur te doen ten mijne faveure, verzoeke nogmaals mij niet te

⁸⁹ Universiteit van Amsterdam, Bijzondere Collecties, X 82b.

⁹⁰ Wrattenzwijn, 'boschvark'.

⁹¹ Volgens de huidige opvattingen het stadium 3 van lues/syphilis.

⁹² Een oud antropologisch onderwerp, vergelijk Thunberg, *Travels*, 315-316.

⁹³ Le Sueur wist dat Camper onderzoek deed naar de oorzaak van de zwarte huidskleur, vergelijk Petrus Camper, 'Redevoering over den oorsprong en de kleur der zwarten', in *De Rhapsodist 2* (1772) 373-394. Zie ook De Meijer, *Race and Aesthetics*, 68-81.

⁹⁴ Evenals de semicastratie van de Hottentotten-mannen was de verlengde schaamlip, Hottentottenschort of Hottentot's Apron een veel besproken onderwerp in die tijd: Thunberg, *Travels*, 183, 186; vergelijk M.P.M. Burger, 'Het Hottentottenschort', *Nederlands tijdschrift voor Obstetrie & Gynaecologie* 120 (juni 2007) 29-33.

⁹⁵ Joost Coen, uit Harlingen, was schipper van de Botland, die 8.1.- 2.2.1775 aan de Kaap verbleef en 15.5.1775 bij Texel arriveerde.

wijgeren, want ik vrees dat anders een andere met 't Opperchirurgijns Ampts zal begunstigt te worden, dog zoo UwE. voor mij bij den Edele Heer van Plettenbergh gelieft te intercederen, vertrouwe ik dat ligtelijk sijn Ed. Gestr. zal te disponeeren sijn om mij met dat lucrative Ampt te begunstigen.⁹⁶

Voor eenige maanden hebbe wij hier een *Medicinae Doctor Brand* genaamt gekreegen, die zegt een discipel van UwE. Hooggel. te zijn, zig uitgevende voor een Vroedmeester als hebbende die kunst al dikmaal in Friesland in zwaare gevallen geoeffent. Wat er van is weet ik niet, dewijl ik nog geen occasie gehat heb hem te spreken; Hij is als ondermeester hier in het Hospitaal bescheiden.⁹⁷

Ruim 3 jaaren geleden is hier den *Chirurgijn Harst* uit Groningen geweest en na *Patria* gerepatrieert, met voornemen om wederom na India te keeren, denzelve heeft mij beloofd bij zijn retour, *U Dictata over de verbanden*⁹⁸ aan mij te zullen mede brengen, dog dewijl ik hem nog niet heb zien opdaagen, vrees ik dat hij zal gestorven zijn, ik verlange te weeten wat van hem geworden is.⁹⁹

Om UwE. attentie niet meerder lastig te zijn, zal ik deeze eindigen met UwE. te communiceren dat ik nevens Mijn vrouw, zoon en dogter eene redelijke gezontheit jouisseren.¹⁰⁰ Tevens neem ik de vrijheid mij in UwE. gunst en protectie te recommanderen, onder oprechte verzekering dat met waare hoogAchting en eerbied ben

WelEdele HoogGeleerden Heer!

UwEds. onderdanigste en zeer gehoorzamen Dienaar

H. Lesueur

Den 30 Meij 1775

Caab de Goede Hoop

PS. Verzoeke mij een uwe Correspondenten te Amsteldam of in een andere zeehaven van ons Nederland alwaar de Oostindische scheepen aankomen aan te wijzen, en de straat van hunne woning te melden, opdat ik dan tot securiteit de goederen en brieven van tt. aan die kan adresseren, wijl het anders zeer beswaarlijk is iets met de scheepelingen mede te krijgen, omdat UwE. zoo ver van onze zeehavens woont.

Dat onderzoekers in de achttiende eeuw koppen van boschvarkens, leeuwen, rhino's en zeekoeien ontleedden en op sterk water of anderszins bewaarden, is bekend. Ook mensenhoofden trouwens. Camper bezat een grote collectie schedels, die ondermeer beschreven werden in zijn bekende craniologische tekenwerk. Gordon noteerde in zijn dagboek onder 20 november 1777 dat hij in een vernielde Hottentottenkraal bij de Plettenbergsrivier verscheidene schedels vond en eentje ervan meenam om die naar Professor Camper te sturen.¹⁰¹ Die schedel staat echter niet in de catalogus van Campers verzameling, is dus niet aangekomen of anderszins in het ongereede geraakt. Camper vermeldde de door Gordon gezonden schedel ook nergens. Wel een andere. In zijn verhandeling *Over het natuurlijk verschil der wezenstrekken in menschen van onderscheiden*

⁹⁶ In 1777 werd Pieter Domus, de eerste chirurgijn in Valsbaai, benoemd tot tweede opperchirurgijn in Kaapstad.

⁹⁷ Daniel Brand, uit Sneek, tweede meester, gearriveerd aan de Kaap 24.1.1775; hij werd 1777 chirurgijn in de Valsbaai en overleed 5.3.1781.

⁹⁸ Onbekende dictaten, vermoedelijk verwerkt onder meer in Campers 'Verhandeling over het tostellen van breukbanden', in *Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap I* (1774) 253-276.

⁹⁹ Zie voor Hars nt 72.

¹⁰⁰ Zoon F.S.V. (geb.1771) en Gesina Catharina Jacoba (ged. 6.11.1774).

¹⁰¹ Gordon, *Cape Travels*, 92.

landaart en ouderdom somde hij zijn collectie schedels op: “een jongen Angolees, een Neger, een bejaarde, den kop van eene Hottentottin, van een Madagascarschen jongeling, van een Mogoller, van een Chinees, van een man van Celebes, en eindelijk van een Calmuk”.¹⁰² Nadere informatie verschaft Camper over die Hottentottin niet. Voor het vergelijken (en tekenen) van de diverse rassen nam hij het hoofd van de Angelose Neger als representant “voor gansch Afrika, en voor de Hottentotten, die inderdaad niet verschillen van de Negers, voor de Kaffers van gelijken, en voor de inwooners van Madagascar”.¹⁰³ Ook zijn derde en laatste vermelding van de Hottentottin in dat geschrift was niet-specifiek: “De Laplander, de Tarter, de Hottentot, de Brasiliaan, te groote hoofden hebbende in evenredigheid met hunne geheele hoogte, konnen ons niet bevallen, en niet schoon geheeten worden. Even zoo weinig als de Dorische Kolommen in het begin, als de Bouworder opkwam, schoon konnen genoemd worden”.¹⁰⁴

De brief van Le Sueur geeft “den kop van eene Hottentottin” opeens meer gestalte.¹⁰⁵ Begin 1774 heeft Le Sueur namelijk weer een kistje naturalia aan Prof. Camper meegegeven,¹⁰⁶ want tot de verzameling Craniologische tekeningen van Camper behoort een tekening, die Camper op 31 juli 1774 dateerde en signeerde: *Hottentotae Vetulae Effigies. Ducta ad caput ad me missum, sed plus minus corruptum, ex Promontorio Bonae Spei, ab Expertissimo M.D. Le Sueur*: de afbeelding van een oude Hottentottin, getekend aan de hand van een meer of minder beschadigd hoofd, mij gezonden door de ervaren medisch doctor Le Sueur uit de Kaap de Goede Hoop.¹⁰⁷ *Vetulae Hottentotae*, schedel van een oude Hottentottin, onder die benaming is zij ook beschreven in de catalogus van de Collectie Anatomie van de Groninger Universiteit uit 1831 en de catalogus van de tentoonstelling Petrus Camper 1939.¹⁰⁸

Le Sueur bevestigde in zijn brief de bevindingen en vermoedens die Camper al ontleidend van het hoofd had vastgelegd in een notitie, geschreven aan de rechterbovenhoek van het tekenblad; links een klein schetsmatige tekeningetje van haar verhemelte. “Ik vermoed dat zij leed aan een venerische ziekte, noteerde Camper, want in het weke verhemelte zaten twee gaten en een diep litteken van nog een (zie mijn afzonderlijke tekeningetje). Ook de rand, hoewel die hier redelijk natuurlijk lijkt, was ongelijkmatig. Bovendien moet worden opgemerkt dat het kraakbenen neustussenschot bijna geheel was verteerd dan wel zeer met een groot gat doorboord; vandaar wellicht dat de neus bovenmatig is ingevallen. Toevallig heb ik bij woeste/onbeschaafde Europeanen soms aangetroffen dat dit schot doorboord was, maar zelden zo erg als bij dit hoofd. De omtrek van het gezicht is daarom zo afwijkend dat we op alleen dit figuur geen betrouwbare voorstelling van het standaard Hottentots gezicht kunnen maken”.¹⁰⁹

¹⁰² Camper, *Over het natuurlijk verschil*, vii, ook 47. Vergelijk De Meijer, *Race and Aesthetics*, 104-105.

¹⁰³ Camper, *Over het natuurlijk verschil*, 21.

¹⁰⁴ Camper, *Over het natuurlijk verschil*, 74.

¹⁰⁵ De Meijer, *Race and Aesthetics*, 105 verwijst naar Le Sueurs brief en deze schedel, maar wist kennelijk niet van Gordons exemplaar.

¹⁰⁶ Vermoedelijk met het koornschip De Hoop, dat 1.2.1774 de Kaap verliet en 8.6.1774 in Texel arriveerde.

¹⁰⁷ Universiteit van Amsterdam, Bijzondere Collecties, Petrus Camper, F II Craniologische tekeningen 1776-1785.

¹⁰⁸ E.J. van Maaren en P. de Riemer, *Beredeneerde beschrijving van het Museum Anatomica Physiologicum van P.de Riemer* (Rotterdam: Wed. J. Allart 1831) nr e-95; *Catalogus herdenkingstentoonstelling Anatomisch Laboratorium Groningen 1939*, 37 nr 137; thans Universiteitsmuseum Groningen, Collectie Anatomie A-0313 Schedel van een Hottentot, vervaardiger Petrus Camper.

¹⁰⁹ *Suspicio tamen Lue venerea laboravisse, nam palatum molle quod de industria delineavi, duobus foraminibus F.B. et B.E. erat pertusum; aderatque cicatrix profunda a. Etiam rivula c, licet hic satis naturalis videatur, inaequabilis erat.*

Notandum insuper s[a]eptum narium cartilagineum totum fere fuit consum[p]tum, seu valde

Wie was die Hottentottin en hoe kwam Le Sueur aan haar hoofd? Geen ter dood veroordeelde, zoals men misschien zou denken; de archieven geven trouwens ook geen gegevens over een executie van een Hottentotse vrouw in de betrokken periode.¹¹⁰ Maar wel een vrouw die Le Sueur gekend had. Dat leert een tweede bladzijde met kanttekeningen die behoort bij Campers tekenblad “Hottentota Effigies 1774”. Camper schreef daar:¹¹¹

“De zeergeleerde Le Sueur schreef mij eind januari 1774 dat hij, terwijl hij naar de warme baden niet ver van Kaapstad (toevallig juist in het gebied van de Gonnema Hottentotten, dicht bij de zogeheten Vishoek)¹¹² onderzoek deed, het hoofd van deze oude vrouw, na haar dood had afgesneden en meegenomen. Verder niets.

Op grond van de bijgevoegde tekening van de omtrek kan een oordeel gevormd worden, ook over de gereinigde schedel; de kleur van het voorwerp was zeer zwart, zoals op grond van de door mij bewaarde oren duidelijk is. Ook de haren zijn net als van de overige Afrikanen sterk gekruld, en glanzend zwart; en werkelijk nergens toonde zich een witte haar, hoewel D. Le Sueur haar een oude vrouw noemde.

perforatum; unde forti nasi lapsus praeter modum. Forte me in saevis Europaeis aliquando id s[a]eptum inveni esse perforatum, sed raro quemadmodum in hoc capite. Circumcaesura faciei igitur inde diversa adeo ut huic solae fidurae fidere non possumus.

¹¹⁰ Onderzoek in de stukken van de Politieke Raad en de Raad van Justitie leverde geen gegevens op; evenmin als J.A. Heese, *Reg en onreg Kaapse regspraak in die agtiende eeu* (Bellville 1994).

¹¹¹ *Doctissimus Le Sueur ad me scripsit ultimo Januarii 1774 se, dum super Balnea calida non procul ab Urbe Capense (forte in regione Hottentotum Gonnemasensium, prope sinum piscium dictum) examinaret, caput hujus vetulae postmortem abscissum secum tulisse. praeterea nihil.*

Ex adjecta icone de circumcaesura judicari potest, etiam de cranio depurato; color entis erat nigerrima, quemadmodum ex auribus a me conservatu evidens est. Etiam capilli ceterorum afrorum instar valde crisperi, et nitense nigri; neque ullibi albus capillus se manifestabat, etiamsi vetulam invenerit D. Le Sueur.

Historia ejus tamen probe scire non potuit, tantum modo quod pridie ante adventum suum mortua et sepulta occasionem praebuerit secandi immo mutilandique caput.

Ill. De Buffon, qui ex omnibus relationibus historiam hottentotorum congessit, adnotat p. 473 Tom. 3 Non esse vere nigros, sed ex aethiopiis stemmate ad albedinem accedentes, eodem modo quo Mauri ex stemmate albo incipiunt accedere ad nigredinem.

Deinceps. p. 475 Hottentotos nasum habere planum latumque, ita tamen non fieri, nisi matres suae nasum ilico post natiuitatem non comprimerent, et nasum prominentem veluti deformem considerarent. Tandem labium in iis esse admodum magnum, praesertim superius, dentes albicentes, supercilia spissa, caput magnum, corpus tenue, artus tenues, raro ultra quadraginta annos viventes. Cet.

Ex capite hoc patet nitente nigros esse; de naso nihil determinare potui, quoniam probabiliter ex lue venerea mutationem subierat; nam etiamsi aqua dulci macerattens caput hoc sale multo conditum, tamen nasum ingentem vidi, et nares parvas, sed patulas, quemadmodum in asiaticis. Labia videbantur fuisse crassa, praesertim superens. Nullum supercilium aderat, sive putredine deperditum tuenti, sive senectute

Dentes aliquot lapsi; multi carie affecti et excavati, dentium igitur dolore acque ac aliae nationes obnoxii sunt, quamquam verum esse possit aliquot lapsos esse propter mercurii usum, nam et lue venerea videtur laborasse, et curationem adepta fuisse.

Dentes etiam omnes fere crusta tenentes seu calcaria erant obsessi.

Caput hoc neque praegrande erat, neque adeo compressum quemadmodum in asiaticis, latiora tamen jugalia ossa quam in Aethiopiis.

Ib. M.D. Thunberg qui per 3 annos moratus est in promont. B. Spei, vidit 17 octob. 1778 Amstell. reversus sane effigiem, dixitque mihi Hottentotos omnes crispo habere capillos, in parvos nodos tamquam fervor, atque omnes eam seu similem habere faciem.

¹¹² Er leefden toen nog slechts enkele kleine groepjes Gonnema of Gunjemans, in het district Stellenbosch (op grond van Hendrik Cloete van Groot Constantia) en aan de kust. Vishoek heet thans Gordonsbaai.

De geschiedenis ervan kreeg hij echter niet goed te weten, slechts dat ze, op de dag voor zijn komst, gestorven en begraven was, wat de gelegenheid bood om sectie te verrichten en zelfs het hoofd ervan af te snijden.

De bekende De Buffon, die uit alle verslagen een geschiedenis van de Hottentotten heeft samengesteld, maakt de aantekening [De Buffon, *Histoire Naturelle*] p.473 Tom. 3 dat ze niet echt zwart zijn, maar afkomstig van de Aethiopiërs, richting een blanke kleur gaan, op dezelfde manier als waarop de Mauri [Moren, vergelijk Mauretaniërs] van uit een blanke stam richting een zwarte kleur beginnen te gaan.¹¹³

Vervolgens, p.475 [merkte Buffon op] dat de Hottentotten een platte en brede neus hebben, maar dat ze zo niet zijn geboren maar hun moeders hebben meteen na hun geboorte hun neus indrukken omdat ze een vooruitstekende neus een misvorming beschouwen.

Dat tenslotte de lip bij hem zeer groot is, vooral de bovenlip, de tanden wit, de wenkbrauwen dik op elkaar, het hoofd groot, het lichaam klein, de ledematen klein, en dat ze zelden ouder dan veertig jaar werden.

Uit dit hoofd [ging Camper verder,]blijkt [inderdaad] dat ze glanzend zwart zijn; over de neus kon ik niets vaststellen, omdat die waarschijnlijk tengevolge van een geslachtsziekte verandering had ondergaan, want hoewel dit hoofd, dat met veel zout geconserveerd was, met zoet water week was gemaakt, zag ik toch een enorme neus, en kleine, maar wijd openstaande neusgaten, zoals bij de Aziaten. De lippen schenen dik te zijn geweest, vooral de bovenlip. Er was geen wenkbrauw aanwezig, hetzij dat die door verrotting voor de onderzoeker was verloren gegaan, hetzij door ouderdom.

Heel wat tanden zijn uitgevallen, vele door tandrot aangetast en uitgehold; van kiespijn zijn ze dus net als andere naties onderhevig, hoewel het waar kan zijn dat een aantal is uitgevallen tengevolge van haar broodwinning;¹¹⁴ want zij schijnt zowel aan een venerische ziekte geleden te hebben als ook behandeling gekregen te hebben. Ook hadden bijna alle tanden [kalk]korsten of bezet met sporen.

Dit hoofd was noch bijzonder groot noch zozeer gedrongen als bij de Aziaten, maar de jukbeenderen waren breder dan bij de Aethiopiër”.

Vier jaar later voegde Camper nog deze notitie toe (zijn handschrift is slordiger geworden): “Ibidem. M.D.Thunberg, die gedurende drie jaar op Kaap de Goede Hoop verbleef, heeft, nadat hij op 17 oktober 1778 naar Amsterdam was teruggekeerd, zeker de afbeelding gezien en mij gezegd dat alle Hottentotten kroeshaar hebben, in kleine nestjes, als borrelend water, en allemaal dat gezicht, of een erop gelijkend, hadden”.¹¹⁵

Een mooi voorbeeld van achttiende-eeuwse wetenschapsbeoefening, en hoe Afrika stap voor stap ontdekt werd. Le Sueur heeft de jaren erna kennelijk nog regelmatig naturalia aan Camper gestuurd. Op 19 mei 1780 bijvoorbeeld verleende de Politieke Raad “den Weesmeester Hendrik Le Sueur ... een Casje met Natuurlijke Zeldzaamheden aan de Heer Petrus Camper Professor tot Amsterdam mogen laten afgaan”.¹¹⁶ Ook de correspondentie met Camper ging door, al kennen we alleen nog deze:

¹¹ Volgens Camper werd de huidskleur bepaald door de zon; de Hottentotten waren dus (afstammelingen van) pikzwarte Aethiopiërs die verder van de evenaar woonden, en dus minder zwart werden, zoals omgekeerd de Moren blanken waren die dichterbij de evenaar en de zon woonden.

¹¹⁴ Camper dacht dus aan prostitutie.

¹¹⁵ Thunberg verliet de Kaap in 1775, met een aanbevelingsbrief van Le Sueur aan de opperchirurgijn te Batavia, J.B. Hoffman, bij wie Thunberg dan ook logeerde (Thunberg, *Voyage en Afrique et en Asie principalement Au Japon pendente les Années 1770-1779* (Paris 1794) 225, 346. Thunberg arriveerde op 10 september 1778 bij Texel.

¹¹⁶ Resolutie Politieke Raad Kaap de Goede Hoop, 19 mei 1780. Volgens H.C.V. Leibbrandt, *Precis of*

5. Hendrik Le Sueur aan Petrus Camper, 21 december 1783¹¹⁷

Den Edele Hooggeleerde Heer P. Camper te Klijn Lankum

Wel Edele Hooggeleerden Heer!

Bijzonder aangenaam is het mij, dat ik tans het genoeg heb UwE. te kunnen toezenden de lang verwagte kop van een Miereneeter; het was juist vier daagen bevoorns, dat ik die kop magtig geworden was, toen den Ed. Gestr. Heer van Plettenberg mij zijde, dat UwE. zulks van Zijn Ed. verzocht hat, dog niet aan uwe begeerte konde voldoen: gemelde Heer zegt dat het hem onmogelijk is, UE. de kop van giraffe te kunnen bezorgen, dog zoo er eenigzints occasie toe is, zal ik tragten die aan UwE. te bezorgen.

De kop is in Pekel gelegd, en konde die niet anders van buiten herwaards bekoomen, ik hoop dat dezelve wel zal overkoomen. De boeken etc. reeds in het jaar 1776 aan mij belooft, hoop ik dat UwE. de goedheid zult gelieven te hebben mij toe te zenden.

De tijd laat mij niet toe breedvoerig te zijn, ik zal mij dierhalven maar alleen bepaalen met te zeggen, dat 't hier bijna zoo gaat, zoo als men verneemt dat het in ons vaderland toegaat: de huishouding gaat hier ook niet zoo het behoort,¹¹⁸ daarom verlangt men zeer na een spoedige vrede (die men helaas! zegt, zeer schandelijk en nadeelig aan het voormaals zeer gezeegent Vaderland te zullen zijn)¹¹⁹ opdat alles zoo het mogelijk is, wederom in een goede order koome.

Het is hier alles zeer duur, tot een staaltje dient dat men hier dikwils voor de lb. Boter 4 sch[ellingen], voor 1 hoen 8 schell., voor 1 kalkoen tot 3.4. a 5 Rixds te betaalen moet.

Ik kan ook niet afzijn UwE. te communiceren dat ik met het begin van dit jaar bevordert ben tot Burger-Raad en tevens Lid van den Raad van Justitie van deeze plaats.¹²⁰

Eer ik sluit neem ik de vrijheid UwE. zeer instantelijk [met nadruk] te verzoeken, wanneer mij gelieve te vereeren met UwEds. altoos gehonoreerde letteren, mij dan ook een schets te geven van den tegenwoordigen staat en toestand van ons land, en de omstandigheden die nieuwlings gebeurt zijn, wijl men hier wegens den verre afstand zeer in het onzeekere leeft.

Deeze eindigende heb ik nogmaals de Eer mij in UwEs. vriendschap en protectie te recommandeeren, terwijl ik UwE. verzeekere dat met waare hoogagting blijve, en dus mij noeme

WEL Ed. Hooggeleerden Heer

UwEDW. en onderdaanige Dienaar

H. Le Sueur

Cabo de goede Hoop

Den 21 Decemb. 1783

the Archives. Requesten (Cape Town 1905) 1115 was het formaat van het kistje 2,5 feet x 12 inches x 14 inches. Overigens mag bij hetzelfde besluit ook de fiscaal W.C. Boers ook een 'kistje met naturalien' verzonden aan de Eerste Advocaat F.W. Boers.

¹¹⁷ Universiteit van Amsterdam, Bijzondere collecties, X 82c.

¹¹⁸ Le Sueur verwijst naar de politieke tegenstellingen tussen de Patriotten en Orangisten in de Republiek en het optreden van de patriotten aan de Kaap (C. Beyers, *Die Kaapse Patriotte gedurende die laatste kwart van die agtiende eeu*. Pretoria 1967), waarbij zijn broer J.J. le Sueur als hoge ambtenaar van de VOC betrokken was, vergelijk G.J. Schutte, *De Nederlandse Patriotten en de koloniën* (Groningen 1974) hfk IV en Schutte, *Briefwisseling*.

¹¹⁹ Bij de Vrede van Parijs in 1784, die de Vierde Engels-Nederlandse Zeeoorlog beëindigde, moest de VOC Negapatnam overgeven aan Engeland.

¹²⁰ Vergelijk Resolutie Politieke Raad 10.12.1782. Enkele leden van de burgerraad werden q.q. lid van de Raad van Justitie. Hij was o.a. 1773 en 1782 weesmeester (Resolutie Politieke Raad 11.12.1781).

*P.S. Ik kan niet afzijn UwE. met deeze te communiceeren dat mijn Familie vermeerdert is door een Zoon, op den 7 Octob. Jongst.*¹²¹ *De Moeder en kind zijn tans ook nog zeer gezond.*

Verdere correspondentie is onbekend. Van Plettenberg repatrieerde in april 1785 en vestigde zich in Leeuwarden, vanwaar persoonlijk contact met Camper mogelijk was. Camper reisde die jaren veel en overleed op 7 april 1789, Hendrik le Sueur een jaar later.¹²²

¹²¹ Pieter Ludowicus (Kaapstad 7.10.1783), hij het achtste kind; hij werd militair, luitenant-kolonel van de cavallerie in Nederlandse dienst, gehuwd met 1. Catharina Maria van Rossum, 2. Mary Jameson, wed. van J.L. Bosch (Utrecht). Hij overleed te Utrecht, 8.10.1830 .

¹²² Datum onbekend, maar op 4 mei 1790 leefde hij nog, terwijl een sollicitatie van een opvolger was gedateerd 26.5.1790 (Resolutie Politieke Raad 8.2.1791).

^{alpinis, pascuis 1766}
 Dilectissimum Le Sueur ad me scripsit se dum imper. Bahica calida non procul ab
 Urbe Capensi (forte in regione Hottentotum Gomonensium, prope suum piscium dolum)
 examinaret, caput ejus ^{post mortem} vetulae ad se cum secum tulisse. praeterea nihil.

In adjecta rone de circumcaesura judicari potest, etiam ea cranio depurato;
 color cutis erat nigerrima quemadmodum ea aures à me inspectas videntur et.
 etiam capilli colorum apertum inter valde nigri; et tunc nigri; neque ulli
 albi capilli se manifestabat etiam: vetulam vocaverit Dalepneus.

Historiam enim tamen probe scire non potuit, tantum modo quos judi ante adventum
 suum motum, et sequita occasionem praebuerit sciendi; intelligendaeque caput.

M. de Buffon, qui ex omnibus relationibus historiam Hottentotum concepit
 adnotat p. 475. tom. 3. Non esse vere nigros, sed ex aestivum stemmate ad albidum
 nem accedentes, eodem modo quo Nani ea stemmate albo nigrescunt accedere.

Quod nigredinem. Senecus p. 475. Hottentotum natum habere planum, latumque,
 ut tamen non sine nisi matris nasum, si eo profuerit atem non comprimere-
 rent, et natum prominentem velut deformem considerarent. tandem
 labia, in esse admodum magnam praefertim superius; dentes albicantes, super-
 cilia spissa, caput maximum, corpus lenis, vestis levis. raris ultra
 quadraginta annos viventes. etc.

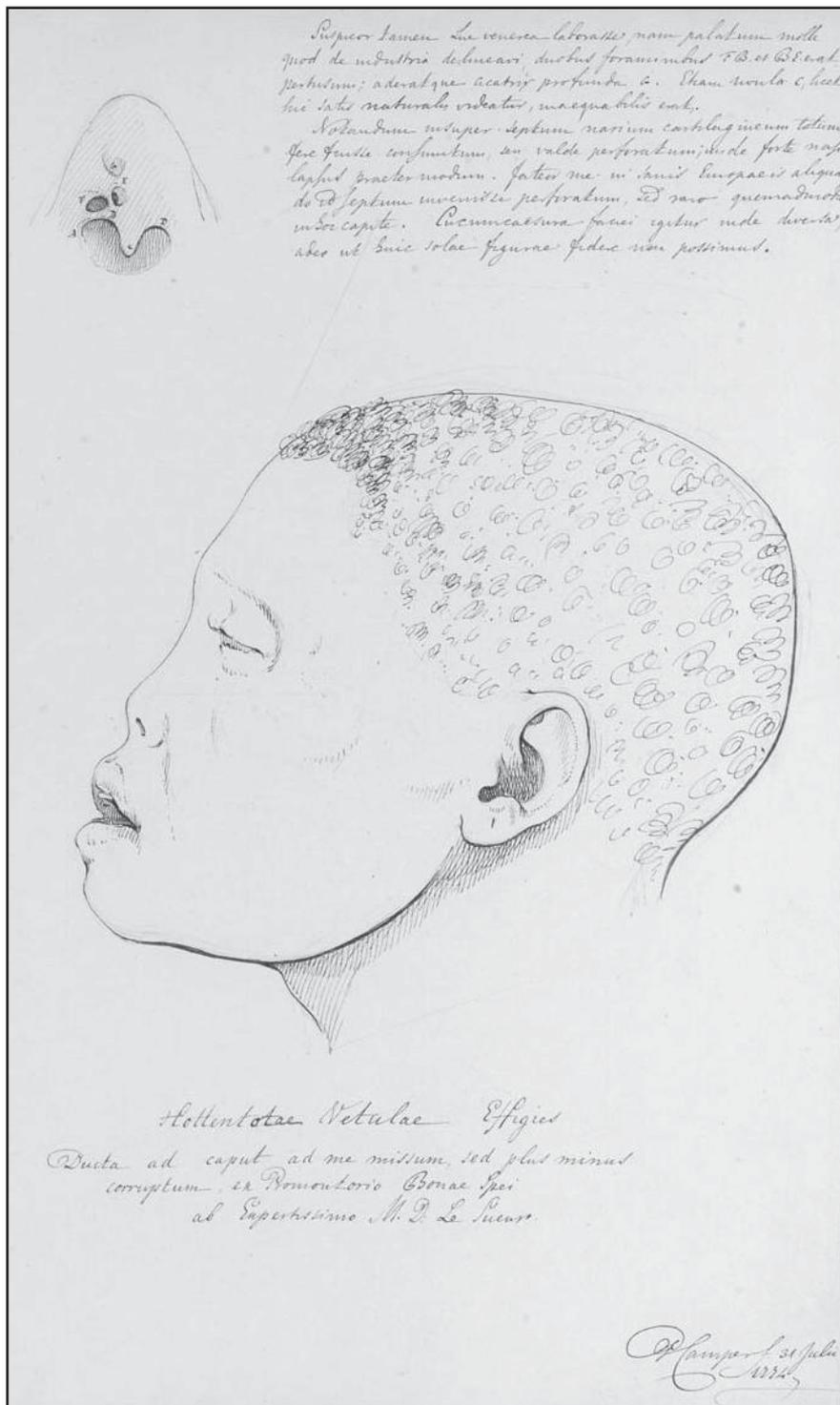
De capite hoc patet intente nigros esse; de nato nihil determinare
 potui, quoniam probabiliter ea haec venerea mutatio nem suberat; nam
 etiam agni buli maceratiem caput hoc sale multo conditum, tamen
 nasum exiguum vidi, et naves parvas, sed ratulas, quemadmodum in apati-
 cis. Labia videbantur fuisse crassa, praefertim superius. nullum superci-
 lium aderat, siue putredine deperditum fuerit, siue senectute.

Dentes aliquot lapsi, multi canis affecti et concarati, dentium ceteros
 dolore aequo ac ahae nationes obnoxii sunt. quamquam verum esse
 possit aliquot lapsos esse propter mercurii usum, nam et haec venerea
 videtur labrasie, et curatiorem adeptos fuisse. Dentes etiam omnes
 haec quae tenetis seu calcarii erant oblecti.

Caput hoc neque praegrande erat, neque ab eo compressum quemadmo-
 dum in apatiis, labra tamen jugalia otta quam in aestivibus.

et M. D. Stunberg qui per 3 annos moratus est in promont. B. spei
 vidit v. 1778. Anthei. reverfus sane effugens, dicitque mundi
 Hottentotos omnes crassa habere capilla, in parvos natos tanquam
 Glanos, atque omnes eam seu similem habere faciem.

Bijzondere collecties van de Universiteit van Amsterdam, Collectie Petrus Camper, portefeuille II

Suid-Afrika se fiskale keuses gemodelleer: Afgrond of plato?¹

Modelling South Africa's fiscal choices: Cliff or plateau?

JANNIE ROSSOUW

Hoof: Skool vir Ekonomiese en Sakewetenskappe
Universiteit van die Witwatersrand
Johannesburg
E-pos: jannie.rossouw@wits.ac.za

Jannie Rossouw

Fanie Joubert

FANIE JOUBERT

Departement Ekonomie
Universiteit van Suid-Afrika
Pretoria

ADELE BREYTENBACH

Departement Ekonomie
Universiteit van Suid-Afrika
Pretoria

Adèle Breytenbach

JANNIE ROSSOUW is hoof van die skool vir Ekonomiese en Sakewetenskappe aan Wits. Hy was voorheen werksaam by die Suid-Afrikaanse Reserwebank en by Unisa. Sy vernaamste navorsingsvelde is geloofwaardige en akkurate inflasiesyfers en fiskale volhoubaarheid. Hy het etlike akademiese artikels in vakwetenskaplike tydskrifte gepubliseer en spreek gereeld plaaslike en internasionale konferensies oor sy navorsing toe.

JANNIE ROSSOUW heads the school of Economic and Business Sciences at Wits. Previously he worked at the South African Reserve Bank and at Unisa. He has published numerous academic papers in accredited journals in South Africa and abroad, and addressed local and international conferences on his research interests. His research focuses on inflation perceptions and fiscal sustainability.

¹ Die menings en gevolgtrekkings in hierdie artikel weerspieël die outeurs se standpunte en moet op geen wyse aan die universiteite toegeskryf word nie. Die outeurs bedank verskeie kenners vir hul kommentaar op die artikel en spreek ook hul dank uit teenoor die keurders van die artikel vir hul nuttige kommentaar, maar bly verantwoordelik vir enige foute.

<p>FANIE JOUBERT is 'n senior dosent in die Departement Ekonomie aan Unisa. Hy begin sy loopbaan in 2005 as junior dosent by die Universiteit van Pretoria en is daarna na die privaat sektor waar hy nader kennis gemaak het met finansiële markte. Sedert 2011 is hy as ekonomiese raadgewer deeltjyds betrokke by Third Circle Batebestuurders waar hy die geleentheid het om sy passie vir beleggings asook die finansiële adviesbedryf uit te leef. In sy navorsing fokus hy op verskeie ekonomiese velde insluitende inflasie, demografie, volhoubare ontwikkeling en die finansiële markte.</p>	<p>FANIE JOUBERT is a senior lecturer in the Department of Economics at Unisa. His career started in 2005 as junior lecturer at the University of Pretoria, followed by a stint in the private sector where he made closer contact with financial markets. Since 2011, he is part-time employed as economic advisor to Third Circle Asset Management where he has the opportunity to entertain his passion for investments and the financial advice industry. His research focuses on various economic fields including inflation, demographics, sustainable development and financial markets.</p>
<p>ADÈLE BREYTENBACH is 'n senior dosent in die Departement Ekonomie aan Unisa. Sy was voorheen assistent dosent by die Universiteit van Pretoria en het as ekonometrie ekonoom in die privaat sektor gewerk. Haar navorsing fokus op konvergensie in die SAOG-streek, sentrale banke met aandeelhouers en na-konflik vrede stabilisering. Sy spreek gereeld konferensies oor haar navorsing toe en het ook akademiese artikels oor hierdie onderwerpe gepubliseer.</p>	<p>ADÈLE BREYTENBACH is a senior lecturer in the Department of Economics at Unisa. Previously she served as assistant lecturer at the University of Pretoria and as econometric economist in the private sector. Her research focuses on convergence in the SADC region, central banks with shareholders and post-conflict peace stabilisation. She regularly addresses conferences on her research interests and has published academic papers on these topics.</p>

ABSTRACT

Modelling South Africa's fiscal choices: Cliff or plateau?

This paper assesses fiscal developments in South Africa since earlier research (Rossouw, Joubert & Breytenbach 2014) showed that South Africa is heading for a "fiscal cliff". The earlier research found that government expenditure on social grants and civil service remuneration has become unsustainable. A continuation of trends recorded in these two expenditure items between 2008 and 2012 implied that all government revenue will be accounted for by these two items by 2026, hence the notion that South Africa faces a "fiscal cliff". No income will be left for other expenditure items.

Rossouw, Joubert and Breytenbach (2014) showed that the fiscal cliff could still be averted, but that the South African government should take timely steps to ensure such aversion. This paper reassesses the earlier analysis by expanding the research to cover data from the 2014 Medium Term Budget Policy Statement (2014 MTBPS) and Medium Term Expenditure Framework, the 2015 and 2016 Budgets and also covers subsequent developments.

In its response to the research warning of a fiscal cliff facing South Africa based on data up to 2012, the South African government has given mixed signals. On the one hand, the budgeted increases in civil service remuneration and social grant expenditure have been contained over the budget period to 2017/18. On the other hand, Government executives make contrary statements, while actual remuneration adjustments for civil servants from 1 April 2015 exceed budgeted remuneration. However, employment growth has been contained.

The Minister of Social Development responded to a question in Parliament by saying, inter alia, that "(t)he Department plans to extend the Child Support Grant (CSG) to the age of 21 and not 23. The main reason for extension is to align the CSG and Foster Child Grant (FCG). ... Should the policy be approved the extension of CSG to 21 will be introduced in phase format, starting with 18 – 19 in the first year, 19 – 20 year old in the second year, and finally 20 – 21 year olds in the final year. The extension will cost about R1,2 billion in the first year, R2,2 billion in

the second year and R3,3 billion in the third year. Overall, about 750 thousand children are set to benefit from extending the CSG” (National Assembly, 2015). We disagree with the Minister’s assumptions, as our calculations show that the cost will amount to some R8 billion per annum at current values, once fully phased in.

In civil society there is a general view that the government uses social grants to ensure support for the ANC government. Although this matter has not been the topic of extensive research, there is some evidence supporting this view. For example, in the run-up to the general election in South Africa in 2014, the ANC Member of the Executive Council for Agriculture in KwaZulu-Natal, Mr Meshack Radebe, stated that recipients of social grants who do not vote for the ruling ANC, steal from the government. It is disconcerting that Mr Radebe clearly confuses the ruling party and governmental activities.

On 27 February 2013 the Minister of Finance stated that “... the old age grant means test should be phased out by 2016, accompanied by offsetting revisions to tax structures ...” (Republic of South Africa 2013a), implying that all South Africans over 60 would qualify for old age pensions. Such expansion implies that some 1,5 million more people of age 60 and older will qualify for an old age pension, amounting to additional expenditure of some R25 billion per annum at current values. However, the implementation date for this proposal was subsequently postponed.

This paper analyses these aspects by means of an econometric model and two scenarios for South Africa’s fiscal future. The finding is that the country can move from a fiscal cliff to a fiscal plateau if control is maintained over social grant expenditure and civil service remuneration growth, over and above other government expenditure. To the contrary, if the number of social grant recipients is increased and the historic growth trends in civil service remuneration and employment are maintained, a fiscal cliff is inevitable.

KEY WORDS: government expenditure, fiscal cliff, government income, government revenue, income distribution, tax burden, tax increases, social spending

TREFWOORDE: armoede, inkomsteverdeling, belastinglas, belastingverhogings, fiskale afgrond, sosiale besteding, owerheidshulpbronne, owerheidsinkome, owerheidsuitgawes

OPSOMMING

Die artikel ontleed fiskale ontwikkelings in Suid-Afrika sedert die publikasie van die bevindings van Rossouw, Joubert en Breytenbach (2014) dat Suid-Afrika ’n fiskale afgrond in die gesig staar. Die vorige artikel het bevind dat owerheidsbesteding aan sosiale bystand toenemend tussen 2008 en 2012 as persentasie van totale owerheidsinkome gegroei het. Terselfdertyd het die owerheid se vergoedingsrekening oor daardie tydperk ook skerp toegeneem. Die gevolgtrekking was dat sosialebystandbetalings en owerheidsvergoeding op ’n peil is waar verdere reële toenames onbekostigbaar is, selfs al word belasting verhoog. Die bevinding was dat Suid-Afrika oor die lang termyn ’n fiskale afgrond in die gesig staar en dat alle inkome teen 2026 aan hierdie uitgaweposte sal gaan as die neiging wat tussen 2008 en 2012 voorgekom het, volgehou word.

Hierdie artikel gebruik data van die 2014 Mediumtermyn Begroting (2014 MTB) en die 2015- en 2016-begrotings tot die einde van die 2018/19 fiskale jaar om te bepaal wat Suid-Afrika se huidige posisie ten opsigte van die fiskale afgrond is.

Hoewel die regering verantwoordelik in begrotingsvoorstelle tot die 2018/19-fiskale jaar opgetree het deur die groei in besteding op sosialebystandbetalings en owerheidsvergoeding te beperk, is daar geen waarborg dat hierdie konserwatisme sal realiseer nie. In die praktyk het die

regering reeds verhogings vir die staatsdiens vir die tydperk tot 2018/19 bo die begroting goed-gekeur. Hoewel die regering dus die bestaan van 'n fiskale afgrond erken, is daar verwarring in die reaksie op hierdie bedreiging.

In die tweede plek maak politici steeds beloftes van bestedingstoenames. Die Minister van Sosiale Ontwikkeling het die voorneme aangekondig om kindertoelaes tot op ouderdom 21 uit te brei. Voorheen het die Minister van Finansies die voorneme aangekondig dat ouderdomspensioene aan almal bo 60 betaal moet word en dat die middeletoets afgeskaf moet word. Hierdie is onbekostigbare voorstelle.

Hierdie navorsing fokus op die vraag of Suid-Afrika se fiskale volhoubaarheid sedert 2012 verbeter het. 'n Ekonometriese model is ontwikkel en twee scenario's is gemodelleer om lig op hierdie vraag te werp. Die bevinding is dat Suid-Afrika van 'n fiskale afgrond na 'n fiskale plato kan beweeg as die groei in sosialebystandbetalings, staatsdiensindiensname en die salarisse van staatsdiensamptenare betoel kan word.

1. RASIONAAL EN AGTERGROND

In 'n vorige artikel in hierdie tydskrif (Rossouw, Joubert & Breytenbach 2014) is Suid-Afrika se naderende "fiskale afgrond" in volle besonderhede bespreek. Die ontleding het aangedui dat sosialebystandsbetalings en staatsdiensvergoeding tussen 2008 en 2012 skerp toegeneem het, wat vrae oor die volhoubare bekostigbaarheid van sosialebystandsbetalings en staatsdienssalarisse laat ontstaan. Teen 2012 was besteding aan hierdie twee uitgaweposte gelykstaande aan sowat 61 persent van owerheidsinkome. Indien die neiging in die groei soos gemeet tussen 2008 tot 2012 voortduur, sal hierdie twee uitgaweposte teen 2026 alle owerheidsinkome absorbeer.

In die algemene burgerlike samelewing ("civil society") is daar 'n aanvoeling dat die ANC-regering sosialebystandsbetalings gebruik om kiesersteun vir die ANC by die stembus te verseker. Pelser (2014:6) verklaar dat die staat se inkomstebronne onder meer aangewend word om die sosiale toelaes te betaal wat lojale ANC-kiesers vrees hulle sal verloor as 'n ander party aan bewind kom. Pelser sê dat "... dié toelaes in 'n mate die ANC se versekeringspolis ... (is) ... vir die 2019-verkieping" (2014:6). Hoewel hierdie aspek nog nie in diepte nagevors is nie, is dit interessant dat mnr Meshack Radebe, destyds LUR vir Landbou in KwaZulu-Natal, in die aanloop tot die 2014 algemene verkiesing gesê het dat diegene wat sosiale toelaes ontvang maar vir 'n opposisieparty stem en nie vir die ANC nie, van die regering steel (sien byvoorbeeld Sadie 2014:9). Sommige begunstigdes wat sosiale toelaes ontvang, assosieer dikwels hierdie voordeel met die regerende party, eerder as met die regering (sien byvoorbeeld Sadie 2014:9; of Mhango 2015 oor hierdie verwarring). Radebe maak duidelik ook hierdie fout. Die moontlike gebruik van sosiale toelaes deur die ANC-regering om 'n lojale kieserskorps te verseker, val egter buite die bestek van hierdie artikel.

Die Nasionale Tesourie verklaar in die *Budget Review 2014* (Republic of South Africa 2014a:44) dat "(t)he current public-sector wage agreement provides for annual cost-of-living adjustments of inflation plus 1 per cent² ... growth in employee compensation has slowed over the past two years ... (but) ... higher-than-expected inflation would add to the wage bill ... (and) ... would place additional pressure on the budget". Dit is opmerklik dat hierdie analise geen

² Dit beteken in die praktyk waarskynlik eerder een persentasiepunt as 1 persent. Ooglopend sal hierdie benadering tot 'n fiskale afgrond lei indien die ekonomiese groei koers op die lang termyn laer as 1 persent per jaar is en daar geen afname in owerheidsindiensname is nie. Hierdie ooreenkoms het tot 31 Maart 2015 gegeld, maar is daarna met wysigings vir nog drie jaar hernu, met bykomende behuisings- en mediese fondsvoordele.

melding maak van bestedingstoenames bo die algemene aanpassing nie. Breytenbach en Rossouw (2013) het bevind dat hierdie bykomende toenames vir aspekte soos bevorderings, kerfverhogings en indiensnemingsgroei 'n bykomende groei (bo en behalwe algemene aanpassings) van sowat 6 persentasiepunte jaarliks in die vergoedingsrekening van staatsamptenare tot gevolg het.

Hierdie artikel gebruik data tot die einde van die 2018/19 fiskale jaar uit die 2014 Medium-termyn Begroting (2014 MTB) en die 2015- en 2016-begrotings om 'n mening oor Suid-Afrika se fiskale toekoms uit te spreek.

Die struktuur van die res van die artikel is soos volg: Afdeling 2 ontleed sosialebystandbetalings sedert 2008, terwyl afdeling 3 indiensneming deur die staat en owerheidsvergoeding ondersoek. Afdeling 4 ontleed owerheidsinkome sedert 2008 en die huidige bronne van owerheidsinkome. Afdeling 5 rapporteer 'n ekonometriese vooruitskattingsmodel vir owerheidsinkome, asook twee scenario's waarin die volhoubaarheid van die regering se fiskale posisie getoets word. Die gevolgtrekkings word in afdeling 6 gerapporteer.

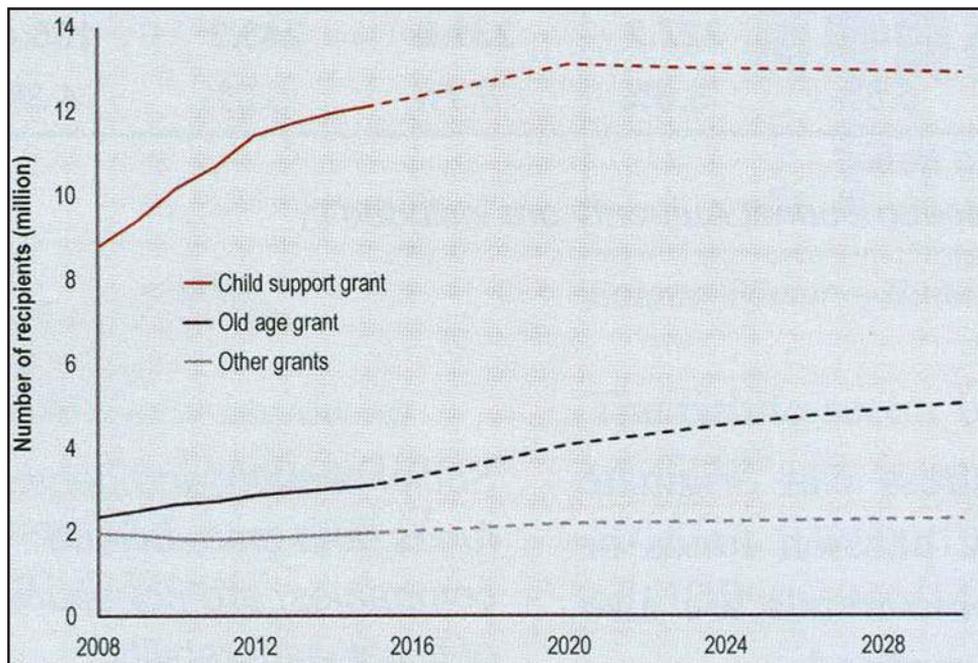
2. SOSIALE BESTEDING³

Die sosiale ontwikkelingbetalings (“social development”) van die Suid-Afrikaanse regering word in vyf subkategorieë verdeel, naamlik administrasie, sosiale bystand (“social assistance”), sosiale beskerming, welvaartsdienste en geïntegreerde diensverskaffing. In die 2016/17 fiskale jaar is R140,5 miljard vir sosiale bystand (die onderwerp van hierdie artikel) begroot. Dit verteenwoordig 'n gemiddelde jaarlikse toename van 9,4 persent sedert die 2007/08 fiskale jaar, toe besteding aan hierdie uitgawepos R62,5 miljard beloop het. Vir die 2016/17-fiskale jaar word begroot dat sosiale bystand 10,6 persent van totale owerheidsinkome sal beloop.

Die Nasionale Tesourie meld in die *Budget Review 2014* (Republic of South Africa 2014a:44) dat “(o)ver the past decade, social grant values (eie beklemtoning) have grown in line with consumer inflation”. Indien die werklike finansiële waarde van toelaes teen die inflasiekoers groei en die aantal begunstigdes nie toeneem nie, sal die druk op owerheidsinkome uiteraard verlig word omdat owerheidsinkome teen die inflasiekoers plus die ekonomiese groeikoers en die toename in enige belastingkoerse toeneem.

Die opvallende weerspreking in die Nasionale Tesourie se eie ontleding van sosialebystand-besteding in die *Budget Review 2014* (Republic of South Africa 2014a:44) is egter kommerwekkend. Terwyl die teks van die bespreking verklaar dat die “... uptake rates for the child support grant and the old age grant are projected to rise and then stabilise over the next decade”, gebruik die Nasionale Tesourie in dieselfde bespreking 'n grafiek (sien Figuur 1) wat aandui dat die opnamekoers van ouderdomspensioene tot 2028 bly groei.

³ Hierdie afdeling is gebaseer op Joubert & Rossouw (2013) en Rossouw, Joubert & Breytenbach (2014).

Figuur 1: Aantal begunstigdes vir die vernaamste sosialebystandbetalings (werklik en geprojekteer), 2008 tot 2028

Bron: Republic of South Africa 2014a:44

Figuur 1 toon dat die aantal begunstigdes van sosialebystandbetalings teen 2028 sowat 18,5 miljoen mense gaan beloop, en dat die begunstigdes uit ouderdomspensioene nie oor die volgende dekade afplat nie. Dit verteenwoordig 'n jaarlikse groeikoers van sowat 0,9 persent per jaar vanaf die 16,1 miljoen begunstigdes in 2012/13. Dit laat twyfel ontstaan of die optimistiese sienings van die Nasionale Tesourie in die *Budget Review 2014* (Republic of South Africa 2014a:44) oor die toename in begunstigdes en die beperking van groei in toelaes tot 'n vlak gelykstaande aan die inflasiekoers, inderdaad gaan realiseer.

Hierdie syfers neem egter nie in ag dat die Minister van Finansies op 27 Februarie 2013 'n uitbreiding in sosialebystandbetalings aangekondig het nie. Volgens die Minister sal alle persone oor 60 vanaf 2016 vir ouderdomspensioene kwalifiseer (Republic of South Africa 2013a). Die aankondiging van die Minister van Finansies (Republic of South Africa 2013a) sal die opnamekoers van sosialebystandbetalings laat versnel. Tans ontvang 3,1 miljoen mense wat 60 jaar en ouer is, ouderdomspensioen as 'n vorm van sosiale bystand. Hierteenoor het Suid-Afrika sowat 4,6 miljoen mense van 60 en ouer. Dit beteken dus dat sowat 1,5 miljoen mense bykomend vir ouderdomspensioen sal kwalifiseer.

In die 2014-MTBPS het die regering egter die implementering van hierdie voorstel uitgestel deur aan te kondig dat "(r)emoval of the means test for access to the old-age grant has been deferred and will form part of comprehensive social security reforms" (2014 MTBPS:33). Vir die doeleindes van hierdie navorsing word twee verskillende aannames oor die moontlike instelling van hierdie toelaes gemaak, soos in afdeling 5 verduidelik word. Teen huidige waardes sal die aanvaarding van hierdie voorstel sowat R25 miljard per jaar beloop.

Voorts het die Minister van Sosiale Ontwikkeling aangekondig dat “(t)he Department plans to extend the Child Support Grant (CSG) to the age of 21 and not 23. The main reason for extension is to align the CSG and Foster Child Grant (FCG). ... Should the policy be approved the extension of CSG to 21 will be introduced in phase format, starting with 18 – 19 in the first year, 19 – 20 year old in the second year, and finally 20 – 21 year olds in the final year. The extension will cost about R1,2 billion in the first year, R2,2 billion in the second year and R3,3 billion in the third year. Overall, about 750 thousand children are set to benefit from extending the CSG” (National Assembly 2015). Die regering beoog om hierdie toelae slegs aan diegene tussen 18 en 21 in voortgesette opleiding te betaal.

Ons verskil van die Minister en is van mening dat daar 1,97 miljoen begunstigdes gaan wees, omdat ons nie voorsien dat die regering die begunstigdes sal kan beperk tot diegene in voortgesette opleiding nie (sien Rossouw & Breytenbach 2015). Die aanname van 750 000 begunstigdes is dus té beperkend en ons berekenings toon dat die koste na volle infasering ’n bykomende R8 miljard sal beloop.

Sosialebystandbetalings is ooglopend ’n magtige wapen in die hande van die ANC-regering. Voorts word die uitsprake van die twee ministers nie in die regering se bestedingsplanne in ag geneem nie. Ons berekenings toon dat die aanvaarding van hierdie twee voorstelle ’n bykomende las van sowat R31 miljard op die fiskus gaan plaas. Hierdie artikel rapporteer dus die resultaat van twee scenario’s vir sosialebystandbetalings: In die eerste geval word aanvaar dat die Nasionale Tesourie se verwagtings sal realiseer en in die tweede geval word die beloftes van bykomende besteding gereflekteer, hoewel met ’n vertraging.

3. INDIENSNEMING DEUR EN VERGOEDINGSREKENING VAN DIE SUID-AFRIKAANSE REGERING⁴

Die ontleding in Tabel 1 toon dat die totale vergoeding van werknemers wat deur die owerheid betaal word, met 77,4 persent toegeneem het vanaf die 2007/08 fiskale jaar tot die 2011/12-fiskale jaar (15,4 persent per jaar), en dat dit met 28,9 persent (8,8 persent per jaar) vanaf die 2011/12 fiskale jaar tot aan die einde van die 2014/15 fiskale jaar gegroei het. Dit is ’n gemiddelde toename van 12,5 persent per jaar, wat beduidend hoër is as die “algemene” aanpassing van een persentasiepunt bo die inflasiekoers, soos hierbo bespreek is.

Tabel 1 rapporteer die totale vergoeding van alle owerheidswerknemers (“compensation of employees”) soos in die jaarlikse *Budget Review* van die Nasionale Tesourie (sien byvoorbeeld Republic of South Africa 2014a), die 2014 MTB en die 2015 en 2016-begroting. Hierdie begrote syfers is in ons model en die eerste scenario vir fiskale besteding gebruik.

⁴ Hierdie afdeling is gebaseer op Breytenbach & Rossouw (2013) en Rossouw, Joubert & Breytenbach (2014).

TABEL 1: Vergoeding van werknemers, 2007/08 tot 2018/19 fiskale jare (R miljard)

	Begrote totaal, R miljard	Persentasieverandering (% j:j)
2007/08	195.0	
2008/09	232.5	19.2%
2009/10	273.1	17.5%
2010/11	309.9	13.5%
2011/12	346.0	11.6%
2012/13	375.0	8.4%
2013/14	411.3	9.7%
2014/15	437.0	7.1%
2015/16	467.7	9.1%
2016/17*	516.8	8.4%
2017/18*	551.5	6.7%
2018/19*	590.8	7.1%

Bronne: 2014 MTB, Republic of South Africa (2011:170), Republic of South Africa (2014a:147-148), Republic of South Africa (2015), Republic of South Africa (2016: 59) en eie berekeninge

Na ons mening is die vergoeding vir die 2016/17 tot die 2018/19 fiskale jare onderbegroot. Daar is geen voorsiening vir indiensnemingsgroei nie, terwyl die jaarlikse aanpassings vir inflasie, vordering in salariskerf en bevorderings ook onderbegroot is (sien die navorsing van Breytenbach & Rossouw 2013 in hierdie verband). Die begrote syfers van die Nasionale Tesourie, onder meer 'n toename van 7,7 persent in die vergoeding van staatsamptenare, word vir modelleringsdoeleindes in die eerste scenario gebruik.

In die praktyk het die ooreenkoms vir vergoedingsaanpassings wat vanaf 1 April 2015 met die staatsdiensvakbonde bereik is, reeds getoon dat die begrote vergoedingstoenames in die 2014-MTB té laag is. Die ooreenkoms maak voorsiening vir 'n algemene vergoedingsaanpassing gelykstaande aan die inflasiekoers plus 1 persentasiepunt, plus 'n toename in behuisingstoelae en mediesefondsbystand. Afgesien van hierdie algemene aanpassings kwalifiseer staatsamptenare ook vir bevorderings, kerf-aanpassings en so meer.

Tabel 2 toon indiensnemingsgroei in die staatsdiens. Sedert 1 April 2015 was daar slegs marginale groei in indiensneming in die staatsdiens, wat 'n afwyking is van die gedrag in vorige jare. Dit is egter voortydig om 'n nuwe tendens te baseer op hierdie onlangse ontwikkeling, maar hierdie verwickeling word nietemin verwelkom. Hierdie neiging word in scenario 2 (*new beginning*) in afdeling 5 weerspieël, terwyl scenario 1 (*more of the same*) dit ignoreer.

TABEL 2: Indiensnemingsgroei in die staatsdiens*, 2005 tot 2014

	Sentrale Owerheid	Provinsiale Owerheid	Totaal*	Persentasie verandering (% j:j)
31/03/2005	369 500	823 677	1 193 117	
31/03/2006	385 441	860 580	1 246 021	4.4%
31/03/2007	407 489	889 652	1 297 141	4.1%
31/03/2008	405 805	938 173	1 343 978	3.6%
31/03/2009	418 879	967 740	1 386 619	3.2%
31/03/2010	410 051	1 006 793	1 416 844	2.2%
31/03/2011	427 281	1 047 990	1 475 271	4.1%
31/03/2012	443 199	1 075 515	1 518 714	2.9%
31/03/2013	454 757	1 084 197	1 538 954	1.3%
31/03/2014	454 000	1 116 404	1 570 404	2.0%
31/03/2015	448 209	1 104 058	1 552 267	-1.2%
30/09/2015	486 569	1 080 560	1 567 129	0,5%*

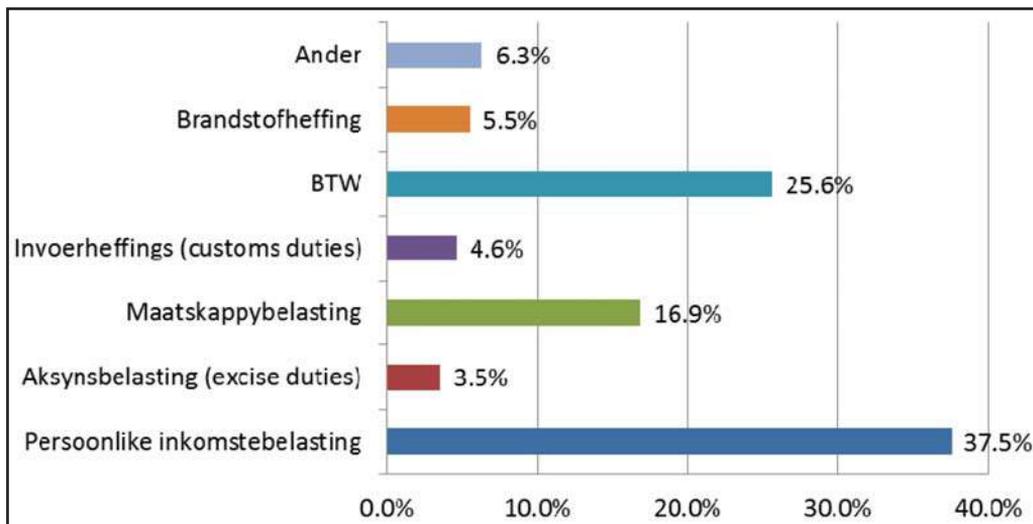
Hierdie syfers sluit nie plaaslike owerhede, of ander publieke entiteite in nie.

*Nuuatste kwartaalsyfer, jaarliks aangepas

Bron: SA Reserwebank, eie berekeninge

4. OWERHEIDSINKOME IN SUID-AFRIKA

Totale owerheidsinkome het in die 2007/08 fiskale jaar sowat R560,1 miljard beloop en toegeneem tot sowat R813,8 miljard in die 2012/13 fiskale jaar. Begrote owerheidsinkome vir die 2016/17 fiskale jaar beloop R1162,0 miljard.

Figuur 2: Owerheidsinkome volgens inkomebron: 2016/17

Nota: Persentasie bydrae per inkomebron is uitgewerk op die subtotaal van staatsinkome van R1 081,3 miljard. Sien Tabel 3 in dié verband.

Bron: Republic of South Africa (2016: 210)

TABEL 3: Staatsinkome per inkomebron, 2016/17 (R miljard)

Inkomebron	Bedrag
Persoonlike inkomstebelasting	441,0
Belasting op toegevoegde waarde	301,3
Maatskappybelasting	198,3
Aksynsbelasting*	41,3
Brandstofheffing	64,5
Invoerheffings (<i>customs duties</i>)	54,0
Ander** (bv. dividendbelasting, boedelbelasting, geskenkebelasting, ens.)	74,4
Subtotaal	1174,8
Nie-belastinginkome	26,6
Minus SADU-oorbetalings	-39,4
Totaal	1162,0

* Spesifieke plus *ad valorem* aksynsbelastings

** Balanserende item

Bronne: Republic of South Africa (2016:210)

5. MODEL, SCENARIO'S EN ANALISE

Die ontledings in afdelings 2 en 3 toon duidelik die skerp groei in sosiale besteding en owerheidsvergoeding sedert die 2007/08 fiskale jaar, maar met afplattings in die afgelope drie fiskale jare (2011/12 tot 2014/15) en 'n begroting vir voortgesette afplating in die tydperk tot 2018/19.

Owerheidsinkome is die beperkende faktor sover dit die bekostigbaarheid van sosiale bystand en owerheidsvergoeding betref. Rossouw, Joubert en Breytenbach (2014) het bevind dat alle owerheidsinkome teen 2026 aan hierdie bestedingsposte spandeer sal word, gegrond op 'n voortsetting van historiese neigings, en gevolglik 'n fiskale afgrond voorspel.

Om 'n toekomsblik te kan opstel, gebruik ons Engle-Granger tipe ekonometriese modelle om owerheidsinkome vooruit te skat (sien byvoorbeeld Enders 2004: 328-9; Gujarati 2011:762 en Stock & Watson 2012:691). Die spesifikasie van die modelle word in die bylaag aangeheg. In 'n neutredop bestaan die model uit 'n langtermyn (staties en *a priori* teoreties korrekte) en korttermyn foutkorrigerende ("error correction") komponent. Die data is jaarlikse tydreeksdata vir die tydperk 1990 tot 2014 (d.i. 25 waarnemings).

Die langtermynbeweging is verkry vanaf reële geldvoorraad (M3) waarvoor daar 'n statisties-betekenisvolle samevallend-geïntegreerde ("cointegrated") verwantskap in die betrokke data gevind is. Korttermynwisselvalligheid word ondervang deur onder meer veranderings in besteebare inkomste en rentekoersbewegings. Data is verkry vanaf die SA Reserwebank se webtuiste, terwyl die mees onlangse owerheidsinkome verkry is uit die 2015 Nasionale Begroting, beskikbaar op die Nasionale Tesourie se webtuiste.

'n Tweede ekonometriese model van dieselfde tipe is gebruik om 'n meer realistiese vooruitskatting van die geldvoorraadveranderlike, wat op sy beurt in die inkomemodel invoer, te maak. Irving Fisher se eenvoudige geldvoorraadteorie veronderstel dat die omloopsnelheid van geld konstant bly (Fisher 1911). Hierdie aanname het vandag geen empiriese ondersteuning nie, aangesien die omloopsnelheid van geld oor tyd verander. Meer gesofistikeerde en moderne weergawes van die geldvoorraadteorie behandel die omloopsnelheid eerder as 'n stabiele funksie van ander veranderlikes. Die funksie kan soos volg opgesom word:

$$V_t = V(X_{1t}, X_{2t}, \dots)$$

Waar:

V_t : Omloopsnelheid (*Velocity*) van geld

X_{it} : prysvlakveranderings, permanente inkomste tot rentekoersveranderings, ens.

wat veranderings soos prysvlakveranderings, die verhouding van die huidige permanente inkomste en rentekoersveranderings insluit (Gould & Nelson 1974).

Die geldvoorraadmodel is aan dieselfde strawwe teoretiese en statistiese toetse onderwerp. Die langtermynkomponent bestaan uit reële huishoudelike besteebare inkomste, terwyl korttermynwisselvalligheid ondervang word deur onder meer inflasie en rentekoersbewegings.

Om vooruitskattings ("out of sample forecasts") met die modelle te maak, moet noodgedwonge aannames gemaak word rakende die eksogene veranderlikes (veranderlikes wat die model beïnvloed). In totaal is daar vier eksogene veranderlikes en die aannames rakende hul toekomstige bewegings word in Tabel 4 gerapporteer.

TABEL 4: Aannames vir eksogene veranderlikes

Veranderlike (naam in model)	Aanname
Geldvoorraad (RM3)	Resultaat soos verkry uit ekonometriese model
Besteembare inkomste (RYD)	Verwagte nominale BBP (Potensiële BBP + 5,9% inflasie)
Prima rentekoers (RPRIME)	Inflasie plus 4.0 persentasiepunte
Inflasie (INFL)	Werklike gemiddelde jaarlikse Suid-Afrikaanse inflasiekoers vir die tydperk 2002 tot 2015 was 5,9%. 'n Inflasiekoers van 4,6% (Stats SA) word vir 2015 gebruik, waarna 5,9% weer tot en met 2060 gebruik word

Bron: Eie vooruitskattings

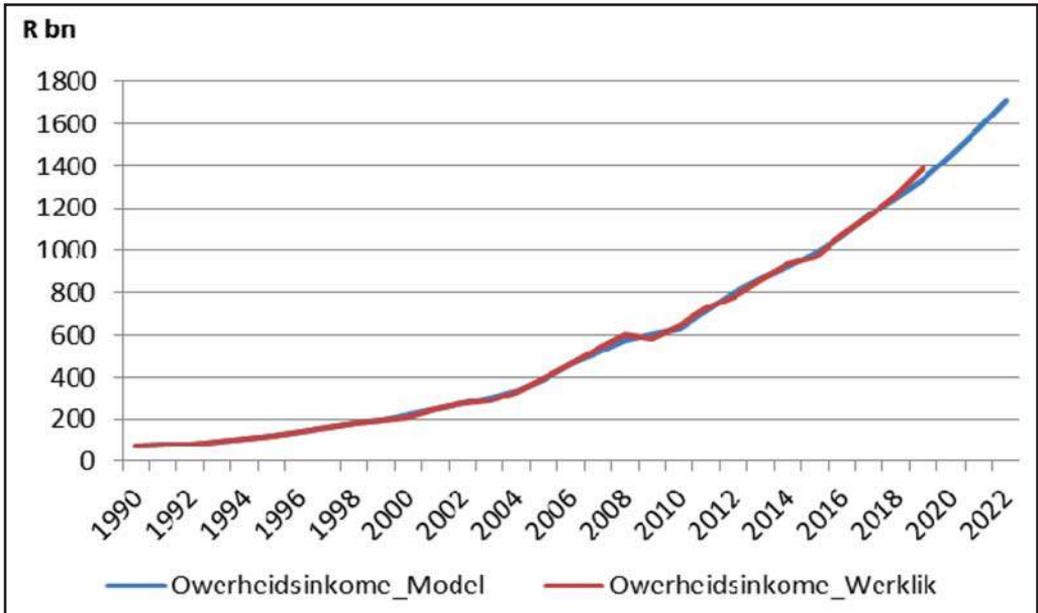
Vir die doeleindes van vooruitskatting in hierdie afdeling word aanvaar dat die Suid-Afrikaanse ekonomie soos gemeet deur die toename in die reële BBP teen 0,5 persent in 2016 sal groei, 1 persent in 2017, 1,5% in 2018 en 2,0 persent in 2020. Vanaf 2021 tot die einde, gebruik die model 2,5% per jaar as die volle-indiensnemingsgroei in reële terme, soos bereken deur Anvari et al. (2014) van die SA Resewebank. Volgens die OECD (OECD 2012) is die volle-indiensnemingsgroei van die Suid-Afrikaanse ekonomie 3 persent per jaar, maar Anvari et al. (2014) rapporteer meer resente navorsing en 'n getemperde groeiverwagting.

'n Inflasiekoers van 4,6% (Stats SA) word vir 2015 gebruik, waarna 5,9% tot en met 2060 gebruik word. Hierdie aanname is gebaseer op die werklike gemiddelde jaarlikse Suid-Afrikaanse inflasiekoers vir die tydperk 2002 tot 2015, met ander woorde sedert inflasietekens in Suid-Afrika geld.

'n Gemiddelde reële prima rentekoers van inflasie plus 4,0 persentasiepunte per jaar is vir die berekenings gebruik. Hierdie aanname is gebaseer op die werklike gemiddelde jaarlikse Suid-Afrikaanse reële prima rentekoers soos bereken vir die tydperk 2008 tot 2015.

Die vooruitskattings vir owerheidsinkomste word in Figuur 3 voorgestel, en kan ook in die scenario grafieke (Figuur 4 en 5) gesien word. Aangesien die ekonomiese data (asook aannames oor eksogene veranderlikes) vir kalenderjare beskikbaar is, is werklike owerheidsinkomesyfers ook vir modelleringsdoeleindes volgens kalenderjare (en nie fiskale jare) gebruik.

Die bevindings toon dat die ekonometriese model 'n baie goeie passing ("fit") van die werklike owerheidsinkomesyfers verkry. Met die uitsondering van die eerste vier jare (1990–1993) wat weens statistiese redes deur die model "opgebruik" word (en dus as dieselfde aanvaar word), is alle waardes vir inkomste herbereken gegewe die model se bepalende veranderlikes ("explanatory variables") se gewigte en waardes. Figuur 3 toon die vergelyking van die werklike en gemodelleerde waardes tot en met 2022.

Figuur 3: Owerheidsinkome model resultate: vergelyking van werklike* en gemodelleerde waardes

* Die werklike waardes vir die jare 2016-2018, is aangepas van die Minister se begrote syfers volgens die 2015 Nasionale begroting. Let daarop dat dit in fiskale jare gerapporteer word en dus nie streng vergelykbaar is met die kalenderjare wat vir modellering gebruik is nie. Dit mag egter vergelyking vir die mediumtermyn vergemaklik.

Bron: SA Reserwebank (KBP4597J) en eie berekenings

'n Vergelyking van die werklike en gemodelleerde waardes toon verder ook 'n goeie pas. Let daarop dat die nominale syfers oor die korttermyn in sommige gevalle in verskillende rigtings neig, maar dat die langtermyn-tendens korrek voorspel word. In terme van jaarlikse verandering is die gemiddelde groei vir die werklike en gemodelleerde waardes onderskeidelik 11,4% j:j en 11,3% j:j vir die tydperk 1991–2015 (d.i. waarvoor werklike syfer beskikbaar is). Die gemodelleerde waardes toon dinamiese jaar-op-jaar veranderings tot en met 2024, waarna die veranderings konsolideer tot 'n vaste 9,1% j:j tot en met 2060. Dit is te verwagte aangesien die model gebaseer is op konstante aannames rakende die eksogene veranderlikes.

Die beraming van die toename in owerheidsinkome is vergelyk met die verwagte verloop van owerheidsuitgawes om te bepaal of die gevaar van 'n fiskale afgrond afgeweer is. Vir hierdie doel is twee scenario's ontwikkel. Die aannames is soos volg:

Scenario 1: More of the same (afgrond)

- *Sosialebystandsbetalings:*
 - Kindertoelae neem toe vanaf die 2016/17 fiskale jaar by wyse van infasering vir kinders tussen 18 en 21, met R2,67 miljard in 2016/17 ($\frac{1}{3}$ van R8 miljard) en soortgelyk in 2017/18 en 2018/19; dus R8 miljard in reële terme vanaf 2019/20;

- Ouderdomspensioene neem eenmalig toe met R25 miljard in die 2018/19 fiskale jaar om vir die afskaffing van die middeletoets voorsiening te maak; en
- daarna word ’n groeikoers gelykstaande aan die gemiddelde inflasiekoers plus 1 persentasiepunt, om matige groei in die aantal ontvangers in ag te neem, gebruik.
- *Owerheidsvergoeding:*
 - Die werklike en begrote owerheidsvergoeding word gebruik tot 2015/16.
 - 2016/17 tot 2059/60: ’n groeikoers van 13,1% per jaar word gebruik. Dit is gelykstaande aan ’n 7% algemene verhoging (soos per die ooreenkoms met vakbonde) plus ’n voorsiening vir kerfverhogings, bevorderings, strukturele veranderings en nuwe aanstellings. Daar word verder voorsiening gemaak vir ’n eenmalige toename in mediese fondsydraes en die behuisingstoelaag.

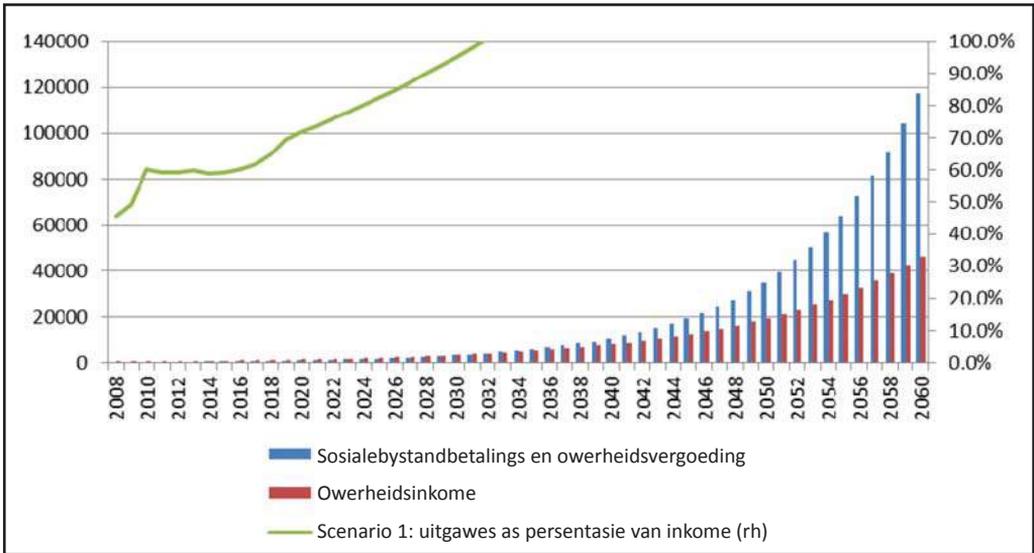
Scenario 2: (new beginnings)

- *Sosialebystandsbetalings:*
 - Die werklike en begrote sosialebystandsbetalings word gebruik tot en met 2017/18. Daarna word ’n groeikoers gelykstaande aan die gemiddelde inflasiekoers plus 1 persentasiepunt, om matige groei in die aantal ontvangers in ag te neem, gebruik. Die implisiete aannames is dat ’n uitbreiding van ouderdomspensioene bo 60 en kindertoelaes vir diegene tussen 18 en 21 nie ingestel word nie.
- *Owerheidsvergoeding:*
 - Die werklike en begrote owerheidsvergoeding word gebruik tot en met 2017/18. Daarna word ’n groeikoers van 10,5% per jaar gebruik. Dit is gelykstaande aan die verwagte gemiddelde inflasiekoers van 5,9% plus 1 persentasiepunt (algemene aanpassings) plus 3,6% (kerfverhogings, bevorderings en strukturele veranderings, maar geen verdere groei in indiensneming nie).

Die twee scenario’s toon uiteenlopende alternatiewe gevolge vir Suid-Afrika. Die resultate van die twee scenario’s word grafies in Figure 4 en 5 uitgebeeld, met ’n opsomming in Figuur 6.

Scenario 1 (*more of the same*) toon die drastiese styging in sosialebystandsbetalings en owerheidsvergoeding as persentasie van owerheidsinkome gedurende die begin van die vergelykingsperiode (2008–2012). Na ’n kort sywaartse beweging neem die verhouding dramaties toe vanaf 2018. Dit bly groei totdat ’n fiskale afgrond teen 2032 bereik word.

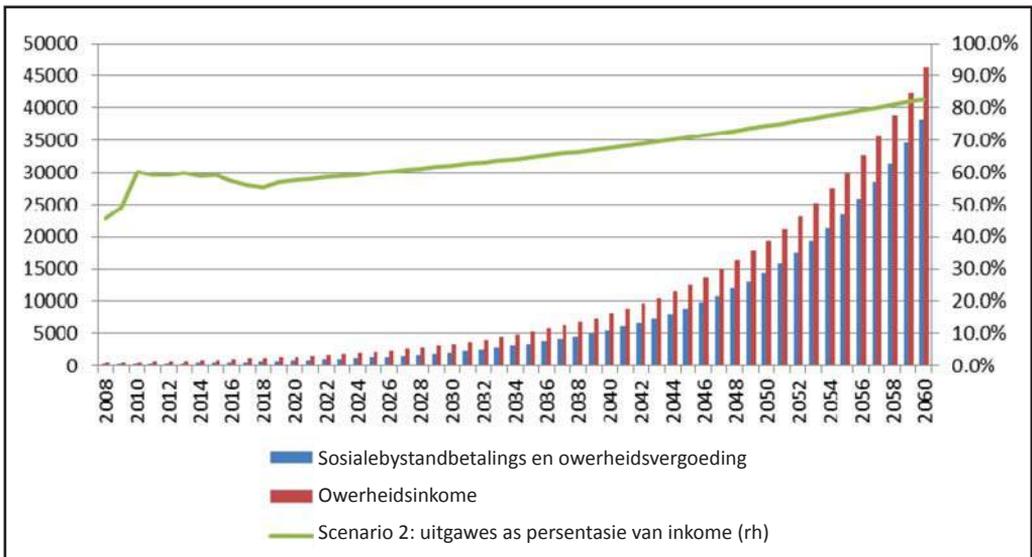
Scenario 2 (*new beginnings*) toon dieselfde drastiese styging in sosialebystandsbetalings en owerheidsvergoeding as persentasie van owerheidsinkome gedurende die begin van die vergelykingsperiode (2008–2012). Daarna is daar ’n sywaartse beweging (effense afplating), waarna die verhouding weer begin toeneem vanaf 2018. Die verhouding groei tot bokant 80,0 persent teen die einde van die vergelykingsperiode (2060). Let daarop dat die grafiek egter deurlopend marginaal styg, wat toon dat ’n fiskale afgrond nie afgeweer is, maar ver in die toekoms uitgestel is. Dit gee egter die vertroue dat ’n s.g. “fiskale plato” bereik kan word as die regering met die huidige konserwatiewe fiskale beleid volhard.

Figuur 4: Scenario 1: Resultate*

*Grafiek doelbewus beperk tot 100 persent. Enige verhouding daarbo sal noodgedwonge onhoudbaar wees.

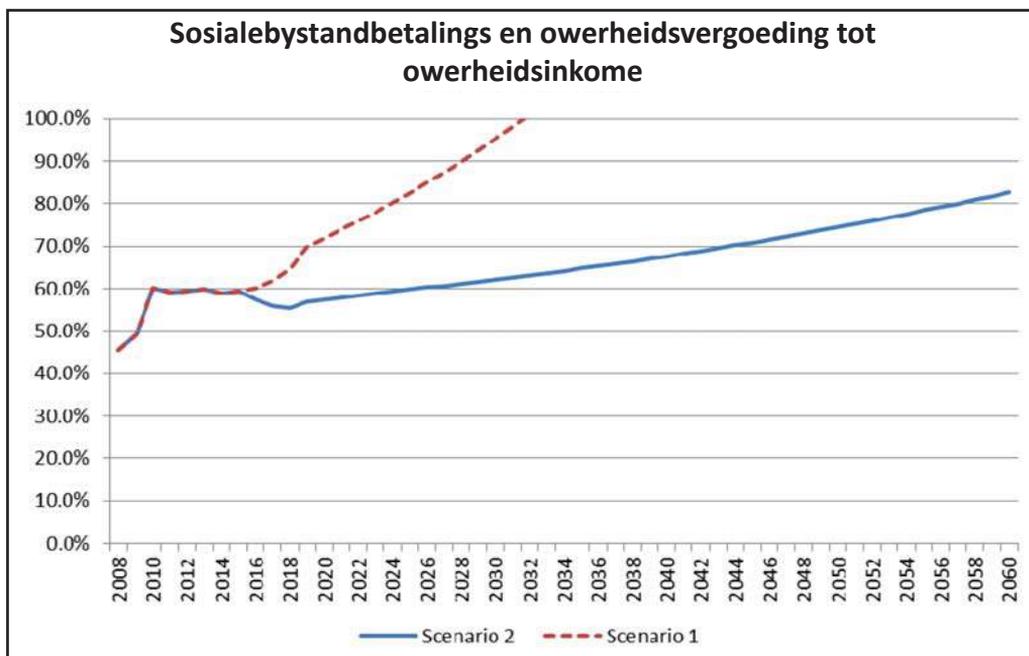
Bron: Eie berekenings

Figuur 5: Scenario 2: Resultate

Bron: Eie berekenings

'n Opsomming van die twee scenario's toon die dramaties uiteenlopende gevolge van die aannames. Dit beklemtoon die risiko vir die fiskus van verkeerde beleidsbesluite. 'n Grafiese vergelyking word in Figuur 6 verskaf.

Figuur 6: Opsomming van Scenario's: Sosialebystandbetalings en owerheidsvergoeding as persentasie van owerheidsinkome

Bron: Eie berekenings

6. SLOTOPMERKINGS EN GEVOLGTREKKINGS

Sosialebystandbetalings en die vergoedingsrekening van die owerheid het sedert 2008 skerp toegeneem. Die 2014 MTB asook die 2015- en 2016-begroting gee die indruk dat die Nasionale Tesourie ag geslaan het op die waarskuwing van Rossouw, Joubert en Breytenbach (2014) en stappe geneem het om dit af te weer. Dit is egter nie duidelik of hierdie besef op alle vlakke van die regering posgevat het nie.

Die eerste scenario (*more of the same*) dui aan dat 'n fiskale afgrond nie afgeweer is nie, maar dat dit wel verder in die toekoms is as wat Rossouw, Joubert en Breytenbach (2014) bevind het. Die gevolgtrekking is egter dat Suid-Afrika nie 'n herhaling van die tendens in uitgawes, soos waargeneem sedert 2008 (*more of the same*) kan bekostig nie. Die ontleding toon duidelik dat die regering, die ANC as regerende party, die vakbonde en die burgerlike samelewing ("civil society") moet saamspan om 'n fiskale afgrond te vermy.

Die tweede scenario (*new beginnings*) bevind dat Suid-Afrika verder van die fiskale afgrond beweeg het en 'n fiskale plato kan bereik, waar sosialebystandbetalings en die owerheid se vergoedingsrekening as persentasie van owerheidsinkome stagneer of baie stadig groei. Dit beteken egter nie dat die vlak waarop die plato plaasvind, ideaal is nie. Stappe wat die regering reeds

geneem het soos aankondigings dat uitgawes besnoei gaan word en dat meer belastings gehef gaan word, het bygedra om die land van die vooruitsig van 'n fiskale afgrond na 'n fiskale plato te verbeter, maar fiskale dissipline is steeds nodig om hierdie oogmerk te bereik.

Die 2016-begroting toon die regering se verbintenis om 'n fiskale afgrond te vermy, maar ander vennote moet hulself tot hierdie plan verbind. Voorts kan politici nie langer populistiese uitsprake (byvoorbeeld voorstelle vir uitbreidings in sosiale besteding) maak wat druk op die fiskus verhoog nie, terwyl vakbonde hul looneise moet temper en owerheidsvergoeding beperk moet word. 'n Moratorium moet op owerheidsindiensneming geplaas word.

BIBLIOGRAFIE

- 2014 *Medium Term Budget Policy Statement*. [Aanlyn] 22 Oktober 2014. Besikbaar by: <http://www.treasury.gov.za/documents/mtbps/2014/mtbps/MTBPS%202014%20Full%20Document.pdf> [Verkry op: 23 Oktober 2014].
- Anvari, V., Ehlers N. & Steinbach, R. 2014. A semi-structural approach to estimate South Africa's potential output. *South African Reserve Bank Working Paper Series. WP/14/08*. November. Pretoria: SA Reserve Bank.
- Breytenbach, A. & Rossouw, J. 2013. 'n Ontleding van vergoedingsneigings in die Suid-Afrikaanse staatsdiens, 2005 tot 2012. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 53:(4): 635-650.
- Enders, W. 2004. *Applied econometric time series*. 2nd edition. Wiley, pp. 1-9.
- Fisher, I. 1911. *The Purchasing Power of Money*. A.M. Kelly, New York, 1971, herdruk in Fisher (1997:Vol. 4).
- Gould, J.P. & Nelson, C.R. 1974. The Stochastic Structure of the Velocity of Money. *The American Economic Review*, 64(3):405-418.
- Gujarati, D.N. & Porter, D.C. 2009. *Basic Econometrics*. Vyfde uitgawe. McGraw-Hill International.
- Joubert, F. & Rossouw, J. 2013. Lewenstandaard: 'n ekonomiese perspektief op lewensgehalte in Suid-Afrika. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 53(1):89-108.
- Mhango, M. 2015. Perspectives on South Africa's Constitutional Future: A Separation of Powers Analysis. Lesing aangebied by 'n konferensie by die Skool vir Ekonomiese en Bestuurswetenskappe, Universiteit van die Witwatersrand. 31 Maart.
- National Assembly. 2015. *Question Paper. [No 1 – 2015] Second Session, Fifth Parliament: March*. Parliament: Cape Town.
- Pelser, W. 2014. Rykes is nie die probleem. *Rapport*. [Aanlyn] 11 Mei 2014. Besikbaar by: <http://brandanreynolds.com/2014/05/11/rapport-sondag-11-mei-2014/> [Verkry op: 11 Mei 2014].
- Republic of South Africa. 2011. Statistics South Africa. Quarterly Labour Force Survey. Quarter 4, 2011. *Statistical release P0211*. Besikbaar by: <https://www.google.com/search?q=Quarterly+Labour+Force+Survey+Quarter+4%2C+2011.+&ie=utf-8&oe=utf-8>. [Verkry op: 7 Februarie 2012].
- Republic of South Africa. 2013a. *Budget speech*. Minister of Finance (Mr Pravin Gordhan). 27 Februarie 2013. Besikbaar by: <http://www.treasury.gov.za/documents/national%20budget/2012/default.aspx> [Verkry op: 19 April 2014].
- Republic of South Africa. 2014a. *Budget Review 2014*. National Treasury: Pretoria.
- Republic of South Africa. 2015. *Budget Review 2015*. National Treasury: Pretoria. Besikbaar by: <http://www.treasury.gov.za/documents/national%20budget/2015/review/chapter%205.pdf> [Verkry op: 14 April 2015]
- Republic of South Africa. 2016. *Budget Review 2016*. National Treasury: Pretoria.
- Rossouw, J. & Breytenbach, A. 2015. Fiscal constraints determine South Africa's social agenda. Working paper aangebied op CNBC Africa TV op 20 April 2015.
- Rossouw, J., Joubert, S. J. & Breytenbach, A. 2014. Suid-Afrika se fiskale afgrond: 'n Blik op die aanwending van owerheidshulpbronne. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 54 (1):144-162.
- Sadie, Y. 2014. Armes se stemme so beïnvloed. *Beeld*. [Aanlyn] 7 Mei 2014. Besikbaar by: <http://www.netwerk24.com/stemme/aktueel/2014-05-07-arnes-se-stemme-s-benvloed> [Verkry op: 7 Mei 2014].

BYLAAG

Bylaag 1: Ekonometriese model vir Geldvoorraad (M3)

Langtermynkomponent

Afhanklike veranderlike: LRM3

Veranderlike	Koëffisiënt
LRYD	1.672708
Konstante	-9.419303

Bron: Eie berekenings, EViews sagteware

Engle-Granger toets

Veranderlike	Sloerings (<i>lags</i>)	τ	p-waarde*
RES_M3	1	-3.079667	0.0036***

Statisties betekenisvol teen 'n aanvaardingsvlak van 10% (), 5% (**) of 1% (***)

Korttermynkomponent (*Error Correction Model*)

Afhanklike veranderlike: D(LRM3)

Veranderlike	Koëffisiënt	Standaard-afwyking	t-Statistiek	p-waarde
RES_M3(-1)	-0.234591	0.119531	-1.962600	0.0653**
LINFL(-2)	-0.049224	0.013603	-3.618726	0.0020***
D(LRYD)	0.818642	0.296646	2.759664	0.0129**
LRPRIME(-1)	0.042769	0.017859	2.394780	0.0277**
Konstante	0.034564	0.038970	0.886926	0.3868
R ²	0.745752			
Aangepaste R ²	0.689252			
F-statistiek	13.19923			
p-waarde (F-statistiek)	0.000034			

Statistiese toetse van ECM: Geldvoorraad (M3)

Toets	Nul hipotese (H_0)	Toets Statistiek	p-waarde*	Gevolgtrekking
Jarque-Bera	Normaliteit	JB = 3.93	0.13	Normale verdeling
Ljung-Box Q	Geen gesamentlike korrelasie (<i>serial correlation</i>)	LBQ(6)= 11.51	0.07	Geen 6de orde gesamentlike korrelasie
Breusch-Godfrey LM TEST	Geen gesamentlike korrelasie (<i>serial correlation</i>)	nR ² (2) = 1.33	0.28	Geen 2de orde gesamentlike korrelasie
ARCH-LM	Geen heteroskedastisiteit	nR ² (2) = 1.33	0.51	Geen 2de -orde heteroskedastisiteit
White	Geen heteroskedastisiteit	nR ² (ex CT) = 1.54	0.81	Geen heteroskedastisiteit
Ramsey RESET	Geen onstabiliteit in veranderlikes	LR(1) = 0.13	0.71	Geen verkeerde spesifikasie

*Verwerp H_0 indien p-waarde $< \alpha$ (0.05)

**Bylaag 2: Ekonometriese model vir owerheidsinkome
Langtermynkomponent (Cointegrated)**

Afhanklike veranderlike: LRREV

Veranderlike	Koëffisiënt
LRYD	0.504410
LRM3	0.456385
Konstante	-0.438687

Bron: Eie berekenings, EViews sagteware

Engle-Granger toets

Veranderlike	Sloerings (<i>lags</i>)	τ	p-waarde*
RES_REV	3	-4.349034	0.0002***

Statisties betekenisvol teen 'n aanvaardingsvlak van 10% (), 5% (**) of 1% (***)

Korttermynkomponent (*Error Correction Model*)

Afhanklike veranderlike: D(LRREV)

Veranderlike	Koëffisiënt	Standaard-afwyking	t-Statistiek	p-waarde
LRPRIME(-4)	-0.030670	0.015068	-2.035470	0.0577*
D(LRM3)	0.846401	0.103038	8.214486	0.0000***
RES_REV(-1)	-0.822809	0.206949	-3.975901	0.0010***
Konstante	0.057387	0.029583	1.939883	0.0692*
R ²	0.841486			
Aangepaste R ²	0.813513			
F-statistiek	30.08205			
p-waarde (F-statistiek)	0.000001			

Statistiese toetse van ECM: Owerheidsinkome (REV)

Toets	Nul hipotese (H_0)	Toets Statistiek	p-waarde*	Gevolgtrekking
Jarque-Bera	Normaliteit	JB = 1.22	0.54	Normale verdeling
Ljung-Box Q	Geen gesamentlike korrelasie (<i>serial correlation</i>)	LBQ(6)= 10.86	0.07	Geen 6de orde gesamentlike korrelasie
Breusch-Godfrey LM TEST	Geen gesamentlike korrelasie (<i>serial correlation</i>)	nR ² (2) = 2.70	0.25	Geen 2de orde gesamentlike korrelasie
ARCH-LM	Geen heteroskedastisiteit	nR ² (2) = 1.14	0.56	Geen 2de -orde heteroskedastisiteit
White	Geen heteroskedastisiteit	nR ² (ex CT) = 2.83	0.41	Geen heteroskedastisiteit
Ramsey RESET	Geen onstabiliteit in veranderlikes	LR(1) = 1.46	0.22	Geen verkeerde spesifikasie

*Verwerp H_0 indien p-waarde $< \alpha$ (0.05)

Die verband tussen werksbevrediging en die leierskapstyl van bestuurders: 'n Gevallestudie uit die banksektor

The relationship between work satisfaction and the leadership style of managers: A case study from the banking sector

CORNELIUS BOOYSE

Saudi British Centre (SBC – Noord-tak)
Interseksie Olaya en Al Imam Saud Ibn Abdul Azizi weg
Al Murooj, Riyadh
Saudi Arabië
E-pos: neels4949@gmail.com

Cornelius Booysse

EJ van Niekerk

EJ VAN NIEKERK

Departement Onderwysleierskap en -bestuur
Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
E-pos: vniekej@unisa.ac.za

CECELIA JANSEN

Departement Onderwysleierskap en -bestuur
Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
E-pos: janseca@unisa.ac.za

Cecelia Jansen

Hélène Muller

HÉLÈNE MULLER

Skool vir Interdisiplinêre Navorsing
Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
E-pos: mulleh@unisa.ac.za

CORNELIUS BOOYSE is 'n Egelse onderwyser by die Saudi British Centre (SBC), gebaseer in Riyadh, Saudi Arabië. Hy het vorige ondervinding by die grootste privaatonderwysagentskap in Suid-Afrika, naamlik TeachMe2, wat 'n getal van meer as 3 000 personeellede het. Cornelius is ook hoogs bekwaam in die finansiële bedryf weens sy beroep as bankier wat oor drie (3) dekades gestrek het. Hy het verskeie jare ondervinding in die opleidingsveld opgedoen, waar hy verantwoordelik was vir die ontwerp en ontwikkeling van leermateriaal sowel as die opleiding van volwassenes binne die bankwese. Hy verwerf die graad B Com in Bankbestuur aan die Damelin Kollege (geakkrediteer deur die Oxford-Brookes Universiteit) en daarna agtereenvolgens 'n nagraadse diploma (PDTE) en MEd in Volwas-

CORNELIUS BOOYSE is an English teacher at the Saudi British Centre (SBC), based in Riyadh, Saudi Arabia. He has previous teaching experience at the largest tutoring agency in South Africa, namely TeachMe2, comprising a total of more than 3000 staff members. Cornelius is also highly qualified in the financial field due to his career of more than three (3) decades as a banker. He gained several years of experience in the field of training where he was responsible for the design and development of training material as well as the training of adults in the banking sector. He received the degree BCom in Banking Management at the Damelin College (accredited by the Oxford-Brookes University) and thereafter in succession a post graduate diploma (PDTE) and an MEd in Adult Education at the

<p>seneonderwys aan die Universiteit van Suid-Afrika (<i>Cum Laude</i>). Sy akademiese navorsing fokus hoofsaaklik op die rol wat Leierskapstyl speel in 'n Volwassene-onderwyskonteks met spesifieke verwysing na die invloed wat leierskapstyl op opvoedkundige personeel se werksbevediging het. Cornelius se oogmerk is om verdere bydraes tot die veld van volwasseneonderrig te lewer en skenk tans oorweging daaraan om verdere navorsing in die veld van volwasseneonderwys in Saudi Arabië te doen.</p>	<p>University of South Africa (<i>Cum Laude</i>). His academic research mainly focuses on the role that leadership style plays in an Adult Education context with specific reference to the influence of leadership style on the work satisfaction of educational personnel. Cornelius' aim is to contribute further to the field of adult education and he is currently considering continuing his research about adult education in Saudi Arabia.</p>
<p>EJ VAN NIEKERK is professor aan die Universiteit van Suid-Afrika waar hy Onderwysbestuur doseer. Sy MEd (cum laude (1986)) het hy aan die destydse Universiteit van Port Elizabeth verwerf en sy DEd (1993) aan die Universiteit van Suid-Afrika. Hy het wyd in geakkrediteerde joernale oor temas in die Historiese Opvoedkunde en Onderwysbestuur gepubliseer, en ook verskeie hoofstukke in boeke en artikels in ander joernale gepubliseer. Hy stel veral belang in navorsing oor onderwerpe rakende Christelike onderwys, leierskap en 'n brein-gebaseerde benadering tot leer. Hy is betrokke by indiensopleiding van onderwysbestuurders en onderwysers in minderbevoorregte gemeenskappe.</p>	<p>EJ VAN NIEKERK is a professor at the University of South Africa where he teaches Educational Management. He obtained his MEd (cum laude (1986)) at the former University of Port Elizabeth and his DEd (1993) at the University of South Africa. He published extensively on themes in the History of Education and Education Management in accredited journals, as well as several chapters in books and articles in other journals. His research interests include topics in Christian education, leadership and a brain-based approach to learning. He is involved in the in-service training of educational managers and teachers in underprivileged communities.</p>
<p>CECELIA JANSEN is 'n medeprofessor in die Departement van Onderwysbestuur en Leierskap aan die Universiteit van Suid-Afrika. Sy verwerf die graad BEd in Ouerleiding (met lof) aan die Universiteit van Pretoria, en daarna agtereenvolgens die grade BA in Tale, Spraak en Drama (met lof) en HOD in Didaktiek (met lof) aan die Noordwes-Universiteit. Sy verwerf haar MEd in Opvoedkundige Sielkunde (met lof) sowel as haar DEd in Opvoedkundige Sielkunde aan die Universiteit van Suid-Afrika. Haar akademiese navorsing fokus hoofsaaklik op die rol wat Emosionele Intelligensie (EI) speel in 'n opvoedkundige konteks met spesifieke verwysing na onderrigbestuur en leierskap. Sy het wyd gepubliseer, waaronder talle artikels in geakkrediteerde akademiese joernale en boeke. Sy lewer verskeie referate en fasiliteer werkwinkels by nasionale en internasionale vakkongresse met die belangrikste fokus op EI. Sy is nou betrokke by Gemeenskapsdiensprojekte en is tans projekbestuuder van die gemeenskapsdiensprojek <i>Koester ons kinders</i> in die Kollege vir Opvoedkunde.</p>	<p>CECELIA JANSEN is currently an associate professor in the Department of Education Management and Leadership at the University of South Africa. She obtained the BEd in Parental Guidance (with distinction) at the University of Pretoria, BA in Languages, Speech and Drama (with distinction) and HED in Didactics (with distinction) at the North-West University. She obtained her MEd in Educational Psychology (with distinction), as well as her DEd in Educational Psychology at the University of South Africa. The focus of her academic research is mainly on the role that Emotional Intelligence (EI) can play in an educational context with specific reference to tuition management and leadership. She has published widely, including numerous articles in accredited academic journals and books. She presents papers and facilitates workshops at national and international subject conferences with the main emphasis on EI. She is closely involved with different community engagement projects and is currently the project manager of the community engagement project <i>Embrace our Children</i> at the College of Education.</p>

HÉLÈNE MULLER is werksaam as 'n statistikus in die Skool van Interdissiplinêre Navorsing, Kollege van Nagraadse Studies aan UNISA. As sodanig verskaf sy navorsingsondersteuning aan akademiese personeel sowel as aan meesters- en doktorale studente wat kwantitatiewe- of gemengde ontwerp navorsing onderneem. Haar ondersteuningsveld sluit hoofsaaklik opname studies, beplanning en ontwerp van vraelyste, toepaslike statistiese analises en ondersteuning met die interpretasie en opskryf van analise-resultate in. Hélène is al vir 14 jaar werksaam by UNISA en was ook voorheen verbonde aan die Landbou Navorsingsraad (as statistikus). Sy het ook statistiek doseer aan die Universiteit van Wes-Kaapland en die Tshwane Universiteit van Tegnologie. Hélène het sopas haar doktorsgraad aan Unisa voltooi. Haar studie het faktore ondersoek wat navorsingsuitsette (publikasies en voltooid meesters- en doktorsgrade) aan Hoër Onderwysinstellings beïnvloed (met spesifieke verwysing na UNISA). Haar belangstelling in die onderwerp spruit uit tendense wat sy waargeneem het in konsultasies en statistiese ondersteuning aan studente en dosente. Oor die afgelope 10 jaar het Hélène as outeur en mede-outeur bydraes tot 34 publikasies gelewer.

HÉLÈNE MULLER is a senior research support consultant (statistics) in the School of Interdisciplinary Research, College of Graduate Studies at UNISA. In her capacity as statistician she renders statistical consultative support to masters- and doctoral students; as well as researching academic staff (quantitative and mixed methods designs). She has extensive experience in the field of survey analysis and questionnaire- and research design, especially as pertaining to educational research. She has served in her current position for 14 years and previously worked as consulting statistician at the ARC (Agricultural Research Institute) for the same period. She also lectured at the University of the Western Cape and the Tshwane University of Technology. Hélène has just completed her doctorate which investigates factors that affect the research output productivity (published articles and completed post graduate degrees) of Higher Education Institutions (specifically UNISA). Her interest in the topic arose from experience gained as statistical research support consultant. In the past ten years Hélène has co-authored and authored 34 articles.

ABSTRACT

The relationship between work satisfaction and the leadership style of managers: A case study from the banking sector

The aim of this research was to investigate the way in which the dominant leadership style of training managers influences the work satisfaction of training consultants who provide adult education within a specific bank group in South Africa. This context is the training department of a specific banking group where one of the authors of this article worked and where a lack of work satisfaction has been identified as a real concern. For this purpose specific leadership styles (namely the democratic, autocratic and laissez-faire-leadership styles) and work satisfaction components (namely support, relationships and empowerment) were identified and a closed-ended questionnaire designed accordingly. Information requested in the questionnaire included the biographical details of respondents, their managers' perceived leadership styles and the respondents' sense of work satisfaction.

The questionnaire was e-mailed to 137 training consultants in the training division of the bank and a response rate of 66.42% was reported. Respondents who took part in the study are mainly experienced white females who fall in the 31-40 and 41-50 years age groups. The data was analysed by means of quantitative statistical techniques to establish the statistical significance of the effect of dominant leadership style on experience of work satisfaction.

Exploratory analysis shows that the majority of respondents identified the democratic leadership style as their manager's dominant style followed by the autocratic leadership style. The laissez-faire leadership style was seldom recorded and some managers did not exhibit a

dominant leadership style. Findings furthermore indicated that respondents expressed a level of uncertainty with management support in the work place. The same applied to relationships that managers build in the work place and with the empowerment that takes place in their work environment. Analysis of variance results of how these components of job satisfaction, namely support, interpersonal relationships and empowerment are affected by the dominant leadership style of managers and by the biographical attributes of participants, indicate that the democratic leadership style resulted in higher perceptions of work satisfaction with regard to the support provided, relationships built and employee empowerment compared to other leadership styles. In addition to the positive effect of the democratic leadership style, age also influenced perceptions of experienced support.

KEY WORDS: autocratic, democratic, empowerment, laissez-faire, leadership, leadership style, relationships, support, work satisfaction

TREFWOORDE: bemagtiging, demokraties, laissez-faire, leierskap, leierskapstyl, ondersteuning, outokraties, werksbevrediging, verhoudings

OPSOMMING

Die doel van die studie was om vas te stel op watter wyse die dominante leierskapstyl van opleidingsbestuurders die werksbevrediging van opleidingskonsultante wat volwasseneonderwys binne 'n bepaalde bankgroep in Suid-Afrika verskaf, beïnvloed. Bepaalde leierskapstyle (naamlik die demokratiese, outokratiese en laissez-faire-leierskapstyle) en werksbevredigingskomponente (naamlik ondersteuning, verhoudings en bemagtiging) is vir die doel geïdentifiseer.

'n Vraelys is ontwerp wat as kwantitatiewe navorsingsinstrument gedien het om inligting aangaande die biografiese besonderhede van respondente, hul bestuurder se leierskapstyl en respondente se persepsies van hul eie werksbevrediging in te samel. Een-en-negentig uit 137 respondente aan wie 'n e-pos gestuur is, het die vraelys voltooi. Die responskoers was dus 66.42%.

Uit die analise van variansieresultate het dit geblyk dat leierskapstyl wél respondente se persepsie van al die gekose werksbevredigingskomponente statisties beduidend beïnvloed. In die geval van die beleving van ondersteuning is ouderdom verder ook as bydraende faktor tot werksbevrediging geïdentifiseer.

1. DIE AGTERGROND VAN DIE STUDIE

Die werksomgewing van werkers speel 'n baie belangrike rol in die beleving van werkstevredenheid. Hierdie stelling berus op die feit dat werkers vir 'n baie groot gedeelte van hul lewens binne 'n bepaalde werksomgewing funksioneer en 'n gesonde werksomgewing verseker dat hulle tevredenheid ervaar en produktief kan funksioneer (Tsai 2011:2). Werkers se werksomgewing sluit ook die bestuurder en sy omgang met werkers in. As gesagspersone kan bestuurders se handeling 'n besliste invloed op werknemers hê en bepalend wees vir hul beleving van werkstevredenheid (Tsai 2011:4,17). Bestuurshandeling kan as afbrekend, neutraal of opbouend ervaar word. Laasgenoemde stelling suggereer dat werksbevrediging direk deur 'n bestuurder se handeling beïnvloed kan word en sluit aan by die navorsingsvraag van die studie, naamlik hoe die dominante leierskapstyl wat bestuurders openbaar in hul handeling met werknemers, werkers se beleving van werkstevredenheid beïnvloed. In die konteks van hierdie studie verwys die handeling van die bestuurder na hulle leierskapstylhandeling.

Die navorsingskonteks van die studie is die opleidingsdepartement van 'n bepaalde bankgroep waarbinne die eerste outeur van hierdie artikel vir agt jaar as opleidingskonsultant aan werkers

opleiding verskaf het (d.w.s. volwasseneopleiding). Binne hierdie konteks word die opleidingskonsultante beskou as werkers wat optimaal sal funksioneer as die werksomgewing gunstig is en opleidingsbestuurders – wat verskillende leierskapstyle uitleef – word beskou as die werkgewers. Gedurende hierdie periode het genoemde outeur ’n afname in werkstevredenheid onder opleidingskonsultante waargeneem. Aspekte wat bygedra het tot die afname in tevredenheid het onder meer die volgende ingesluit:

- na-uurse werk wat gedoen word sonder vergoeding
- geen werktyd wat toegelaat word vir fasiliteringsvoorbereiding nie
- onsensitiwiteit van senior bestuur teenoor klagtes en voorstelle van opleidingskonsultante
- opleidingskonsultante wat te veel reistyd bestee om hul werk- of opleidingsbestemming te bereik
- oormatige administratiewe pligte (soos om verslag te doen oor opleidingsessies)
- oormatige werkslading (en gebrek aan waardering vir werk gelewer)

Die waarneming is verder gemaak dat wanneer opleidingsbestuurders oor hierdie werksomstandighede uitgevra word, hul reaksie was dat besluite reeds geneem is en dat opdragte uitgevoer moet word. Sulke handelinge suggereer dat bestuursoptrede – wat die leierskapstyl van bestuurders weerspieël – ’n beduidende oorsaak kan wees van die skynbare afname in werksbevrediging onder opleidingskonsultante in hierdie betrokke departement van die bank.

2. DIE DOEL VAN DIE STUDIE

Alhoewel materiële vergoeding werksbevrediging beïnvloed, is dit nie die enigste bepalende faktor van werksbevrediging nie. Interpersoonlike verhoudinge tussen bestuur en personeel dra baie by tot tot werkstevredenheid (Al Jenaibi 2010:65).

Die doel van hierdie navorsing was om ’n bydrae te lewer tot ’n beter begrip van leierskapstyle en hoe die spesifieke leierskapstyle van opleidingsbestuurders die werksbevrediging van werknemers wat as opleidingskonsultante binne die volwasseneonderwyskonteks diens doen, beïnvloed. Hierdie artikel ondersoek verder ook of biografiese karaktereïenskappe van opleidingskonsultante moontlik konsultante se belewing van werkstevredenheid kan beïnvloed. Die studie word as relevant beskou omdat daar nie ander navorsing opgespoor kon word wat die verband tussen leierskapstyl en werksbevrediging van opleidingskonsultante binne die bankwese ondersoek nie.

Die doel van die studie was om die invloed van leierskapstyl op werknemers se werksbevrediging te bepaal. Uit hierdie navorsingsresultate is aanbevelings gemaak wat beide die werknemer en bestuurder sal help om optimaal binne die opleidingskonteks van die bank te funksioneer. Verder kan sodanige bevindinge as verwysingsbron gebruik word in verdere onafhanklike navorsing oor werksbevrediging en leierskapstyle, veral as die navorsingsveld uitgebrei word na ander vertakkinge van die industrie.

3. DIE PROBLEEMSTELLING EN NAVORSINGSVRAAG VAN DIE STUDIE

Ten einde meer relevante inligting in te win oor die verband tussen werksbevrediging en leierskapstyle wat toepaslik is in die banksektor, is drie leierskapstyle vir hierdie navorsing geïdentifiseer naamlik, die outokratiese, demokratiese en laissez-faire-leierskapstyle. Onafhanklike navorsing van Mohlokoane (2004:41) het bevestig dat hierdie drie style algemeen as die “klassieke style” van leierskap beskou word. Terselfdertyd is meetbare komponente van werksbevrediging

deur die skrywers geïdentifiseer, naamlik bemagtiging, ondersteuning en interpersoonlike verhoudinge (Mohlokoane 2004:41). Hierdie konsepte (en die meting daarvan) is as leierskapstyl- en werksbevredigingsveranderlikes in die navorsing gebruik om die navorsingsvraag van die studie aan te pak, naamlik,

Tot watter mate beïnvloed die leierskapstyl van opleidingsbestuurders die werksbevrediging van opleidingskonsultante binne die bankwese?

Die navorsingsvraag sluit die volgende sub-vrae in,

- (i) Is daar 'n verband tussen leierskapstyle van opleidingsbestuurders en die werksbevrediging van opleidingskonsultante binne die opleidingsafdeling van die bepaalde bank?
- (ii) In watter mate word die werksbevrediging van opleidingskonsultante deur die verskillende leierskapstyle van opleidingsbestuurders beïnvloed; en
- (iii) Is die effek van biografiese attribute van opleidingskonsultante 'n addisionele bydraende faktor tot werkstevredenheid?

'n Verdere bespreking in die res van die artikel oor toepaslike literatuur, die navorsingsmetodologie van die studie, statistiese analise van ingesamelde data en interpretasie van resultate lig dan hierdie navorsingsvrae verder toe.

4. LITERATUURSTUDIE

4.1 Bestuur

Armstrong (2009:3) meld dat bestuur 'n tipe besluitnemingsproses beskryf wat te make het met wat gedoen moet word sowel as die wyse waarop sekere hulpbronne gebruik moet word om 'n spesifieke taak effektief te verrig. In hierdie verband het die bestuurder 'n noodsaaklike rol om te vervul en kom sy of haar leierskapstyl sterk na vore. Beach en Reinhartz (2000:75) verduidelik leierskapstyl as die vermoë van bestuurders om die missie van hul instelling (in dié geval is dit die banksektor) en handelinge wat verband hou met taakverrigting doeltreffend en positief aan personeel oor te dra en hul te motiveer tot effektiewe handeling.

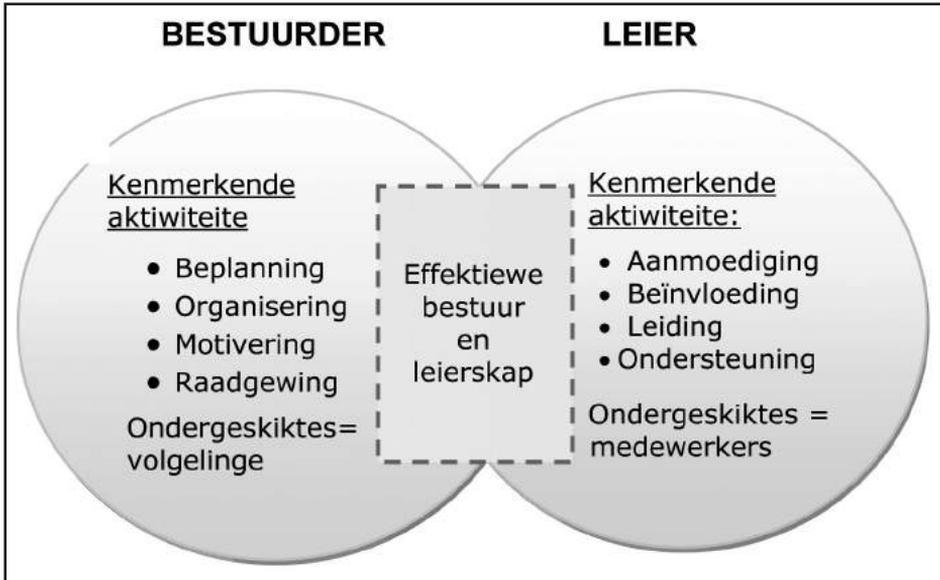
4.2 Werksbevrediging

Bestuur sluit nie slegs besluitneming en motivering in nie, maar ook waardering vir en erkenning van personeel se vaardighede, werkverrigting en potensiaal. Wanneer die verhouding wat 'n bestuurder met sy of haar werknemers smee, positief deur die werknemer ervaar word, lei dit tot die ervaring van "werksgeluk" (Oberholzer 2007:38 en Davis 2006:1). In hierdie verband meld Fourie (2004:45) dat bepalende faktore wat werksbevrediging by werknemers verseker, verbind word met bestuurders se sensitiwiteit vir die belange, behoeftes en aspirasies van sy of haar personeel. Ramparsad (2004:4) meld ook dat dit deel van bestuurders se daaglikse rol is om na sy of haar personeel se belange en behoeftes om te sien.

4.3 Die analogie tussen die konsepte van bestuur en leierskap

Bestuurs- en leierskapskwaliteite is onlosmaaklik verbode aan die rol en verantwoordelikhede van die bestuurder (Ramparsad 2004:3-4). Volgens Williams (soos aangehaal deur Squelch en Lemmer 1994:11) slaag effektiewe bestuurders daarin om die komponente van leierskap en bestuur in hul bestuursfunksies te integreer.

'n Visuele voorstelling van Williams se model wat die samehang tussen bestuur en leierskap verduidelik, word in Figuur 1 getoon.

Figuur 1: *Verwantskap tussen bestuur en leierskap*

Die afleiding kan uit Figuur 1 gemaak word dat 'n bestuurder 'n optimum kombinasie van bestuurs- en leierskapseienskappe moet uitleef om effektiewe taakverrigting in 'n gesonde werksklimaat te realiseer: 'n Gunstige werksituasie bevorder werkstevredenheid.

4.4 Leierskapstyle: die outokratiese, demokratiese en laissez-faire-style

Williams se model (soos aangehaal deur Squelch & Lemmer 1994:11 en geïllustreer in Figuur 1) beklemtoon die belangrikheid van die leierskapskomponent van bestuur en dien as verdere motivering vir die keuse van outokratiese, demokratiese en laissez-faire-leierskapstyle in die navorsing.

Die gedragsteorie van Lewin, Lippitt en White (1939:271–299) word beskou as baanbrekerswerk ten opsigte van die klassifikasie van leierskapstipes. Hierdie navorsers het navorsingsdeelnemers blootgestel aan gedrag wat as outokratiese, demokratiese en laissez-faire-style gedefinieer kan word. Deelnemers se produktiwiteit is gedurende die periodes van blootstelling gemonitor (deelnemers het nie vooraf kennis gekry van die leierskapstyle ter sprake nie). Die bevinding was, gemeet aan die produktiwiteit van deelnemers, dat demokratiese leiding die effektiwste leierskapstyl is. Die geldigheid van hierdie baanbrekerswerk is in opvolgende studies in verskillende omstandighede verder ondersoek. Die navorsing van Bratton, Grind en Nelson (2005:153) steun byvoorbeeld dié van Lewin et al. (1939:271–299).

Die keuse van die klassieke klassifikasiemodel vir hierdie studie is verder versterk deur die werk van Lunenberg en Ornstein waarna Mohlokoane (2004:41) verwys. Lunenberg en Ornstein het 'n studie gedoen en leierskapstyle geïdentifiseer wat bestuurders tydens die uitvoering van hulle leierskapspligte gebruik: die klassieke outokratiese, demokratiese en laissez-faire-style.

4.4.1 *Outokratiese leierskapstyl*

Cleveland en Harne (2003:6) definieer 'n outokratiese leierskapstyl as 'n gedragspatroon waar daar van ondergeskiktes verwag word om bevele uit te voer op grond van die gesagstruktuur waarin hulle hul bevind. So 'n gedragspatroon erken voorafbepaalde tradisies en bied nie aan werkers die geleentheid om besluite te neem en/of verantwoordelikheid vir hul eie taakverrigting te aanvaar nie. Volgens Armstrong (2009:34) gebruik outokratiese bestuurders hul posisie ten einde besluite op werknemers af te dwing om opdragte voorskriftelik uit te voer. Verwagtinge en voorskrifte ten opsigte van werkverrigting word in die geval bloot aan werknemers deurgegee.

Die outeurs van hierdie artikel argumenteer dat werknemers wat oor voldoende vaardighede en inisiatief beskik, frustrasies binne 'n outokraties-gerigte werksomgewing ervaar. Sodanige frustrasies kan tot gevoelens van werksontevredenheid lei. Opleidingspersoneel wat die kans kry om nuwe uitdagings aan te pak en só geleenthede vir hulself te skep om in hul werk te groei, sal minder stres ervaar en ook 'n gelukkiger werkmag wees (Prinsloo 2006:19). Ashraf (2010:160) argumenteer ook dat faktore soos vryheid en diskresie in die uitvoering van jou werk 'n beduidende gevoel van werksbevrediging by werknemers meebring. Kreatiewe en innoverende werknemers het 'n meer toegeeflike leierskapsbenadering nodig. Hierdie style word in die volgende sub-afdeling van demokratiese leierskapstyl bespreek.

4.4.2 *Demokratiese leierskapstyl*

Die demokratiese leierskapstyl kan beskryf word as 'n werkswyse wat konsultasie met personeel insluit, voorstelle van personeel inwin en konsensusbesluite propageer (Armstrong 2009:35). Swanepoel, Erasmus, Van Wyk en Schenk (2003:345) verwys na Lewin et al. (1939) om die volgende eienskappe van die demokratiese leierskapstyl uit te wys:

- 'n groot deel van die leier se gesag word gedelegeer maar uiteindelijke verantwoordbaarheid vir werk word deur die leier behou
- werk word verdeel en toegeken op grond van deelnemende besluitneming
- aktiewe op- sowel as afwaartse tweerigting-kommunikasie word aangemoedig en in stand gehou.

Die deelnemende kwaliteite van hierdie leierskapstyl maak die afleiding van Ramparsad (2004:70) dat die demokratiese styl die mees werkbare styl vir opvoedkundige leiers (en opleidingsbestuurders) is, baie sinvol as werksbevrediging ter sprake kom. Dié leierskapstyl moedig deelname en konsultasie aan sonder om voorskriftelik te wees. Indien die balans tussen deelnemende kwaliteite en die oordrag van die leier se verantwoordelikhede en verantwoordbaarheid egter versteur word, neig die leierskapstyl na die *laissez-faire*-leierskapstyl, die styl wat in die volgende sub-afdeling bespreek word.

4.4.3 *Laissez-faire-leierskapstyl*

Die begrip *laissez-faire* beteken om iemand sy of haar gang te laat gaan (Lister 2012). Lister verwys hiër na die bestuurder wat geneig is om sy bestuursmagte aan sy of haar personeel te deleger tot so 'n mate dat werknemers as't ware selfbestuur toepas. Ramparsad (2004:67) identifiseer die volgende karaktertrekke van hierdie leierskapstyl:

- Leiding vanaf die bestuurder is minimaal. Die bestuurder is onbetrokke en bly uit die kollig
- Personeel word volkome vertrou om hul eie besluite te neem.

Amer (2009:107) sluit hierby aan deur te bevestig dat sulke leiers hul personeel volkome vryheid gee om hul werksopdragte uit te voer. Volgens Robbins en Judge (2012:185) is die laissez-faire-leierskapstyl 'n voorbeeld van passiewe en oneffektiewe leierskapsgedrag. Bestuurders is nie beskikbaar as daar 'n probleem is nie en werknemers moet self werksvraagstukke oplos. Die outeurs argumenteer dat die laissez-faire-leierskapstyl binne 'n sekere konteks – soos dié van volwasseneopleiding in die banksektor – wel toepaslik kan wees. Sodanige bestuurders is meer verdraagsaam en buigsaam teenoor hul personeel, vertrou hul om hul eie onderrig te organiseer en laat toe dat inisiatief of kreatiewe denke in die uitvoering van take aangewend word. Sodanige leierskapstyl kan volgens hierdie outeurs bydra tot hoër werksbevrediging by werknemers.

Teen die agtergrond van die klassieke leierskapstyle, kan die vraag nou gevra word, hoe die navorsing van hierdie studie beplan en uitgevoer is om die effek van leierskapstyl op taakverrigting – en dus die werksbevrediging wat binne die opleidingssektor van 'n bank ter sprake is – te bepaal. Afdeling 5 beskryf in dié verband die navorsingsmetodologie van die studie.

5. NAVORSINGSONTWERP EN METODOLOGIE

5.1 Navorsingsvrae en ontwerp

Die navorsingsvraag en sub-vrae soos gelys in Afdeling 4 van hierdie artikel, kan effektief met behulp van kwantitatiewe analisetegnieke beantwoord word. Hierdie afleiding was bepalend vir die keuse van 'n kwantitatiewe navorsingsontwerp.

5.2 Die steekproef: steekproefeenhede en steekproefneming

Opleidingskonsultante word in hierdie studie as die steekproefeenhede beskou omrede hul beleving van werksbevrediging en die invloed van bestuurders se leierskapstyle op hul werksbevrediging die fokus van die studie was. Honderd-sewe-en-dertig konsultante van die betrokke bankgroep is gemonster. Hierdie steekproef het konsultante van die streke en hoofkantoor ingesluit. Aangesien die studie beperk was tot een bankgroep is alle opleidingskonsultante betrek wat gewillig was om deel te neem. Op hierdie manier is gelyke geleenthede aan alle opleidingskonsultante gebied om deel te neem.

5.3 Meetbare veranderlikes

Veranderlikes is eerstens vir die empiriese deel van die studie geïdentifiseer wat leierskapstyl en werkstevredenheid meet. Daarbenewens is biografiese veranderlikes ook geïdentifiseer wat moontlik 'n bykomende invloed (naas leierskapstyl) op werksbevrediging kon hê.

Respondente se beleving van hul bestuurder se leierskapstyl is aan die hand van drie stelle vraelysvrae getoets om uiteindelik drie leierskapstyl-veranderlikes te verteenwoordig, naamlik outokraties-, demokraties- en laissez-faire-style. Evaluering van die vrae is op 'n vyfpunt-Likert-skaal gemeet. 'n Enkele stylveranderlike kon dan finaal uit die drie veranderlikes bepaal word om die dominante leierskapstyl van bestuurders aan te dui: vir dié veranderlike dui '1' 'n dominante demokratiese styl aan; '2' 'n dominante outokratiese styl; '3' 'n dominante laissez-faire-styl; en '4' geen enkele oorheersende styl.

Verder is drie werksbevredigingsveranderlikes geïdentifiseer, naamlik 'n verhoudings-, bemagtigings- en ondersteuningsveranderlike wat weer op 'n vyfpunt-tevredenheidskaal gemeet is (weereens getoets aan die hand van drie stelle vraelysvrae).

Biografiese veranderlikes wat gemeet is, sluit onder meer in ouderdom, ras, geslag en werkservaring.

5.4 'n Vraelys as metingsinstrument

'n Geslote vraelys is gebruik om hierdie veranderlikes te meet. Die vraelys het uit drie afdelings bestaan. Die eerste afdeling het biografiese inligting ingewin oor die ouderdom, ras, geslag, en werksondervinding van die respondente. Die tweede gedeelte van die vraelys het deelnemers se beleving van die leierskapstyl van hul bestuurders gemeet in 46 vyfpunt-Likertskaal vrae (die vyf skaalwaarde-vlakke dui aan hoe gereeld sekere aksies waargeneem of van toepassing was op 'n spesifieke bestuurder: “nooit”, “baie selde”, “selde”, “taamlik gereeld” of “altyd”). Die drie leierskapstyle is onderskeidelik in 15, 16 en 15 vraelysvrae elk gemeet. In die derde afdeling van die vraelys is die beleving van die drie komponente van werksbevrediging onder 'n bepaalde bestuurder geëvalueer, naamlik, ondersteuning, interpersoonlike verhoudings en bemagtiging. Die komponente is gemeet aan die hand van drie groepe van agt vrae elk op 'n vyfpuntskaal van tevredenheid (“baie tevrede”; “tevrede”, “onseker”, “ontevrede” en “baie ontevrede”).

Die nodige etiese klaring vir die navorsing is verkry van die bestuur van die bankgroep en ook van die Etiese Komitee van die Kollege vir Opvoedkunde van Unisa. Die Etiese Beleid van Unisa (2014) vereis sodanige klaring. In die dekkingsbrief van die vraelys is deelnemers verder ook ingelig dat vraelysvoltooiing vertroulik en vrywillig is, dat hulle hul deelname in enige stadium kon staak as hul so sou verkies en dat deelnemers, deur die vraelys te voltooi, hulself bereid verklaar om by te dra tot die databasis van die studie. Die vraelys is elektronies aan deelnemers gestuur en 91 deelnemers se response is in die finale datastel vasgelê.

5.5 Analisestrategie

In 'n aanvanklike verkennende analise is die frekwensieverspreidings van deelnemers se response op vraelysvrae wat biografiese besonderhede, die drie komponente van werksbevrediging en die drie leierskapstyle evalueer, in tabelle opgesom. Hoewel hierdie tabelle nie in die teks weergegee word nie, het die tabelle 'n eerste aanduiding van deelnemers se beleving van werksbevrediging en leierskapstyl verskaf.

In 'n verdere stap is itemanalises uitgevoer en Cronbach-Alpha koëffisiënte bereken vir elke stel deelnemerresponse wat die komponente van werksbevrediging en leierskapstyle van bestuurders beskryf. Hierdie koëffisiënte is bereken om die betroubaarheid van interne konsekwentheid (Küstner & Adam 2000; Fouche & Rothmann 2000:39-40) van die onderskeie konstrakte te verifieer. Dit is gedoen omdat betroubare metings van werksbevrediging en leierskapstyle die integriteit van die studie verhoog. Nadat hierdie vorm van betroubaarheid bevestig is, kon ses tellings van deelnemers se beleving van die onderskeie werksbevredigingskomponente en leierskapstyle vir elke deelnemer bereken word (bereken as die gemiddelde deelnemerrespons vir 'n betrokke groepie vrae. Verwys Tabel 1, kolom 2). Die drie stelle tellings vir leierskapstyle is verder ook gebruik om 'n dominante leierskapstylveranderlike te bepaal. Hierdie veranderlike dui aan watter leierskapstyl elke deelnemer reken sy of haar bestuurder se prominente styl is en word geïdentifiseer as die styl met die hoogste telling van die drie leierskapstylveranderlikes.

Drie afsonderlike analyses van variansie (ANOVA) is hierna uitgevoer op die drie stelle werksbevredigingstellings van deelnemers. Die tellings is telkens beskou as die onafhanklike veranderlike in die ANOVA-model. Die effek van dominante leierskapstyl en biografiese veranderlikes is as verklarende effekte in die modelle opgeneem. Die tegniek van analise van variansie ondersoek of die verklarende veranderlikes (dominante leierskapstyl tesame met biografiese faktore) die onafhanklike veranderlike (komponent van werksbevrediging) statisties

betekenisvol beïnvloed. Indien betekenisvolle effekte geïdentifiseer kon word, is Bonferroni meervoudige vergelykingstoetse vir gemiddeldes telkens saam met die ANOVA toets uitgevoer om te bepaal op watter manier dominante leierskapstyl en biografiese kwaliteite werksbevrediging beïnvloed. Die analiese strategie is dus so beplan dat resultate van die analyses die navorsingsvrae sou beantwoord.

6. NAVORSINGSRESULTATE VAN DIE EMPIRIESE ONDERSOEK

6.1 Die steekproefkonteks

Die frekwensieverspreidings van die biografiese kwaliteite van deelnemers het getoon dat van die 91 deelnemers wat die vraelys voltooi het, respektiewelik 30%; 17%; 12%; 15%; 10% en 16% uit Gauteng, Kwazulu-Natal, Limpopo-, Oos-, Sentraal- en Wes-Kaap-streke afkomstig was. Dit dui op 'n verteenwoordigende steekproef oor die hele Suid-Afrika. Ouderdomsgewys was 45% van die opleidingsbestuurders jonger as 41 jaar en 55% bo 40. Die konsultante se opleidingservaring het gewissel van 13.33% met minder as 2 jaar ondervinding tot 32.22% met 3-5 jaar ondervinding en 54.45% met 6 of meer jaar opleidingsondervinding. Vier-en-sestig persent van die konsultante was vroulik; en onderskeidelik 57% was blank; 19% swart; 13% bruin; en 11% Indiër respondente.

6.2 Cronbach-Alpha: interne konsekwentheid van die drie leierskapstyl- en drie werksbevredigingskonstrukte

Aanduidings van die interne konsekwentheid van die drie leierskapstyl- en die drie werksbevredigingskonstrukte wat met behulp van itemanalises ondersoek is, word in Tabel 1 weergegee. Die alpha-koëffisiënte het gewissel tussen 0.83 en 0.98, wat dus interne konsekwentheid bevestig het.

Omdat die betroubaarheid van interne konsekwentheid bevestig kon word, is tellings vir hierdie ses konstrunkte vervolgens vir elke deelnemer bereken. Die gemiddelde konstruktelling vir elke konstruk word ook in Tabel 1, die laaste kolom, weergegee. Hierdie gemiddeldes kan soos volg geïnterpreteer word:

Die drie gemiddelde werksbevredigingstellings gee 'n aanduiding van opleidingskonsultante se beleving van tevredenheid met die ondersteuning, bemagtiging en werkgewer-werknemer verhouding. Omdat konstruktellings bereken word uit deelnemers se response op die drie subgroepe van 24 vraelysvrae (waar 'n respons van '1', "algehele tevredenheid" verteenwoordig tot 'n opsie van '5' wat "algehele ontevredenheid" verteenwoordig), word die konstruktellings op dieselfde skaal van tevredenheid geïnterpreteer. Tabel 1 toon byvoorbeeld dat die ondersteuningskomponent van werksbevrediging (met 'n gemiddeld van 2.51); die verhoudingskomponent (met 'n gemiddeld van 2.67); en die bemagtigingskomponent (met 'n gemiddeld van 2.51) almal afrond tot 'n tellingwaarde van 3, wat op die tevredenheidskaal "onsekerheid" aandui. Hierdie waarde dui aan dat opleidingskonsultante nie seker is of hul werksbevrediging ervaar nie. Op soortgelyke wyse kan die gemiddelde tellings vir die drie leierskapstylkonstrukte geïnterpreteer word in terme van die voorkomsskaal van die drie leierskapstyle (waar '1' aandui "baie selde/nooit"; tot by '5' wat aandui "baie gereeld/altyd"). Die gemiddelde telling vir die demokratiese leierskapstyl van 3.61 (nagenoeg '4') toon nou op soortgelyke wyse aan dat opleidingskonsultante saamstem dat hierdie styl dikwels aanwesig is.

TABEL 1: Resultate van ses itemanalises om die interne konsekwentheid van die drie leierskapstyl- en die drie werksbevreidingskonstrukte te evalueer

Konstrukte	Vraelysvrae	Vrae uitgesluit uit konstrukte	Gestandaardiseerde Cronbach Alpha	Gemiddeld (Standaardafwyking)
Demokraties	ls1-ls15	–	0.96	3.61 (0.91)
Outokraties	ls16-ls32	ls26 ls27 ls28 ls32	0.83	3.33 (0.63)
Laissez-faire	ls33-ls46	ls34 ls38-39 ls41 ls43 ls44	0.85	2.49 (0.86)
Komponente van werksbevreidiging				
Ondersteuning	s1-s8	–	0.85	2.51 (1.01)
Verhoudings	s9-16	–	0.98	2.67 (1.13)
Bemagtiging	s17-24	–	0.97	2.61 (1.05)

Skaalwaardes: Aanwesigheid/ voorkoms van leierskapstyl

1 = omtrent nooit/ nooit; 2 = baie selde; 3 = soms; 4 = taamlik gereeld; 5 = altyd

Skaalwaardes: Werksbevreidiging:

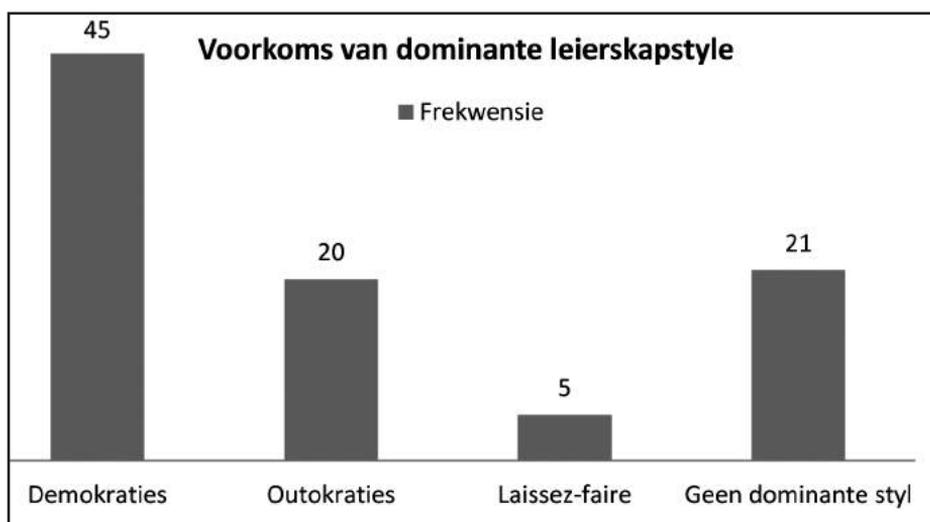
1 = baie tevrede; 2 = tevrede; 3 = onseker; 4 = ontevrede; 5 = baie ontevrede

6.3 Identifisering van die dominante leierskapstyl

Uit die drie stelle tellings vir leierskapstyl (demokratiese, outokratiese en laissez-faire) is ’n enkele dominante leierskapstyl vir elke deelnemer bereken wat die deelnemer se beleving van sy bestuurder se dominante leierskapstyl weerspieël. Tabel 2 toon die verspreiding van dominante style. Vyftig persent van die opleidingskonsultante het ervaar dat hul bestuurders ’n demokratiese leierskapstyl beoefen; 22% ’n outokratiese styl; en ongeveer 6% ’n laissez-faire styl. Let ook daarop dat die terugvoer van 21 konsultante ten opsigte van die aanwesigheid van die drie leierskapstyle in hul bestuurders sodanig was dat ’n dominante leierskapstyl nie afgelei kon word nie. ’n Addisionele kategorie van “geen dominante leierskapstyl” is daarom in Tabel 2 ingevoeg. Figuur 2 illustreer hierdie verhouding van dominante leierskapstyle onder bestuurders.

TABEL 2: Frekwensieverspreiding van die dominante leierskapstyl van opleidingskonsultante (beleving van konsultante)

Leierskapstyl	Frekwensie	%	Kumulatiewe frekwensie	Kumulatiewe %
Demokraties	45	49.45	45	49.45
Outokraties	20	21.98	65	71.43
Laissez-faire	5	5.49	70	76.92
Geen dominante styl	21	22.97	91	100.00

Figuur 2: Die verspreiding van waargenome dominante leierskapstyle onder bestuurders

6.4 Resultate van die analyses van variansie: die effek van dominante leierskapstyl en biografiese faktore op werksbevreëdiging

Soos aangedui in die analiese-strategie, is afsonderlike analyses van variansie uitgevoer op die drie stelle tellings van die werksbevreëdiging-komponente (ondersteunings-, verhoudings- en bemagtiging-stellings) om te bepaal of dominante leierskapstyl, en addisioneel ook biografiese faktore (ras, geslag, ouderdom en werksondervinding), konsultante se beleving van werksbevreëdiging statisties betekenisvol beïnvloed. Die resultate van die drie beste-passing ANOVA-modelle vir elk van die komponente van werksbevreëdiging, word in Tabel 3 weergegee. Elke ry van die tabel rapporteer die resultate van 'n beste-passing analiese. Die eerste kolom van die tabel lys telkens die afhanklike veranderlike in die model, en die opvolgende kolomme in 'n bepaalde ry lys om die beurt die algemene F-statistiek van die toets (en p-waarde wat geassosieer word met die spesifieke F-statistiek); die R-kwadraat maatstaf van die toets; asook die F-statistieke (en ooreenstemmende p-waardes) vir elk van die verklarende veranderlikes in die model (naamlik, dominante leierskapstyl, ouderdom en die interaksie-effek van styl en ouderdom). Die effekte

van geslag, werkservaring en ras is nie in die tabel ingesluit nie omdat verkennende ANOVA-analises, wat nie hier weergegee word nie, getoon het dat hierdie biografiese faktore nie die beleving van werksbevreëdiging statisties betekenisvol beïnvloed het nie.

TABEL 3: Die resultate van drie twee-faktor analises van variansie op die tellings van die werkstevredenheid-konstrukte van onderskeidelik ondersteuning, verhoudings en bemagtiging as afhanklike veranderlike

Werks-tevrede-komponent	Algemene F statistiek (waarskynlikheid)	R-kwa-draat	Leierskapstyl F-statistiek (waarskynlikheid)	Ouderdom F-statistiek (waarskynlikheid)	Interaksie F-statistiek (waarskynlikheid)
Ondersteuning	9.50 ($<0.0001^{***}$)	0.62	33.95 ($<0.0001^{***}$)	2.72 (0.05*)	0.66 (0.68)
Verhouding	10.01 ($<0.0001^{***}$)	0.63	36.18 ($<0.0001^{***}$)	2.52 (0.06)	0.67 (0.68)
Bemagtiging	11.21 ($<0.0001^{***}$)	0.65	40.74 ($<0.0001^{***}$)	2.15 (0.10)	0.97 (0.45)

Gids van statistiese betekenisvolheid

* : Statistiese betekenisvol op die 5% peil ; ** of die 1% peil; *** op die 0.1% peil

Die resultate van Tabel 3 kan soos volg geïnterpreteer word:

Omdat al drie analises statisties betekenisvol is (kolom twee toon telkens betekenisvolheid op die 0.1% peil) kan die verdere resultate van die drie toetse (wat in kolom drie tot ses weergegee word) as betroubaar beskou word. Die effek van die dominante leierskapstyl op onderskeidelik die ondersteunings-, verhoudings- en bemagtigingskomponente van werksbevreëdiging, is as statisties betekenisvol uitgewys (die waarskynlikheid/p-waarde gekoppel aan die F-statistieke van onderskeidelik 33.95; 36.18 en 40.74 was telkens kleiner as 0.001). Hierdie resultaat toon dat beleving van werksbevreëdiging statisties betekenisvol deur die dominante leierskapstyl van bestuurders beïnvloed word. Hiermee is die eerste navorsingsvraag, wat betrekking het op die verband tussen leierskapstyl en werksbevreëdiging, beantwoord.

’n Verdere afleiding wat uit die analises gemaak kan word, is, dat vir die ondersteuningskomponent van werksbevreëdiging, die biografiese effek van ouderdom, in samehang met die effek van dominante leierskapstyl, ’n statisties-betekenisvolle impak op konsultante se beleving van ondersteuning in die werkplek het (5% betekenispeil).

Die vraag wat van die resultate van die analises op die stadium gevra word, is hoe leierskapstyl (en ook ouderdom) werksbevreëdiging beïnvloed, gegewe dat leierskapstyl (en ouderdom) geïdentifiseer is as statisties-betekenisvolle effek/te op beleving van werkstevredenheid. Die antwoord hierop gee dan aandag aan die laaste navorsingsvraag, naamlik die verband of invloed van leierskapstyl op werksbevreëdiging. Die Bonferroni meer veranderlike vergelykingstoets vir gemiddeldes (Tabel 4 het betrekking) bou nou voort op die bevindinge van die ANOVA- resultate deur vir die effekte wat as betekenisvol geïdentifiseer is (leierskapstyl en ouderdom in Tabel 3) gemiddelde tellings van werkstevredenheid oor kategorieë van leierskapstyl (en ouderdom), te

vergelyk met die onderskeie komponente van werkstevredenheid. Hierdie vergelykings identifiseer bepaalde leierskapstyle (en ouderdomsgroepe) wat statisties betekenisvol van mekaar verskil ten opsigte van beleving van werkstevredenheid. Tabel 4 dui die tellinggemiddeldes van die onderskeie werksbevredigingskomponente vir die leierskapstyle (en ouderdomsgroepe) aan. Die resultate van die Bonferroni-vergelykingstoetse word ook aangedui. Let asseblief daarop dat 'n leierskapskategorie van 'n nedominante styl ook ingesluit is in die ANOVA- en Bonferroni-toetse omdat 21 konsultante se evaluering van hul bestuurders nie 'n dominante styl uitgewys het nie en hierdie groep se beleving van werkstevredenheid ook van belang was vir die navorsing.

TABEL 4: Bonferroni paarsgewyse vergelykingstoetse[#]. Tellinggemiddeldes van werkstevredenheidskomponente vir die kategorieë van dominante leierskapstyle en ouderdom wat as statisties-betekenisvolle effekte uitgewys is.

Komponente van werksbevrediging			
Kategorieë van betekenisvolle effekte	Ondersteuning	Verhoudings	Bemagtiging
Dominante leierskapstyl (kleinste betekenisvolle verskille van onderskeidelik 0.77; 0.85 en 0.77 vir die drie komponente)			
Demokratiese styl	1.88 a	1.90 a	1.89 a
Outokratiese styl	3.31 b	3.66 ab	3.44 b
Laissez-faire	4.33 c	4.30 c	4.42 c
Geen dominante styl	2.78 b	3.13 b	3.15 b
Ouderdom (kleinste betekenisvolle verskil: 0.66)			
< 30 jaar	2.39 ab	Nie betekenisvolle effek	Nie betekenisvolle effek
31-40 jaar	2.63 a		
41-50 jaar	2.89 a		
50+ jaar	1.83 b		

[#]: Kategorie-gemiddeldes met kleinletters wat verskil, verskil statisties-betekenisvol van mekaar

Interpretasie van gemiddelde tellings van werksbevrediging volgens vraelyskaalwaardes:

1 = baie tevrede; 2 = tevrede; 3 = onseker ; 4 = ontevrede; 5 = baie ontevrede

Tabel 4 toon dat die gemiddelde telling vir die demokratiese leierskapstyl vir al die werksbevredigingskomponente telkens die laagste is (1.88; 1.90; en 1.89 onderskeidelik) en ook telkens statisties betekenisvol verskil van die outokratiese (uitgesluit die verhoudingskomponent) en niespesifieke leierskapstyl (met genoemde twee gemiddeldes telkens 3.31 en 2.76; 3.66 en 3.13; en 3.44 en 3.15). Vir al drie werksbevredigingskomponente is die hoogste gemiddelde werkstevredenheidstelling telkens die laissez-faire gemiddeld (4.33; 4.30; 4.42) wat, vir al drie komponente, statisties betekenisvol verskil van die demokratiese; outokratiese en geen definitiewe styl-gemiddeldes. Indien hierdie gemiddeldes interpreteer word in terme van die tevredenheidskaal van die vraelys, dui lae gemiddelde tellings grade van tevredenheid aan (gemiddeldes wat benader kan word met waardes van 1 of 2) en hoër waardes (gemiddeldes wat afgerond kan word na 4 of 5) dui op grade van ontevredenheid. Hiervolgens rapporteer al drie werksbevredigingskomponente 'n 2, of “tevrede” ervaring onder die demokratiese styl, 'n 3, of “onseker” ervaring onder die outokratiese en niespesifieke leierskapstyl; en 'n 4, of “ontevrede” belewing onder die laissez-faire-leierskapstyl. Hieruit blyk dus toenemende ontevredenheid vir die outokratiese/niegedefinieerde en laissez-faire-style.

Bykomend tot die effek van dominante leierskapstyl, het ouderdom ook die belewing van ondersteuning van bestuurders statisties betekenisvol beïnvloed. Die tellinggemiddeldes toon dat ouer konsultante (51+) tevrede was (met 'n gemiddeld van 1.83 of ongeveer 2) teenoor die 31-40 en 41-50-jarige groepe wat 'n belewing van onsekerheid gerapporteer het (met gemiddeldes van 2.63 en 2.89). Op hierdie manier kon die navorsingsvrae van die studie dus aangespreek word.

7. GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS

Die banksektor is baie afhanklik van sy menslike hulpbronne-komponent, omdat soveel van sy dienslewering juis deur mense verrig word. Die beginsel dat 'n instelling se grootste bate 'n tevrede, gelukkige en hardwerkende arbeidsmag is, is soveel te meer van toepassing op die banksektor en direk op die produktiwiteit en bemerkbaarheid van die bank (Thakur 2007:60). Vir die banksektor is dit belangrik om sy werkskorps doeltreffend te bestuur en om werkstevredenheid van werknemers as hoë prioriteit te stel (Hunjra, Chani, Aslam, Azam, Ur-Rehman 2010:2157).

7.1 Die kernbevindinge van die empiriese ondersoek

Die bevindinge van hierdie studie het getoon dat werkstevredenheid binne die opleidingsdepartement van 'n betrokke bank nie goed is nie. In dié verband kan uit Tabel 1 van die analise-resultate afgelei word dat opleidingskonsultante 'n ambivalente of onseker belewing ten opsigte van werkstevredenheid gerapporteer het vir die komponente van ondersteuning, bemagtiging en konsultant-bestuurder interpersoonlike verhoudings (gemiddelde tellings van 2.51; 2.67 en 2.61 wat afrond na 'n skaal-waarde van <3>, of 'n “onseker”-belewing is gerapporteer in Tabel 1).

Opleidingskonsultante se belewing van die teenwoordigheid van spesifieke leierskapstyle (outokratiese, demokratiese en laissez-faire-style) in die optrede van hul bestuurders, was sodanig dat vier groepe van bestuursoptredes onderskei kon word, naamlik bestuurders wat oorwegend 'n outokratiese (22%), of 'n demokratiese (50%), of 'n laissez-faire- (6%), of 'n niespesifieke leierskapstyl (23%) openbaar het (Tabel 2). Volgens Belias en Koustelios (2014:27) kan hierdie verspreiding van leierskapstyle verskil vir kulture en gemeenskappe.

Die feit dat leierskapstyle van bestuurders werksbevrediging van werkers betekenisvol kan beïnvloed, dit wil sê, dat daar 'n verband bestaan tussen werkstevredenheid en leierskapstyl, is al in verskeie sektore van die bankwese ondersoek en bevestig (Cachal, Chahal, Chowdhary &

Chahal 2013:11; Kozarevic, Perlic & Delic 2014; Hunjra, Chani, Aslam, Azam & Ur-Rehman 2010:2157; Belias & Koustelios 2014:35).

In hierdie studie is werkstevredenheid binne 'n opleidingsdepartement van 'n spesifieke bank ondersoek – 'n veld wat tot dusver nie nagevors is nie. Binne hierdie konteks kan die kernafleiding gemaak word dat, vir die drie komponente van werksbevrediging (ondersteuning, bemagtiging en verhoudinge), die dominante leierskapstyl van bestuurders werksbevrediging statisties betekenisvol beïnvloed. Opleidingskonsultante openbaar 'n “tevrede”-beleving as hul bestuurders 'n demokratiese leierskapstyl ervaar (vergelyk Tabel 4); gevolg deur 'n “onseker”-beleving onder 'n outokratiese of nie-uitgesproke leierskapstyl; en 'n “ontevrede”-beleving van werksomstandighede onder 'n laissez-faire-leierskapstyl (vergelyk Tabel 4).

'n Bykomende bevinding van die navorsing wat aansluit by navorsing van Hunjra et al. (2010) en Belias en Koustelios (2014), is die statisties-betekenisvolle effek wat ouderdom, 'n biografiese faktor, addisioneel tot dominante leierskapstyl, op opleidingskonsultante se beleving van ondersteuning van hul bestuurders in die werkplek gehad het. In dié verband het die ouer groep (> 50 jaar) groter tevredenheid ten opsigte van ondersteuning uitgespreek as die 31-50 jariges (Tabel 4 het betrekking). Hunjra et al. (2010) en Belias en Koustelios (2014) rapporteer dat biografiese effekte werksbevrediging statisties betekenisvol beïnvloed.

7.2 Beperkings en aanbevelings

Twee artikels deur Kozarevic et al. (2014) en Chahal et al. (2013) lê baie klem op die verband tussen die werksomgewing van die werker en beroepstevredenheid en sluit naas leierskapstyl ook faktore soos die algemene geestelike welstand (“wellbeing”) van werkers; hul finansiële vergoeding; nie-materiële erkenning vir werk gelewer; bevorderingsvooruitsigte; werkslading en werksekerheid in as faktore wat belangrik is vir werkers se geluk. Hierdie aspekte is nie in die huidige eksploratiewe studie gedek nie en die rede daarvoor was dat hierdie aanvanklike studie eers die effek van dominante leierskapstyl op werksbevrediging binne die opleidingsdepartement van 'n bank wou bevestig. Met genoemde verband bevestig, kan meer faktore in toekomstige studies ingesluit word. Dit kan egter as 'n beperking van die huidige studie gesien word, omdat die breër konteks nie in berekening gebring is in hierdie aanvanklike studie nie.

Chahal et al. (2013:11) se aanhaling dat 'n gelukkige werker 'n produktiewe werker is, is in alle fasette van die arbeidsveld van toepassing en ook spesifiek in die bankwese. 'n Dieper insig in hierdie belangrike veld van produktiwiteit is dus van wesenlike belang.

BIBLIOGRAFIE

- Al Jenaibi, B. 2010. Job satisfaction: comparisons among diverse public organisations in the UAE. *Management Science and Engineering*, 4(3):60–79.
- Amer, A.M. 2009. The bank managers' leadership style and its impact on employees' job satisfaction in the South of West Bank. Ongepubliseerde meestersverhandeling. Hebron Universiteit.
- Armstrong, M. 2009. *Armstrong's handbook of management and leadership: A guide to managing for results*. 2de uitgawe. Londen: Kogan Page.
- Ashraf, T. 2010. *Dissemination and networking: organizational behavior*. Chapter 14, August. New Delhi: Jawaharlal Nehru University Publication.
- Beach, D.M. & Reinhartz, J. 2000. *Supervisory leadership: Focus on instruction*. Massachusetts: Allyn & Bacon.
- Belias, D. & Koustelios, A. 2014. *Leadership and job satisfaction: a review*. European Scientific Journal, 10(4):24-46.
- Bratton, J., Grint, K. & Nelson, D.L. 2005. *Organizational leadership*. Mason: Thomson Learning.

- Chahal, A., Chahal, S., Chowdhary, B. & Chahal, J. 2013. Job satisfaction among bank employees: an analysis of the contributing variables towards job satisfaction. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 2(8):11-20).
- Cleveland, B. & Harné, D. 2004. *Call center leadership and business management handbook and study guide, version 2.1*. Annapolis, Maryland: Call Center Press.
- Davis, C.T. 2006. *Job satisfaction*. <http://som.csudh.edu.dkarber/501sp01/cdavis/BodyofResearch.htm>(27 Julie 2012 geraadpleeg).
- Fourie, A.S. 2004. Predicting satisfaction with quality of work life. Ongepubliseerde M.Comm-verhandeling, Universiteit van Suid-Afrika.
- Fourie, W.J. & Rothmann, S. 2000. Die interne konsekwentheid en konstruktiewe waarde van die persoonlike oriëntasievraelys vir 'n groep universiteitstudente. *Journal of Industrial Psychology*, 26(1): 39-45.
- Hunjra, A. I., Chani, I. M., Aslam, S., Azam, M. & Ur-Rehman, K. 2010. Factors affecting job satisfaction of employees in Pakistani banking sector. *African Journal of Business Management*, 4(10):2157-2163.
- Kozarevic, E., Peric, A. & Delic, A. 2014. Job satisfaction of banking sector employees in the Federation of Bosnia and Herzegovina. *Economia. Seria Management*, 17(1).
- Küstner, H. & Adam, A. 2000. Epidemiologiesoordeboek, Epidemiological dictionary. Department Community Health, University Stellenbosch: www.sun.ac.za/comm_health (geraadpleeg op 18-02-2016).
- Lewin, K., Lippert R. & White, R.K. 1939. Patterns of aggressive behaviour in experimentally created social climates. *Journal of Social Psychology*, 10:271-99.
- Lister, H.M. 2012. Persoonlike onderhoud. 4 Februarie, Randburg.
- Mohlakoane, M.J.S. 2004. Towards a leadership model for the effective management of further education and training colleges in the Gauteng Province. Ongepubliseerde doktorsproefskrif, Universiteit van Suid-Afrika.
- Oberholzer, H.S. 2007. Onderwysers se deureleefde ervaring van werksbevrediging in die onderwys. Ongepubliseerde M.Ed.-verhandeling, Universiteit Pretoria.
- Prinsloo, I. J. 2009. *Leadership and management of learning in education: A Study Guide (LBL) 880 for M.Ed Leadership*. Department of Education Management and Policy Studies, Pretoria: University of Pretoria.
- Ramparsad, S. 2004. The effective execution of the management tasks by the district foundation phase education specialist for promotion of quality teaching and learning in Gauteng schools. Ongepubliseerde doktorsproefskrif, Universiteit van Suid-Afrika.
- Robbins, S.P. & Judge, T.A. 2012. *Essentials of organisational behavior*. 11de uitgawe. Essex: Pearson.
- Rogers, A. 2002. *Teaching adults*. Londen: Open University Press.
- Squelch, J. & Lemmer, E. 1994. *Eight keys to effective school management*. Halfway House: Southern Books.
- Swanepoel, B., Erasmus, B., Van Wyk, M. & Schenk, H. 2003. *South African human resource management: theory and practice*. 3de uitgawe. Lansdowne: Juta.
- Thakur, M. 2007. Job satisfaction in banking: a study of private and public sector banks. *The IUP Journal of Banking Management*, 0(4): 60-68. <https://ideas.repec.org/a/icf/icfjbm/v6y2007i4p60-68.html>. [12 Maart 2015]
- Tsai, Y. 2011. Relationship between organizational culture, leadership behaviour and job satisfaction. *BMC Health Services Research* 11-64 (DOI: 10.1186/1472-6963-11-98).
- White, C.J. 2005. *Research: A practical guide*. Pretoria: Ithutuko.

Politieke en regsfilosofiese perspektiewe op politokratiese kommunitarisme: 'n Diskoers met Danie Goosen en Koos Malan

Political and legal philosophical perspectives on politocratic communitarianism: A discourse with Danie Goosen and Koos Malan

ANDRIES RAATH

Departement Publiekreg
Universiteit van die Vrystaat
E-pos: raatha@ufs.ac.za

Andries Raath

ANDRIES RAATH is 'n navorsingsgenoot in die Departemente Publiekreg en Geskiedenis aan die Universiteit van die Vrystaat. Hy begin sy akademiese loopbaan in 1980 as senior lektor in regsfilosofie aan die Universiteit van Bophuthatswana. Vanaf 1984 is hy verbonde aan die Departement Staatsreg en Regsfilosofie aan die Universiteit van die Vrystaat. Vanaf 2004 tot 2012 was hy senior professor in dié departement. Die fokusareas van sy navorsing sluit in kontemporêre regsfilosofiese strominge met besondere verwysing na kommuniteêre regs- en staatsteorieë sowel as Suid-Afrikaanse godsdiensgeskiedenis.

ANDRIES RAATH is a research fellow in the Departments of Public Law and History at the University of the Free State. He started his academic career in 1980 as senior lecturer in philosophy of law at the University of Bophuthatswana. Since 1984 he is attached to the Department of Constitutional Law and Philosophy of Law at the University of the Free State. From 2004 to 2012 he was senior professor in the same department. The focus areas of his research include contemporary legal philosophical approaches with particular reference to communitarian legal and state theories as well as South African religious history.

ABSTRACT

Political and legal philosophical perspectives on political communitarianism: A discourse with Danie Goosen and Koos Malan

The philosophical roots of political communitarianism emanate from Aristotelian teleology, Scholastic ontology of being and Hegel's dialectic idealism. It represents and culminates evolutionary in the organismic state. A key issue underlying the discourse on state and legal philosophical implications of politocratic communitarianism is whether this philosophical approach can avert state absolutism and abuse of power. It is argued that the implications of this legal and political philosophy testify to the contrary. The implications of politocratic legal and political philosophy point towards statism and that all societal forms serve the interests (and needs) of the organismic state: it is a form of abstract trans-individual community life; it is of

necessity a totalitarian (and absolutistic) form of political community; it functions without recognition of fundamental rights, and it is an inner-dialectical and undifferentiated form of political association.

KEY WORDS: Aquinas, Aristotele, communitarianism, concrete universal, Hegel, politocracy

TREFWOORDE: Aquinas, Aristoteles, Hegel, kommunitarisme, konkreet-universele, politokrasie

OPSOMMING

In hierdie artikel word aangevoer dat kommunitariese politieke en regsteorieë die afgelope twee dekades in Suid-Afrika op die voorgrond getree het. Twee vergestaltings daarvan kan onderskei word: *Ubuntu*-kommunitarisme en politokratiese kommunitarisme. Terwyl eersgenoemde beduidende ondersteuning in die Suid-Afrikaanse regs literatuur verwerf het, het laasgenoemde benadering hoofsaaklik tot die Afrikaanse literatuur beperk gebly. Die fokus val op politokratiese kommunitarisme en politieke en regsfilosofiese implikasies daarvan. Politokratiese kommunitarisme berus op die Aristoteliese teleologie, 'n Skolastieke syntonologie en Hegel se dialektiese idealisme. As vertrekpunt neem politokratiese kommunitarisme die Aristoteliese stadstaat (*polis*). Die stadstaat ontwikkel evolusionêr as “tussen-gemeenskap” tot die Hegeliaanse konkreet-universele staat. Die eindproduk is die totalitêre organismiese staat. Kommunitariese politokrate slaag nie in hul projek om die statisme van die liberale individualisme te oorkom en 'n normatiewe alternatief vir statisme, politieke universalisme en die absolutistiese staat te stel nie. In hierdie artikel word tot die slotsom geraak dat die filosofiese hiate in die staats- en regsdenke van politokratiese kommunitarisme belangrike implikasies het: Die organismiese konsep wat spruit uit hierdie denke lei eerstens tot die postulering van 'n trans-individuele utopie gebaseer op 'n abstrakte gemeenskapslewe; tweedens is dié organismiese staat noodwendig 'n totalitêre (en absolutistiese) vorm van politieke gemeenskap; derdens, is die organismiese politieke gemeenskap 'n innerlik-teenstrydige en ongedifferensieerde vorm van politieke assosiasie en die organismiese staat word georden sonder erkenning van fundamentele regte.

1. INLEIDING

Die afgelope twee dekades het kommunitariese staats- en regsteorieë in die Suid-Afrikaanse staats- en regs literatuur na vore gekom. Veral Afrika-kommunitarisme in die gestalte van *Ubuntu* het sowel in die regsteorie as -praktyk 'n vastrapplek in die Suid-Afrikaanse regselewe gekry.¹ Die idee dat die sosiale aard van die mens aan die individu se bewussyn en optrede beslag gee, het sedert 1993 algaande via *Ubuntu* as tema vir gesprek op die voorgrond getree en binne twee dekades het dit 'n huishoudelike term in regs literatuur geword.² *Ubuntu* as tradisionele Afro-

¹ Die Grondwethof sonder *Ubuntu* uit as een van die waardes wat in terme van die Grondwet deur die hof bevorder moet word. In die hofbeslissing van *S v Makwanyane* 1995(3) SA 391 (CC) verwys regter Langa na *Ubuntu* as die “collective of communitarian rights and duties of society” (par. 224).

² Veral in die nawerking van hofuitsprake soos *S v Makwanyane* 1995 (3) SA 391 (CC); *Azanian Peoples Organization (AZAPO) and Others v President of The Republic of South Africa and Others* 1996 (4) SA 671 (CC); *Hoffman v SA Airways* 2001 (1) SA (CC); *Port Elizabeth Municipality v Various Occupiers* 2005 (1) SA 217 (CC) and *Dikoko v Mokhatla* 2006 (6) SA 235 (CC).

kommunitarisme is egter nie die enigste manifestasie van kommunities-gerigte denke in Suid-Afrika nie. Op staatsfilosofiese gebied poog Koos Malan (met sy werk *Politokrasie. Die dwanglogika van die territoriale staat* 2011) om 'n kommunitiese staatsteorie in die vorm van politokrasie beslag te gee. Op 'n breër filosofiese grondslag streef Danie Goosen (in sy *Die Nihilisme* 2007 en *Oor Gemeenskap en Plek* 2015) daarna om die wysgerige aanpak van 'n Afrikaanse vorm van politokratiese kommunitarisme te formuleer. Hoewel nie naastenby so invloedryk soos *Ubuntu* nie, is politokratiese kommunitarisme 'n denkrigting in Afrikaanse geleedere wat toenemend in publikasies ter sprake kom.

Met die eerste oogopslag vertoon politokratiese kommunitarisme heelwat punte van ooreenstemming met *Ubuntu*-kommunitarisme: beide benaderings beklemtoon die inherente deugdelikheid en humaniteit van gemeenskap;³ beide fokus op die idee dat die sosiale aard van die mens die optrede en bewussyn van die individu bepaal;⁴ beide neem as vertrekpunt die kommunale waardes wat tot die kern van die politieke en regslewe van 'n gemeenskap behoort;⁵ beide beroep hul op 'n bepaalde historiese regverdiging vir gemeenskap,⁶ en beide beskou die idee van individuele outonomie as die sondebok wat die deugdelikheidservaring van die mens as sosiale wese ondermyn het.⁷ Daar is egter ook opvallende verskille tussen onderskeidelik *Ubuntu* en politokrasie: Eersgenoemde spruit uit 'n Afro-filosofiese agtergrond (Broodryk 1997:33) terwyl politokrasie veral op die Grieks-Aristoteliese denke appelleer – Malan (2011:74); *Ubuntu* is meer stamgebonde (Van der Walt 2006:28) waar politokrasie veral “politêr” gefokus is (Goosen 2015:34,37,52,102); *Ubuntu* poog oënskynlik om 'n positiewe bydrae tot die internasionale debat oor menseregte te lewer,⁸ terwyl politokrasie menseregte as individualistiese magsinstrumente afmaak (Malan 2003:94-111), en waar *Ubuntu* op tradisionele Afro-stamdeugdelikheid fokus (Nijarongo 1997:139), sonder politokrasie die Griekse *polis* as vergestaltung van deugdelikheid uit (Goosen 2013:522).

Vanweë die relatiewe onbekendheid van politokratiese kommunitarisme in die staatsfilosofiese denke in die algemeen en die Afrikaanse regsliterêre wêreld in besonder, fokus hierdie bydrae op die Afrikaanse teorie van politokratiese kommunitarisme. Vir doeleindes van die gesprek word die filosofiese grondslae van dié vorm van kommunitarisme aangedui en op enkele politieke en juridiese implikasies daarvan gewys.

2. DIE POLITIEK-FILOSOFIESE GRONDSLAE VAN POLITOKRATIESE KOMMUNITARISME

2.1 Die Aristoteliese *polis*-gemeenskap

Politokratiese kommunitarisme is eerstens op die lees van Aristoteles se *polis*-idee geskoei (Malan 2011:276).⁹ Teenoor die moderne staatskonsepsie wat die mens beskou as synde van nature 'n “vryswewende individu”, met die gepaardgaande vyandigheid jeens natuurlike gemeenskappe, sluit politokratiese kommunitarisme by Aristoteles se siening van “daadwerklike gemeenskap”

³ Vir *Ubuntu*: Sebidi (1998); politokrasie: Malan (2011).

⁴ *Ubuntu*: Bekker (2006:332-334); politokrasie: Goosen (2007a:137 e.v.).

⁵ Regter Sachs in *Dikoko v Mokhatla* par. 118; Gyekye (2001); politokrasie: Goosen (2013:525).

⁶ *Ubuntu*: Keevy (2008:203); politokrasie: Malan (2011:179, 200-204).

⁷ *Ubuntu*: Sebidi (1998:63); politokrasie: Goosen (2007a:29,137,144,145,171,273,329).

⁸ Kyk regter Langa in *S v Makwanyane* par. 224. Vgl. egter M'Baye (1974:138-143) se vertolking van tradisionele Afrika-filosofie as wysgerige denke wat nie erkenning gee aan menseregte nie.

⁹ Malan ontleen die term “politokrasie” aan die Klassieke Griekse begrip van die *polis* – in besonder Aristoteles (1920a: Boek I, hoofstuk 1:1 1252a) se konsepsie daarvan as die outarke en volmaakte gemeenskap.

aan (Malan 2011:299; Goosen 2015:34,37,102,289).¹⁰ Die klem val op die naturalistiese grondslag van die politieke gemeenskap – iets wat in die moderne “territoriale staat” ontbreek (kyk Goosen 2015:25). In dié verband figureer Alain de Benoist, ’n prominente eksponent van die “Nouvelle Droite” (die Franse Nuwe Regse kommunitarisme), se pleidooie vir die herstel van die Klassieke “pagane” Griekse stadstaat sterk in politokratiese kommunitarisme (Malan 2011:17; Goosen 2015:289).

Volgens kommunîtêre politokrate is die Aristoteliese *polis*-gemeenskap histories die ideale manifestasie van gemeenskap. Soos die verhaal van Prins Kaspian se “magiese blaashoring” is Aristoteles se *polis* die historiese vertrekpunt om die eietydse Narnia te red (Goosen 2007a:17).¹¹ Elders val die klem eweneens op die historiese gemeenskapsidee – die norme vir die ideale politieke orde: “eeue-oue gemeenskapsverbintenisse” verkeer onder spanning; gemeenskappe verloor hul vermoë om individue saam te bind (Goosen 2015:11), daarom is die sin van gemeenskap te vinde in die “tradisionele aard” daarvan (Goosen: 2007:138).¹²

Die “Tradisie” is normatief vir die *polis* omdat dit “’n lewe bemiddel waar op ’n demokratiese wyse aan gemeenskaplike sake deelgeneem kan word met die oog op die verwesenliking van die gemeenskaplike goed” (Goosen 2015:34,37; Malan 2011:74).¹³ Dié stadstaat stel perke aan die staatsterritorium sodat die “presentatiewe lewe” nie in ’n verstikkende eenheid opgeneem word nie (Goosen 2012:763); dit “(b)ied ’n teoretiese raamwerk en praktiese riglyne vir die herstel van die politieke lewe en ’n hoopvolle verhouding met ons wêreld” (Goosen 2012:764).

Die publieke belang in die vorm van die gemeenskaplike goed (of nut), berus by Aristoteles “op ’n samelewingsleer wat die individuele natuur en alle sosiale betrekkinge op die *polis* as religieus-etiese totaal-gemeenskap betrek” (Pretorius 1986:8). Die staatlike gemeenskapslewe wat daaruit voortvloei is ’n vorm van kommunîtêre bestaan wat nie aan juridies-normatiewe perke gebind is nie. Voorstanders van Politokratiese kommunitarisme beklemtoon egter grense “omdat sonder grense gemeenskap nie aan die lig tree nie” (Goosen 2015:410). Dié “grense” wat politokratiese kommunitiërs onderskei is egter a-juridiese perke, hoofsaaklik van ’n kulturele aard.

2.2 Politokrasie en die Aristoteliese “dramaturgie”

Politokratiese kommunitarisme staan vierkant in die breër stroom van die Aristoteliese syns- en politieke denke en die Thomistiese en neo-Hegeliaanse variante daarvan. Die kommunîtêre gemeenskapsbegrip wat die politokratiese kommunitarisme onderlê kom op uit ’n bepaalde siening van ’n ontologiese sinswerklikheid. Dié werklikheid is ’n “bemiddelde realiteit” van syn en syndes (onderskeidelik die immanente en transendente) waarin die wêreld gebeur as ’n “twee-eenheid” met die mede-verskyning van syn en syndes (Goosen 2007a:31-33). Die syn is die vertrekpunt van die dramatologiese gemeenskap waarin syndes in ’n “Spannungseinheit” verskyn (Goosen 2007a:35) en waarin die menslike denke gekenmerk word deur ’n begeerte na syn (Goosen

¹⁰ Aristoteles (1920a: Boek I, hoofstuk 2:8 1253a): “When several villages are united in a single community, perfect and large enough to be nearly or quite self-sufficing, the state comes into existence, originating in the bare needs of life, and continuing in existence for the sake of a good life.” Malan (2011:299), Goosen (2015:34,37,52,102,289).

¹¹ Politokrasie dui op die politieke magsuitoefening in en deur die strukture van die *polis* (Kyk Goosen 2011:762).

¹² Bedoelende die Aristoteliese tradisie.

¹³ Dié demokrasie word deur Aristoteles in sy *Politica*, (1920a: Boek I, hoofstuk 1: 1-2 1252a-b) beskryf as ’n deel-geheel-skema. Die geheel geniet voorrang bo die individu in ’n sisteem wat hiërargies georden is.

2007a:38-43). As sodanig is die wêreld die dramatiese deelname van God, mens en samelewing aan 'n primordiale synsgemeenskap (Goosen 2007a:65).

Die filosofiese dramatologie (synsgemeenskap) is te onderskei van die partikuliere dramalogieë (synsgemeenskappe) in die politiek, estetika en ekonomie (Goosen 2007a:70-76). Die dramatologie word voorts tipeer as die forum van oordrag tussen die transendente en immanente syn, tussen syn en denke (Goosen 2007a:87-89). Die wêreld is die verhoog oftewel die “dramatiese tussen-ruimte” of *polis* waarop of waardeur die syn en die syndes in 'n bemiddelende verhouding tree en die “deelnemende gemeenskap” tot stand gebring word (Goosen 2007a:30,71,74). Daarenteen steun “anti-dramaturgiese filosofieë” op die idee dat die verhouding tussen die transendente en immanente, die goddelike en die siel, die syn en syndes op 'n onbemiddelbare wyse uitmekaar gehou moet word (Goosen 2007a:91). Teenoor laasgenoemde stel politokratiese kommunitarisme die pro-dramaturgiese strominge (Aristoteles, Aquinas en die “ander moderniteit” (by name Hegel)) wat van mening is dat die syn en die syndes deur bemiddeling van dramaturgieë “vanuit hul gedifferensieerde samehang bedink moet word” (Goosen 2007a:92). Die “syn” is die vertrekpunt van die dramatologie; die Aristoteliese tradisie word 'n werklikheid deur bemiddeling van die akteurs (naamlik syn en syndes) (Goosen 2007a:31,122). Daar is nie 'n onderskeid tussen die dramatologie en die Aristoteliese tradisie nie (Goosen 2007a:122). Die “oorvloedige syn” trek homself saam in die begrensde wêreld byvoorbeeld die idee van substansie (materie) by Aristoteles en Aquinas; die syn is egter nie 'n dooie begrip wat verwys na die lewlose essensie van dinge nie, maar bestaan as 'n “lewende geanimeerde krag” (Goosen 2007a:103).

Saamgevat: metafories is die politokratiese ontologie 'n “dramatiese gebeurte”: die syn en syndes verkeer nie in 'n gespanne verhouding met mekaar nie omdat die syndes in die transendente syn partisipeer. Toegepas op die politieke lewe: Die dramatiese ruimte – in Aristoteliese terme – is die *polis*; dit is deelnemend van aard, die mees soewereine van alle assosiasies, gerig op die hoogste goed en slegs deur die “dramatiese deelname” aan die sake van die *polis* kry die “goeie werklikheid” tussen syndes gestalte (Goosen 2007a:33).¹⁴

2.3 Die Aristotelies-Thomistiese synshiërargie

Onderliggend aan politokratiese kommunitarisme is 'n bepaalde interpretasie van die Aristotelies-Thomistiese synsontologie: God is “syn”; die mens is 'n synde (het “syn”). Die “skynbaar” gemeenskaplike, naamlik die “syn” van God en die “syn” van die mens kan saamgevat word onder die algemene begrip “syn”. Die gelyksoortige (wesensgelyke) en logies kontinue saamgevatte syn relatiewe die heterogene (wesensverskillende); die Skolastieke synsdenke postuleer enersyds 'n synskontinuiteit, maar handhaaf andersyds 'n onderskeid tussen algenoegsame syn en onselfgenoegsame syn. Saamgevat: daar bestaan dus 'n parsieële identiteit tussen God en mens, maar God en mens is ook radikaal onderskeie. Volgens die politokratiese kommunitarisme (op voetspoor van die Skolastiek) ontsluit die syn sigself (dramatologies) deur partisipasie van die syndes in die syn; die syn is “by gracie” van die deelnemende gebeure tussen syn en syndes en – soos hierbo aangedui – in die kern van die verhouding tussen syn en syndes staan die gedagte van die deelnemende gemeenskap (Goosen 2007a:33).

Aan die wortel van die Aristotelies-Thomistiese synsontologie van die politokratiese kommunitarisme lê egter die volgende probleem: Hoe kan 'n sintese tussen “identiteit” en “egte analogie” gevind word? Oftewel, hoe kan die implikasies van 'n innerlik dialektiese en antinomiese

¹⁴ Volgens Aristoteles is die staat die doel van alle menslike assosiasie (1920a: Boek I, hoofstuk 1:8 1252a).

synsontlogie van nominalistiese en innerlik teenstrydige proporsies vermy word? (vgl. Dooyeweerd 2010:ii; 2013:75-76,81). Die antwoord op hierdie vrae is in twee belangrike opsigte deurslaggewend vir die beoordeling van politokratiese kommunitarisme: Eerstens, volgens die hiërargie van syn in terme waarvan syndes in wisselende grade aan die transendente syn partisipeer, en tweedens, die implikasies van eenheid en verskeidenheid in hul onderlinge samehang in die synshiërargie.

Die synsontlogie van politokratiese kommunitarisme steun op die invloedryke Aristotelies-Skolastieke interpretasie van Etienne Gilson.¹⁵ “Syn” (die transendente) en “syndes” (die nie-transendente) is deel van ’n bepaalde synshiërargie (Goosen 2011:494). Die mens (as synde) partisipeer in die goddelike syn. Die mens partisipeer ook in die nie-syn en het ’n bepaalde outonomie teenoor die transendente syn. As immanente syn deel die mens in die goddelike syn; as nie-syn is die mens verwyder van transendente syn. Die mens is dus sowel kontinu as diskontinu van die goddelike syn.¹⁶ Dit mond uit in die Aristotelies-Skolastieke hiërgiese beskouing van die werklikheid (Goosen 2007a:151-152,154). Die Aristotelies-Skolastieke synsanalogie van kontinuïteit en diskontinuïteit staan verbind met die Plotiniese synshiërargie waarvolgens syndes in wisselende grade van goddelikheid partisipeer. Die panteïstiese implikasies van die Plotiniese synshiërargie in Aquinas se synsbegrip word deur Gilson ondersteun. By die skepping “kommunikeer” God sy syn aan syndes: “That we may have causality in the strict sense of the term means that we must have two beings and that something of the being of the cause passes into the being of that which undergoes the effect (Gilson 1936:86).”¹⁷ Die Aristotelies-Skolastieke synsontologie handhaaf voorts dat die universele op die synshiërargie meerdere partisipasie aan die goddelike syn geniet; vorm (die universele) is ’n “hoër” manifestasie van syn as die partikuliere (individuele). Byvoorbeeld die staat as universele gemeenskap partisipeer meer volkome in transendente syn as die individue waaruit die staat opgemaak is. Derhalwe word ’n element van “goddelikheid” aan die staat “gekommunikeer”,¹⁸ die staat as universele syngemeenskap partisipeer meer volkome in transendente syn as die individue waaruit die staat gekonstitueer is.

2.4 Die Aristoteliese *polis* en die dilemma van abstrakte universaliteit en abstrakte partikulariteit

Onderliggend aan die Aristotelies-Thomistiese synsbeskouing is voorts die vraag hoe eenheid en veelheid (partikulariteit) op ’n “bemiddelbare” wyse “dramatologies” onderskei en met mekaar in verband gestel kan word? Enersyds: hoe kan verskeidenheid (partikulariteit) tot ’n eenheid saamgroepeer word? Hoe weet ons dat partikulariteit nie bloot bestaan as ’n onverbonde verskeidenheid nie? Indien slegs onverbonde partikulariteit bestaan het sou ons egter niks van die onherleibare verskeidenheid te wete kon kom nie; syndes sou van menslike kennis oor onderling verbonde partikulariteit onttrek wees – die werklikheid sou slegs ’n *abstrakte* partikulariteit wees. Andersyds: Hoe is dit moontlik om die eenheid van syndes te postuleer sonder om die partikuliere syndes te nivelleer? Die eenheid wat deur volgehoue veralgemening verkry word, vereis die

¹⁵ Kyk bv. Goosen (2007a:204,424) se verwysing na Gilson (2002:424).

¹⁶ Die dramatologiese gemeenskap (wat bemiddel word tussen syn en syndes) “gebeur” wanneer immanente syndes op die dramatologiese verhoë aan die transendente syn deelneem (Goosen 2007a:137).

¹⁷ Derhalwe word ’n element van “goddelikheid” aan die universele syndes “gekommunikeer”.

¹⁸ Politokratiese kommunitarisme huldig die tradisioneel-Skolastieke partisipasie ontologie: God is goedheid, die mens het goedheid; dieselfde is waar van ander wesenseenskappe soos waarheid en skoonheid (kyk Goosen 2011:493). By sterflike wesens (die mens) val die wesenskenmerk soos goedheid nie met hul “eksistensiële dat” saam nie (Goosen 2011:493).

abstrahering van die ooreenstemmende eienskappe van die partikuliere syndes ten einde groter eenhede te bemoontlik. Die afloop van die proses van konsekwente veralgemening is die nivellering van alle partikulariteit en kulmineer in 'n *abstrakte universaliteit*. Byvoorbeeld: My kollega Danie Goosen is 'n akademikus; hy is 'n mens; hy is 'n synde; hy het syn. Volgens die Skolastieke synsfilosofie is filosofering oor Danie as syn die hoogtepunt van my kennis van Danie. Is dit waar? Die hoogtepunt van abstrak-universele kennis van Danie as abstrakte syn sluit alles in, maar niks spesifiek nie. Danie as algemene syn is sowel alles as niks. Danie as abstrak-universele syn sê bykans niks oor hom nie want by implikasie is Danie *werklik* maar *bestaan* nie.

Die teenoorgestelde van abstrakte universaliteit is die *abstrak-individuele*: Aristoteles se primêre (abstrakte) materie. Op die dalende skaal in die synshiërgie van die universele na die partikuliere konfronteer Aristoteles se primêre (abstrakte) materie ons volgehoue pogings om tot die diepste essensie van partikulariteit deur te dring. Byvoorbeeld: My kollega Koos Malan is syn; hy is 'n synde; hy is 'n mens; hy is 'n akademikus; hy is 'n regsgeleerde; hy bestaan uit selle; selle bestaan uit DNA-molekules; laasgenoemde word afgebreek tot materie; as primêre substansie is Koos suiwer materie. Suiwer materie deel ons egter niks mee aangaande Koos as individu nie want Koos is abstrakte partikulariteit. Koos *bestaan* dus maar hy is nie *werklik* nie.

Opwaartse abstrahering in die synshiërgie fokus op objekte in hul *verhouding* tot mekaar; afwaartse abstrahering plaas die kollig op die *objekte* in hul onderlinge verhouding tot mekaar. Die kulminasie van sowel abstrakte universaliteit as abstrakte partikulariteit is 'n leë betekenislose niksseggenheid: indien abstrakte syn die hoogste werklikheid sou wees, sou partikulariteit nie moontlik wees nie; indien abstrakte partikulariteit die hoogste waarheid sou wees, sou eenheid nie moontlik wees nie. Indien beide waar sou wees, sou alles 'n ondeurgrondelike chaos wees en waarheid nie gepostuleer kon word nie.

Die “onbemiddelbare” verhouding van abstrakte eenheid en abstrakte veelheid sou voorts soos volg aangedui kon word: indien objekte finalitêr deur hul verhoudinge gedefinieer word, en verhoudinge deur hul objekte waar sou ons begin om kennis van die werklikheid te verkry? Die Aristoteliese eenheid-partikulariteit-kringloop spruit gevolglik uit 'n onbemiddelbare synsfilosofie wat ten gunste van óf radikale eenheid óf individualiteit moet uitval. G.F.W. Hegel se uitbouing van Aristoteles se synsfilosofie, gekoppel aan sy Romantieke idealisme, poog om dié impasse van relativisme deur 'n dialektiese blik op die geskiedenis te oorkom. Hegel se opgaaf is om iewers in die historiese tradisie 'n “bemiddelingspunt” tussen abstrakte eenheid en abstrakte partikulariteit te vind. Van die uitdagings wat Hegel moet oorkom, is onder andere die vraag of so 'n steunpunt nie noodwendig relativisties van aard is nie? Bied so 'n historiese steunpunt 'n normatiewe grondslag by die soeke na die nie-relativistiese aard, taak en regslewe van die politieke gemeenskap? Voorts: Waar in die hiërgie van syn vind ons byvoorbeeld vir Danie en Koos in die volle diepte van hul unieke persoon-wees, en die staat as normatiewe politieke gemeenskap? Volgens die huidige stand van die gesprek is die antwoord op laasgenoemde vraag dat net so min as wat Danie of Koos as *historiese* verskynsels die volle persoonlikheid van elk as *individu* na vore bring, net so min onthul *gemeenskap* as “synde” die *normatiewe aard van die staat as publiek-regtelike gemeenskap, gerig op die ewewigtige harmonisering van regsbelange van die burgers in die algemene belang, met erbidiging van die vrye eiestandigheid van ander samelewingsinstellings*.¹⁹

Ten einde die slagtag van historiese relativisme te vermy is die antwoord van kommunitêre politokrate op laasgenoemde vraag ietwat méér gekompliseerd en word mede-bepaal deur die “alternatief-moderne” dialektiese bemiddelingsteorie.

¹⁹ Vir 'n meer diepgaande bespreking van die normatiewe staatstaak en -struktuur kyk Bregstein et al. (1957) & Hommes (1978:49-60). Kyk ook Strauss (2012: 35-64; 2013a: 185-205).

2.5 Die “alternatief-moderne” dialektiese bemiddelingsteorie en die politieke gemeenskap

“Alternatief-modernes” (soos kommunitariese politokrate) in die idealistiese tradisie “bemiddel” die ontologiese spanning tussen eenheid en veelheid in die Aristotelies-Thomistiese synsontologie deur die postulering van die “konkreet-universele” (makro-organismiese staat) op die voetspoor van Hegel (Goosen 2007b:143 e.v.).²⁰ Volgens die Hegeliaanse synsdialektiek is die Aristoteliese *polis* (mikro-organismiese staat) ’n tussenfase onderweg na die organismiese staat. Die *polis* is met ander woorde ’n noodsaaklike (en onontbeerlike) “tussen-gemeenskap” onderweg na die groter “bemiddelde” universaliteit van die organismiese staat. Laasgenoemde manifesteer as “konkreet-universele” syn. Onderliggend daartoe is ’n komplekse synsontologiese argument.

Die argument vir die konkreet-universele verloop by Hegel (en kommunitariese politokrate) soos volg: Filosofies is syn die sfeer van onmiddellikheid; essensie (sin) is die sfeer van bemiddeling; oorsaak is nie sonder gevolg; innerlike nie sonder uiterlike; identiteit nie sonder verskil; positief nie sonder negatief. Essensie is verstaan; syn is waarneming. Essensie en syn is wedersyds korrelatief; bemiddeling veronderstel ’n “twee-eenheid” van syn en syndes. Sosiale instellings (syndes) is die aktualisering van die universele wil; die rasonale objektivering van die individu (as synde). Die gesin (of familie) en die staat verteenwoordig ’n hoër werklikheid as die individu. Daarom mag die staat regmatig die opoffering van die individu vir sy doeleindes opeis; volmaakte individualiteit kom slegs tot uitdrukking in die staat; die staat is die ware universele selfheid van die individu; dit is die individu se geobjektiveerde universaliteit. Die staatsbelang is die ware en wesentlike belang van die individu; die opoffering van die individu se belange aan die staat is slegs sy opoffering aan sy hoër self en nie opoffering aan ’n eksterne en vreemde gesag nie.

Politokratiese kommunitariërs kies vir die dialektiek van die “ander moderniteit” met die klem op “konkrete universaliteit” oftewel die “Hegeliaans-demokratiese tradisie” (Goosen 2007b:151).²¹ Die pligte wat op die individu geplaas word deur sy gesin, samelewing of die staat is nie beperkend vir die individu se vryheid nie, maar die beliggaming daarvan (Goosen 2015:46).²² Voorts volg politokratiese kommunitarisme die dialektiese benadering van die “ander moderniteit” – gemeenskap kom tot uitdrukking in terme van die wil om die verhouding tussen die self en die ander in “dialogiese terme” te verstaan (Goosen 2007b:144).²³ Soos by Hegel is die ontologiese status van die individu die produk van ’n sosiaal-evolutionêr-ontwikkende gemeenskap (Goosen 2007b:143).

By alternatief-modernes (soos politokrate) geskied sosiaal-etiese ontwikkeling deur drie fases: 1. Die familie (Hegel 2001:138 en 1894:278 e.v.);²⁴ 2. Die burgerlike gemeenskap (oftewel (die onegte) meganistiese (skyn-)staat) (Hegel 2012:280 e.v.);²⁵ en 3. Die ((egte) organismiese) (ware) staat – die makro-vorm van die *polis* (die mikro-staat) (Hegel 2001:194 e.v.;

²⁰ Volgens Hegel moet Sokrates die krediet ontvang vir die samevoeging van die eenheid van die konkrete en die universele (Hegel 1956:12).

²¹ Hy voeg by: “Ons universele menswees kom nie anders tot sy reg as in en deur ons deelname aan ’n veelheid van gemeenskappe nie. In en deur dié deelname gee ons inhoud aan dit wat dit beteken om mens te wees.”

²² Daarom is die keuse ten gunste van “oeroue” opvattinge dat die mens in die eerste plek gemeenskaps-wese is.

²³ Goosen verwys na postmoderne kommunitariese benaderings en die Nuwe Franse Regse Beweging (“Nouvelle Droite”) se standpunte in dié verband: Alisdair MacIntyre (1981); Charles Taylor, (1991); Michael J. Sandel (1995) en Alain de Benoist (2004).

²⁴ Oftewel natuurlike gees.

²⁵ “Die “bürgerliche Gesellschaft”; die gees in sy tweevoudige bestaan.

2012:21,23,277).²⁶ Die organismiese staat is die kulminasie van die etiese idee; die meganistiese staat is 'n blote abstraksie. Laasgenoemde weërspeël nie die universele welsyn van die individu nie, maar slegs sy partikuliere belang.²⁷ Tog is die meganistiese burgerlike gemeenskap en die organismiese staat soos 'n Siamese tweeling wedersyds aan mekaar verbind: die burgerlike gemeenskap is 'n bloot abstrakte faktor van die organismiese staat en laasgenoemde bestaan nie onafhanklik van die burgerlike gemeenskap nie; alle teorieë wat die staat fundeer op die individu se selfbelang het nog nie verder beweeg as die burgerlike gemeenskap nie, maar dit is onderweg na die konkreet-universele organismiese staat (Hegel 2001:195). Volgens Hegel se terminologie: die burgerlike gemeenskap verteenwoordig die individualistiese (atomistiese) manifestasie van die staat; die konkreet-universele is radikaal onderskeie van die burgerlike gemeenskap. Staatsteorieë val uiteen as onderskeidelik teorieë van die burgerlike gemeenskap (die individualistiese konsepsies van die staat)²⁸ (die *abstrak-partikuliere*) óf die organismiese staat (die *konkreet-universele*). Hoewel wedersyds op mekaar aangewese, staan die organismiese en meganistiese staatskonsepsies kontrapolêr teenoor mekaar: die burgerlike gemeenskap ontbeer die ware (egte) eenheid van die organismiese staat,²⁹ en laasgenoemde voer die individualistiese burgerlike gemeenskap tot sy hoër synsmatige doel.³⁰ Die beginsel van partikulariteit is die reg van die individu in die burgerlike gemeenskap oftewel die individu se aanspraak op persoonlike vryheid (Hegel 2001:196; Raath 1985:339 e.v.).

Die organismiese staat is die eenheid van sowel die familie (universele) as die burgerlike gemeenskap (die partikuliere) (Hegel 2012:22,287 e.v.); dit is die eg-individuele; dit is 'n persoon, 'n organisasie; die individu is implisiet-universeel; universaliteit is die essensie van die organismiese staat as die konkreet-universele (kyk Hegel 2001:197). Synsmatig is die organismiese staat 'n bowe-immanente fenomeen. In sy *Philosophie des Rechts* stel Hegel dit soos volg: "(T)his essence realizes itself as an independent power, in which particular persons are only phases. The state is the march of God in the world; its ground or cause is the power of reason realizing itself as will" (Hegel 2001:197).

Wat is die afloop van die dialektiese bemiddeling van die abstrak-universele en die abstrak-individuele volgens die Hegeliaanse ombouing van die Aristoteliese vorm-materiemotief? Anders geformuleer: Waar is die steunpunt vir die "bemiddeling" van die universele en die individuele geleë sonder om een van beide te nivelleer? Hegel se argument vir die uitbouing van die Aristotelies-Skolastieke syntonologie om die dooiepunt tussen synsidentiteit en synsverskeidenheid op te los

²⁶ Die werklike (en organiese) gees is die gees van 'n volk, dit manifesteer in die verhouding van volksgeeste tot mekaar en tree na vore in die wêreldgeskiedenis as die universele wêreldgees met die hoogste reg (Hegel 2001:50,194e.v.).

²⁷ Die familie disintegreer, die lede word onafhanklik van mekaar en word slegs deur bande van wedersydse afhanklikheid saamgebond. Dit is die fase van die burgerlike gemeenskap wat dikwels foutiewelik vir die staat aangesien word (Hegel 2001:51).

²⁸ Die beginsel van partikulariteit is die reg van die individu, oftewel die individu se aanspraak op persoonlike vryheid.

²⁹ In die burgerlike gemeenskap word die individu se reg 'n doel op sigself: "In the civic society what is intrinsically right becomes law. What was formerly the simple and abstract realization of my private will becomes, when recognized, a tangible factor of the existing general will and consciousness" (Hegel 2001:175).

³⁰ Die konkreet-universele besit egte soewereiniteit "in accordance with which the so-called parts of an animal organism are not parts but members or organic elements. Their isolation or independent subsistence would be disease" en "(i)nto the concrete universality all particularity and definiteness are taken up, and receive a new significance" (Hegel 2001:224, 246). Die beginsel van partikulariteit is die reg van die individu oftewel die individu se aanspraak op persoonlike Vryheid (Hegel 2001:196).

en die toepassing daarvan op die politieke lewe verloop soos volg: slegs in die organismiese staat word die individu se individualiteit verwesenlik; dit is die opperste beliggaming van die individu se vryheid. Die individu is nou gedetermineer deur dit wat eg en universeel in hom is; die staat is rasioneel, omdat dit universeel is – die “konkreet-universele” vir sover dit die individu se individualiteit in hom opgeneem het. Die organismiese staat is nie ’n middel tot ’n doel nie, dit is ’n doel op sigself. Die konkreet-universele is in Aristoteles se terme: die *polis*; vir Hegel: die Pruisiese staat; volgens politokratiese kommunitarisme: die organismiese politieke gemeenskap. Die konkreet-universele is die kulminasie van individualiteit; dit is op sigself deugdelik; dit is die ware beliggaming van die individu; dit is die utopiese manifestasie van gemeenskap.

Pogings tot bewerkstelling van ontologiese ewewig tussen eenheid en veelheid gaan weliswaar nie by voorstanders van politokratiese kommunitarisme verby nie: veelheid wat nie met eenheid saamhang nie gee tot chaos aanleiding; eenheid wat nie ruimte vir veelheid skep nie lei tot tirannie (Goosen 2007a:151). Teenoor die individualisme kies politokratiese kommunitarisme egter vir die universalisme: Bemiddeling kom tot vergestaltung in die universele – die konkreet-universele (Goosen 2007a:151).³¹ Politokratiese kommunitariste volg Hegel se sosiale filosofie ter bemiddeling van “skeptiese relativisme en abstrakte universalisme” (Goosen 2007a:151). Die abstrakte universaliteit wat hieruit voortkom, is ’n universaliteit wat sigself nie anders manifesteer as in en deur die bemiddeling van die konkrete historiese werklikheid nie (Goosen 2007b:147). Die dramatologiese (organismiese) gemeenskap is die bemiddelingspunt in dié dilemma: geslote (ongedifferensieerde eenheid) teenoor vryswewende individualisme wat gemeenskap tot blote kontraktuele verbintenisse reduceer (Goosen 2007a:206).³² Hegel se *Philosophie des Rechts* word in ’n wesenlike sin verstaan as ’n poging om die liberale onderskeid tussen die goeie en die reg, die private en die openbare, nie op ’n uitsluitende – en “demoniserende” – grondslag te plaas nie, maar hulle met mekaar te bemiddel; volgens politokratiese kommunitarisme: die “grootshheid van Hegel se politiek-filosofiese denke was gegrond in ’n poging om dié weersprekende kragte met mekaar te integreer.”³³

“Bemiddeling” ontbeer egter die normatief-juridiese fokus om die politieke gemeenskap aan die “kernbesigheid” van die politieke gemeenskap (staat) te bind; dieselfde is waar van die staat as “konkreet-universele” (Goosen 2007a:151). Bemiddeling appelleer nie op tipies juridiese prinsipes vir die balansering, harmonisering en integrasie van diverse regsbelange in die onderskeie maatskaplike en gemeenskapsfunksies in die sosiale lewe nie. Voorts word die staat se strukturele eiesoortigheid nie afgegrens van nie-staatlike strukture nie. Die gevolg van die prinsipiële gebrek aan onderskeiding is ’n nominalistiese gemeenskapsbegrip in die vorm van ’n politieke Leviathan wat as “gemeenskapsgrootheid” onder die slagspreuk van *res publica* nie-staatlike eiestandigheid (en vryheid) bedreig. Vervolgens kan op sommige implikasies van dié ontplooiende organismiese makro-staat gelet word.

³¹ Universalisme in hierdie konteks as ’n hoogste omvattende totaal verband wat teenoor individualisme (oftewel atomisme) staan.

³² Soos by Aristoteles is die staat die volmaakte natuurlike gemeenskap en alle ander natuurlike verhoudinge is afhanklik daarvan (kyk Dooyeweerd 2013(a):75-76 en Pretorius 1986:11).

³³ Goosen (2007(b):149): “Die grootshheid van Hegel se denke was ’n funksie van die wyse waarop hy ’n antwoord gebied het op die demonisering waaraan historiese gemeenskappe deur die liberale modernisme onderwerp is.”

3. ENKELE IMPLIKASIES VAN DIE ORGANISMIESE KONSEPSIE VAN POLITOKRATIESE KOMMUNITARISME VIR DIE STAATS- EN REGSTEORIE

3.1 Die organismiese staat is die trans-individuele utopie van 'n abstrakte gemeenskapslewe

Die dekor waarteen die idee van politieke gemeenskap in die politokratiese kommunitarisme afspeel is die spanning tussen materie en vorm.³⁴ Die individue (burgers) waaruit die politieke gemeenskap opgebou is, bepaal nie die identiteit van die politieke gemeenskap nie; die staatlike vorm (die konstitusie) is deurslaggewend vir die staatlike identiteit (kyk Hegel 2001:138). Politologie is die wetenskap van vorme oftewel konstitusies. Die kennis van vorme is afhanklik van die sintuiglike waarneming van materie. Die saamgebinde individue in die familie-assosiasie is die primêre materie wat vormaktualiserend sy grens vind in die organismiese staat. In 'n dinamiese hoedanigheid is die familie-assosiasie die materie waaruit die staat opgebou is; staties is dit die individuele staatsburger. Die staat is die natuurlike kulminasiepunt van die beweging waarin familieverbande vorm-matig manifesteer. Die staat is die produk van die natuurlike evolusie vanaf die individuele na die universele. In Hegel se “alternatief-moderne” terme: “For Truth is the Unity of the universal and subjective Will; and the Universal is to be found in the State, in its laws, its universal and rational arrangements. The State is the Divine Ideal as it exists on Earth. We have in it, therefore, the object of History in a more definite shape than before; that in which Freedom obtains objectivity, and lives in the enjoyment of this objectivity” (Hegel 1956:39).

Politokratiese kommunitariërs implementeer die tradisioneel-Hegeliaanse synsontologie: Aristoteles se organismiese staat staan antities teenoor byvoorbeeld Thomas Hobbes se meganistiese staatskonsepsie.³⁵ Gemeenskap sny die “suurstoefvoer” van die onegte staat af (Goosen 2015:42). Daarom is die meganistiese staat (burgerlike gemeenskap in Hegel se terme) 'n vorm van gemeenskapsdisintegrasië (Goosen 2007a:138). Egte gemeenskap word deur nasiestate ondermyn (Goosen 2007a:141-142).

Vir politokratiese kommunitarisme is die ware (en egte) staat (of politieke gemeenskap) 'n entiteit wat “anderkant” die territoriale (moderne) staat lê. Daarom lê die egte politieke lewe anderkant die moderne “territoriale staat” (die sterflike god van Hobbes volgens Hegel) (Goosen 2012b:761).³⁶ Die “territoriale staat” word nie beskou as die beliggaming van 'n daadwerklike gemeenskap gebaseer op aktiewe gemeenskaplike burgerskap, soos byvoorbeeld in die klassieke (Atheense) filosofie van Aristoteles nie (Malan 2014:466).

Die “laere” assosiatiewe vorme is nie outonoom nie omdat die staat (as perfekte outonome gemeenskap)³⁷ die individu van alles wat nodig is voorsien om sy/haar “rasioneel-morele” aard te verwesenlik; alle ander sosiale verhoudinge is afhanklik daarvan en vorm “laer” komponente van die staat.³⁸ Die verhouding tussen die staat en nie-staatlike sosiale verhoudinge berus op 'n deel-geheel-skema; van doel en middele; van “hoër” en “laer”.³⁹ Die staat beskik van nature oor

³⁴ Vir die oorsprong van die vorm-materieleer in Aristoteles se filosofie, kyk Raath (1983:194 e.v.).

³⁵ Politokratiese kommunitarisme se gunsteling aversie is Thomas Hobbes se staatsteorie (Malan (2007:125).

³⁶ Malan verkies “territoriale staat” bo “nasiestaats”.³⁷ Kyk Aristoteles (1920a: Boek I, hoofstuk 2:8 1252a-1253a); Aquinas (1920b: Deel 2, hfst. II, qu. 65, art. 2 ad 2; Deel 1, hoofstuk II, qu. 90, art. 2; Deel. 1, hoofstuk II, qu. 90, art. 3 ad 3; 1965: Boek I, hoofstuk 1).

³⁸ Aristoteles (1920a: Boek I, hoofstuk 2:13-14 (1252a-1253a); Aquinas (1965: Boek I, hoofstuk 1. Kyk Dooyeweerd (2013(b):97).

³⁹ Aristoteles (1920a: Boek I, hoofstuk 2:13-14 (1253a); Aquinas (1920b: Deel 1, hoofstuk II, qu. 90, art. 2; Deel. 1, hfst. II, qu. 90, art. 3).

meerdere status as die individue en ander assosiatiewe vorme – die staat gaan aan die individu vooraf soos die volwasse vorm van ’n plant in die saad opgesluit is, of soos die volwasse dierlike liggaam in die embrio setel (kyk Dooyeweerd 2013b:21).

Politokratiese kommunitariërs identifiseer nie juridies-strukturele perke aan die organismiese staatsfunksies nie. Derhalwe spoel die publieke belang oor na alle nie-staatlike sosiale vorme en hul interne lewensterreine. Soos by Hugo Grotius (1583–1645) en Samuel Pufendorf (1632–1694) word die slagspreuk van *res publica* die instrument vir die aftakeling van die mees gevestigde vryhede omdat dit nie oor juridies-normatiewe perke beskik nie. Dié juridies-normatiewe hiaat (*lacuna*) lei noodwendig tot ’n ekspansionistiese idee van die *res publica*. Onderwys en opvoeding, ekonomiese belange en (selfs) godsdiensoefening word ter wille van die publieke belang onder die vlerk van die uitdyende staatstaak ingekapsel.⁴⁰ Teenoor die ekspansionisme van staatsdoelwitte word individuele belange iets relatief, toevallig en die uitsondering.

3.2 Die organismiese staat is ’n totalitêre (en absolutistiese) vorm van verstaatlikte politieke gemeenskap

Volgens die Aristoteliese synsontologie gaan die organismiese staat teleologies die huishouding en die individu vooraf; tydsgewys loop die huishouding egter die staat vooruit.⁴¹ Blote biotiese bestaan is die onmiddellike oorsaak van die staat; die goeie lewe regverdig die bestaan daarvan (Goosen 2015:24). Die Aristoteliese spanning tussen die individuele en die universele (abstrakte partikulariteit en abstrakte universaliteit) wreak sigself op ’n markante wyse in politokratiese kommunitarisme: Eerstens val die klem op die Aristoteliese organiese *polis*. Die mens se inherente geneigdheid tot kommunale bestaan, kom tot uiting in ’n hiërargiese ordening van laer en hoër sosiale vlakke van gemeenskap, waarin elke laer vlak van gemeenskap streef na meerdere vervolmaking op hoër vlakke van menslike assosiasie.⁴² Die *polis* is ’n universele syn wat die individu na vormaktualisering lei⁴³ en die kulminasiepunt van die menslike neiging tot gemeenskap is die *polis*.⁴⁴ Soos vir Aristoteles is dit die perfekte menslike gemeenskap en omvat alle ander gemeenskappe sowel as partikuliere dele van die politieke eenheid: “Alvorens die individu die toneel van die geskiedenis betree het, is hy of sy alreeds deur ’n bepaalde gemeenskap of gemeenskappe voorafgegaan én moontlik gemaak. Daarom is dit ook bykans onmoontlik om aan die individu te dink sonder om te vra na dié gemeenskap(pe) wat dit bemiddel of moontlik gemaak het.”⁴⁵ Die *polis* is dié gemeenskap van gemeenskappe waarheen die individu “ekstasies” uitreik en aan deelneem; die *polis* is die geheel wat die individu voorafgaan en “mede-konstitueer” (Goosen 2011:501). Dit spruit uit die gedagte dat die *polis* die burgers voorsien van alles wat vir die deugdelike lewe nodig is. Dus alhoewel die *polis* onderskeie is van ander vorme van menslike gemeenskap omsluit dit alle ander vorme van sosiale bestaan en is op die vormaktualisering van

⁴⁰ Aristoteles (1920a: Boek VIII, hoofstuk 1:1 (1338a) – Boek VIII, hoofstuk 3:13 (1338b); Aquinas (1920b: Deel. 2, hoofstuk II, qu. 47, art. 10 ad 2). Vgl. Dooyeweerd (2013(b):97).

⁴¹ Aristoteles (1920a: Boek I, hoofstuk 2:13 (1253a). Die staat gaan van nature voor die familie en die individu; die geheel gaan voor die dele.

⁴² Kyk Aristoteles (1920a: Boek I, hoofstuk 2:13-14 (1253a); Aquinas (1920b: Deel 1, hoofstuk II, qu. 90, art. 2; Deel 1, hoofstuk II, qu. 90, art. 3 ad 3).

⁴³ Vir die Aristoteliese vorm-materieleer en die implikasie daarvan kyk Dooyeweerd (2012(a):50).

⁴⁴ Aristoteles (1920a: Boek I, hoofstuk 2: 13-14 (1253a); Aquinas (1905: Boek III, hoofstuk 85:10; Boek III, hoofstuk 129:4).

⁴⁵ Goosen (2007(b):143). Kyk Aristoteles (1920a: Boek III, hoofstuk 9:1-15 (1280b-1281a); Boek VIII, hoofstuk 1); Aquinas: (1920b: Deel 2, hoofstuk II, qu. 47, art. 10 ad 2).

die mens se rasioneel-etiese aard gerig (Dooyeweerd 2013c:7,126). Gevolglik is alle laer vorme van sosiale bestaan diensbaar aan die *polis* (as synde die volmaakte politieke gemeenskap) en vorm die boustone vir die universalistiese *polis*.

Aristoteles se instrumentalistiese sienswyses manifesteer ook in die rol van die grondwetlike ordening van die *polis*. Die grondwetlike norme (*taxis*) ontbeer nie alleen ’n funksionele juridiese fokus met die oog op die intern-organisatoriese (regs)orde van die politieke gemeenskap nie, maar orden die samelewing as geheel; die *taxis* bepaal die identiteit van die mens se sosiale lewe in alle fasette. Vanweë die afwesigheid van die materiële organisatoriese struktuurbeginsels onderliggend aan sy politieke filosofie onderskei Aristoteles nie materiële beperkings op die kompetensies van die *polis* as opperste outoritêre wetgewer nie (kyk Dooyeweerd 2013c:13,32,126). Die *polis* se beheer strek oor alle fasette van die samelewingsdomein: eties, ekonomies, godsdienstig en juridies. Alle assosiatiewe vorme is staatsonderdele. Die onoorkombare spanning tussen eenheid en verskeidenheid in die Aristoteliese politieke denke mond dus uit in ’n voltrekkende universalisme en ’n totalitêre politieke gemeenskap waarin die belange van individue en nie-politieke strukture aan die doelwitte van universalistiese politieke vormaktualisering ten dienste gestel word.⁴⁶

Die organismiese staat is die hoogste assosiatiewe samelewingsvorm en die bepalende doel van die mens se bestaan. Alle ander assosiasies (byvoorbeeld gesin en familie) is middele vir die staat (as doel). Byvoorbeeld slawerny is vir die huishouding en die staat bloot ’n middel tot ’n doel. Die *polis* bepaal die middele wat die doelwitte van die staat moet dien. Meteen is die staat ook die eindpunt van die mens se etiese lewe. In die afwesigheid van ’n bowe-tydelike normatiewe oriëntasie wat die staat tot integreerder van die diverse publieke regsbelange in die samelewing beperk, word die staat die “sterflike god” – die voorloper van die moderne absolutistiese magstaat.⁴⁷

3.3 Die organismiese staat funksioneer sonder erkenning van fundamentele regte

’n Verdere implikasie van die Aristoteliese teleologie is die organismiese konsep van die verhouding tussen die individu en die staat. Aangesien lidmaatskap van die staat die doel van menslike ontwikkeling is, en omdat individue slegs egte betekenis as staatsburgers het, het burgerskap konstitutiewe betekenis vir die menswees van die individu en buiten die staat het die enkeling nie betekenis nie – staatsburgerskap is konstitutief vir die menswaardigheid van die mens. Totdat die individu burgerskap van die staat bekom het, het hy/sy nie sy/haar ware aard verwesenlik nie en is hy/sy nie mens in die volle sin van die woord nie. Volkome *humanitas* impliseer *civitas*. Andersyds: elke volkome mens is lid van die staat, handel uitsluitlik as lid van die staat en bevorder die staatlike doelwitte.

Die organismiese staat (*polis*) word gekenmerk deur ’n outoritêr-hiërargiese orde – dit is ’n voorbeeld van ’n onsuiver (nie-egte) teleologie. Die organismiese staat is die kulminasie van die morele lewe; dit is ’n elitistiese staat wat vir doeleindes van staatsburgerskap onderskei tussen burgers en arbeiders: diegene met materiële middele is burgers; die arbeiders en vakmanne wat nie oor ekonomiese middele beskik nie kan nie aanspraak maak op burgerskap nie. Aristoteles se “eksterne” organismiese teleologie ontsê burgerskap aan alle mense behalwe die rykes en intellektueles. Metafories uitgedruk: die ledemate (byvoorbeeld voete en hande) werk aktief – is

⁴⁶ Behalwe vir Aristoteles se vorm-materiemotief in die plek van Plato se mikro-makrokosmoskema, is daar nie ’n wesenlike verskil in hul onderskeie sienswyses oor die universalistiese *polis*-gemeenskap soos wat politokratiese kommunitariërs beweer nie (bv. Goosen (2007a:199-202)).

⁴⁷ Vir ’n deeglike uiteensetting van die kompetensiebeperkende insig wat die beginsel van soewereiniteit in eie kring bied, kyk Strauss (2013b: 93-123).

burgers van die *polis*-liggaam; bindweefsel, bloed, senings dra passief by tot die welsyn van die liggaam – word gevolglik burgerskap van die *polis* ontse.

Onderliggend aan menseregte vind Malan die “politiek van menseregte” uit hoofde waarvan individue die bevoorreedes van menseregte is (Malan 2003:94-111). Menseregte funksioneer as ’n defensiewe strategie om die bestaande staatsorde te rugsteun. Vir politokratiese kommunitarisme is fundamentele regte bygevolg metafisiese bygeloof. Voorts ontken politokratiese kommunitariërs die onderskeie terreine van publieke en private belange. In die politokratiese *polis* is die regsewe in omvattende sin prinsipiël publiekregtelik en die onderskeid tussen die “private en die openbare” lewe rus op die veronderstelling dat die mens van nature ’n individu is. Volgens politokrate is die openbare lewe in die nasiestaat bygevolg niks anders nie as die gevolg van ’n kunsmatige optelsom – of kontrak – tussen onverbonde individue. In die Aristoteliese tradisie word aanvaar dat die gemeenskappe waartoe die mens verbind is en waaraan ons deelneem, natuurlike gemeenskappe is (Aristoteles 1920a, Boek I, hoofstuk 2:8 (1252b)). Dit is ook waar van die politieke lewe: As “politieke grootheid” is dit die natuurlike vorm waarbinne ’n selfstandige lewe na vore kan tree; in lyn met Aristoteles se denke: die selfstandige aard van die *polis* is die konkrete voorwaarde vir die etiese lewe (Goosen 2010:189).

Ter “transending” van die konflik tussen die *polis* en die moderne nasiestaat, volg politokratiese kommunitarisme die Hegeliaanse politieke dialektiek. Die organismiese staat is die universele metafisiese grootheid wat die hoogste rede, reg en waarheid verteenwoordig. Verskeie belangrike implikasies spruit uit die politokratiese komunitêre omarming van die Hegeliaanse dialektiese politieke erfenis: eerstens, kultiveer dit ’n regsteorie van konflik – die afwesigheid van bowe-tydelike regsbeginsele wat die staat tot sy normatiewe sfeer van integreerder van regsbelange beperk, skep ’n ekspansionisties-metafisiese staatsbegrip. Individuele vryheid is vir Hegel die kulminasie van staatlike wilsmag, en onderwerping aan staatlike wetgewing en pligvervulling die hoogste vorm van deugdelikheid: “For Law is the objectivity of Spirit; volition in its true form. Only that will which obeys law, is free; for it obeys itself – it is independent and so free” (Hegel 1956:39). Die onstabiliteit (selfs volatilititeit) wat spruit uit die behartiging van a-juridiese magstaatsdoelwitte, die kultivering van individue se blinde gehoorsaamheid van die staat, tesame met die afwesigheid van prinsipiële beskerming van individue se regsbelange, berei die teelaarde vir skending van individuele regte en skep ’n sirkelgang van konflik en weerstand in die samelewing. Tweedens, ontbeert politokratiese kommunitarisme die juridiese bindingsprinsipes wat publieke geregtigheid moontlik maak – die staat is ’n totaliteitsverband wat deur heersende menings, wisselende ideologieë en ’n manipuleerbare staats-etos gestuur word. Derdens, kan die “dramatologiese gemeenskap” en “mede-verskyning van syn en syndes” nie die materiële prinsipes voorsien wat die tipies-juridiese aard van die staat (teenoor byvoorbeeld Hegel se staatsabsolutisme) na vore bring nie – in wese is die staat nie te onderskei van ’n “gemeenskap” van koesister-bakkers, die sosiale struktuur van ’n dramaklub of die assosiasievorm van *Hitler Jugend* in Nazi-Duitsland nie. Dit ontbeert die normatiewe skerpte om ’n eiesoortige juridiese stempel as begrensingsprinsipe op staatshandelinge te plaas. Vierdens, sê die staat as synsgemeenskap vir ons weinig aangaande die staat se ordening van die publieke regsewe en dra weinig by tot verheldering van die eiesoortige aard en struktuur van die staat se normatiewe take en behartiging van die subjektiewe sy van die regswerklikheid. Vyfdens, lei die vervloeiing van rasionaliteit en volutariteit (rede en wil) in die staatlike synsgemeenskap tot ’n positivistiese dwangstruktuur volgens die patroon van Hegel se inkarnasie van die goddelike in die wetgewing van die staat. Anders gestel: die juridiese wilsmag van die staat word ’n universeel-transendente juridiese saambundeling van positivistiese regsmag: “The State is the Divine Idea as it exists on Earth” en: “The Rational has necessary existence, as being the reality and substance of things, and we are *free* in recognizing it as law, and following

it as the substance of our own being” (Hegel 1956:39). Sedsens, word positiewe staatlike regsordeninge (wetgewing) die norm vir die regswerklikheid wat deur syn en syndes bemiddel word. Hand aan hand daarmee loop die gebrek aan onderskeid tussen regverdige en onregverdige wetgewing en die erfenis van juridiese positivisme in die Duitse regslewe – ’n erfenis van Hegel se staat as juridiese synsgemeenskap. James McClellan vat die regspositivistiese nalatenskap van Hegel (en ander “alternatief modernes”) saam: “A state ... could not act ‘illegally’ because ‘Every expression of the life of a state, every act of State, is a legal act’” (McClellan 1971:lx).

3.4 Die organismiese politieke gemeenskap is ’n innerlik-teenstrydige en ongedifferensieerde vorm van verstaatlikte assosiasie

By Skolastici en politokratiese kommunitariërs kulmineer Aristoteles se hiërargiese idee van gemeenskap (kyk Dooyeweerd 2012b:34 & 2013c:126; Kurz 1932:88 e.v.) in innerlik-teenstrydige en verstaatlikte teoretiese implikasies. Die *polis* is die gemeenskap van gemeenskappe, die voltooide gemeenskap. In en deur die *polis* bereik die feit van gemeenskap wasdom; uitgedruk in organismiese metafore: soos ’n voet en ’n hand nie sonder die liggaam as geheel kan bestaan nie, net so kon die vroeëre gemeenskappe nie sonder die *polis* bestaan nie; dit was deel van die natuurlike orde van dinge. Die Aristoteliese hiërargiese gemeenskapsbegrip is die struktuur waarbinne politokratiese kommunitarisme beslag kry: die verhouding tussen die dele en die geheel van die politieke lewe is ’n “deelnemende verhouding” (Goosen 2010:188). Wat is die dele en die geheel waaruit die politieke werklikheid saamgestel is? Die Aristoteliese hiërargie van mikrokosmiese huishoudings, deur dorpe na die politieke geheel van die *polis*: “Laasgenoemde is ’n eenheid waarin die veelheid van politieke akteurs wat daaraan deelneem, nie ’n argument teen sy eie verwerkliking is nie, maar eerder die voorwaardes daarvoor is. Sonder die veelheid van die *polis* is die politieke eenheid (of die eenheid van die politieke) nie moontlik nie” (Goosen 2010:188). Waarom juis die *polis*? Waarom tree die politieke eenheid eers daarin na vore? Soos vir Aristoteles, neem politokratiese kommunitariërs hul vertrekpunt in die konkrete werklikheid: vir Aristoteles is die *polis* by uitstek ’n politieke eenheid omdat dit, anders as dele van die huishouding of die dorp, as ’n “selfstandige eenheid funksioneer”; anders as die moderne wêreld tree die politieke lewe nie soseer in sy onderskeid met die private lewe na vore nie, maar in sy onderskeid met dié dele wat hulself as afhanklik jeens kragte buite hulle beheer ervaar (Goosen 2010:189).

Die verwesenliking van die organismiese staat huisves egter ’n teenstrydigheid. Enersyds is die ongedifferensieerde organismiese *staat (polis)* die kulminasiepunt van die politieke lewe en alle ander sosiale verhoudinge is daarvan afhanklik (kyk Goosen 2015:52).⁴⁸ Andersyds is die *polis* volgens die Skolastieke beskouing van subsidiariteit ’n “tussen-gemeenskap”. Die Skolastieke subsidiariteitsleer maak die bestaan van alle tussen-gemeenskappe afhanklik van die staat (die hoogste beliggaming van die politieke lewe). Die anomalie is dat die *polis* die staat veronderstel, maar die *polis* is self staat. Om aan dié impasse te ontkom, maak politokrate voorsiening vir ’n groter organismiese eenheid in die vorm van die Hegeliaanse staat waarin die *polis* vervloei.

Die *polis* is dus nie eindpunt van die ontwikkeling van die politieke lewe nie. Daarom ondersteun politokratiese kommunitarisme die Skolastieke idee van *analogia entis* en partisipasie én die Hegeliaanse uitbouing daarvan tot die organismiese staat. Politokratiese kommunitarisme se *polis* is dus ’n “tussen-gemeenskap”. Op die basis van die Skolastieke denke oor *analogia entis* en partisipasie word die ongedifferensieerde Griekse *polis* voortgesit in die Skolastieke beginsel

⁴⁸ Vir Aristoteles oor die *polis* as voltooide (ideale) gemeenskap kyk (1920a, Boek III, hoofstuk 9:12-13 (1280b)); vgl. Dooyeweerd (2013(a):75) en Pretorius (1986:12).

van subsidiariteit – die uitvloeisel van Aristoteles se politieke synshierargie (Malan 2011:285-286, 288-289; Goosen 2015:52).⁴⁹ Volgens Hegel se alternatief-modernisme is die stad één van die twee elemente om die organisatoriese staat te konstitueer: “City and country are the two as yet ideal constituents, out of which the state proceeds. The city is the seat of the civic-society, and of the reflection which goes into itself and causes separation. The country is the seat of the ethical, which rests upon nature” (Hegel 2001:194). Volgens Hegel is die *polis* (as tussen-gemeenskap) bloot die vertrekpunt van dié universele staat.

Indien die Skolastieke politieke prinsipe van subsidiariteit en “tussen-gemeenskappe” as beginsel aanvaar sou word, tree bepaalde kernvrae na vore: Kan die Middeleeuse beginsel van subsidiariteit die staatsabsolutistiese tendense van die nasiestaat-teorie teëwerk soos politokratiese kommunitariërs beweer? (Goosen 2007a: 159, 167). Kan dit dien as grondslag vir kritiek op die “geometriserende” aard van die nasiestaat? (Goosen 2007a:159). Skep dit die “komplekse ruimte” (Goosen 2007a:331) waarin ’n veelheid van dramaturgieë soewerein oor hulself kan besluit? (Goosen 2007a:331). Verleen dit die “plekgeoriënteerde selfstandigheid” binne die staat wat die normatiewe eiestandigheid van sosiale strukture sinvol van staatsinmenging kan afgrens? (Goosen 2007a:331). Die antwoorde op dié vrae is: Nee. Die staat as “hoogste” sosiale instelling op die natuurlike terrein, is Aristoteles se totalitêre *polis*; die staat wat hiërargies die kroonpunt van die synshierargie uitmaak; die politieke gemeenskap wat met totale mag beklee is en slegs bepaalde vryhede aan “laer” instelling vergun (Dooyeweerd 2012b:34,77,240).

Nog ’n vraag: Wat is die aard van die “alternatief-moderne” Hegeliaanse staat as makro-entiteit waarin die *polis* vervloei? Die Skolastieke staatsontologie is die wegbereider vir Hegel (en politokratiese kommunitarisme) se totalitêre staatsidee ingevolge waarvan die individu nie oor regte jeens die staat beskik nie. Gevolglik kon Hegel kategorieë verklaar: “Only that which obeys law, is free: for it obeys itself – it is independent and so free” (Hegel 1956:39). Die *polis* (as tussen-gemeenskap) gaan oor in die konkreet-universele gemeenskap: konkreet (*konkret*) – die organisatoriese staat as eiestandige geheel; universeel (*Allgemeinheit*) – die volkome afgeronde (ontwikkelde) organisatoriese staat.

Is daar ’n verband tussen die Skolastieke beginsel van subsidiariteit en die Hegeliaanse konkreet-universele staat? Tot welke mate is die Skolastieke beginsel van subsidiariteit byvoorbeeld versoenbaar met die Hegeliaanse idee van die absolute staat? In sy kommentaar op die Duitse konstitusie inkorporeer Hegel die Skolastieke beginsel van subsidiariteit: “Political authority must be concentrated, be it as government for the executing, or for the determination thereof. If this center of authority is made secure in itself by the respect of the peoples and is sanctified in the person of the monarch as unchangeable; a political authority can leave without fear or jealousy to the subordinate systems and corporate bodies a great part of the relations which are produced in a society” (Hegel 1954: ongepagineerd). Sosiale instellings besit nie normatiewe eiestandigheid jeens die staat nie; hul beskik uitsluitlik oor die vryhede wat hulle van staatsweë vergun word: “It (the state) can leave to them their maintenance according to law, and each class, city, village, community etc., can enjoy the freedom of doing and executing what lies within its sphere” (Hegel 1954:ongepagineerd).

⁴⁹ Vir kritiese opmerkings oor dié beginsel kyk Dooyeweerd (2013(a):75). Vgl. ook Strauss (2013b: 93-123).

4. SAMEVATTING

Politokratiese kommunitarisme berus op die teleologiese denke van Aristoteles, die Skolastieke synsontologie en Hegel se dialektiese idealisme en kulmineer evolusionêr in die organismiese staat. Kan politokratiese kommunitarisme staatsabsolutisme en magsmisbruik vermy? Sterker gestel: Kan politokratiese kommunitarisme byvoorbeeld die morele skipbreuk van 'n radikale staatsideologie soos Nazisme verhoed? Nee. Die redes daarvoor: Die Aristoteliese vertrekpunt is dat alle vorme van menslike assosiasie in diens staan van die *polis* en laasgenoemde uiteindelik kulmineer in die organismiese staat. Volgens die Aristoteliese synsontologie bestaan nie-staatlike lewensvorme as “synsmiddele” om die raseel-etiese synsdoel van die staat te dien, om die uitbreiding van die staat te bevorder en uiteindelik om die behoeftes van die staat te bevredig. Hiërargies gesproke is alle vorme van menslike assosiasie deel van die staatsgeheel. Dié Aristotelies-universalistiese konstruksie van die politieke gemeenskap mond uit in die Skolastieke opperheerskappy van die staat op die terrein van die natuur. Hoewel elke staatlike “substruktuur” sy eie doel nastreef, dien dit steeds as materie vir die vorm van die hoëre staatlike “superstruktuur”. Alle sosiale verbandstrukture van die menslike samelewing deel in hierdie rangorde (as “tussen-gemeenskappe”): die individu is eerstens geplaas in die gesin, wat saam met ander gesinne die dorpsgemeenskap vorm; op hul beurt vorm dié verbande die materie vir die vorm van die *polis* (stadstaat) – wat die hoogste, selfgenoegsame struktuur van die menslike samelewing is. Eers binne hierdie struktuur kan die mens sy eie vervolmaking vind. In die Skolastieke denke voer die staat die mens tot sy volledige bestemming op die terrein van die natuur. Uiteindelik vind die politieke lewe sy hoogste doel in die Hegeliaanse makro-organismiese staat. Volgens die Aristotelies-Skolastieke beskouing vorm die laer lewensgemeenskappe *dele* van die staats-geheel. In dié staatsdenke word die beginsel van subsidiariteit benut om die selfstandige vryheid (vryheid in eie kring) van hoëre (staatlike) en laere (nie-staatlike) lewensgemeenskappe te bemiddel (vgl. Dooyeweerd 2013a:73 & 2013c:126,134,137).⁵⁰ Die gevolg is 'n parsieel-universalistiese beskouing van sosiale evolusie ingevolge waarvan nie-staatlike lewensverbande verstaatlik, *de facto* dienare van die staat word en politieke doelwitte *de jure* die middele heilig. Herman Dooyeweerd het eerstehands die voltrekking van die pagane Aristotelies-Skolastieke-Hegeliaanse staat in die Nasionaal-Sosialistiese en die Fascistiese staatpraktyke meegemaak: “This Aristotelian idea of the state was the philosophical expression of the ancient Greek popular conviction. People really saw the state as the highest rung of human kind’s moral development, as the highest and most perfect body to which the free citizen had to subject all areas of life. It was very much like the idea of the totalitarian state as recently taken up by Fascism and National Socialism, although there the idea is no longer based on a so-called ‘metaphysical’ order of reason, but is oriented irrationally to the community feeling of the people (*das Volk*)” (Dooyeweerd 2013c:126). Die opkoms van politieke totalitarisme in die negentiende eeu was ook meer as slegs insideneel aan Hegel se idealisme verbonde. Tesame met biopolitiese sentimente, verklaar K.R. Popper, spruit die latere Fascisme uit Hegel se dialektiese idealisme: “Thus the formula of the fascist brew is in all countries the same: Hegel plus a dash of nineteenth-century materialism (especially Darwinism in the somewhat crude form given to it by Haeckel)” (Popper 1945:57).

Is politokratiese kommunitarisme die magiese blaashoring wat die eietydse Narnia van ondergang moet red? Ongetwyfeld nie. Eerder die fluit van die fluitspeler van Hameln wat op ou afgronde van verstaatliking stuit. Dalk het die Rabbi se opmerkings in *Fiddler on the Roof* oor die gewaande deugde van die Tsaar die antwoord op die vraag of politokratiese kommunitarisme

⁵⁰ In wese volg die Skolastieke denke Aristoteles se politieke teleologie.

die ideale politieke gemeenskap voorsien: “Mag die Tsaar geseënd wees en hou hom ver van ons af.” Politokratiese kommunitarisme staan in dieselfde gemeenskapsontologie as Aristoteles en Hegel; dit verhoed selfs nie betekenisvol die moontlikhede van ’n tweede Auschwitz nie. Die volgende vraag aan politokratiese kommunitariërs: Is die staat as hoogste vorm van gemeenskap nie louter abstraksie nie? Met ander woorde: Dit kan ’n skrikwekkende *werklikheid* wees, maar kan nie as politieke gemeenskap *bestaan* nie?

BIBLIOGRAFIE

- Aquinas, T. 1905. *Of God and His Creatures (Summa Contra Gentiles)*. Engelse vertaling deur J. Rickaby. London: Burns & Oats B. Herder.
- Aristoteles, 1920a. *Politics*. Vertaal deur Benjamin Jowett. Oxford: Clarendon Press.
- Aquinas, T. 1920b. *The Summa Theologica*. Engelse vertaling deur die Fathers of the English Dominican Province. London: Burns, Oats & Washmore.
- Aquinas, T. 1965. *De Regimine Principum (On Princely Government)*. *Selected Political Writings*. Vertaling deur J.G. Dawson. Oxford: Basil Blackwell.
- Bekker, T. 2006. The re-emergence of Ubuntu: A critical analysis. *SAPR/PL*, 21: 332-334.
- Bregstein, M.H. et al. 1957. *Wezen en Grondslagen van het Recht*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok.
- Broodryk, J. 1997. Ubuntuism as a worldview to order society. Ongepubliseerde Ph.D-proefskrif. Pretoria: Unisa.
- De Benoist, A. 2004. *Au-delà des droits de l’homme*. Paris: Editions Krisis.
- Dooyeweerd, H. 2010. *The Crisis in Humanist Political Theory*. Grand Rapids: Paideia Press.
- Dooyeweerd, H. 2012a. *Encyclopedia of the Science of Law Vol. I*. Grand Rapids: Paideia Press.
- Dooyeweerd, H. 2012b. *The Struggle for a Christian Politics*. Grand Rapids: Paideia Press.
- Dooyeweerd, H. 2013a. *Christian Philosophy and the Meaning of History*. Ancaster, Ontario: Paideia Press.
- Dooyeweerd, H. 2013b. *Political Philosophy. Selected Essays*. Grand Rapids, MI: Paideia Press.
- Dooyeweerd, H. 2013c. *Essays in Legal, Social & Political Philosophy*. Grand Rapids, MI: Paideia Press.
- Gilson, E. 1936. *The Spirit of Medieval Philosophy*. New York: Scribner’s.
- Gilson, E. 2002. *Thomism. The Philosophy of Thomas Aquinas*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies.
- Goosen, D. 2007a. *Die Nihilisme: notas oor ons tyd*. Pretoria: Praag.
- Goosen, D. 2007b. Demonisering en demokrasie, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 47/2: 142-154.
- Goosen, D. 2010. Oor die Republikeinse Gedagte. ’n Oefening in Herinnering. *Historia*, 55/2: 182-203.
- Goosen, D. 2011. Die Teoretiese Lewe. Perspektiewe vanuit die Tradisie. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 51/4: 490-506.
- Goosen, D. 2012a. Oor die Geestelike. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 52/4: 707-718.
- Goosen, D. 2012b. Politieke Denke en Praktyke. (Boekbespreking van Koos Malan, *Politokrasie*. (Pretoria: Pretoria University Law Press, 2011). *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 52/4: 761-764.
- Goosen, D. 2013. Monsters en mense: Oor die geestelike en haar moderne afwesigheid. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 53/4: 515-529.
- Goosen, D. 2015. *Oor Gemeenskap en Plek. Anderkant die Onbehae*. Pretoria: FAK.
- Gyekye, K. 2001. Person and community in African Thought in Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J. (eds). *Philosophy from Africa*. Tweede uitgawe. London: Routledge, pp. 317-336.
- Hegel, G.W.F. 1894. *Philosophy of Mind*. Oxford: Clarendon Press.
- Hegel, G.W.F. 1954. The German Constitution. <<http://www.marxist.org/refe>> (datum geraadpleeg: 7 Julie 2015).
- Hegel, G.W.F. 1956. *Philosophy of History*. Vertaal deur J. Sibree. New York: Dover Publications, Inc.
- Hegel, G.W.F. 2001. *Philosophy of Right*. Vertaal deur S.W. Dyde. Kitchener: Butoche Books.
- Hommel, H.J. van Eikema. 1978. The Material Idea of the Law-State. *Philosophia Reformata*, 43: 49-60.
- Keey, I. 2008. African Philosophical Values and Constitutionalism: A Feminist Perspective on Ubuntu as a Constitutional Value. Ongepubliseerde LL.D-proefskrif. Bloemfontein: Universiteit van die Vrystaat.
- Kurz, P.E. 1932. *Individuum und Gemeinschaft beim HL. Thomas von Aquin*. München: Verlag Josef Kösel.

- Malan, K. 2003. 'n Kritiese evaluering van menseregte as eietydse globale politiek-juridiese verskynsel. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 43/1&2: 94-111.
- Malan, K. 2007. Die brose wisselwerking tussen die (reg op) eierigting en die (falende) staat. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 47/4: 119-134.
- Malan, K. 2011. *Politokrasie. 'n Peiling van die dwanglogika van die territoriale staat en gedagtes vir 'n antwoord daarop*. Pretoria: Pretoria University Law Press.
- M'Baye, K. 1974. The African Conception of Law in *International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. I*. (1974:138-158).
- MacIntyre, A. 1981. *After Virtue*. London: Duckworth.
- McClellan, J. 1971. *Joseph Story and the American Constitution*. Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- Nijarongo, L. 1997. *The Gods of Africa and the God of the Bible: the Snares of African Traditional Religion*. Potchefstroom: Institute for Reformational Studies.
- Popper, K.R. 1945. *The Open Society and Its Enemies, Vol.II*. London: George Routledge & Sons.
- Pretorius, J.L. 1986. Die begrip publieke belang en burgervryheidsbeperking. Ongepubliseerde LL.D-proefskrif. Bloemfontein: UOVS.
- Raath, A.W.G. 1983. Die Juridies-Wysgerige Grondslae van Vryheid en Gelykheid: Die Grieks-Romeinse Aanloop. M.Phil-verhandeling. Bloemfontein: UOVS.
- Raath, A.W.G. 1985. Menslike Vryheid in Konteks en Perspektief. D.Phil-proefskrif. Bloemfontein: UOVS.
- Sandal, M.J. 1995. *Democracy's Discontent. America in Search of a Public Philosophy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Sebidi, L.J. 1998. Toward a definition of Ubuntu as African humanism, in Khabela, M.G. & Mzoneli, Z.C. (eds). *Perspectives on Ubuntu. A tribute to Fedsem*. Alice: Lovedale Press, pp. 62-67.
- Strauss, D.F.M. 2012. A history of attempts to delimit (state) law. *Journal for Juridical Science*, 37(2), 35-64.
- Strauss, D.F.M. 2013a. Are distinct societal spheres a threat to human freedom? *Journal for Christian Scholarship*, (1&2), 185-205.
- Strauss, D.F.M. 2013b. Are distinct societal spheres a threat to human freedom? *Journal for Christian Scholarship*, (3), 93-123.
- Taylor, C. 1991. *The Ethics of Authenticity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Van der Walt, B.J. 2006. *Understanding and Rebuilding Africa*. Potchefstroom: ICCA.

Kapasiteitsbou van informele gemeenskapsgebaseerde organisasies in die Suid-Afrikaanse welsynsektor: Die bydrae deur gevestigde maatskaplike diensorganisasies

Capacity-building of informal community-based organisations in the South African welfare sector: The contribution of established social service organisations

SHANIE BOSHOFF

PhD-gegradueerde
Departement Maatskaplike Werk
Stellenbosch Universiteit
E-pos: headoffice@acvv.org.za

LAMBERT K. ENGELBRECHT

Departement Maatskaplike Werk
Stellenbosch Universiteit
E-pos: lke@sun.ac.za

Shanie Boshoff

Lambert Engelbrecht

SHANIE BOSHOFF is 'n PhD-gegradueerde van die Departement van Maatskaplike Werk aan die Universiteit van Stellenbosch. Sy het haar Meestersgraad in Maatskaplike Werk in Maart 2006 aan die genoemde universiteit behaal. Sy is die hoofuitvoerende beambte van die ACVV, die oudste nasionale welsynsorganisasie in Suid-Afrika wat uitgebreide ontwikkelings- en beskermingsdienste aan kinders, hul gesinne en aan ouer persone lewer. Sy het 'n besondere belangstelling in organisasie-ontwikkeling, die ontwikkeling van vrywilligerbesture en die benutting van sterktes in bestuur en dienslewering. Sy dien op verskeie nasionale en provinsiale gespreksforums vir maatskaplike diensverskaffers. Tans dien sy as visevoorsitter van NACOSS (*National Coalition of Social Services*), 'n gespreksforum vir nasionale gevestigde maatskaplike diensverskaffers in Suid-Afrika, en op die Uitvoerende Komitee van die Wes-Kaapse Direkteurforum.

SHANIE BOSHOFF is a PhD graduate at the Department of Social Work at the University of Stellenbosch. In March 2006 she obtained her MA Degree in Social Work at the said university. She is the chief executive officer of the ACVV, the oldest national welfare organisation in South Africa, rendering extensive development and protection services to children, their families and older persons. Her interests lie especially in the fields of organisational development, the development of volunteer-management boards, and the use of strengths in management and service delivery. She serves on several national and provincial discussion forums of social service providers. She is currently serving as vice-chairperson of NACOSS (*National Coalition of Social Services*), a discussion forum of established social service providers in South Africa, and on the Executive Committee of the Western Cape Director's Forum.

LAMBERT ENGELBRECHT is verbonde aan die Departement Maatskaplike Werk van die Universiteit van Stellenbosch. Hy beskik oor uitgebreide praktykervaring as maatskaplike werker en gemeenskapsontwikkelaar in kwesbare gemeenskappe. Sy belangstellingsvelde is maatskaplikewerkbestuur en supervisie, sowel as armoedeverligtingstrategieë in

LAMBERT ENGELBRECHT teaches in the Department of Social Work at the University of Stellenbosch. He has extensive experience as a social work practitioner and community developer in vulnerable communities. His interests lie in the fields of social work management and supervision, as well as strategies for poverty alleviation in social work

maatskaplikewerk-dienslewering. Hy integreer akademiese onderrig, sy navorsingsfunksie en gemeenskapsinteraksie in sy betrokkenheid by die bestuur van nieregeringsorganisasies en supervisie van maatskaplike werkers. Verskeie boeke, boekhoofstukke, artikels en referate oor hierdie onderwerp is reeds deur hom nasionaal en internasionaal gepubliseer en aangebied. Hy is betrokke by verskeie internasionale navorsingsprojekte oor die impak van neoliberalisme op maatskaplike welsynsdienste en die bestuur van maatskaplikewerk-organisasies.

service delivery. His role as lecturer, his engagement in research and interaction with the community find common purpose in his involvement in the management of non-governmental organisations and the supervision of social workers. Several of his books, book chapters, articles and papers on this subject have been published and presented nationally and internationally. He is involved in several international research projects on the impact of neoliberalism on social welfare services and the management of social work organisations.

ABSTRACT

Capacity-building of informal community-based organisations in the South African welfare sector: The contribution by established social service organisations

Large-scale poverty and increasing needs prevail in South Africa. The National Department of Social Development has the constitutional mandate to provide sector-specific national leadership in social development. Despite the Department of Social Development's intention to restructure the social service delivery system since 1997 and although established social service organisations, as well as informal community-based organisations (CBOs), are regarded as being valuable resources of service delivery to communities at risk, all these organisations are threatened by serious challenges. Established social service organisations that provide and maintain a significant portion of the social welfare services in South Africa, are at present – despite their efficient management – engulfed in a grim battle for survival. CBOs which form an integral part of communities at risk are still excluded from state financing because they do not comply with the basic requirements of management. The Policy on Financial Awards for Social Service Providers (2012a) of the Department of Social Development indicates that the State aims to redirect its financing from established social service organisations to CBOs and to demand that established organisations build the capacity of CBOs in addition to their own direct service delivery to those at risk.

An investigation into the capacity-building of CBOs within the South African context is therefore at the same time both relevant and important. The purpose of this study is to develop an understanding of the contribution that established social service organisations in South Africa already make to the capacity-building of CBOs. The investigation not only provides information on the nature of this capacity-building, but also focuses attention on the successes and many challenges experienced by established social service organisations in their capacity-building of CBOs.

Qualitative research was chosen as the approach to explore the contributions of established social service organisations to the capacity-building of CBOs in the social welfare sector and to establish the link with the social development approach as it is applied in South Africa. At the same time capacity-building of CBOs by established social service organisations is analysed and described. An instrumental case study was used as the research strategy by using NACOSS (National Coalition of Social Services) as a discussion forum of established social service providers in South Africa. A purposive non-probability sample selection was used to select participants. Nine NACOSS members indicated in a survey that they are already involved in the capacity-building of CBOs and agreed to participate in the study. Data was collected on three levels: (a) Semi-structured interviews were conducted with 9 chief executive officers of 9 established social

service organisations, (b) 15 social workers who are already building CBOs' capacities, and (c) 9 representatives of the CBOs whose capacities were being built by the participating service organisations.

Based on this study, the following main findings and recommendations are made:

- *Capacity-building of CBOs, as it is currently operationalised in developmental social work by established service organisations, is an inherent part of social development. Therefore, capacity-building of CBOs is rather more a social work intervention than exclusively one of organisational development and is currently being interpreted and applied in this way by established service organisations. The focus of capacity-building of CBOs as a social work intervention is therefore on informal systems or bodies within communities at risk.*
- *Capacity-building in practice is far more elementary than what is assumed to be the case in theory and policy.*
- *CBOs' urgent need for continuous practice-oriented support from service organisations is evident, thus confirming the necessity for this kind of support to form an integral part of the capacity-building process. In this respect established social service organisations are excellently positioned to make a valuable contribution to the capacity-building of CBOs.*
- *Due to the challenges of service delivery, the State should rather view the service organisations as resources in the restructuring of the South African social service delivery system than considering the redirection of financing from essential services by established service organisations to the informal sector. Urgent consideration should be given to providing state funding for the capacity-building of CBOs. Constructive discussion between the Department of Social Development and established social service organisations is crucial for the advancement of an effective social service delivery system.*

KEY CONCEPTS: Capacity building, established social service organisations, informal community-based organisations, social development, social work

TREFWOORDE: Kapasiteitsbou, gevestigde maatskaplike diensorganisasies, informele gemeenskapsgebaseerde organisasies, maatskaplike ontwikkeling, maatskaplike werk

OPSOMMING

Ná twintig jaar van demokrasie is Suid-Afrika steeds 'n verdeelde samelewing met grootskaalse armoede en hoë vlakke van kwesbaarheid. Ontwikkeling van alle sektore van die samelewing word deur die Regering as oplossing gesien. Deur middel van die Departement Maatskaplike Ontwikkeling se finansieringsbeleid (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a) plaas die Staat druk op gevestigde maatskaplike diensorganisasies om tot kapasiteitsbou van informele gemeenskapsgebaseerde organisasies by te dra. Die doel van hierdie artikel is om begrip te ontwikkel vir die bydrae van gevestigde maatskaplike diensorganisasies tot die kapasiteitsbou van informele gemeenskapsgebaseerde organisasies (voortaan in hierdie artikel na verwys as "IGO's") ten einde grondige bevindinge en aanbevelings daarvoor te kan maak. Om hierdie doel te bereik, word die agtergrond van die onderwerp in meer detail belig, word die navorsingsmetodologie wat gevolg is, verduidelik en word die bevindinge aangebied deur middel van 'n geïntegreerde sintese van deelnemers se beskrywings van gevestigde organisasies en IGO's, hulle beskouings van suksesse behaal en hulle reflektoring van verdere uitdagings in kapasiteitsbouopogings.

INLEIDING

Maatskaplike welsynsdienste aan kwesbare mense in Suid-Afrika word gelewer deur die regeringsektor sowel as die nuwingsgerigte nieregeringsektor (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a). Daar is egter twee hoofkategorieë van nuwingsgerigte maatskaplike diensverskaffers wat in die burgerlike samelewing bestaan, naamlik gevestigde of formele maatskaplike diensorganisasies (in die spreektaal dikwels na verwys as “welsynsorganisasies”) en IGO’s (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2006; Patel 2005). Beide van hierdie groeperinge van nuwingsgerigte maatskaplike diensverskaffers word as waardevolle hulpbronne vir kwesbare mense beskou en kan ’n besondere bydrae tot maatskaplike ontwikkeling lewer, maar beide organisasiegroeperinge ervaar ernstige uitdagings ten opsigte van volhoubare dienslewering. Desondanks blyk dit dat die Departement Maatskaplike Ontwikkeling (2012a) aanvoer dat gevestigde maatskaplike diensorganisasies ’n addisionele verantwoordelikheid het om die kapasiteit van IGO’s te bou ten einde vir voortgesette staatsfinansiering te kan kwalifiseer. Geen empiriese studie is egter tans beskikbaar oor die werklike bydrae wat gevestigde maatskaplike diensorganisasie tot die kapasiteitsbou van IGO’s lewer nie.

AGTERGROND

Naas IGO’s is gevestigde maatskaplike diensorganisasies wat nieregeringsorganisasies is, een van die grootste nuwingsgerigte maatskaplike diensverskaffers in Suid-Afrika wat beduidende uitgebreide maatskaplike dienste aan kwesbare individue, gesinne en gemeenskappe lewer (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a, 2012b; Ministerie van Welsyn en Bevolkingsontwikkeling 1997; Patel 2005). Die Tesourie Uitgawe Oorsig-dokument vir 2005/2006 tot 2011/2012 toon dat nuwingsgerigte organisasies meer as 98% van die maatskaplike welsynsfasiliteite in Suid-Afrika bedryf en aan meer as 71% van maatskaplike verbruikers dienste lewer (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012b). Oorhoofs onderskei gevestigde welsynsorganisasies hulself van IGO’s ten opsigte van die volgende aspekte: hulle het professionele personeel in diens waarvan maatskaplike werkers ’n beduidende rol speel; beskik oor gevestigde organisasiestrukture; volg bepaalde skriftelike beleide en praktyke; beskik oor ’n eie organisasiekultuur; streef bepaalde doelwitte van die organisasie na en ontvang staatsubsidie van die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling (Habib & Kotzé 2002; Hanson 1995; Patel 1998; Republiek van Suid-Afrika 1997; Swilling & Russel 2001). Hierdie eienskappe en gestruktureerdheid bied juis aan gevestigde welsynsorganisasies of maatskaplike diensorganisasies die vermoë om aan die vereistes vir die verkryging van staatsfinansiering te kan voldoen. Tog ervaar gevestigde maatskaplike diensorganisasies – ten spyte van effektiewe bestuur – tans ’n bestaanskrisis om as maatskaplike diensverskaffers finansiële te oorleef (Davids 2012; Swart 2012; NACOSS 2012a; 2013; NAWONGO 2011).

IGO’s is in teenstelling met gevestigde maatskaplike diensorganisasies slegs in dié mate georganiseer dat hulle integraal deel van kwesbare gemeenskappe vorm, maar tog hulself in die gemeenskap as maatskaplike entiteite onderskei wat sekere dienste aan armes en kwesbares lewer. Hierdie dienste word op ’n vrywillige basis gelewer (Govender 2001; Molefe 1996; Patel 1998; 2005; Republiek van Suid-Afrika 1997; Swilling & Russel 2001). Alhoewel IGO’s soms as projekte van gevestigde maatskaplike diensorganisasies ontstaan, kom daar ’n punt wanneer hul uit vrye keuse óf amptelik affilieer by die diensorganisasie, óf kies om as onafhanklike entiteite verder te funksioneer. Ten spyte van die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling se fokus om veral IGO’s te ondersteun in die verkryging van toegang tot staatsfinansiering, is die IGO’s tans steeds

grootliks uitgesluit van staatsfinansiering omdat hulle nie aan die nodige basiese staatsvereistes voldoen vir die kwalifisering van staatsfinansiering nie (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a; 2012b; Ministerie van Welsyn en Bevolkingsontwikkeling 1997; Patel 2005).

Die Staat se beskouing van nuwingerigte maatskaplike diensverskaffers blyk merendeels polities-georiënteerd te wees. Gevestigde maatskaplike diensorganisasies word beskou as daardie organisasies wat juis in staat is om uitgebreide dienste te lewer, omdat hulle bevoordeel is deur die staatsondersteuning wat hulle voor 1994 in die apartheidsjare ontvang het (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a; 2012b). Daarteenoor word IGO's deur die Staat beskou as daardie organisasies wat tot 1994 uitgesluit was van staatsfinansiering, maar 'n onontbeerlike bydrae in die apartheidsjare gelewer het tot die aanspreek van die direkte nood van kwesbare gemeenskappe (Govender 2001; Ministerie van Welsyn en Bevolkingsontwikkeling 1997; Patel 2005; Swilling & Russel 2001). Die Departement se mees resente Beleid op Finansiële Toekennings aan Maatskaplike Diensverskaffers (Departement Maatskaplike Ontwikkeling 2012a) (voortaan in hierdie artikel slegs na verwys as "Finansieringsbeleid") voer egter die onderskeid tussen gevestigde maatskaplike diensorganisasies en IGO's verder en beklemtoon die verantwoordelikheid van gevestigde maatskaplike diensorganisasies om die kapasiteit van IGO's te bou sodat hulle vir voortgesette staatsfinansiering kan kwalifiseer. In teenstelling met die Suid-Afrikaanse Nasionale Ontwikkelingsplan (National Planning Commission 2011) se voorstel dat befondsing aan gevestigde maatskaplike diensverskaffers verhoog word, dui die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling se praktyke en Finansieringsbeleid daarop dat die Staat inderwaarheid ten doel het om hul finansiering van die gevestigde diensverskaffers na IGO's te herlei. Alhoewel hierdie herleiding nog nie plaasgevind het nie, sal dit ernstige gevolge vir maatskaplike gevestigde diensorganisasies inhou wat kan lei tot die ineenstorting van dienslewering aan kwesbares deur die gevestigde maatskaplike diensorganisasies.

Die Staat se beskouing van diensverskaffers, sy siening oor die herstrukturering van die maatskaplike diensleweringstelsel en gepaardgaande finansieringsbeleid spruit voort uit die Staat se benadering tot maatskaplike dienslewering. Die Witskrif vir Welsyn (Ministerie vir Welsyn en Bevolkingsontwikkeling 1997) stel maatskaplike ontwikkeling as die verkose benadering vanaf 1997. Hierdie maatskaplike ontwikkelingsgerigte benadering is gefundeer in reaksie op die land se vorige apartheidsbestel en fokus onder andere op toeganklikheid van maatskaplike welsynsdienste vir spesifiek voorheen benadeelde en kwesbare mense (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2005, 2012a; Gray 2006; Ministerie van Welsyn en Bevolkingsontwikkeling 1997; Lombard 2011; Midgley 1997; Patel 2005). Deur hierdie beleidsraamwerk het die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling sy benadering tot maatskaplike dienslewering van 'n maatskaplike behandelingsmodel na 'n ontwikkelingsgerigte diensleweringstelsel verskuif en klem geplaas op die daadwerklike herstrukturering van die bestaande maatskaplike diensleweringstelsel (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2006; Patel 2005; Ministerie vir Welsyn en Bevolkingsontwikkeling 1997).

Deur die Wet op Organisasies Sonder Winsoogmerk (Republiek van Suid-Afrika, 1997) poog die Staat om die minimum vereistes te stel waaraan organisasies moet voldoen om finansiering te bekom. Registrasie in terme van hierdie Wet sal dus as bewys aan die Staat, ander befondersers en die publiek dien dat die betrokke organisasies maatskaplike welsynsdienste verantwoordelik en verantwoordbaar bestuur (Republiek van Suid-Afrika 1997). Die Staat het in die vooruitsig gestel dat dié Wet die meganisme aan IGO's sou bied om toegang te verkry tot staatsfinansiering, wat weer sou lei tot groter volhoubaarheid van IGO's. Ten spyte van insette deur die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling om die kapasiteit van IGO's sodanig te ontwikkel dat hulle kwalifiseer vir staatsfinansiering, erken die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling onom-

wonde dat, alhoewel IGO's 53% van die beraamde totaal van nuwingsgerigte nieregeringsorganisasies in die Suid-Afrikaanse welsynsektor uitmaak (Swilling & Russel 2001), hierdie organisasies steeds nie in status gelyk is aan gevestigde maatskaplike diensorganisasies nie en steeds uitgesluit word van staatsfinansiering juis omdat hulle nie aan die nodige staatsvereistes voldoen nie (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012b). Dit is egter onduidelik waarom daar nog nie genoegsame vordering gemaak is om IGO's in staat te stel om aan staatsvereistes vir staatsfinansiering te voldoen nie. Een van die redes blyk te wees dat IGO's dikwels nie oor die nodige finansiële stelsels beskik om staatsfinansiering op 'n verantwoordbare en voorgeskrewe wyse te hanteer en daarvan boek te hou nie (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a). Hieruit word afgelei dat die kapasiteit van IGO's nie genoegsaam ontwikkel of versterk word deur die Wet op Organisasies Sonder Winsoogmerk (Republiek van Suid-Afrika 1997) nie. Meer deurlopende plaaslike aksies en ondersteuning blyk dus nodig te wees om die kapasiteit van IGO's te versterk en dit is juis hiérin waar gevestigde maatskaplike diensorganisasies, wat reeds uitgebreide dienste op grondvlak lewer, 'n bydrae kan lewer.

'n Opname by 'n gespreksforum van nasionale gevestigde maatskaplike diensorganisasies in 2012 (NACOSS 2012b) het aangedui dat daar reeds 'n beduidende aantal nasionale organisasies is wat vrywillig die kapasiteit van IGO's bou. Uit die opname blyk dit duidelik dat kapasiteitsbou van IGO's as een van die vorme van maatskaplikewerk-intervensie deur gevestigde maatskaplike diensorganisasies toegepas word en dat die fokus van maatskaplike ontwikkeling in kapasiteitsbou op organisasievlak of die vlak van die institusionele instelling lê. Gevestigde maatskaplike diensorganisasies het die ervaring ten opsigte van die nakoming van staatsvereistes en staatsfinansiering. Hulle lewer saam met IGO's dienste in kwesbare gemeenskappe, wat hulle gunstig plaas om in bepaalde konteks praktykgerigte ondersteuning aan IGO's te bied.

Teoretiese en empiriese studies oor die bydrae van nasionale gevestigde maatskaplike diensorganisasies wat reeds die kapasiteit van IGO's bou, is egter beperk. Studies wat wél beskikbaar is, soos dié deur Symes (2007) en Yachakaschi (1995), fokus op die kapasiteitsbou van IGO's deur spesialiteitsorganisasies en verwys nie na gevestigde maatskaplike diensorganisasies waarvan die kernbesigheid direkte dienslewering aan kwesbare individue, groepe en gemeenskappe behels nie. Ten spyte daarvan dat die kapasiteitsbou van IGO's deur gevestigde maatskaplike diensorganisasies as vereiste in die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling se Finansieringsbeleid (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a) gestel word, is daar tans nie inligting beskikbaar oor die bydrae wat gevestigde maatskaplike diensorganisasies alreeds lewer tot die kapasiteitsbou van IGO's of die uitdagings wat hulle ten opsigte daarvan ervaar nie. Daar is ook nie inligting beskikbaar oor die wyse waarop die kapasiteit van IGO's binne die Suid-Afrikaanse konteks en binne die maatskaplike ontwikkelingsgerigte benadering toegepas word nie.

Empiriese navorsing is dus nodig om die bydrae van kapasiteitsbou van IGO's deur gevestigde maatskaplike diensorganisasies binne die konteks van die Suid-Afrikaanse maatskaplike ontwikkelingsgerigte benadering te verken. Sodanige verkenning kan 'n waardevolle perspektief bied op die rol en bydrae deur die gevestigde maatskaplike diensorganisasies in die kapasiteitsbou van IGO's. Navorsingsresultate kan lei tot die ontwikkeling van 'n teoretiese raamwerk vir kapasiteitsbou van Suid-Afrikaanse IGO's deur gevestigde maatskaplike diensorganisasies wat verder in die praktyk getoets kan word.

NAVORSINGSMETODOLOGIE

In hierdie studie is 'n kwalitatiewe navorsingsbenadering gebruik om kapasiteitsbou van IGO's deur gevestigde maatskaplike diensorganisasies as maatskaplike beginsel te verstaan en te ondersoek, aangesien min inligting daaroor bekend is (Bless, Higson-Smith & Kagee 2006; Fouché

& Delpont 2014; Mouton 2006). 'n Instrumentele gevallestudie is as navorsingstrategie gekies omdat dit fokus op die bestudering van kapasiteitsbou van IGO's as fenomeen en hoe gevestigde diensorganisasies hierdie fenomeen vanuit 'n maatskaplike ontwikkelingsgerigte benadering ervaar (Creswell 2013; Fouché & Delpont 2014; Fouché & Schurink 2014). Beide beskrywende en verkennende navorsingsontwerpe is in kombinasie gebruik omdat inligting oor die navorsingsonderwerp beperk is en 'n beduidende insig in 'n bepaalde fenomeen sal bied. Beskrywende vrae verwys na vrae soos “wat is die verhouding tussen gevestigde maatskaplike diensorganisasies en IGO's?” en verkennende vrae na vrae soos “watter uitdagings word aan gevestigde organisasies vir kapasiteitsbou van IGO's gestel?”. Die 19 gevestigde diensorganisasies wat lede van NACOSS is (“National Coalition of Social Services”, 'n gespreksliggaam van gevestigde maatskaplike diensorganisasies in Suid-Afrika, wat as sodanig deur die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling erken word), vorm die universum van die studie (Strydom & Delpont 2014; NACOSS 2012b). Daar sal voortaan in hierdie artikel slegs verwys word na “NACOSS”. Deur middel van 'n opname is bepaal dat 11 van die 19 lede (organisasies) reeds betrokke is by die kapasiteitsbou van IGO's en word sodanige lede as die populasie in hierdie studie geneem (Strydom & Delpont 2014; Tutty, Rothery & Grinnell 1996). 'n Doelbewuste steekproef (Strydom & Delpont 2014; Monette, Sullivan & De Jongh 2008; Oliver 2010) is uitgevoer en het bestaan uit nege NACOSS-lede (diensorganisasies) wat aangedui het dat hulle betrokke is by kapasiteitsbou van IGO's en bereid is om aan die studie deel te neem. 'n Semi-gestruktureerde onderhoudskedule is as 'n navorsingsinstrument benut sodat 'n meer omvattende beskrywing van deelnemers se persepsies en gewaarwordinge oor die kapasiteitsbou van IGO's verkry kon word (Bless et al. 2006; Greeff 2014; Gochros 2005; Tutty et al. 1996).

Data-insameling het op drie vlakke deur middel van semi-gestruktureerde onderhoude plaasgevind, naamlik met hoofuitvoerende beamptes en maatskaplike werkers van gevestigde diensorganisasies en ook met verteenwoordigers van IGO's wie se kapasiteit hulle bou: (a) Onderhoude is met nege hoofuitvoerende beamptes gevoer (een van elke deelnemende organisasie); (b) vyftien onderhoude is met maatskaplike werkers gevoer (verteenvoerdigend van elkeen van die deelnemende organisasies wat regstreeks by kapasiteitsbou van IGO's betrokke is); en (c) nege onderhoude is met verteenwoordigers van IGO's gevoer (waarvan die kapasiteit deur die nege deelnemende organisasies gebou word). Die onderhoude het elk tussen 60 en 75 minute geduur.

In hierdie studie het die navorser geloofwaardigheid, oordraagbaarheid en afhanklikheid as strategieë vir 'n geldigheidsverklaring gebruik om die proses van data-insameling en data-analise se geldigheid te staaf (Barusch, Gringeri & George 2011; Creswell 2013; Strydom 2014; Whittemore, Chase & Mandle 2001). Die volgende etiese oorwegings het in die studie gegeld en word kortliks genoem:¹ Etiese risiko's is geëvalueer; etiese klaring is deur die Universiteit van Stellenbosch toegeken; die inligting verkry, is professioneel en vertroulik hanteer ingevolge die SARMD se Etiese Kode; ingeligte toestemming is van elke deelnemer aan die studie verkry; die gevolge van deelname aan die studie is deeglik met deelnemers deurgewerk; die skending van privaatheid is teengewerk; en daar is gelet op deelnemers se behoefte aan ontlonting.

BEVINDINGE

Die bevindinge van hierdie studie word as 'n sintese van die narratiewe van hoofuitvoerende beamptes van gevestigde organisasies, maatskaplike werkers betrokke by kapasiteitsbou van IGO's en verteenwoordigers van IGO's aangebied. Aangesien 'n instrumentele gevallestudie,

¹ Bless et al. (2006); Cherry (2000); Darlington & Scott (2002); Goodman (2001); Grinnell & Unrau (1995); Monette et al. (2008); Strydom (2014); Williams, Tutty & Grinnell (1995).

gebaseer op verskillende deelnemers in verskillende organisasies se belewenisse, as strategie in hierdie navorsing benut is, word die geïntegreerde aanbieding van bevindinge meer waardevol geag as die blote liniêre reflektoring van deelnemers se narratiewe. Die verwerkte narratiewe van deelnemers word vervolgens in terme van vier hooftemas aangebied.

Omskrywing van gevestigde maatskaplike diensorganisasies

Uit die ondersoek is dit duidelik dat die organisatoriese kenmerke wat gevestigde diensorganisasies gestruktureerd maak, inherent deel van die funksionering van sodanige organisasies is. Hoofuitvoerende beamptes wat op 'n beleidsvlak betrokke is by gevestigde diensorganisasies, sowel as maatskaplike werkers wat direkte dienste lewer, was tydens die studie in staat om die kenmerke wat diensorganisasies as gevestigde entiteite kategoriseer, te identifiseer en te omskryf.² Dit beklemtoon dat die kenmerke wat gevestigde diensorganisasies van informele diensverskaffers onderskei, integraal deel van die organisasies se funksionering is en dat dit op verskeie vlakke in die organisasies na vore tree.

Die aard van dienste wat gelewer word, beïnvloed die fokus en beskikbaarheid van gevestigde organisasies se interne kapasiteit vir kapasiteitsbou van IGO's. Die effek van veral die implementering van die Kinderwet (2005) en die beskikbaarheid van maatskaplikewerk-personeel, kan kapasiteitsbou van IGO's deur diensorganisasies strem.

Buiten die verwysing na die gevestigde maatskaplike diensorganisasies as “nasionale rade” (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2006, 2012a), vind geen verdere groeperinge binne hierdie kategorie plaas nie. Binne die lidmaatskap van NACOSS (wat as verteenwoordigend van nasionale diensleweringorganisasies beskou word) blyk dit uit die ondersoek dat die aard van dienslewering twee groepe in hierdie kategorie onderskei. Beide hierdie groeperings vorm deel van hierdie studie:

- Die eerste groep verwys na gevestigde maatskaplike diensorganisasies wat uitgebreide generiese dienste aan kinders, gesinne en ouer persone insluit.
- Die tweede groep verwys na gevestigde maatskaplike diensorganisasies wat spesialiteits-dienste lewer en waarvan die omvang van werk dikwels meer beperk is as voorgaande groep juis vanweë die fokus op spesialiteitsvelde.

Ten spyte van hul gevestigde aard lewer gevestigde maatskaplike diensorganisasies direk dienste in kwesbare gemeenskappe en is hulle oorwegend deur middel van strukture teenwoordig en toeganklik vir sodanige gemeenskappe. Hulle georganiseerdheid skep juis kanale waardeur 'n wye geografiese omvang van dienste gelewer kan word. Dit weerlê 'n moontlike persepsie dat gevestigde maatskaplike diensverskaffers nie direk self in gemeenskappe dienste lewer nie en dat IGO's beter as gevestigde maatskaplike diensorganisasies geleë is om dienste aan kwesbare gemeenskappe te lewer.

Daar bestaan nie tans statistiese bewys oor die hoeveelheid IGO's waarvan die kapasiteit deur gevestigde diensorganisasies gebou word nie – iets wat onderhandelinge met die Staat en ander befondsers kan bemoeilik. Daar is egter genoegsame bewys dat 'n beduidende hoeveelheid nasionale gevestigde diensorganisasies in 'n mindere of 'n meerdere mate betrokke is by kapasiteitsbou van IGO's en 'n waardevolle rol speel in die versterking van IGO's se kapasiteit.

² Vergelyk Departement van Maatskaplike Ontwikkeling (2006), (2012a) en (2012b); Hanson (1995); Hepworth, Rooney, Dewberry Rooney & Strom-Gottfried (2013); Ministerie vir Welsyn en Bevolkingsontwikkeling (1997); Republiek van Suid-Afrika (1997); Zastrow (2013).

Die beskikbare inligting kan dus as vertrekpunt dien en as bewyse aangevoer word in onderhandeling met die Staat.

Omskrywing van IGO's

Alhoewel IGO's as maatskaplike diensverskaffers voldoen aan die oorhoofse onderskeidende kenmerke wat aan hierdie groep diensverskaffers toegeskryf word, verskil hul grootliks van die gevestigde diensorganisasies ten opsigte van die aard van hul vrywilligergrondslag, ongestruktureerdheid en ongeorganiseerdheid in terme van wetlike vereistes en omvang van dienslewering (vergelyk Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2006, 2012a). Wat wel ooreenstem, is dat beide hierdie tipe diensverskaffers die nood van kwesbares aanspreek en dat IGO's meewerk om die direkte nood (veral bestaansnood) van gemeenskapslede aan te spreek (vergelyk Ministerie van Welsyn en Bevolkingsontwikkeling 1997).

Met inagneming van die wye omvang van IGO's in die maatskaplike welsynsektor in Suid-Afrika in vergelyking met die beperkte hoeveelheid deelnemende IGO's aan hierdie studie, is daar bevind dat daar twee groeperinge van IGO's in hierdie studie na vore tree. Die oorgrote meerderheid van IGO's het betrekking op informele groeperinge wat 'n beperkte diens in omvang aan kwesbare gemeenskappe lewer, wat waarskynlik in baie opsigte nie in omvang en grootte sal groei nie en sal voortgaan om informeel te funksioneer. 'n Klein groepering van IGO's het sodanig gegroei en ontwikkel dat 'n meer gesofistikeerde diens as die deursnee-IGO aangebied word. Hier word spesifiek verwys na pleegsorghuise, waar IGO's sodanig ontwikkel het dat hulle maatskaplike werkers in diens neem wat onder toesig van die gevestigde maatskaplike diensorganisasies funksioneer. As gevolg van die basiese vlak van organisasiestruktuur wat hierdie IGO's bemeester en hul dienste uitgebrei het, beweeg hierdie IGO's inderwaarheid uit die basiese informele sektor. Aangesien die oorgrote meerderheid van IGO's waarvan die gevestigde maatskaplike diensverskaffers kapasiteitsboudienste lewer, op die basiese vlak van ontwikkeling lê, word daar vervolgens uitsluitlik verwys na die informele groepering van gemeenskapsgebaseerde organisasies, tensy dit spesifiek anders aangedui word.

Tans word geen onderskeid getref in die Staat se beleidstukke tussen groeperinge van IGO's nie en is die onderskeid tussen IGO's en opkomende organisasies vaag (vergelyk Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a). Daar is dus geen onderskeid tussen IGO's wat informeel funksioneer en daárdie IGO's wat effe meer gestruktureerd funksioneer nie. 'n Onderskeid tussen verskillende groeperinge van IGO's en 'n beter omskrywing van wat die Staat "opkomende organisasies" noem, sou daartoe kon lei dat die Staat sou kon oorweeg om wél sekere tipe meer gestruktureerde funksionerende IGO's toegang tot staatsfinansiering te verleen, aangesien sodanige tipe IGO's tóg bewys sou kon lewer van 'n mate van verantwoordbare bestuur van sulke organisasies aan die publiek en befondsers.

IGO's kom tot stand in kwesbare gemeenskappe om die nood van die gemeenskap en/of individue wat betrokke is aan te spreek (Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a; Ministerie van Welsyn en Bevolkingsontwikkeling 1997; Patel 1998). Die ligging van IGO's is dus nie bepalend in die behoefte aan kapasiteitsbou nie. Selfs IGO's in informele gemeenskappe aangrensend geleë tot groter stede, se kapasiteit is só beperk dat hulle sukkel om te bestaan, alhoewel die hulpbronne geografies veronderstel is om nader aan die IGO's te wees as op die platteland. Die kapasiteitsbou van sommige IGO's mag moontlik wél vanweë geografiese afgesonderdheid en groter ontoeganklikheid tot hulpbronne benadeel word.

IGO's is in kwesbare gemeenskappe geleë. Vrywilligers betrokke by IGO's is ook afkomstig uit dieselfde kwesbare gemeenskappe (vergelyk Departement van Maatskaplike Ontwikkeling

2006; Patel 1998). Armoede en bestaansbeveiliging noodsaak vrywilligers om nie gratis vanuit 'n blote diensmotief dienste te lewer nie, maar om geleenthede te ontgin wat tot armoedeverligting en inkomstegenerering kan lei. Deelnemers se verwysing na spesifiek drie groepe uitdagings as deel van die omskrywing van IGO's, te wete beperkte kapasiteit, wisseling van bestuurslede en die beduidende rol wat finansies speel, wys daarop dat hierdie genoemde aspekte as kenmerkend van IGO's beskou kan word. Kerke speel 'n belangrike ondersteuningsrol in die identifisering van nood en die betrokke raak by gemeenskapslede in die aanpak daarvan – iets wat die volhoubaarheid van IGO's verhoog. Hierdie tipe ondersteuning blyk meer deurlopend van aard te wees, omdat die kerke ook in die gemeenskappe geleë is waarin die IGO's hulle bevind.

Personeelbestuur verg bepaalde kennis en vaardighede. Aangesien weinige IGO's oor personeel beskik of sodanig saamgestel is, sal die ontwikkeling van dergelike bestuursvaardighede tydens kapasiteitsbou van IGO's 'n intensiewe uitdaging wees (vergelyk Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2006; Ministerie vir Welsyn en Bevolkingsontwikkeling 1997). Wanneer die besture van IGO's as werkgewers begin optree en 'n duideliker rolverdeling tussen werkgewers en werknemers plaasvind, tree konflik dikwels in as gevolg van beperkte kapasiteit om die verskillende rolle te vervul en die vreemdheid van die rolverdeling vir individue wat vroeër almal op dieselfde vlak gewerk het. Die handhawing van gesagsverhoudinge tussen werkgewers en kernpersoneel blyk 'n noodsaaklike fokusarea in kapasiteitsbou te wees.

Benewens personeelbestuur blyk IGO's se beperkte finansiële vermoëns oor die algemeen 'n beduidende kenmerk van IGO's te wees (vergelyk Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a). Die gebrek aan finansies word nie pertinent deur deelnemers in die omskrywing van IGO's vermeld nie, maar wél beperkte finansiële vaardighede en stelsels. Dit gaan dus nie noodwendig bloot oor die beperkte hoeveelheid fondse wat IGO's het nie, maar pertinent oor IGO's se onvermoë om gesonde finansiële beginsels te handhaaf. Wanneer finansiering wel bekom word, tree konflik in oor die nakoming van finansiële vereistes, waar daar dan dikwels op die betrokke maatskaplike diensorganisasie gefokus word.

Daar is nie by deelnemers 'n oortuiging dat alle IGO's 'n georganiseerde struktuur wil vorm nie. Baie IGO's blyk onkundig te wees oor die implikasies en inhoud van die stigting van 'n organisasiestruktuur en die nakoming van staatsvereistes om aan staatsfinansiering te voldoen. Deelnemers vermeld ook hulle vertwyfeling of IGO's oorwegend 'n behoefte het om gestruktureer te word. Te oordeel aan die belewenis van deelnemers van gevestigde diensorganisasies is IGO's óf positief ingestel om meer gestruktureer te werk, óf wil IGO's in wese ongestruktureer bly in terme van wetlike vereistes en voortgaan om informeel 'n diens aan die gemeenskap te lewer. Daar behoort dus nie sonder meer aanvaar te word dat alle IGO's oor die begeerte of vermoëns beskik om aan staatsvereistes vir die verkryging van staatsfinansiering te voldoen nie.

Sukseste behaal in kapasiteitsbou van IGO's deur gevestigde maatskaplike diensverskaffers

Gevestigde diensorganisasies se sienings en ervarings van suksesste wat in kapasiteitsbou van IGO's behaal is, gee 'n aanduiding van die ingesteldheid waarmee diensverskaffers kapasiteit van IGO's bou en tot welke mate hierdie ingesteldheid die maatskaplike ontwikkelingsgerigte benadering weerspieël. Dit toon ook aan op welke wyse die suksesste aansluit by die geformuleerde doel van kapasiteitsbou van IGO's soos gestel deur gevestigde maatskaplike diensorganisasies.

Die beginsel van volhoubaarheid van IGO's blyk relatief te wees. Dit word grotendeels deur die IGO's se ingesteldheid bepaal en wanneer fondse vir oorlewing as genoegsaam geag word. Daaruit word afgelei dat IGO's dikwels oorwegend in wese klein wil bly en slegs beperkte dienste wil lewer. Hulle wil wel genoegsame fondse hê om daardie dienste te kan lewer. Waarskynlik

veroorsaak eksterne finansiering spanning by IGO's, omdat dit gepaardgaan met omvangryke vereistes van die befonders of finansierders wat addisionele sisteme en vaardighede van IGO's vereis as waaraan hulle gewoon is.

Eie aan 'n maatskaplike ontwikkelingsgerigte benadering, fokus maatskaplike werkers betrokke by kapasiteitsbou van IGO's op insigontwikkeling en die bereiking van individuele vaardighede³ en dui die deelnemers sodanige ontwikkeling as suksesse in kapasiteitsbou aan. Dit dien as verdere bewys dat maatskaplike werkers wél in die praktyk die maatskaplike ontwikkelingsgerigte benadering volg.

Die meting van sukses aan die mate waartoe dienslewering aan kwesbare gemeenskappe verbeter, bevestig dat gevestigde maatskaplike diensorganisasies die kapasiteit van IGO's as gemeenskapsbronne bou, eerder as om die belange van hul eie organisasies daardeur te wil uitbrei. Dit bevestig ook dat IGO's 'n noodsaaklike rol in gemeenskappe speel om nood aan te durf, ongeag die beperkte omvang daarvan.

Daar is 'n oënskynlike teenstrydigheid tussen enersyds die Staat se beskouing dat NPO-registrasie as suksesbereiking in kapasiteitsbou van IGO's gereken word (vergelyk Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012c), en andersyds gevestigde diensorganisasies se siening dat NPO-registrasie bloot één van die stappe en suksesse in organisasie-ontwikkeling is. Daaruit word afgelei dat NPO-registrasie wel 'n belangrike mylpaal in kapasiteitsbou is, maar dat dit nie noodwendig as die bereiking van selfstandige funksionering van IGO's beskou kan word nie. Een van die groot redes hiervoor is dat NPO-registrasie oorhoofs bloot die samestelling van die bestuur en konstitusie weergee, maar nie die bestuursvaardighede van die organisasie evalueer nie. Dit mag moontlik in 'n beperkte mate wel deur middel van die jaarverslag (wat jaarliks by die NPO-Direktoraat ingedien moet word) geëvalueer word. Dit blyk dat die indien van die jaarverslae nie noodwendig nagegaan word deur die NPO-Direktoraat om die aard en kategorie van vaardighede vas te stel en NPO's of nuwingsgerigte organisasies (veral IGO's) verder deur kommentaar daaroor leiding te gee nie. Die afleiding oor die ontoereikendheid van NPO-registrasie as bewys van verantwoordbare bestuur van 'n nuwingsgerigte organisasie stem ooreen met die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling (2006) se eie kritiek op die Wet op Organisasies sonder Winsoogmerk (1997), te wete dat registrasie as NPO's nie noodwendig lei tot selfstandige funksionering van die meer informele organisasies nie, wat dié departement onder meer aan gebrekkige bestuurskapasiteit toeskryf.

Uitdagings vir gevestigde diensorganisasies se kapasiteitsbou van IGO's

In teenstelling met bestuursteorie en organisasie-ontwikkeling in die algemeen, word gebrekkige organisasiestruktuur en menslike hulpbronne (veral vrywilligers as bestuurslede en personeel) van IGO's uitgesonder as die grootste uitdaging in effektiewe kapasiteitsbou van IGO's deur gevestigde diensorganisasies. Dit blyk dus dat die praktykervaring daarop dui dat daar 'n groepering van IGO's is waar die vaardighede en beskikbaarheid van persone wat op die bestuursdien op só 'n ontwikkelingsvlak lê dat kapasiteitsbou meer op hulpverlening en ontwikkeling van individue neerkom, of op 'n meer vereenvoudigde vlak van organisasie-ontwikkeling of organisasiebou lê. Daaruit word afgelei dat IGO's minder ontwikkel is as wat bestuursteorie en organisasie-ontwikkeling (vergelyk Yachakaschi 1995) oor die algemeen as vertrekpunt neem. Die vereistes wat onder andere deur die Wet op Organisasies sonder Winsoogmerk (1997) en ander staatsbeleide

³ Vergelyk Homfeldt & Reutlinger (2012); Lombard (2011); Lombard, Kemp, Viljoen-Toet & Booyzen (2012); Midgley (2014); Patel & Hochfeld (2008), (2012); Patel & Noyoo (2005).

gestel word, hou ook waarskynlik nie tred met die uitdagings wat – weens die aard van die vrywilligers-besture en personeel as menslike hulpbronne, tesame met die vestiging van organisasiestrukture deur diensverskaffers – deur IGO's ervaar word nie.

Deelnemers se response oor uitdagings verwys spesifiek na daardie uitdagings wat kapasiteitsbou aan gevestigde maatskaplike diensorganisasies self stel, spesifiek verwysend na die finansiële impak van kapasiteitsbou van IGO's op gevestigde diensorganisasies. Die rede daarvoor is diensorganisasies se eie finansiële oorlewingstryd (vergelyk Davids 2012; NACOSS 2013; Swart 2012), wye omvang en intensiteit van hul eie fokusse van dienslewering op kwesbare gemeenskappe en groepe, asook die effek wat kapasiteitsbou op die tyd en omvang van werk van die maatskaplike werkers in hul diens het. Die tydsaamheid van IGO's se kapasiteitsbou hou direk verband met die maatskaplike ontwikkelingsgerigte benadering wat gevolg word en wat as gegewe beskou behoort te word.

'n Verdere uitdaging vermeld deur beide die gevestigde diensorganisasies en IGO's is die finansiële beperkinge van laasgenoemde. Gevestigde organisasies beskou finansiële beperkinge egter veel wyer as IGO's, wat suiwer fokus op bestaansnood en basiese finansiering van dienste en toerusting. Vir diensorganisasies sluit finansiële beperkinge die volgende aspekte in: gebrek aan finansies om dienste te lewer; gebrekkige infrastruktuur; geen of weinig insig en kennis ten opsigte van finansiële begrippe en stelsels; gebrekkige of baie beperkte finansiële bestuursvermoë; kompetisie tussen IGO's om finansiering en befondsing; asook die wantroue wat IGO's van donateurs en befonders ervaar.

In aansluiting by die voorgaande uitdaging oor finansies blyk gevestigde maatskaplike diensorganisasies, wat reeds uit eie oortuiging en oorwegend uit eie fondse IGO's se kapasiteit bou, in 'n onbenydenswaardige posisie geplaas te word wanneer IGO's finansiering bekom. Konflik tussen informele en gevestigde diensorganisasies tree dikwels in wanneer IGO's finansiering ontvang. Alhoewel baie tyd vooraf bestee word aan die insigontwikkeling van finansiële begrippe en die daarstel van finansiële stelsels, blyk die besteding van fondse wat nie voorheen deel van die IGO's se ervaringswêreld was nie, in te druis teen die aard of wese van IGO's se natuurlike ingesteldheid. Weens die verantwoordbaarheid vir terugvoer wat deur donateurs of finansierders van die gevestigde maatskaplike diensorganisasies verwag word, asook die gevestigde diensorganisasies se ingesteldheid op gestruktureerde finansiële bestuur, stel gevestigde diensorganisasies streng vereistes oor finansiering aan IGO's – 'n benadering wat tot konflik lei. Aangesien IGO's nie regstegnies deel vorm van die gevestigde organisasies se strukture nie, word die dilemma ten opsigte van afdwingbaarheid van vereistes verder verhoog. Hierdie dilemma word vererger deurdat die ooreenkoms of kontrak, as die enigste verbintenis tussen die diensorganisasie en die IGO, oorwegend informeel en mondelings van aard is juis om by die vlak van ontwikkeling van die IGO's aan te pas.

Soms lei vorige kapasiteitsbou-aksies deur die Staat of spesialiteit-organisasies, firmas of individue tot IGO's se wantroue teenoor gevestigde diensorganisasies. Dit word in verband gebring met die deurlopende behoefte van IGO's aan praktykgerigte ondersteuning soos reeds aangetoon, wat waarskynlik nie deel vorm van tydbeperkende insette deur sommige kapasiteitsbouers nie. Alhoewel dit eerder dui op IGO's se onrealistiese verwagting aan die Staat en ander diensverskaffers, ervaar IGO's waarskynlik dat sodanige instansies hulle in die steek laat. Te oordeel aan die tydrowendheid van insette in die aanleer en oefening van vaardighede in kapasiteitsbou van IGO's deur gevestigde maatskaplike diensorganisasies, vorm praktykgerigte ondersteuning onlosmaaklik deel van kapasiteitsbou.

Organisasiekultuur blyk by IGO's 'n ander rol te speel as by meer gevorderde organisasies. By IGO's blyk organisasiekultuur nie te verwys na hul ingesteldheid teenoor prestasie of die etos van die organisasie oor die manier hoe dinge in die organisasie gedoen word soos bevestig word

in die McKinsey-model (2001) nie. Dit blyk uit deelnemers se terugvoer dat die organisasiekultuur by IGO's direk verband hou met die kultuur van die gemeenskap en manier van lewe, omdat IGO's in dié opsig integraal deel van die gemeenskap vorm en nie 'n eiesoortige identiteit aanneem nie. Dit is waarskynlik daaraan toe te skryf dat IGO's grotendeels eerder as individue in plaas van as organisasies funksioneer. IGO's se ervaring van kultuur het dus 'n bepalende effek op die model van kapasiteitsbou.

IGO's se kapasiteitsbou oor kultuurgrense heen blyk nie een van die grootste uitdagings vir gevestigde diensorganisasies te wees nie, en word moontlik daaraan toegeskryf dat maatskaplike werkers gewoon daaraan is om oor taal- en kultuurgrense te werk en hulpsisteme te vestig om hierdie uitdaging die hoof te bied. Deelnemers beklemtoon egter die belangrikheid dat 'n sensitiwiteit teenoor kultuur deurentyd in dienslewering teenwoordig behoort te wees.

Die IGO's se geïntegreerdheid met hulle gemeenskappe lei tot verdere uitdagings vir kapasiteitsbou. Die effek van die gemeenskappe se sienings, politieke beskouinge en groeperinge op IGO's lei dikwels tot konflik tussen gemeenskapslede. Dit blyk ook dat wanneer onderskeidende vlakke in die organisasie gevorm word, soos met die aanstelling van personeel, of wanneer sekere vereistes gestel word oor die besteding van fondse, verwydering tussen die IGO's en die betrokke gemeenskappe intree en konflik plaasvind. Vanweë IGO's se ongestruktureerdheid en as gevolg van die integrering in die gemeenskap blyk IGO's nie normaalweg oor maniere en meganismes te beskik om die konflik aan te spreek nie. Hierdie aspek vorm 'n spesifieke fokus in kapasiteitsbou van IGO's. Die integrering met die gemeenskap lei direk daartoe dat die gemeenskap se behoeftes nêr so belangrik geag word as die IGO's se behoeftes. Die bepaling van die korrekte beginpunt in die kapasiteitsbouproses deur 'n behoeftebepaling bied ook 'n uitdaging weens die omvangrykheid en tydrawendheid van hierdie fase in kapasiteitsbou.

Kapasiteitsbou het inherent verandering of transformasie ten doel, wat op sigself uitdagings bied. Verteenwoordigers van IGO's het pertinent aangedui dat die veranderingsproses die grootste uitdaging in kapasiteitsbou bied, wat bevestig dat verandering binne normale organisasie-ontwikkeling 'n veeleisende proses is. By IGO's is hierdie verandering lewensingrypend en dus uiters moeilik omdat beweeg word vanaf 'n informele groepering wat funksioneer soos en hoe die insieerder van die diens besluit tot 'n georganiseerde entiteit wat aan wetsvereistes voldoen.

AANBEVELINGS

In onderhandeling met die Staat behoort gevestigde maatskaplike diensorganisasies die omvangryke implikasies van kapasiteitsbou vir gevestigde diensorganisasies te beklemtoon, sodat die Staat 'n beter begrip kan ontwikkel wanneer vereistes gestel word vir verpligte kapasiteitsbou van IGO's deur gevestigde diensorganisasies. Die Staat behoort voorts erkenning te gee aan gevestigde maatskaplike diensorganisasies vir die feit dat hulle toeganklik is vir kwesbare gemeenskappe en behoort hul georganiseerdheid in terme van geografiese dienslewering as bate te benut.

Gevestigde diensorganisasies behoort statistiek te bekom en by te hou oor die aantal IGO's waarvan kapasiteit gebou word om die saak van gevestigde diensorganisasies in onderhandelinge met die Staat en ander befonders te versterk. Desnieteenstaande behoort die Staat oorweging daaraan te verleen om die beste praktyke uit die bestaande voorbeelde van kapasiteitsbou deur gevestigde diensorganisasies te ondersoek en te identifiseer, sodat toepaslike beleide en vereistes gestel kan word en ook om 'n instaatstellende omgewing vir gevestigde maatskaplike diensorganisasies te skep.

Tans blyk IGO's die Suid-Afrikaanse regering se fokus te wees in die herstrukturering van die maatskaplike diensleweringstelsel (vergelyk Departement van Maatskaplike Ontwikkeling 2012a; Ministerie van Welsyn en Bevolkingsontwikkeling 1997). In hierdie fokus behoort

kategorisering van IGO's in onderskeie vlakke van gestruktureerdheid, bestuur en dienslewering mee te werk om prioriteite ten opsigte van strategiese doelwitte te bepaal en skaars hulpbronne meer effektief as tans te kan aanwend. Gevestigde maatskaplike diensorganisasies kan as een van die skaars hulpbronne in die proses van kapasiteitsbou van IGO's in Suid-Afrika beskou word, maar sal beslis staatsfinansiering benodig om wel die kapasiteitsbou van IGO's te kan implementeer.

Diensorganisasies behoort ernstig te oorweeg om 'n bondige geskrewe beleid neer te lê vir kapasiteitsbou van IGO's vir besture en veral personeel in daardie spesifieke organisasies. Sodanige beleid sal rigting verskaf oor die tyd en aandag wat aan IGO's se kapasiteitsbou bestee kan word. Vanweë die reeds bestaande uitdagings wat aan gevestigde maatskaplike diensorganisasies gestel word, word aanvaar dat hierdie beleid gereeld hersien sal word ten einde die interne kapasiteit van die diensorganisasies ten beste strategies en operasioneel te kan bestuur.

Indringende samesprekings tussen die gevestigde maatskaplike diensorganisasies en die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling behoort plaas te vind, sodat die stel van verwagtinge aan hierdie groep diensverskaffers realisties kan wees, gedagtig daaraan dat kapasiteitsbou van IGO's nie noodwendig deel van hulle kernfokus van dienslewering vorm nie. Die doel van die gesprekke in hierdie verband sou wees om insig by die Staat te ontwikkel oor die effek wat veral die implementering van die Kinderwet op kinderbeskermingsorganisasies blyk te hê, die effek van gebrekkige finansiering selfs op gevestigde diensorganisasies, en ten slotte wat die aard van kapasiteitsbou van IGO's in die praktyk behels.

Die groot uitdaging wat beperkte finansiële vaardighede op die hantering van finansies deur IGO's het, moet onder die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling se aandag gebring word, sodat beleidstukke spesifiek voorsiening kan maak vir die skep van kanale vir IGO's vir toegang tot staatsfinansiering aan die een kant; maar aan die ander kant ook sodat 'n sekere vlak van finansiële vaardighede ontwikkel kan word alvorens staatsfinansiering toegeken word. Veral waar die Departement van Maatskaplike Ontwikkeling geld bewillig vir die opleiding van IGO's in bestuur, moet aandag geskenk word aan die wyse waarop meer deurlopende ondersteuning aan sodanige IGO's gebied kan word.

Aangesien IGO's se geïntegreerdheid met die gemeenskappe waarbinne hulle funksioneer een van hul wesenskenmerke is, moet hierdie aspek deurlopend op beleids- en diensleweringvlak in ag geneem word in die kapasiteitsbou van IGO's, ongeag die velerlei uitdagings wat die geïntegreerdheid tot gevolg het vir kapasiteitsbou.

Veranderingsbestuur blyk inherent deel van organisatoriese kapasiteitsbou te wees en veral vanweë die impak daarvan op die kapasiteitsbouproses van IGO's behoort maatskaplike werkers wat hierdie tipe maatskaplikewerk-intervensie doen, opleiding in veranderingsteorie te ontvang.

SAMEVATTING

Uit hierdie navorsing is dit duidelik dat gevestigde maatskaplike diensorganisasies reeds wel 'n waardevolle bydrae tot die kapasiteitsbou van informele gemeenskapsgebaseerde organisasies lewer. In die stel van vereistes aan gevestigde diensorganisasies oor die kapasiteitsbou van IGO's behoort daar allereers deur die Staat in ag geneem te word dat gevestigde organisasies reeds 'n finansiële oorlewingstryd en vele uitdagings in die aanspreek van nood in hul kerndienslewering ervaar. Die ernstige finansiële uitdaging aan gevestigde maatskaplike diensorganisasies word deur verskeie navorsers beklemtoon (Gray 2006; Lombard 2011; Patel & Hochfeld 2008; 2012). Erkenning behoort dus gegee te word vir die feit dat kapasiteitsbou van IGO's nodig is vir die herstrukturering van die Suid-Afrikaanse diensleweringstelsel, maar dat eiesoortige uitdagings tans aan gevestigde maatskaplike diensverskaffers gestel word, wat hulle waardevolle dienslewering aan kwesbare gemeenskappe in gevaar stel.

BIBLIOGRAFIE

- Barusch, A., Gringeri, C. & George, M. 2011. Rigor in qualitative social work research: an empirical review of strategies used in published articles. *Social Work Research*, 35(3):11-19.
- Bless, C., Higson-Smith, C. & Kagee, A. 2006. *Fundamentals of social research methods: an African perspective*. 4de uitgawe. Kaapstad: Juta & Co.
- Cherry, A.L. 2000. *A research primer for the helping professions: methods, statistics and writing*. Australië: Brooks/Cole.
- Creswell, J.W. 2013. *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. 3^e uitgawe. Kalifornië: SAGE Publications.
- Darlington, Y. & Scott, D. 2002. *Qualitative research in practice: stories from the field*. Buckingham: Open University Press.
- Davids, N. 2012. Funding crisis for NPOs. <http://www.timeslive.co.za/politics/2012/05/14/funding-crisis-for-pos?service=print> [Toegang: 18 Mei 2012].
- Departement van Maatskaplike Ontwikkeling. 2006. *Integrated service delivery model for social welfare service*. Pretoria.
- Departement van Maatskaplike Ontwikkeling. 2012a. *Policy on financial awards for social service providers*. Pretoria.
- Departement van Maatskaplike Ontwikkeling. 2012b. *NPO national financing guidelines: a sector guide for the Department of Social Development*. Pretoria.
- Departement van Maatskaplike Ontwikkeling. 2012c. *Policy framework on nonprofit organisations law: proposed amendments to the Nonprofit Organisations Act, Act 71 of 1997 – a discussion document*. Pretoria.
- Fouché, C.B. & Delpont, C.S.L. 2014. In De Vos, A.S. (red). *Research at grass roots: for the social sciences and human service professions* 265-269. 4de uitgawe. Pretoria: Van Schaik uitgewers.
- Fouché, C.B. & Schurink, W. 2014. In De Vos, A.S. (red). *Research at grass roots: for the social sciences and human service professions* 297-306. 4de uitgawe. Pretoria: Van Schaik uitgewers.
- Gochros, H. 2005. Interviewing. In Grinnell, R.N. & Unray, Y.A. (reds). *Social work research and evaluation: Quantitative and qualitative approaches* 460-466. 7de uitgawe. Oxford: Oxford University Press.
- Goodman, H. 2001. In-depth interviews. In Thyer, B.A. (red). *The handbook of social work research methods*. Thousand Oaks, CA.: SAGE Publications.
- Govender, C. 2001. Trends in civil society in South Africa today. *Umrabulo Index, Issue no 13, 4th Quarter 2001*, <http://www.anc.org.za> by [Toegang: 10 April 2012].
- Gray, M. 2006. The progress of social development in South Africa. *International Journal of Social Welfare*, 15(suppl.1): S53-S64.
- Greeff, M. 2014. Information collection: interviewing. In De Vos, A.S. (red). *Research at grass roots: for the social sciences and human service professions*. 4de uitgawe. Pretoria: Van Schaik uitgewers, pp. 341-374.
- Grinnell, R.M. & Unrau, Y.A. 2005. *Social work research and evaluation: Quantitative and qualitative approaches*. 7de uitgawe. New York: Oxford University Press.
- Habib, A. & Kotzé, H. 2002. *Civil society, governance and development in an area of globalization*. <http://www.sds.ukzn.ac.za> [Toegang: 10 April 2012].
- Hanson, M. 1995. In Meyoo, C.H. & Mortaini, M.A. (reds). *The foundations of social work practice: A graduate text*. Washington, pp. 205-224.
- Hepworth, D.H., Rooney, R.H., Dewberry Rooney, G. & Strom-Gottfried, K. 2013. *Direct social work practice: Theory and Skills*. 9de uitgawe. Kanada: Brooks/Cole.
- Homfeldt, G. & Reutlinger, C. 2012. *Social Work and Society International Online Journal*, <http://www.socwork.net/sws/article/view/70/372> (Toegang: 10 April 2012).
- Lombard, A. 2011. Integrated social and economic development in South Africa: a social welfare perspective. *Argumentum, Vitória (ES)*, 3(2):231-247.
- Lombard, A., Kemp, M., Viljoen-Toet, N. & Booyzen, M. 2012. An integrated developmental model for poverty reduction in South Africa: An NGO's perspective. Special issue on social development and social work: Learning from Africa. *Journal of Community Practice*, 1-2:178-195.
- Midgley, J. 1997. *Social welfare in global context*. Kalifornië: SAGE Publications.

- Midgley, J. 2014. *Social development: theory and practice*. Londen: SAGE Publications.
- Ministerie van Welsyn en Bevolkingsontwikkeling. 1997. *Witskrif vir Welsyn*. Kennisgewing 1108 van 1997. Staatskoerant, 386 (18166). Pretoria, 8 Augustus.
- Molefe, S.P. 1996. An overview of the characteristics of self-help organisations amongst blacks in South Africa: a historical perspective. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 32(2):173-178.
- Monette, D.R., Sullivan, T.J. & De Jong, C.R. 2008. *Applied social research: a tool for the human services*. 7de uitgawe. Michigan University, Marquette MI: Thomson Brooks/Cole.
- Mouton, J. 2006. *How to succeed in your master's and doctoral studies: a South African guide and resource book*. Pretoria: Van Schaik uitgewers.
- NACOSS. 2012a. Notule van die vergadering van 20 Maart 2012. Ongepubliseerd.
- NACOSS. 2012b. Dokument met opname oor lede wat die kapasiteit van informele gemeenskapsgebaseerde organisasies bou. Ongepubliseerd.
- NACOSS. 2013. Paper on the financing of social welfare services by the NGO sector, the partnership with government and the legislative framework for service delivery, November 2013. Ongepubliseerd.
- Nasionale Assosiasie van Nie-regeringsorganisasies (NAWONGO). 2011. Notule van die vergadering van 15 Julie 2011. Ongepubliseerd.
- National Planning Commission. 2011. *National Development Plan: Vision for 2030*. Pretoria: Staatsdrukkers.
- Oliver, P. 2010. *Understanding the research process*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Patel, L. 1998. NGO's and the service delivery system. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 34(1):112-123.
- Patel, L. 2005. *Social welfare and social development in South Africa*. Southern Africa: Oxford University Press.
- Patel, L. & Hochfeld, T. 2008. Indicators, barriers and strategies to accelerate the pace of change in developmental welfare in South Africa. *The Social Work Practitioner Research*, 20(2):192-211.
- Patel, L. & Hochfeld, T. 2012. Developmental social work in South Africa: translating policy into practice. *International Social Work*, 56(5):690-704.
- Patel, L. & Noyoo, N. 2005. The social dimensions of regionalism: a Southern African perspective. In Patel, L. (red). *Social welfare and social development in South Africa* 38-56. Kaapstad: Oxford University Press Southern Africa.
- Republiek van Suid-Afrika. 1997. *Wet op organisasies sonder winsoogmerk no 71 van 1997*. Staatskoerant 19814 (405). Pretoria, 3 Desember.
- Strydom, H. 2014. In De Vos, A.S. (red). *Research at grass roots: for the social sciences and human service professions*. 4de uitgawe. Pretoria: Van Schaik uitgewers, pp. 113-130.
- Strydom, H. & Delport, C.S.L. 2014. In De Vos, A.S. (red). *Research at grass roots: for the social sciences and human service professions*. 4de uitgawe. Pretoria: Van Schaik uitgewers, pp. 390-396.
- Swart, H. 2012. *Welfare groups fight for survival*, <http://mg.co.za/article/2012-05-17-welfare-groups-fight-for-survival> [Toegang: 18 Mei 2012].
- Swilling, M. & Russel, B. 2001. *The size and scope of the non-profit sector in South Africa*. University of the Witwatersrand: Graduate School of Public and Development Management Johannesburg University of Natal: Centre of Civil Society.
- Symes, C.Y. 2007. An exploration of the experiences of the leaders of mentored community-bases organisations in the Eastern Cape. (MA tesis) Port Elizabeth: Nelson Mandela Metropolitan University.
- Tutty, L.M., Rothery, M.A. & Grinnell, R.M. 1996. *Qualitative research for social workers*. Londen: Allyn & Bacon.
- Whitemore, R., Chase, S.K. & Mandle, C.L. 2001. Validity in qualitative research. *Qualitative Health Research*, 11(4):522-537.
- Williams, M., Tutty, L.M. & Grinnell, R.M. 1995. *Research in social work: an introduction*. Ithaca: Peacock.
- Yachakaschi, S. 1995. *Capacity building at the grassroots: piloting organisational development of community-based organisations in South Africa*, <http://www.intrac.org/.../Praxis-Note-18-Capacitybuilding at the grassroots: Piloting organisational development of community-based organisations in South Africa>[Toegang: 3 Mei 2012].
- Zastrow, C.H. 2013. *The practice of social work. A comprehensive worktext. Empowerment series*. 10de uitgawe. Kanada: Brooks/Cole, Cengage Learning.

'n Vergelyking van polisiekuiluurhoudings van mans en vrouens in die Suid-Afrikaanse Polisediens oor 'n tien jaar tydperk

A comparison of police culture attitudes of men and women in the South African Police Service over a ten year period

JÉAN STEYN

Skool vir Toegepaste Geesteswetenskappe

Universiteit van KwaZulu-Natal

E-pos: steynj@ukzn.ac.za

Jéan Steyn

JÉAN STEYN is tans die akademiese leier van navorsing in die Skool vir Toegepaste Geesteswetenskappe (wat die dissiplines Kriminologie en Forensiese Studies, Sielkunde, Maatskaplike Werk, en Kommunikasie, Media en Samelewing insluit) binne die Kollege vir Geesteswetenskappe aan die Universiteit van KwaZulu-Natal (UKZN). Voorheen het Jéan die posisie van medeprofessor in die Departement van Veiligheid en Sekuriteitsbestuur by die Tshwane Universiteit van Tegnologie (TUT) vir net meer as 'n dekade bekleë. Hy was ook voor sy akademiese loopbaan 'n funksionele lid en bevelvoerder in die Suid-Afrikaanse Polisediens (SAPD) vir tien jaar. Jéan het 'n doktors-, meesters en BA-graad in Polisiëring; asook 'n BA, met Sielkunde en Kriminologie, sowel as 'n Nasionale Diploma in Polisiebestuur. Hy het opgetree as voorsitter van die Polisieportefeulje van die Kriminologie en Viktimologie Vereniging van Suider-Afrika, sowel as Hoofredakteur van die Suider-Afrikaanse Tydskrif vir Kriminologie (*Acta Criminologica*). Hy is 'n ere lid van die Internasionale Polisie Vereniging en die Polisie Vereniging van Suid-Afrika (POLSA). Jéan is ook professioneel geregistreer by die Suid-Afrikaanse Raad vir Personeelpraktyk (SABPP) en die Veiligheid en Sekuriteit Sektorale Onderwys- en Opleidingsowerheid (SASSETA). Hy het verskeie navorsings-

JÉAN STEYN is currently the Academic Leader of Research in the School of Applied Human Sciences (including the disciplines of Criminology and Forensic Studies, Psychology, Social Work, and Communication, Media and Society) within the College of Humanities at the University of KwaZulu-Natal (UKZN). Before taking up this position, Jéan was employed as an associate professor by the Department of Safety and Security Management at the Tshwane University of Technology (TUT) for just over a decade. Prior to this, he was a functional member and commander in the South African Police Service (SAPS) for ten years. Jéan holds a doctorate, masters and bachelor's degree in policing, a Bachelor of Arts majoring in psychology and criminology, and a National Diploma in police management. He has acted as chair of the Policing Portfolio of the Criminology and Victimology Society of Southern Africa as well as editor-in-chief of the Southern African Journal of Criminology (*Acta Criminologica*). He is an honorary member of the International Police Association (IPA) and the Police Association of South Africa (POLSA). Jéan is also professionally registered with the South African Board of Personnel Practice (SABPP) and the Safety and Security Sector Education and Training Authority (SASSETA). He has received multiple research awards, including best Faculty of

toekennings, waaronder beste Fakulteit Geesteswetenskappe junior navorser van die jaar, asook Fakulteit Geesteswetenskappe senior navorser van die jaar ontvang. Hy het talle artikels in hoë-impak joernale nasionaal en internasionaal gepubliseer, sowel as boeke, en hoofstukke in boeke. Hy spesialiseer in openbare polisie organisatoriese ontwikkeling, en meer spesifiek, die polisiekuultuur.

Humanities junior researcher of the year, as well as Faculty of Humanities senior researcher of the year. Having published numerous articles in high-impact and accredited national and international journals, books and chapters in books, Jean has also presented various papers and on occasion chaired conferences and symposiums around the world. His research specialisation is public police organisational development, and more specifically – police culture.

ABSTRACT

A comparison of police culture attitudes of men and women in the South African Police Service over a ten year period

Contemporary ethnographers (Cockcroft 2013; O'Neill, Marks & Singh 2007; Sklansky 2005) argue that new developments in policing have changed the police, and that traditional understanding of police culture, as a consequence, is no longer relevant. More specifically, these researchers imply that the South African Police Service (SAPS) has changed many of the traits of police culture with regards to cynicism of and isolation from the public. The research paper attempts to contribute to this narrative by determining whether indicators evincing attitudes of police culture themes of solidarity, isolation and cynicism amongst South African Police Service (SAPS) officials are gender neutral as well as showing a change over a ten (10) year period (January 2005 – June 2014). By making use of the 30-item police culture themes questionnaire, designed by Steyn (2005), the study established that South African Police Service (SAPS) cadets who commenced their basic training at the six (6) basic training institutes in South Africa (Pretoria, Chatsworth, Oudtshoorn, Graaff-Reinet, Phillippi and Bisho) in January 2005, entered the organisation with predispositions in furtherance of police culture themes of solidarity, isolation and cynicism. The period of “college/academy training” (January 2005 – June 2006) did not significantly counteract these tendencies, neither did the subsequent “field training” (July 2005 – December 2005). Nine (9) years on, and these attitudes intensified to an overall average of seventy percent (69.85%). The study further found that for the duration of the project (10 years), female trainees and their ensuing conversion to fully-fledged police officials had mostly stronger values exhibiting police culture solidarity, police culture isolation and police culture cynicism, compared to their male counterparts.

KEYWORDS: South Africa, police, policing, police culture, police culture themes, solidarity, isolation, cynicism, male, female

TREFWOORDE: Suid-Afrika, polisie, polisieëring, polisiekuultuur, polisiekuultuurtemas, solidariteit, isolasie, sinisme, man, vrou

OPSOMMING

Huidige etnografe (Cockcroft 2013; O'Neill, Marks & Singh 2007; Sklansky 2005) argumenteer dat nuwe ontwikkelings in polisieëring die polisie verander het, en dat konvensionele kennis van polisiekuultuur gevolglik irrelevant is. Meer spesifiek, hierdie navorsers impliseer dat die Suid-Afrikaanse Polisiediens (SAPD) baie van die polisiekuultuurkaraktertrekke verander het met betrekking tot sinisme teenoor en isolasie van die publiek.

Hierdie navorsingsartikel is 'n poging om by te dra tot die bespreking deur te bepaal of die polisiekuuraanwysers solidariteit, isolasie en sinisme onder amptenare van die Suid-Afrikaanse Polisiediens (SAPD) geslagsneutraal is, en ook om vas te stel of lede se houdings verander het oor 'n tien (10) jaar periode (Januarie 2005 – Junie 2014). Deur gebruik te maak van 'n 30-item polisiekuurtema-vraelys het die studie bevind dat kadette in die Suid-Afrikaanse Polisiediens (SAPD), wat hulle basiese opleiding by die ses (6) SAPD basiese opleidingsfasiliteite (Pretoria, Chatsworth, Oudtshoorn, Graaff-Reinet, Phillippi en Bisho) in Januarie 2005 begin het, die organisasie met vooropgestelde idees oor die polisiekuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme betree het. Nóg die periode van kollege-/akademie-opleiding (Januarie 2005 – Junie 2005), nóg die opeenvolgende tydperk van veldopleiding (Julie 2005 – Desember 2005), het enige noemenswaardige veranderinge in die respondente se houdings teweeg gebring. Nege (9) jaar later het hierdie houdings versterk tot 'n algehele gemiddeld van byna sewentig persent (69.85%). Oor die duur van die projek (tien jaar) is bevind dat vroulike rekrute, wat later as volwaardige polisiebeamptes in die Polisiediens opgeneem is, hulle oor die algemeen sterker met die waardes van solidariteit, isolasie en sinisme in die polisiekuur vereenselwig het as hulle manlike eweknieë.

INLEIDING

Die motivering om verandering in polisie-agentskappe wêreldwyd te weeg te bring (byvoorbeeld in Australië, Kanada, Groot Brittanje, Japan, Nieu-Zeeland, Suid-Afrika, Nigerië, Botswana, Uganda, Rwanda, Sierra Leone, en die Verenigde State van Amerika) gaan hand aan hand met 'n gevoel van disillusie in die militêre- en para-militêre modelle van tradisionele polisiëring (O'Neil, Marks & Singh 2007; Chan 1997; Manning 1997; Bayley & Shearing 1994). Terwyl tradisionele polisiëring op arrestasies, vinnige voertuie en lukraak metodes van misdaadopsoring fokus, is die nuwe visie van polisiëring een van verantwoording teenoor die publiek en die skep van 'n kernvennootskap tussen die polisie en die gemeenskap (Cockcroft 2013; O'Neil, Marks & Singh 2007). Die oneffektiwiteit van tradisionele polisiëringmetodes, asook die kreatiwiteit van die gemeenskap om kriminele aksies te verhoed en om sosiale beheer toe te pas, word erken (Chan 1997:49). Die “bloudruk vir die toekoms” van polisiëring behels nie 'n gefragmenteerde bemoeïing met polisiepraktyke of die beeld van die polisie nie, maar dit vereis eerder 'n dramatiese wegbreek van tradisionele polisiëring. Volgens Bayley en Shearing (1994:143) moet die polisiediens, in 'n poging om kompetender te wees en om die hulpmiddele te bekom wat nodig is om hulle rol in die toekoms te vervul, ook 'n perspektief na buite hê. Hulle moet voortdurend sensitief bly vir ontwikkelings en tendense in die omgewing, reageer op en verdraagsaam wees teenoor veranderinge, innoverend en kreatief wees in hulle pogings om probleme op te los, en meer toeganklik tot en verantwoordbaar teenoor die gemeenskap en die Regering wees. Tot uitvoering van hierdie ideale het die destydse Suid-Afrikaanse nasionale Minister van Veiligheid en Sekuriteit, Dr. Sidney Mufamadi, die volgende gesê ten opsigte van die proses van transformasie van 'n outokratiese na 'n demokratiese staatsbestel: “Die filosofie van gemeenskapspoliëring moet die hele organisasie bemagtig en deurspoel. Die veranderinge wat in die polisiekuur geskied is moontlik die mees betekenisvolle uitdaging wat die nuwe regering in die gesig staar” (Departement van Veiligheid en Sekuriteit, 1994).

Vir hierdie veranderinge om daadwerklik en volhoubaar te wees, is dit essensieel dat die kredo van demokratiese polisiëring deur die standpunte van die polisie se organisatoriese kultuur uitgedra word; dit moet 'n verandering aan die vooropgestelde idees van elke polisiebeampte ten opsigte van die organisasie, asook die omgewing waarin dit funksioneer, insluit. In 'n poging om hierdie daadwerklike veranderinge te weeg te bring, pas die Suid-Afrikaanse Polisiediens (SAPD)

'n nasionale beleid toe wat geslagsgelykheid en verteenwoordiging van die groter samelewing in die personeelsamestelling van die organisasie verseker. Alpert, Dunham en Strohshine (2006) is van mening dat 'n vermeerdering in die verskeidenheid polisiestrukture, met die doel om vrouens in te sluit, 'n versplintering en selfs 'n vernietiging van die homogene polisiekuultuur te weeg mag bring. In besonder mag dienslewering deur vrouens die sogenaamde hiper-manlike persepsie oor polisiekuultuur afkraak, met die gevolg dat dit 'n alternatiewe, "sagter" manier van polisieëring tot gevolg mag hê (Miller 2003). Die insluiting van vrouens in die polisieëring mag ook as teenvoeter vir die polisiekuultuur van sinisme binne en isolasie van die publiek dien (Paoline, Myers & Worden 2000). In hierdie verband beweer die Nasionale Sentrum vir Vrouens en Polisieëring (2009) in die Verenigde State van Amerika (VSA) en die *Police Chief Magazine* (2009), dat vroulike polisieëde dikwels beter kommunikasievaardighede as hulle manlike eweknieë openbaar, en dat hulle beter vaar wanneer die publiek se samewerking met en vertroue in gemeenskapspolisieëring beding moet word.

In teenstelling hiermee verklaar Brogdan en Shearing (1993) dat dit onwaarskynlik is dat die polisiekuultuur sal transformeer indien dit sou afhang van 'n beleid wat slegs fokus op verandering in personeeltoekenning. Westmarland (2012), Sutton (1992), Heidensohn (1992) en Young (1991) ondersteun hierdie standpunt, en beweer dat vrouens wat in manlik-georiënteerde polisiestrukture opgeneem word, enersyds hulleself vereenselwig met die "manlikheid" van die polisiekuultuur, en dat hulle gevolglik hulle "vroulikheid" as polisiebeamptes verloor; en andersyds, dat hulle die meer tradisionele, kantoor-gerigte posisies in die Diens beklee en dat hulle gevolglik hulle professionele status as polisieëroue inboet.

Hierdie artikel lewer verslag oor 'n ondersoek wat gedoen is na die polisiekuultuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme onder 'n steekproef beamptes in die SAPD in terme van Van Maanen (1975) en Manning (1989) se stadia van polisiekuultuur sosialisering, naamlik: (1) *keuse* [*choice*] – aan die begin van die basiese opleiding van polisieëde (Januarie 2005); (2) *opname* [*admittance*] – aan die einde van die basiese opleidingstydperk in die polisiekollege (Junie 2005); (3) *kontak* [*encounter*] – aan die einde van die veldopleidingstydperk (Desember 2005); en (4) *metamorfose* [*metamorphosis*] – tien jaar na aansluiting as lid van die SAPD (Junie 2014).

POLISIEKULTURTEMAS SOLIDARITEIT, ISOLASIE EN SINISME

Polisiekuultuur kan beskryf word as 'n samevloeiing van temas wat voortspruit uit beroepsgerigte aktiwiteite in die polisieëring. Die woord "samevloeiing" hou verband met die Engelse term "confluence", en is 'n metafoor wat die samevloeiing van waterstrome in 'n opgaargebied beskryf.

Die term "kultuurtema" beliggaam die vermenging van kultuurelemente deur middel van metodes wat areas binne beroepsaktiwiteite toelig (Manning 1989). Crank (2004) beweer dat temas uit die vermenging van vele kultuurelemente bestaan. Eerstens is hierdie temas gedrag-spesifiek omdat hulle uit alledaagse gedragpatrone soos roetine en gewone polisiewerk spruit. Tweedens is kultuurtemas die manier waaroor daar oor alledaagse aktiwiteite besin word, asook die sentimente wat met spesifieke aktiwiteite geassosieer word.

Solidariteit

Een van die kragtige aspekte van die etiek van polisiekuultuur – dit is, hoe betekenis en logiese denke uit alledaagse ervarings spruit – is die gevoel van solidariteit wat lede in die polisieëring ervaar. Manning (1977), Willis (1990), Christopher (1991) Skolnick en Fyfe (1993), Chan (2003) en Crank (2004) is dit eens dat solidariteit 'n kragtige band tussen polisiebeamptes vorm; dit is

die gom wat polisiekuiluur heg. Solidariteit is die fondasie van groepsidentiteit in die polisie diens; dit pen groeps grense af en beskerm polisie beamptes teen eksterne wanpersepsies (Crank 2004; Chan 2003). Coser (1956) en Crank (2004) verklaar verder dat polisie solidariteit 'n produk van konflik en antagonisme tussen verskillende eksterne groepe (soos die publiek, die howe, die media, politici, en die polisie bestuur) is, omdat hierdie groepe ooglopend die polisie se gesag, en die werk wat hulle op 'n daaglikse basis doen, uitdaag. Dit is ook 'n feit dat die gevaar (werklik of denkbeeldig) wat aan polisie werk gekoppel is, sterk lojaliteit en kameraderie onder polisie lede aanwakker; hulle neem dan 'n "een vir almal en almal vir een"-houding aan, wat versterk word deur 'n amper militaristiese gevegsgereedheid en 'n gees van afwagting wat onder polisie beamptes heers. 'n Sterk gevoel van lojaliteit ontwikkel ook wanneer lede in die polisie diens saam gevare trotseer en dreigende misdaad afweer.

Isolasie

'n Aansienlike aantal navorsingsprojekte in die voorafgaande vyf en veertig (45) jaar beklemtoon dat polisie lede geneig is om 'n gevoel van isolasie te beleef. Hulle voel geïsoleer van hulle vorige vriende, die publiek, die regstelsel, en selfs van hulle huweliksmaats en families (Skolnick 1966; Drummond 1976). Polisie lede stel hulle self bloot aan isolasie in 'n poging om hulself teen werklike of denkbeeldige gevaar te beskerm, en isolasie is ook dikwels 'n gevolg van die verlies aan persoonlike en professionele outonomie en sosiale verwerping (Skolnick 1966:18). Terselfdertyd word polisie beamptes van ander persone vervreem as gevolg van administratiewe faktore soos skofwerk, afdae gedurende die week, en hoflye. Nog 'n faktor wat polisie lede van ander persone vervreem, is hulle gesagsposisie. Daar word van hulle verwag om verskeie wette, wat met 'n puriteinse moraliteit vereenselwig word, toe te pas, soos byvoorbeeld om dronkenskap hok te slaan. Sommige polisie beamptes raak egter self beskonke en loop dan die risiko om van hipokrasie of skynheiligheid beskuldig te word. Dit lei dan daartoe dat polisie lede eerder met persone in hulle eie werksomgewing sosiaal verkeer, of dat hulle verkies om alleen te wees, wat natuurlik die kringloop van isolasie versterk (Kingshott & Prinsloo 2004).

Sinisme

In 1967 skryf Arthur Niederhoffer insiggewend oor die houding van sinisme wat hy in sy loopbaan as 'n polisie beampte in die Departement in die New York Stadspolisie waargeneem het. Niederhoffer definieer sinisme as: 'n gevoel van afgryse, jaloesie, magtelose vyandigheid en bitterheid wat as 'n gemoedstoestand in individuele polisie beamptes manifesteer. Sinisme in die polisie diens omsluit die lewe, die wêreld, mense in die algemeen, en die polisie sisteem self. Dit hou verband met verskeie probleme wat met polisie werk verband hou (Niederhoffer 1967). As dit nie aangespreek word nie, lei sinisme tot 'n verlies aan vertroue in die werk wat die polisie moet doen, wat weer lei tot vervreemding, ontevredenheid met werksomstandighede, en korrupsie. Volgens Crank (2004:324) ontstaan sinisme vroeg in 'n polisie lid se beroepslewe en bereik dit die hoogste vlakke in die vierde of vyfde jaar in die polisie diens, wanneer beamptes hulle die minste aan korrupsie steur.

DOELWITTE VAN DIE STUDIE

Verskeie polisie instansies wêreldwyd, insluitend die SAPD, het die aantal vroulike polisie lede in die polisie diens aangevul met die doel om isolasie van en sinisme teenoor die publiek te bekamp. Die huidige studie was 'n poging om die vordering wat in hierdie verband gemaak is te ondersoek.

Dit is gedoen deur vas te stel of die polisiekuultuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme onder 'n verteenwoordigende steekproef polisiebeamptes in die SAPD bestaan en, indien wel, of hierdie faktore geslagsneutraal is en verander na aanleiding van Van Maanen (1975) en Manning (1989) se stadia van polisiekuultuur sosialisering: (1) *keuse* [*choice*] – aan die begin van basiese polisieopleiding (Januarie 2005); (2) *opname* [*admittance*] – aan die einde van die basiese opleidings tydperk in die polisiekollege (Junie 2005); (3) *kontak* [*encounter*] – aan die einde van die veldopleidingstydperk (Desember 2005); en (4) *metamorfose* [*metamorphosis*] – tien jaar na aansluiting as lid van die SAPD (Junie 2014).

OPERASIONALISERING VAN RELEVANTE KONSEPTE

Kultuur, organisatoriese kultuur en polisiekuultuur is almal komplekse begrippe en moeilik om te definieer as gevolg van hul abstrakte wetenskaplike, vae en nie-essensiële aard. Volgens Hall en Neitz (1993) het die studie van kultuur uit die etnografieë van primitiewe kulture ontstaan. Oorspronklik is kultuur as 'n breë geheel gesien as bestaande uit gebonde, geïsoleerde en stabiele sosiale entiteite wat as “kulture” beskryf is. Hierdie kulture is beskou as 'n maatstaf waarmee die lewenswyses van mense gemeet is (Redfield 1939). Weselik is die studie van kultuur egter 'n studie van wat dit beteken om essensieel mens te wees. Schein (2004) beskryf kultuur as: 'n patroon van gemeenskaplike en basiese aannames wat deur 'n groep mense aangeleer word wanneer hulle eksterne aanpassings moet maak en interne probleme moet oplos. Wanneer hierdie oplossings effektief is, en dus geldig en aanvaarbaar is, word dit aan nuwe lede oorgedra as die korrekte manier om te dink en te voel ten opsigte van 'n betrokke probleem.

Schraeder, Tears en Jordan (2005) sien 'n verband tussen kultuur en organisatoriese kultuur deur aan te dui dat laasgenoemde eie aan 'n bepaalde organisasie is, dat dit uit objektiewe en subjektiewe dimensies bestaan, en dat dit gemoeid is met tradisie en die aard van gemeenskaplike idees en verwagtinge binne 'n organisatoriese stelsel. Volgens Crank (2004) is kultuurstudie 'n kanaal waardeur verskillende kulture ondersoek kan word en waardeur polisiekuultuur in besonder belang kan word. Crank (2004) beskryf kultuur as “shared sense making”; dit wil sê as 'n raamwerk waarbinne 'n betrokke groep sinvol kan bestaan. 'n Sinnvolle bestaan impliseer idealistiese, gedrags-, materialistiese, sosiale, strukturele, en opkomende faktore, soos (1) idees, kennis (wat korrekte, verkeerde of onbevestigde feite insluit) en maniere van dinge doen; (2) gedragspatrone, simbole en rituele; (3) mensgemaakte artefakte (wat die media insluit); (4) sosiale en organisatoriese strukture; en (5) die produkte van sosiale aksies. Laasgenoemde kan 'n impak hê op konkrete interpersoonlike en intersosiale kontak, wat weer aangewend kan word om betekenis aan die eerste vier elemente van kollektiewe begripsvorming te gee.

Roberg, Crank en Kuykendall (2000) sien beroeps- en organisatoriese kultuur as daardie beroepsgebaseerde beginsels en morele standaarde wat deur die meeste polisiebeamptes binne hul besondere soewereine werksomgewing gedeel word. Aan die ander kant word polisie-subkultuur gesien as die waardes wat deur die breë gemeenskap aan die polisie oorgedra word (Roberg, Crank, & Kuykendall 2000). Afhangend van die elemente waarvoor besin word, kan elemente binne polisiekuultuur (soos waardes, idees en etiek) terselfdertyd soortgelyk of verskillend wees. Die komponente van polisiekuultuur word ook verder gekompliseer wanneer vooropgestelde idees die waarnemer beïnvloed.

Die Suid-Afrikaanse Polisie diens is op 27 Januarie 1995, in terme van afdeling 214 van die Tussentydse Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika (1993), in die lewe geroep. Die SAPD is die Staat se enigste nasionale polisie diens en word, in terme van afdeling 205 van die Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika (SA 1996), getaak om misdaad te verhoed, teen te staan en te

ondersoek; om openbare vrede te handhaaf; om die bevolking van die Republiek en hulle besittings te beveilig; en om die wet te handhaaf en toe te pas.

In hierdie studie word na 'n beampte van die SAPD verwys as 'n persoon wat amptelik by die polisiediens as 'n rekrut ingeskryf is, opleiding aan 'n polisiekollege voltooi en geslaag het (d.w.s. 6 maande kollege-opleiding en 6 maande ervaring in die veld – Januarie 2005 tot Desember 2005), in terme van die Wet op die Suid-Afrikaanse Polisiediens (1995) in diens geneem is, en tydens die studieperiode (Januarie 2005 – Junie 2014) as lid van die SAPD in een van die nege (9) provinsies van die Republiek van Suid-Afrika diens gedoen het.

'n Dertig-item (30) vraelys, waarin *Manlik [male]* en *Vroulik [female]* as die operasionele keuse van geslag deur die respondente aangedui moes word, is gebruik om die polisetemas solidariteit, isolasie en sinisme onder 'n steekproef polisielede oor 'n tien-jaar (10-jaar) tydperk te meet.

Hoostuk 6 van die Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika (1996) bekragtig die bestaan van nege (9) provinsies in Suid-Afrika, naamlik Oos-Kaap, Vrystaat, Gauteng, KwaZulu-Natal, Mpumalanga, Noordwes, Noord-Kaap, Limpopo en Wes-Kaap.

Houdings is verteenwoordigend van die perseptuele evaluering (gunstig of ongunstig) wat gespruit het uit die respondente se stellings ten opsigte van die polisiekuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme, wat deur middel van 'n 30-item vraelys gemeet is.

Stadia van sosialisering in die polisiekuur: Volgens Van Maanen (1975) gaan polisiekrute deur verskillende stadia van sosialisering voordat hulle die polisiekuur se idees, houdings en waardes ten volle aanvaar. Die beginpunt van hierdie proses is “afwagende sosialisering”, of *keuse*, wanneer rekrute hulleself voorberei voordat hulle ten volle in die organisasie opgeneem word. Tydens hierdie fase “interpreteer” die rekrute die waardes, houdings, vaardighede en kennis van die organisasie voordat hulle daarmee vereenselwig. *Keuse* word gevolg deur 'n fase wat Manning (1989) as *opname* in die organisasie definieer. Hierdie fase vind hoofsaaklik tydens die vroeë maande van opleiding plaas (d.w.s. in die polisiekollege). Hierdie is dikwels 'n baie moeilike tyd in die rekrute se lewens, veral as hulle verwagtinge van die beroep en die organisasie onrealisties was. Die nuweling se ervarings gedurende die opnametydperk word deur faktore soos die omgewing, die organisasie, die groep, die taak, asook faktore wat hulle as individue raak, beïnvloed. Die opnamefase word deur 'n periode van *kontak*, of veldopleiding, gevolg. Gedurende hierdie fase word die nuweling aan die kompleksiteit van die polisiebeampte “op straat” blootgestel. Die finale fase is 'n proses van *metamorfose*; dit gebeur wanneer die lid vir 'n afsienbare tyd aan die organisasie blootgestel is.

NAVORSINGSMETODIEK

Hierdie was 'n longitudinale studie wat van kwasi-eksperimentele vooraftoets/agternatoets herhalende metodes gebruik gemaak het.

- Tydperk 1: vooraftoets (*keusefase*) – aan die begin van die basiese opleiding van die betrokke rekrute (Januarie 2005);
- Tydperk 2: eerste agternatoets (*opnamefase*) – aan die einde van die rekrute se basiese opleiding in 'n polisiekollege (Junie 2005);
- Tydperk 3: tweede agternatoets (*kontakfase*) – aan die einde van die rekrute se veldopleiding in polisiestasies (Desember 2005);
- Tydperk 4: derde agternatoets (*metamorfosefase*) – tien (10) jaar nadat die respondente die SAPD as rekrute/werknemers betree het (Junie 2014).

Meningsopname

Soos deur die literatuur aanbeveel,¹ is 'n dertig-item (30-item) vraelys ontwerp om die SAPD-respondente se houdings en persepsies ten opsigte van die polisie-kultuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme te ondersoek. 'n Fokusgroep, wat uit bestuurders in die SAPD en akademici in polisiewetenskap bestaan het, is gebruik om rigting aan die studie te gee.

Die individuele items in die vraelys is as gesloteantwoordvrae op 'n vyf-punt Likertskaal gestruktureer en is van hoog na laag tussen die opsies “stem sterk ooreen” (5) en “stem geensins ooreen” (1) versprei. Die 30-item self-verslagvraelys is in rangorde gemeet, wat beteken dat die skale onderling uitsluitend, onderling volledig, en in rangorde geplaas is. Elke opsie is 'n numeriese waarde toegeken sodat die verskille in die respondente se antwoorde geïdentifiseer kon word. Verskillende waardes is slegs aan items 22, 25 en 28 toegeken as gevolg van die rigting van die stellings. Alhoewel die itemskaal in rangorde gerangskik is, is die numeriese data volgens 'n intervalleskaal geanaliseer, sodat die kategorie-orde van die respondente se antwoorde bepaal kon word en sodat die spesifieke gewigte en frekwensies van die respondente se antwoorde teen en tussen tydperke 1, 2, 3 en 4 bepaal kon word.

'n Loodsstudie is in Desember 2004 gedoen. Een honderd (100) aktiewe SAPD-beamptes, wat in die Durbanse Metropool gestasioneer was, is by hierdie loodsstudie betrek. Die faktoranalise (VERIMAX-tegniek) het nege (9) faktore geïdentifiseer waarvan vier (4) aan die latente eiewaardekriterium (ook bekend as die eigenwaarde-een maatstaf of die Kaisermaatstaf voldoen het, met 'n eigenwaarde groter as 1.0 (soos aangedui in Tabel 1)).

TABEL 1: Faktorladings van die meetinstrument vir die studie

Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
3.4625324	2.1932821	1.7459078	1.5539314

In terme van Faktor 1, het die faktoranalise statisties beduidende ladings (met >0.70 ooreenstemming) vir items (vrae) 23, 24, 21, 29, 27 en 30 getoon. Items 21, 23 en 24 kan meer spesifiek gegroeper word ten opsigte van die respondente se persepsies oor betroubaarheid en getrouheid onder lede van die publiek, terwyl items 27, 29 en 30 die respondente se houdings teenoor die gevolge van hierdie eienskappe vir interaksie tussen die polisie en die gemeenskap uitgelig het. Die verhoudingsrigting tussen Faktor 1-ladings dui aan dat die respondente wat die publiek as gewoonlik bedrieglik en onbetroubaar beskou het, ooreenstemmend ook nie geglo het dat die publiek en die polisie goed sal saamwerk nie, en andersom.

Vrae wat statistiese verwantskappe in Faktor 2 ondersoek het, was items 29 en 30 (wat ook op Faktor 1 van toepassing was), asook item 25. Laasgenoemde het die respondente se persepsies oor die gemeenskap se vertroue in die polisie bepaal, terwyl vrae 29 en 30 die respondente se houding teenoor die gevolge van hierdie verhouding tussen die polisie en die gemeenskap bepaal het. Die resultate het getoon dat die respondente wat geglo het dat die publiek nie die polisie vertrou nie, ook van mening was dat die polisie en die publiek mekaar nie vertrou nie, en andersom.

¹ Kyk Niederhoffer (1967); Van Maanen (1976); Reuss-Ianni & Ianni (1983); Bayley & Bittner (1989); Manning (1989); Shearing & Ericson (1991); McNulty (1994); Skolnick (1994); Chan (2001) en Crank (2004).

Faktor 3 is gekenmerk deur 'n hoë lading (met >0.70 ooreenstemming) ten opsigte van items 2, 6, 5, 11 en 12. Hierdie items belig grotendeels waarom die respondente geglo het dat die polisie mekaar moet ondersteun. Respondente wat geglo het in 'n gemeenskaplike doel onder polisieledes (*raak ontslae van slegte elemente*) en wat buitestaanders as onnodige kritici van die polisie gesien het, het ook geglo dat polisieledes mekaar moet ondersteun; as gevolg van hierdie siening het hulle verkies om sosiaal met persone in die polisiediens te verkeer, eerder as met persone van buite. Items 14, 16, 23, 24 en 28 was statisties beduidende maatstawwe in terme van Faktor 4. Hierdie items het die omvang van die sosiale omgang tussen polisieledes en persone van buite gemeet, asook die redes hiervoor. Die respondente wat aangetoon het dat hulle min met persone buite die polisiediens gesosialiseer het sedert hulle opleidingsfase in die polisiediens, het ook aangedui dat die redes daarvoor gevind kon word in die gebrek aan samewerking met en ondersteuning vir die polisie deur die howe; skofwerk en spesiale take; en die persepsie dat, ten spyte van die feit dat die publiek ontvanklik vir die opinies en voorstelle van die polisie is, hulle [die publiek] steeds nie betroubaar is nie en dat hulle oor die algemeen oneerlik is, en andersom.

In terme van faktoranalises was daar oor die algemeen 'n hele paar van die vroeë wat nie statisties beduidend in terme van enige van die vier (4) faktore (met eigenwaardes >1.0) was nie. Sommige van hierdie items was egter statisties beduidend in terme van meer as een (1) faktor. Hierdie bevinding was 'n aanduiding van 'n vermenging/samevoeging van meer algemene multi-dimensionele en spesifieke maatstawwe ten opsigte van houding en gedragpatrone.

'n Besondere uitdaging vir die operasionalisering van die polisiekonstruksie solidariteit, isolasie en sinisme het verband gehou met hulle struktuurlose en dus multi-dimensionele aard. Omdat die literatuur nie duidelik aandui hoe elke item met die ander moet vergelyk nie, is aanvanklik besluit (d.w.s. vir die vooraftoets, eerste agternatoets en tweede agternatoets) om 'n saamgestelde meetinstrument vir elke skaal te skep (skaal vir solidariteit – items 1-10; skaal vir isolasie – items 11-20; skaal vir sinisme – items 21-30). Uit die aard van die longitudinale studie is aanvaar dat elke item die verwagte temas (solidariteit, isolasie en sinisme) sou meet. Dieselfde prosedure is vir die derde agternatoets (Junie 2014) gevolg. 'n Kritiese vraag wat ontstaan het oor die meting van die konstruksie is of elke item, soos deur die literatuur uitgewys, beduidende sigwaarde sou toon ten opsigte van die meting van die omvang van solidariteit, isolasie en sinisme in polisie-kultuur.

Verteenwoordigende Steekproef

Soos in Tabel 2 aangedui (Tydperk 4 – Junie 2014), was die respondente verteenwoordigend van al die nuweling SAPD-ledes wat met hulle basiese opleiding in Januarie 2005 begin het. Die groot uitvallings tussen Tydperk 3 en Tydperk 4 kan, onder andere, deur die feit dat die deelnemers teen Tydperk 4 nie meer studentekonstabels was nie, verklaar word. Nog 'n faktor wat die laer vlak van deelname kon beïnvloed, is dat teen die tyd dat die derde agternatoets gedoen is, is slegs negentien (19) van die Tydperk 3-deelnemers gedurende hierdie tydperk bevorder: vyftien (15) is bevorder van Konstabel na Sersant en vier (4) is bevorder van Sersant na Adjudant Offisier. Volgens Statistics South Africa (2013) was die steekproef verteenwoordigend van die nasionale bevolkingsamestelling van die Swart etniese bevolkingsgroep (nasionale bevolking 79.8%; steekproef 79.63%). Die geslagsverspreiding in die SAPD was ietwat onder dié van die nasionale bevolking, aangesien die statistieke getoon het dat 34.48% (SAPD Jaarverslag, 2013/2014) van die 51% (Statistics South Africa 2013) vroulike lede van die bevolking in die SAPD werksaam was ten tye van die studie.

TABEL 2: Steekproef

Assessering	Provinsie	X	n	♂	♀	% van X	Uitvaling/ Uitvalkoers	Redes vir nie- deelname
Tydperk 1 (Januarie 2005) Aanvang van 'kollege-opleiding' Fase: <i>Keuse</i>	n.v.t.	4.35 0	1.45 3	955 65.72%	498 34.27%	33.40%	66.60% (ver kies om nie deel te neem nie)	n.v.t.
Tydperk 2 (Junie 2005) Einde van 'kollege- opleiding' Fase: <i>Inleiding</i>			1.16 8	742 63.52%	426 36.47%	26.85%	19.62% (van Tyd- perk 1)	
Tydperk 3 (Desember 2005) Einde van 'veld'- opleiding) Fase: <i>Kontak</i>			0.87 0	582 66.89%	288 33.10%	20.00%	25.52% (van Tyd- perk 2)	
Tydperk 4 (Junie 2014) 10 jaar ervaring Fase: <i>Metamorfose</i>	n.v.t.		0.53 5	445 83.17%	130 24.29%	12.29%	38.51% (van Tyd- perk 3)	• Kon nie bereik word nie of het besluit om nie deel te neem nie (230)
	Oos-Kaap		0.07 6	050 65.79%	026 34.21%			
	Vrystaat		0.03 3	027 81.82%	006 18.18%			• Oorlede (40)
	Gauteng		0.06 5	062 95.38%	003 04.62%			
	KwaZulu-Natal		0.10 4	062 60.19%	041 39.81%			• Ontslaan (vrywillig of afgedank) (65)
	Mpumalanga		0.04 3	036 83.72%	007 16.28%			
	Limpopo		0.04 0	036 90.00%	004 10.00%			
	Noord-Kaap		0.06 8	056 82.35%	012 17.65%			
	Noord-Wes		0.03 0	026 86.67%	004 13.33%			
	Wes-Kaap		0.07 7	054 70.13%	023 29.87%			

Nota. 'X' – bevolking; 'n' – aantal werklike deelnemers; '♂' – manlike deelnemers; '♀' – vroulike deelnemers; 'n.v.t.' – nie van toepassing.

Administrasie van die ondersoek

Omdat die projek van twee herhalende maatstafontwerpe in twee (2) verskillende omgewings gebruik gemaak het, is die administrasie van die ondersoek tussen twee meetinstrumente afgewissel. Die vooraftoets en die eerste agternatoets is in die ses (6) basiese opleidingsinrigtings van die SAPD (hierna verwys as die BOIP), wat dwarsoor die land gevestig was, toegepas. Elke Bevelvoerende Offisier, wat om hulle samewerking genader is, het dit toegestaan. Oorkoepelende

toestemming om die studie te doen is van die SAPD Hoofkantoor: Strategiese Navorsingsafdeling ontvang. Die volgende prosedure is vir elke fase van die ondersoek gevolg:

- (1) Al die rekrute is in 'n saal byeengebring waar hulle van 'n tafel, stoel en swart rolpunte voorsien is.
- (2) Die nuwelinge is ingelig oor die aard van die ondersoek, hulle vrywillige deelname, en die vertroulike aard van die projek, omdat alle data slegs vir navorsingsdoeleindes gebruik sou word.
- (3) Rekrute wat die vrywillige deelname dokument onderteken het is voorsien van die vraelys, wat hulle in hulle eie tyd in die saal kon voltooi. (Alhoewel die vrywillige aard van die ondersoek aan die rekrute verduidelik is, is die hoë vlak van deelname op hierdie stadium moontlik 'n aanduiding dat hulle die projek nie as “vrywillig” bejeën het nie. Die vooraftoets is net nadat die rekrute vir opleiding by die BOIP's aangemeld het afgelê, wat in 'n baie vroeë stadium van aanpassing in die para-militêre stelsel van die polisie-kolleges was).
- (4) Nadat die vraelyste voltooi is, is dit deur beamptes in die BOIP's ingeneem, waarna dit verpak en deur 'n koerier na die navorsingsleier geneem is.

Die tweede agternatoets het 'n verandering in die metode vereis omdat die studentekonstabels op hierdie stadium na verskillende polisieostasies in 'n groot verskeidenheid areas in die nege (9) provinsies van die land oorgeplaas is. Tydens hierdie fase van die projek is die samewerking van die onderskeie toesighoudende Veldopleidingsoffisiere in die areas versoek. Dit is toegestaan en met dank aanvaar. 'n Soortgelyke proses soos dié in die opleidingskolleges is toegepas, veral met betrekking tot die deelnemers se skriftelike, vrywillige toestemming. Nadat die studentekonstabels vrywillig ingestem het om met die projek voort te gaan, het hulle die vraelys voltooi. Dit is dan saam met die getekende toestemmingsvorm aan die stasieadministrateur oorhandig. Hiervandaan is die vorms na die gebiedskantore geneem, waar dit deur die hoofnavorsers afgehaal is, of van waar dit na die hoofnavorsers geneem is.

'n Aangepaste metode is ook gevolg vir die derde agternatoets (September 2013 – Junie 2014). In hierdie tydperk is die agternatoetsdeelnemers telefonies gekontak en versoek om weer eens vrywillig aan die projek deel te neem deur vrae oor die telefoon te beantwoord.

ANALISE EN BEVINDINGS

Soos vroeër bespreek, moes die besluit geneem word of die data op mikrovlak geanaliseer moes word, en of saamgestelde maatstawwe wat uit algemene multi-dimensionele konstruksies bestaan, geskep moes word. Die analise is eerstens op die makrovlak aangepak, waar die vrae ontleed is om te bepaal of daar enige aanwysers van die teenwoordigheid van geslagsneutraliteit en verandering in terme van die polisie-kultuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme onder SAPD-rekrute, wat hulle basiese opleiding in BOIP's in Januarie 2005 begin het, bestaan. Ten einde die vrae betekenisvol te beantwoord, moes die vraag gevra word: “Hoe geïsoleerd en sinies moet die polisie in werklikheid wees voordat die afleiding gemaak kan word dat die polisie-kultuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme genoegsaam teenwoordig is?” Hierdie besluitnemingsproses is gekenmerk deur 'n beperkte mate van wispelturigheid, maar dit was noodsaaklik dat die tendense in genoegsame mate teenwoordig moes wees voordat 'n definitiewe afleiding gemaak kon word. Gedurende die eerste drie (3) assesserings (Januarie 2005, Junie 2005 en Desember 2005) is 'n inklusiewe gemiddelde waarde van laer as drie en twintig (23 – 54%) per individuele respondente ten opsigte van 'n spesifieke kultuurtema gekies as 'n kriterium op 'n skaal van tien (10) uit 'n

moontlike vyftig (50), waar die laagste waarde die sterkste teenwoordigheid van 'n betrokke polisiekuurtema gedemonstreer het (Meyer & Steyn 2009) – byvoorbeeld, tema 1: solidariteit (items 1 – 10). Met die bepaling van die laaste waardes, (Tydperk 4, Junie 2014), is die waardes wat aan die opnameskale toegeken is, omgekeer.

Met ander woorde, 'n afsnyskaal van nie minder nie as twee en twintig (22), op 'n skaal van nul (0) tot 'n moontlike veertig (40), waar die hoogste waarde die grootste teenwoordigheid gedemonstreer het, is vir Tydperk 4 gebruik.

Tabel 3 illustreer die gemiddelde waardes, asook die gemiddelde persentasies, van die respondente se antwoorde per tema per Tydperk.

In die algemeen kan dit van Tabel 3 en Tabel 4 afgelei word dat die kohort SAPD-kadette, wat hulle basiese opleiding by die ses (6) opeidingskolleges (Pretoria, Chatsworth, Oudtshoorn, Graaff-Reinet, Phillippi en Bisho) in Januarie 2005 begin het, die organisasie met vooropgestelde idees, wat betref die polisiekuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme, betree het (Steyn 2006). Hierdie houdings is daarna óf gehandhaaf, óf versterk gedurende die periode van basiese opleiding aan die polisieakademie (Januarie 2005 – Junie 2005), asook gedurende die praktiese- of veldopleidingstydperk (Julie 2005 – Desember 2005). Nege (9) jaar later het hierdie houdings versterk tot 'n gemiddelde waarde van amper 70% (69.85%). 'n Verhoging van agt persent (8.45%) vir solidariteit (items 1 – 10), agt persent (8.2%) vir isolasie (items 11 – 20), en sewe en 'n half persent (7.5%) vir sinisme (items 21 – 30) is waargeneem. Tabel 3 belig ook die waarneming dat vroulike rekrute, wat later as volwaardige lede in die polisie diens opgeneem is, meestal oor die hele 10-jaar tydperk sterker waardes t.o.v. die polisiekuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme as hulle manlike eweknieë gedemonstreer het. Die uitsonderings was Tydperke 2 en 3 vir solidariteit en Tydperk 4 vir isolasie, waar die manlike lede slegs een persent (1.15%) hoër waardes demonstreer.

TABEL 3: Vergelyking van die gemiddelde waardes en gemiddelde persentasies van studie respondente

Tydperk	Geslag	Solidariteit gemiddelde e waarde	Solidariteit gemiddelde %	Isolasie gemiddelde waarde	Isolasie gemiddelde %	Sinisme gemiddelde waarde	Sinisme gemiddelde %
Tydperk 1 (Januarie 2005) Aanvang van 'kollege'-opleiding Fase: <i>Keuse</i>	♂	15.45	69.1	20.71	58.5	23.14	53.7
	♀	15.22	69.5	20.67	58.6	22.06	55.8
Tydperk 2 (Junie 2005) Einde van 'kollege'-opleiding Fase: <i>Inleiding</i>	♂	15.06	69.8	20.39	59.2	22.39	55.2
	♀	15.25	69.5	19.75	60.5	21.72	56.5
Tydperk 3 (Desember 2005) Einde van 'veld'-opleiding Fase: <i>Kontak</i>	♂	14.90	70.2	20.35	59.3	22.12	55.7
	♀	15.38	69.2	20.24	59.5	21.59	56.8
Tydperk 4 (September 2013 – Junie 2014) 10 jaar ervaring Fase: <i>Metamorfose</i>	♂	30.14	75.3	27.62	69.0	25.06	62.6
	♀	32.43	81.0	26.50	66.2	26.03	65.0

Nota. '♂' – manlike respondente; '♀' – vroulike respondente

TABEL 4: ‘Donkerder skakerings van blou’

Werwing	Tydperk 1 (Januarie 2005) Aanvang van basiese opleiding aan 'n polisiekollege Fase: <i>Keuse</i>	Tydperk 2 (Junie 2005) Einde van basiese polisiekollege- opleiding Fase: <i>Opname</i>	Tydperk 3 (Desember 2005) Einde van veld- opleiding Fase: <i>Kontak</i>	Tydperk 4 (Junie 2014) 10 jaar ervaring Fase: <i>Metamorfose</i>	Toekomstige navorsing: 11+ jaar ervaring
					?

Tabel 5 toon aan dat die respondente se reaksies op die ondersoek die voorafbepaalde afsnypunt van 'n gemiddelde waarde van 22 (55%) vir beide mans en vrouens vir alle items bereik het. Die uitsondering was item 15, waar die gemiddelde waarde egter steeds bo die middelpunt was. Daar was egter verskille in graad (4% > variansie) en soort. Wat laasgenoemde betref, het die manlike respondente 'n gemiddelde standpunt in die bevestiging van die isolasietema in item 15 ingeneem, terwyl die vroulike respondente 'n meer positiewe houding t.o.v. die item openbaar het. Graadverskille is ook waargeneem vir items 4, 10, 20 en 27. Vir die meeste van hierdie items het die manlike respondente 'n meer robuuste standpunt van ondersteuning ingeneem. Die uitsondering was item 4, waar die vroulike respondente die botoon gevoer het.

TABEL 5: Opsomming van die gemiddelde waardes en persentasies, Tydperk 4

Item	Gemiddelde waarde		Gemiddelde persentasie	
	Manlik (445)	Vroulik (130)	Manlik (445)	Vroulik (130)
Solidariteit				
1	3.07 (1369)	3.24 (422)	84.29	83.73
2	3.16 (1410)	3.36 (438)	86.82	89.75
3	2.76 (1230)	2.97 (387)	75.37	77.40
4	3.12 (1389)	3.46 (451)	85.32	89.48
5	3.20 (1424)	3.40 (442)	87.25	89.84
6	3.02 (1346)	3.29 (428)	82.48	85.60
7	2.77 (1237)	3.02 (393)	75.80	77.98
8	2.93 (1306)	3.22 (419)	80.02	83.80
9	2.64 (1175)	2.80 (364)	72.00	72.80
10	3.43 (1529)	3.63 (472)	93.69	75.16
Totaal	30.14 (13415)	32.43 (4216)	75.30	81.00
Isolasie				
11	2.60 (1160)	2.60 (338)	70.05	69.83
12	2.57 (1147)	3.23 (328)	69.10	68.91
13	3.32 (1478)	3.23 (420)	89.47	92.11
14	2.66 (1186)	2.39 (311)	71.10	65.34
15	2.25 (1002)	1.85 (241)	59.79	50.63
6	2.52 (1123)	2.47 (322)	67.65	68.22
17	2.66 (1185)	2.57 (335)	71.21	70.97
18	3.04 (1357)	3.14 (409)	81.55	86.65
19	2.85 (1269)	2.84 (370)	76.45	78.39
20	3.11 (1385)	2.86 (372)	83.03	78.81
Totaal	27.62 (12292)	26.50 (3446)	69.00	66.20
Sinisme				
21	2.70 (1204)	2.92 (380)	73.41	76.61
22	2.72 (1211)	2.91 (379)	74.02	74.60
23	2.64 (1176)	2.68 (349)	72.06	69.25
24	3.03 (1351)	3.13 (408)	82.58	80.31
25	2.29 (1020)	2.55 (332)	62.35	65.35
26	2.56 (1143)	2.63 (343)	69.87	67.52
27	2.26 (1008)	2.23 (291)	61.61	57.28
28	2.47 (1100)	2.67 (348)	67.24	69.60
29	2.15 (958)	2.11 (275)	58.56	55.00
30	2.20 (981)	2.14 (279)	60.26	55.80
Totaal	25.06 (11152)	26.03 (3384)	62.60	65.00
Groot Totaal	27.60 (36859)	28.32 (11046)	68.96	70.73

Nota. 445 = die aantal manlike respondente; 130 = die aantal vroulike respondente

TABEL 6: Opsomming van die frekwensie van manlike en vroulike respondente se reaksies op vrae in die vraelys: Tydperk 4 (Junie 2014)

	Vrae	Stem sterk ooreen		Stem ooreen		Geen opinie		Stem nie ooreen nie		Stem glad nie ooreen nie		Nie voltooi nie	
		Mans/Vrouens		Mans/Vrouens		Mans/Vrouens		Mans/Vrouens		Mans/Vrouens		Mans/Vrouens	
		Solidariteit											
1	Ek dink dat die van die hoogsbesoedigde beroepe moet wees.	55%	57%	29%	26%	01%	13%	14%	13%	01%	00%	01%	00%
2	Ek voel dat dit my plig is om die land van sy kriminele elemente moet bevry.	49%	65%	50%	33%	00%	02%	01%	01%	00%	00%	01%	00%
3	Polisiebeamptes is versigtig oor hoe hulle in die publiek optree.	23%	32%	62%	52%	02%	01%	10%	10%	03%	05%	00%	02%
4	'n Mens verstaan nie w at dit beteken om 'n polisiebeampte te wees nie, totdat jy self een is.	51%	61%	40%	36%	00%	00%	09%	03%	00%	00%	00%	01%
5	Polisielede moet na mekaar omsien.	50%	61%	49%	37%	00%	00%	01%	02%	00%	00%	01%	02%
6	Lede van die publiek, die media en politici is vinning om die polisie te kritiseer, maar hulle is traag om erkenning aan die goete werk wat die polisie doen te gee.	32%	45%	66%	54%	00%	01%	02%	00%	00%	00%	00%	02%
7	Wat 'n politiemani-vrou nie doodmaak nie, maak hom/haar net sterker.	32%	39%	51%	50%	06%	08%	11%	03%	01%	00%	00%	01%
8	Meeste lede van die publiek het nie 'n idee wat 'daar buite' gebeur nie.	37%	43%	48%	49%	00%	00%	15%	08%	01%	00%	01%	02%
9	'n Goete polisiebeampte aanvaar niks as vanselsprekend nie.	36%	40%	48%	43%	16%	16%	01%	01%	00%	00%	00%	01%
10	Om 'n polisiebeampte te wees is nie net nog 'n werk nie, dit is 'n 'hoër roeping'.	77%	59%	21%	22%	00%	00%	02%	01%	00%	00%	00%	00%
		Isolasie											
11	Sedert ek by die polisie diens aangestluit het, is ek geneig om minder met my vriende buite die Diens te verkeer.	09%	09%	63%	65%	00%	01%	27%	24%	01%	02%	00%	00%
12	Ek verkies om met my kollegas, eerder as met nie-polisiebeamptes, te sosialiseer.	13%	11%	53%	60%	00%	03%	33%	26%	01%	01%	00%	00%
13	Ek voer nie in-diepte gesprekke met mense buite die SAPD oor my werk nie.	60%	68%	38%	32%	00%	00%	02%	00%	00%	00%	01%	04%
14	As 'n polisiebeampte besef ek hoe gebrekkig die samewerking en ondersteuning van die howe is.	33%	34%	39%	36%	10%	21%	18%	09%	00%	00%	01%	01%
15	My egeenoot/teggel besef nie wat my werk in die polisie diens alles behels nie.	16%	10%	32%	24%	08%	11%	35%	34%	10%	20%	00%	00%
16	Skorwerk en spesiale pligte beïnvloed my sosiale lewe saam met vriende buite die SAPD.	12%	11%	48%	53%	01%	00%	39%	33%	01%	03%	01%	01%
17	Ek voel dat ek myself al hoe meer met my werkskollegas vereenselwig, eerder as met die mense vir wie ek verantwoordelik is.	09%	09%	70%	67%	01%	00%	19%	22%	01%	02%	01%	01%
18	As polisiebeampte word ek krities deur lede van die gemeenskap bejeen, selfs in my sosiale omgang met ander.	31%	47%	65%	52%	00%	00%	04%	01%	00%	00%	01%	01%
19	Ek is meer optelik teenoor my werkskollegas as teenoor lede van die publiek.	20%	29%	69%	61%	02%	03%	09%	08%	00%	00%	01%	01%
20	Polisiegeneraals weet nie werklik wat op voetsoolvlak in die polisie diens gebeur nie.	58%	59%	22%	18%	03%	10%	16%	12%	01%	01%	00%	00%
		Sinisme											
21	Die meeste mense jok wanneer hulle deur 'n polisiebeampte ondervra word.	16%	22%	62%	63%	00%	00%	21%	15%	01%	00%	00%	00%
22	Die meeste mense huier nie om uit hulle pad te gaan om ander, wat in die moeilikheid is, te help nie.	02%	00%	38%	12%	00%	00%	89%	80%	02%	05%	00%	01%
23	Die meeste mense is onbetroubaar en oneerlik.	10%	02%	78%	59%	02%	00%	11%	39%	00%	00%	00%	01%
24	Die meeste mense sal steel as hulle weet dat hulle nie gevang sal word nie.	44%	40%	44%	45%	01%	02%	12%	13%	00%	01%	00%	00%
25	Die meeste mense respektieer die gesag van polisiebeamptes.	14%	07%	26%	28%	00%	00%	56%	62%	04%	03%	00%	00%
26	Die meeste mense toon 'n gebrek aan die nodige respek vir polisiebeamptes.	12%	07%	56%	53%	00%	00%	30%	41%	01%	02%	00%	00%
27	Polisiebeamptes sal nooit genoeg vertroue in lede van die publiek hê vir effektiewe samewerking nie.	08%	02%	40%	35%	00%	01%	44%	56%	09%	07%	00%	00%
28	Die meeste lede van die gemeenskap is toeganklik vir die opinies en aanbevelings van polisiebeamptes.	05%	03%	25%	20%	00%	00%	66%	72%	04%	05%	00%	02%
29	Lede van die publiek sal polisiebeamptes nooit genoegsaam vertrou om samewerking te versker nie.	07%	03%	32%	26%	00%	00%	49%	59%	11%	12%	01%	01%
30	Die gemeenskap ondersteun nie die polisie nie en die polisie vertrou nie die gemeenskap nie.	09%	05%	37%	32%	01%	00%	45%	45%	13%	18%	01%	02%

Tabel 6 dui aan dat, op mikrovlak, manlike en vroulike polisiebeamptes met 10 jaar ervaring in die SAPD glo dat hulle beroep, wat in gevaarlike en onveilige omstandighede uitgevoer moet word, hoë vaardighede en morele doelwitte vereis, en dat slegs unieke individue, wat in die breë gemeenskap gewerf word, die taak sal kan verrig. Sulke persone moet toegerus wees met die nodige eienskappe wat deur polisiewerk vereis word, soos byvoorbeeld gehardheid en 'n suspisieuse natuur. Groepe buite die polisie diens (bv. die publiek, mediaverteenwoordigers en politici) het min respek en begrip vir die spesiale omstandighede waarin die polisie hulle werk moet verrig, soos byvoorbeeld lae besoldiging, kritiek wat op skewe persepsies gebaseer is, en ondeurdagte voorskrytelikheid. Polisielede isoleer hulleself van buitestaanders (soos vorige vriende, familielede, die gemeenskap, die howe, en polisiebeamptes met hoë range), en verkies om met hulle eweknieë in die polisie diens te assosieer. Hulle neem aan dat die meeste mense jok wanneer hulle deur polisiebeamptes ondervra word, dat die meeste mense sal steel as hulle weet dat hulle nie betrap sal word nie, dat lede van die publiek onbetroubaar en oneerlik is en nie werklik bereid is om ander te help nie, dat die gemeenskap min respek vir polisiebeamptes en die werk wat hulle doen het, en dat die meeste mense ontoeganklik teenoor die gevoelens en aanbevelings van die polisie is.

Vroulike polisie-rekrute, wat uiteindelik as volwaardige lede van die polisie diens in diens geneem is, het meestal sterker waardes teenoor die polisie kultuur temas solidariteit, isolasie en sinisme openbaar as hulle manlike eweknieë. Dit blyk uit nie-ewekansige kwalitatiewe studies (Prokos & Padavic 2002) dat, in sommige gevalle, vroulike lede as buitestaanders in die polisie diens beskou en hanteer word, hoofsaaklik as gevolg van die manlik-georiënteerde waardes en etos wat steeds die polisie kultuur deurspoel. Voorbeelde hiervan is die gebruik van geslags spesifieke taal in beide die interne en eksterne operasionele omgewings in die polisie diens, 'n oorbeklemtoning van geslags verskille, die weerhouding van vroulike lede van aktiwiteite waar manlike lede spesiale bande smee, en 'n weerstand teen die gesag van sterk vroue in die polisie diens. In teenstelling met hulle manlike eweknieë, kan hierdie geslags gebaseerde isolasie 'n dubbele lading op die skouers van vrouens in die polisie diens plaas; hulle word nie alleenlik van die breër gemeenskap geïsoleer nie, maar beleef ook gevoelens en situasies van isolasie binne die organisasie self.

GEVOLGTREKKING

Hierdie artikel is ingelei met verwysing na aspekte wat deur die literatuur uitgelig is en wat hopelik rigting sou gee aan die ondersoek in terme van polisie kultuur temas. Die navorser het die volgende spesifieke vrae gevra: (1) “Het die aanstelling van meer vrouens as polisie beamptes daartoe bygedra dat die eienskappe van die polisie kultuur temas isolasie van en sinisme teenoor die publiek ingekort word?” (2) “Is daar aanduidings van die teenwoordigheid van die polisie kultuur temas solidariteit, isolasie en sinisme onder 'n steekproef SAPD-lede?” Indien sulke aanduidings wel bestaan het, is gepoog om te bepaal of hulle neutraal was in terme van geslag en verandering, met verwysing na Van Maanen (1975) en Manning (1998) se stadia van polisie kultuur sosialisering, naamlik: (1) *keuse* [*choice*] – aan die begin van basiese polisie-opleiding (Januarie 2005); (2) *opname* [*admittance*] – aan die einde van die basiese opleidingstydperk in die polisie kollege (Junie 2005); (3) *kontak* [*encounter*] – aan die einde van veldopleiding (Desember 2005); en (4) *metamorfose* [*metamorphosis*] – nege jaar nadat basiese opleiding voltooi is (Junie 2014).

Hierdie studie gee erkenning aan die feit dat daar 'n legio ander items is wat gebruik kon word om die polisie kultuur temas solidariteit, isolasie en sinisme te ondersoek, maar hierdie weglatings moet nie as 'n beperking gesien word nie. Alle keuses ten opsigte van die maatstawwe wat gebruik is, is uiteindelik benaderings van die ware konstruksie. Dus veronderstel hierdie studie geensins dat

daar 'n direkte korrelasie tussen houding en gedrag is nie, en ook nie dat die gevolgtrekkings veralgemeen en dus op die SAPD as geheel van toepassing gemaak kan word nie.

Na aanleiding van die data-analises en die bevindinge, kom hierdie artikel tot die gevolgtrekking dat die verteenwoordigende monster van SAPD-lede, wat met hulle basiese opleiding in Januarie 2005 begin het (d.w.s. volgens Van Maanen (1975) en Manning (1989) se *keuse*-fase van polisiekuultuur sosialisering), ongeag hulle geslag, vir opleiding aangemeld het met vooropgestelde idees wat die polisiekuultuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme ondersteun het. Hierdie sentimente is óf volgehou, óf versterk ten tye van hulle basiese opleiding (Van Maanen (1975) en Manning (1989) se *opname*-fase van die polisiekuultuur sosialisering), asook tydens hulle veldopleiding (Van Maanen (1975) en Manning (1989) se *kontak*-fase van polisiekuultuur sosialisering). 'n Verdere nege (9) jaar van ervaring in die polisie diens (Van Maanen (1975) en Manning (1989) se *metamorfose*-fase van polisiekuultuur sosialisering) het min bygedra om hierdie standpunte te verander; dit is eerder bevestig en versterk. Hierdie studie het dus tot die gevolgtrekking gelei dat die aanwending van meer vrouens in die polisie diens nie veel bygedra het om die tendens van sinisme teenoor en isolasie van die publiek teen te werk nie. Intendeel, soos aangedui deur Westmarland (2012), Brogden en Shearing (1993), Heidensohn (1992), Sutton (1992) en Young (1991), bestaan die moontlikheid dat vrouens wat vir die polisie diens gewerf word, eerder mettertyd hulle vroulikheid inboet as polisiebeamptes.

'n Onverwagte bevinding was nie net die aanvanklike sterker houding van vrouens ten opsigte van die polisiekuultuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme in teenstelling met dié van hulle manlike eweknieë nie, maar ook dat hierdie houdings onder vroue in 'n groter mate as dié van mans versterk en verstewig is na 10 jaar in die polisie diens. Hierdie bevinding verleen gewig aan die begrip van 'n "koesterende kultuur" wat mettertyd binne die polisiekuultuur ontwikkel in terme van die behoud en vaslegging van die polisiekuultuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme. Die veronderstelling is dat polisieorganisasies lede werf (ongegag geslag) wat reeds met die persoonlikheidseienskappe, waardes en houdings toegeer is wat die organisasie se kultuur en die vooropgestelde idees van sy werknemers siklies versterk. Hierdie studie weerspreek dus huidige etnografie (Cockcroft 2013; O'Neill, Marks & Singh 2007; Sklansky 2005) se gewilde standpunt dat die konvensionele eienskappe van polisiekuultuur verouderd, onlogies en ontoepaslik is as gevolg van ontwikkelinge in polisie diens.

Die bevindings van hierdie studie mag hervormingsgesind en veroordelend voorkom as gevolg van die teenstrydighede wat hierbo uitgewys is, maar die doel hiervan is verklarend eerder as beskuldigend. Die navorser beskou die polisiekuultuurtemas solidariteit, isolasie en sinisme as bewustelike, normale strategieë wat aangewend word om te oorleef en om fisiese en emosionele bedreigings en leed die hoof te bied.

BIBLIOGRAFIE

- Alpert, G.P., Dunham, R.G. & Strohshine, M.S. 2006. *Policing: continuity and change*. Long Grove, Illinois: Waveland Press.
- Bayley, D.H. & Shearing, C.D. 1996. The future of policing. *Law & Society Review*, 30(3): 585-606.
- Brogden, M. & Shearing, C. 1993. *Policing for a new South Africa*. London: Routledge.
- Chan, J. 1997. *Changing police culture*. Cambridge: Cambridge University.
- Chan, J. 2001. Negotiating the field: new observations on the making of police officers. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 34(2):114-133.
- Chan, J. 2003. *Fair Cop: learning the art of policing*. Toronto: University of Toronto.
- Christopher Commission. 1991. *Report of the independent commission on the Los Angeles Police Department*. Los Angeles: The Commission.
- Cockcroft, T. 2013. *Police culture: themes and concepts*. London: Routledge.

- Constitution of the Republic of South Africa*. 1996. Act No 108. Pretoria: Government Printer.
- Coser, L. 1956. *The functions of social conflict*. New York: The Free Press.
- Crank, J.P. 2004. *Understanding police culture*. (2nd ed). Florida: Anderson.
- Drummond, D.S. 1976. *Police culture*. Beverly Hills: SAGE.
- Fielding, N.G. 1988. *Joining forces: police training, socialization and occupation competence*. London: Routledge.
- Hall, J.R. & Neitz, M.J. 1993. *Culture: sociological perspectives*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Heidensohn, F. 1992. *Women in control?* Oxford: Clarendon.
- Interim Constitution of the Republic of South Africa*. 1993. Act No 200. Pretoria: Government Printer.
- Kingshott, B. & Prinsloo, J. 2004. The universality of the “police canteen culture”. *Acta Criminologica*, 17(1):1-16.
- Lonsway, K., Moore, M., Harrington, P., Smeal, E. & Spillar, K. 2003. Hiring & retaining women: the advantages to law enforcement agencies. *National Center for Women & Policing*. Online. Available at: <http://www.womenandpolicing.com/pdf/NewAdvantagesReport.pdf> (accessed 16 October 2014).
- Manning, P.K. 1977. *Police work*. Cambridge: MIT Press.
- Manning, P.K. 1989. *The police occupational culture in Anglo-American societies*. New York: Garland.
- Manning, P.K. 1997. *Police work: the social organisation of policing*. 2nd ed. Prospect Heights: Waveland.
- McNulty, E. 1994. Generating common-sense knowledge among police officers. *Symbolic Interaction*, 17: 281-294.
- Meyer, M.E. & Steyn, J. 2009. Nurturing isolation in the South African Police Service: a comparison of male and female recruits. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 32(1):108-127.
- Meyer, M.E., Steyn, J. & Gopal, N. 2013. ‘Exploring the public parameter of police integrity’. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 36(1):140-156.
- Miller, J. 2003. *Police corruption in England and Wales: an assessment of current evidence*, Online Report 11/03. London: Home Office, Research, Development and Statistics Directorate.
- Mufamadi, S. (former Minister for Safety and Security). 1994. Media Release by the Minister of Safety and Security. 25 May. Cape Town.
- Niederhoffer, A. 1967. *Behind the shield*. New York: Doubleday Anchor Books.
- O’Neill, M., Marks, M. & Singh, A. 2007. *Police occupational culture: new debates and directions*. London: Elsevier.
- Paoline III, E.A., Myers, S.M. & Worden, R.E. 2000. Police culture, individualism, and community policing: evidence from two police departments. *Justice Quarterly*, 17: 575-605.
- Prokos, A. & Padavic, I. 2002. ‘There oughtta be a law against bitches’: Masculinity lessons in police academy training. *Gender, Work and Organisation*, 9 (4): 439-459.
- Redfield, R. 1939. The folk society and culture. *The American Journal of Sociology*, 45: 731-742.
- Reuss-Ianni, E. & Ianni, F. 1983. *Two cultures of policing: street cops and management cops*. New York: Transaction Books.
- Roberg, R., Crank, J. & Kuykendall J. 2000. *Police and society*. 2nd ed. Los Angeles: Roxbury.
- Schein, E.H. 2004. *Organizational culture and leadership*. 3rd ed. San Francisco, California: Jossey-Bass.
- Schraeder, M., Tears, R.S. & Jordan, M.H. 2005. Organizational culture in public sector organisations: promoting change through training and leading by example. *Leadership and Organizational Development Journal*, 26(6):492-502.
- Shearing, C. & Ericson, R. 1991. Culture as figurative action. *British Journal of Sociology*, 42: 481-506.
- Sklansky, D.A. 2005. ‘Police and democracy’. *Michigan Law Review*, 103:1699-1830.
- Skolnick, J.H. & Fyfe, J.J. 1993. *Above the law: police and the excessive use of force*. 3rd ed. New York: The Free Press.
- Skolnick, J.H. 1966. *Justice without trial*. New York: John Wiley & Sons.
- Skolnick, J.H. 1994. *Justice without trial: law enforcement in democratic society*. 3rd ed. New York: Wiley.
- South African Police Service Act*. (1995). Act No 68. Pretoria: Government Printer.
- Steyn, J. & De Vries, I.D. 2007. Exploring the impact of the SAPS basic training institutes in changing the deviant police culture attitudes of new recruits. *Acta Criminologica*, 20(1):1-34.
- Sutton, J. 2002. *Women in the Job*. New York: SAGE.

- Tuomey, L.M. & Jolly, R. 2009. Step up to law enforcement: a successful strategy for recruiting women into the law enforcement profession. *The Police Chief*. Online. Available at: http://www.policechiefmagazine.org/magazine/index.cfm?fuseaction=display_arch&article_id=1820&issue_id=62009 (accessed 24 January 2015).
- Van Maanen, J. 1975. Police socialization: a longitudinal examination of job attitudes in an urban police department. *Administrative Science Quarterly*, 20: 207-228.
- Van Maanen, J. 1976. *Breaking in: socialization to work*. Chicago: Rand McNally.
- Westmarland, L. 2012. *Gender and policing*. London: Routledge.
- Willis, P. 1990. *Common culture: symbolic work at play in the everyday cultures of the young*. Boulder: Westview.
- Young, M. 1991. *An Inside Job*. Oxford: Clarendon.

“Sonder onderwys, geen bevryding”: Die vestiging van ’n grondslag vir swart onderwys in Suid-Afrika, 1952–1968

“There can be no freedom without education.” Laying the foundations for black education in South Africa, 1952–1968

GRIETJIE VERHOEF

Departement Rekeningkunde en Ekonomiese Geskiedenis

Universiteit van Johannesburg

E-pos: gverhoef@uj.ac.za

Grietjie Verhoef

GRIETJIE VERHOEF doen historiese navorsing in die Departement Rekeningkunde aan die Universiteit van Johannesburg. Haar navorsing konsentreer op Sake- en Ekonomiese Geskiedenis van Suid-Afrika en Afrika, asook aspekte van die ontwikkeling van die rekeningkundige profesie in Suid-Afrika. Haar bydrae tot 16 boeke en meer as 60 geakkrediteerde artikels wentel om die geskiedenis van besigheid, die versekeringsbedryf, bankgeskiedenis, algemene ekonomiese geskiedenis van Suid-Afrika en aspekte van onderwysontwikkeling in Suid-Afrika. Tans word aandag gegee aan die ontwikkeling van entrepreneurskap in Suid-Afrika en Afrika, die ontwikkeling van sakegeskiedenis in Afrika en die verwantskap tussen die rekeningkundige profesie en entrepreneurskap, die versekeringsbedryf en groot besigheidsgroepe in Suid-Afrika. Sy werk ook saam met ’n span in die samestelling van die eerste datastel van die afsonderlike BBP van die vier kolonies tussen 1950 en 1909 – data wat tot dusver nog nie bestaan nie.

GRIETJIE VERHOEF works in the Department of Accountancy at the University of Johannesburg. Her research is focussed on Business and Economic History of South Africa and Africa, as well as aspects of the development of the accounting profession in South Africa. Her contribution to 16 chapters in books and more than 60 accredited articles in peer reviewed journals addresses the history of business, the insurance industry, bank history, general South African economic history and aspects of the history of education in South Africa. At present her research concerns the development of entrepreneurship in South Africa and Africa, the development of Business History in Africa and the relationship between the accounting profession and business in South Africa. She also collaborates in a team of researchers compiling the first dataset of the separate GDP of the four colonies between 1850 and 1909 – data never compiled before.

ABSTRACT***“There can be no freedom without education.” Laying the foundations for black education in South Africa, 1952–1968***

In the context of deficiencies in education in South Africa since 1994, voices have become louder in questioning the current education policy and delivery. This is an opportunity to reassess aspects of Bantu Education since 1952, especially the role of two key elements of Bantu education, namely community and parent involvement in the management of schools and vernacular as a medium of instruction. Current critics of education often refer to the dedication of teachers, parent involvement, the accountability of school management and performance of learners. These issues remind one of similar issues under Bantu education since 1952. This paper seeks to consider the role and contribution made under Bantu education to the foundations of community and parent involvement and mother-tongue instruction since 1952 in implementing a strategy for general education to black children. The paper takes as the point of departure the unsatisfactory broad condition of education to black children in South Africa by the early 1950s. The lack of a community driven consciousness towards the education of black children concerned the new National Party government at the end of the 1940s. Verwoerd approached the development of black communities from the perspective of empowerment of ethnic communities as the building blocks of a strategy for peaceful co-existence in southern Africa. By the 1950s African colonies were decolonised and the wave of African nationalism swept across the continent. These developments concerned white people in South Africa, especially the Afrikaner people, who sought to find a solution to seemingly inescapable racial tension and conflict. The National Party policy of separate development was envisioned as the broad framework to develop all black peoples in South Africa towards self-rule and prosperity in their own right. The prerequisite for development was education. The state introduced a system of Bantu education to enhance school attendance and the level of literacy and education of all black children. The paper explains the utilisation of key elements such as community and parent involvement and vernacular tuition to facilitate community buy-in into general education for black children.

The paper addresses the development in two parts. Part one explains the context of the need for education to black children as well as the implementation during the first fifteen years. Part two explains the use of vernacular and parent involvement as well as the outcome of the system by 1990. Overall this contribution illustrates the progress with school enrolment, pass rates and performance towards tertiary education of black children from 1952 to 1990. The first part explains the complexity of the political idealism of the political leadership of the National Party wanting to manage black education as part of the macro scheme of separate development in South Africa, and the irreconcilable aspirations of the newly mobilised African majority seeking political power and independence in line with the developments in Africa. In the second part the contribution of vernacular in the provision of education to black children is outlined. The paper shows the agency of the Department of Bantu Education in developing the different vernaculars systematically in order to enhance the teaching and learning of advanced subject matter in schools and beyond. It also shows the support of communities in sending children to school to acquire formal education. The grand scheme of Bantu education was finally derailed because of the irreconcilability of the two political models. Bantu education did in spite of the rejection of the political model of separate development, succeed in enhancing black literacy and education. The paper does not claim to deny shortcomings of the system of Bantu education, nor that it addressed all the aspirations of the growing black elite, but it emphasises the key functionality of community and parent involvement and vernacular tuition (with systematic linguistic development to support such a policy) developed by bantu education, which might be assessed anew. These aspects of Bantu education may be revisited as building blocks to address shortcomings in the current education environment.

KEY WORDS: Bantu education, community involvement, vernacular, schools, school attendance, opposition

TREFWOORDE: Bantoe-onderwys, gemeenskapsbetrokkenheid, moedertaalonderwys, skole, skoolbywoning, opposisie

OPSOMMING

Knelpunte met onderwysvoorsiening in die bedeling na 1994 regverdig die herbesinning van die bydrae van Bantoe-onderwys sedert 1952. Verwysings na ouerbetrokkenheid, verantwoordbaarheid van skoolbestuur en toegewyde onderwysers deur kritici van die huidige onderwysbedeling herinner sterk aan die grondslae van Bantoe-onderwys van die vyftigerjare. 'n Historiese herbesinning oor aspekte van die grondslae van Bantoe-onderwys bied 'n herwaardering waarby die huidige debat kan baat. Hierdie bydrae lig twee kernbeginsels van die stelsel van onderwysvoorsiening aan swart kinders uit, naamlik ouer- en gemeenskapsbetrokkenheid en moedertaal-onderrig. Die vordering met die implementering daarvan tot ongeveer 1990 dui op die bestaan van 'n bruikbare vertrekpunt om bestaande knelpunte suksesvol die hoof te bied. Die bydrae word in twee dele aangebied. Deel 1 plaas die onderwys aan swart kinders in die konteks van Afrika en Suid-Afrika in die middel van die twintigste eeu en verduidelik die implementeringsimplikasies binne die eerste vyftien jaar. Deel 2 verduidelik die aanwending van moedertaalonderwys en die vordering met onderwysvoorsiening deur die onstuimige sewentigerjare. Die artikel kontekstualiseer ten slotte die afloop van swart onderwys teen 1990.

INLEIDING

Die debat begin so:

“Dear Bill, It is a disgrace that African children whose schooling started after the demise of apartheid has no better educational achievement to show than individuals educated under apartheid.... the government must now admit it does not have a plan to improve education. ...Regards Khehla.”

“Dear Khehla, On the contrary, the record of the African National Congress (ANC) government is clearly worse than previous Nat governments – this is surely why many black spokespersons have publically said that the old Bantu Education schools were better...First as soon as it came to power the ANC got rid of many of the best and most experienced teachers... Second, outcomes-based education was forced on the schools.... despite clear warnings from all sides. It was not only a hugely expensive disaster, but now we will spend more years recovering from it... Third it was the ANC that ended corporal punishment... without replacing it with any other means for maintaining discipline. Finally the malign power of Sadtu is largely the product of ANC rule....Regards, Bill.” (Business Day, 27/01/2010: 5).

Die gesprek tussen Khela Shubane en R. W. Johnson het verder ingesluit 'n striemende aanval van Khela op uitkomsgebaseerde onderwys, wat hy bestempel het as 'n bedeling wat die land dekades teruggeplaas het in onderwysvooruitgang. Hy was veral verstom dat geen leier in die ANC die stelsel erken vir die totale katastrofe wat dit was nie. Die eens vooraanstaande skool in Soweto, Morris Isaacson Hoërskool, beweer Khela, het totaal in duie gestort tot so 'n mate dat 'n ouer wat sy kind daarheen sou stuur, in werklikheid 'n waagstuk aangaan. In antwoord daarop sê Bill Johnson dan sarkasties dat die Vryheidsmanifes waarskynlik gewysig sou kon word deur daarin te verklaar dat die “deure van onderwys oopgegooi, gevandaliseer en afgebreek moet word”. Die reaksie van Khela was veelseggend. Hy wys Bill Johnson daarop dat leerlinge in disfunksionele skole behoort te besef dat hulle verantwoordelik is om 'n sukses te maak van hulle skoolopleiding. Hy skryf,

“...African pupils from the earlier periods did reasonably well... Nothing prevents pupils banding together to obtain the assistance of experienced retired mathematics teachers for lessons... scrounging has been elevated to acceptable behaviour. This must be opposed vigorously in favour of hard work, which should continue to provide the only avenue for upward social mobility. Regards Khehla.”

In 2013 het nog twee ander kundiges stemme met dieselfde strekking in die openbaar laat opgaan. In Augustus 2013 verklaar Rabelani Dagada, ’n dosent aan die Universiteit van die Witwatersrand se besigheidskool, “The apartheid-era Bantu education system was much better than the current education regime... it was far better in terms of quality than the education our kids are receiving nowadays”. (News24.co.:15/08/2013). Kort daarna het Dr Mamphela Ramphele by die Universiteit van die Witwatersrand verklaar, “The South African education system was better before the advent of democracy... education is worse today... The irony is that the people who ignited the struggle for freedom in 1976 were protesting against the poor education... the biggest crime committed by government since 1994, was its role in destroying the quality of education” (City Press, 4/10/2013). Sizwe Nxasana, die voormalige Hoof Uitvoerende Beampte van die First Rand Groep het ook op 1 September 2013 verklaar “...the quality of that education leaves much to be desired – about 35% of the school districts are simply dysfunctional; another third just average. Just over three million kids, out of 12 million, are getting an acceptable education...” (Fin24.com: 30/08/2013).

Wat is uit Bantoe-onderwys¹ geleer wat die huidige vraagstuk ten goede kan stem? Die slagspreuk “bevryding voor onderwys” het Suid-Afrika ’n hele geslag aan ongeletterde of half geletterde mense besorg. Die ineenstorting van onderwysvoorsiening na 1994 het waarskynlik ’n meer diepgaande konsternasie tot gevolg, omdat die owerhede volledig verbysterd en koersloos voor die probleem wat hulle self geskep het, staan. Enersyds is die erkenning van die probleem halfhartig en andersyds word werklikhede van die problematiek om politieke oorwegings ontken. Hierdie artikel kyk weer na die historiese grondslag van Bantoe-onderwys. Dit mag ’n bydrae lewer tot die huidige dilemma in onderwys deur erkenning te gee waar dit toekom. Geen onderwysstelsel is volmaak nie, omdat subjektiewe politieke beleidsoorwegings altyd die raamwerk van onderwysbeleid vorm. Daar was egter wesenselemente van die stelsel van onderwysvoorsiening aan swart kinders in Suid-Afrika sedert 1952, wat ’n nugtere bydrae tot die ontknoping van die huidige krisis kan lewer. Hierdie artikel hervertolk weer aspekte van Bantoe-onderwys wat belangrike grondslae vir onderwysvoorsiening aan die kinders van Suid-Afrika in hulle geweldige diversiteit, gevestig het. Twee elemente van Bantoe-onderwys word uitgelig, naamlik gemeenskapsbetrokkenheid gesetel in diversiteit van die verskeidenheid, en moedertaalonderrig. Albei hierdie aspekte van Bantoe-onderwys vestig in die realiteit van etniese verskeidenheid in Afrika (wat nou weer herontdek word in die klem op die *Afrika Renaissance*), asook die nugter vertrekpunt dat geen mens kan leer sonder ’n funksionele taalvermoë en kognitiewe aansluiting by komplekse begrippe en teoretiese konstruksies nie.

DIE VERTREKpunt VAN 1950

In die literatuur oor Bantoe-onderwys is daar ’n algemene verdoeming van die bestel as synde minderwaardig en ’n strategie van die kapitalisme om deur apartheid die swart bevolking te beheer en permanent in ’n staat van onderhorigheid te hou (Kallaway 1984; Cobbett & Cohen 1988;

¹ Alhoewel die woord “Bantoe” ’n rassistiese verband in hedendaagse omgang het, sal die woord deurlopend in die artikel gebruik word soos in die administratiewe konteks en gepaardgaande terminologie van die vorige eeu.

Hartshorne 1992; Hyslop 1999; Kallaway 2002). Die teenkanting het momentum verkry weens die koppeling van onderwys aan swart leerlinge aan die groter plan van afsonderlike volkswontwikkeling in Suid-Afrika (Cobbett & Cohen 1988), veral aan die hand van Dr H F Verwoerd as Minister van Bantoesake, waaronder Bantoe-onderwys aanvanklik geressorteer het. Verwoerd se sterk persoonlikheid, sy oënskynlike ontoganklikheid en sy vasberadenheid of onwrikbaarheid om sosiale bestuur van etniese groepe te bewerkstellig (Hepple 1967:123), was 'n klip in die skoen van die opposisie teen alle vorme van rasseseiking. In hierdie artikel sal gewys word op beperkte erkenning deur die opposisie van positiewe aspekte van die beleid, maar aangesien die onderwysbeleid 'n onderafdeling van nasionale beleid was, was daar weinig kans dat krediet gegee sou word waar dit verdien was (Heuser 2003). Die historiografie van swart onderwys staan daarom sterk in die teken van die breë bevrydingstryd. Hyslop (1999) wys op die konstante dinamika in die stryd teen swart onderwys tussen die strukturalistiese bevrydingsdimensie (naamlik teen Bantoe-onderwys as strategie van kapitalisme om swartmense te onderdruk) en die weerstandmodel (ingevolge waarvan die opposisie gesien word as deel van die dekadellange teenkanting teen koloniale onderdrukking) in die stryd teen afsonderlike swart onderwys. Hy kom wel tot die gevolgtrekking dat die klaskamerstryd gemobiliseer is op die rug van leerlinge en onderwysers se politieke bewussyn en organisasie. Van belang is dat hy erken dat daardie dinamika tot 'n mindere mate deur breër sosiale kragte aangedryf is. Hyslop erken wel die sukses met Bantoe-onderwys, veral deur skoolbywoning, gemeenskapsbetrokkenheid en onderwysers se konserwatiewe benadering tot gesprek binne die stelsel om probleme die hoof te bied (Hyslop 1999:156-161). In die historiografie van swart onderwys is herhaaldelik daarop gewys dat die probleem van jeugmisdaad in stedelike gebiede en die gepaardgaande gebrekkige ouerdisipline die onderbou gedurende die veertigerjare gevorm het van oproepe om verpligte onderwys vir swart leerlinge in te stel (Kieser 1952; Hyslop 1999:4-6). Die doel was dus nie soseer om beter onderwys te verleen nie, maar om 'n sosiale probleem hok te slaan deur onderwys te gebruik as 'n vorm van sosiale beheer. Die De Villiers Kommissie het ook in 1948 aangevoer dat getuienis aangehoor tydens die ondersoek na tegniese en beroepsopleiding aangetoon het dat munisipale owerhede ondervind het dat wangedrag deur ledige jongmense in die swart woongebiede gevaarlike afmetings aangeneem het. Derhalwe sou kinders wat nuttig besig gehou kon word "...acquire habits of orderliness and industry, and become amenable to discipline" (De Villiers 1948:68). Dertig jaar later was die mobilisering van die stedelike jeug teen apartheid in den brede en die onderwysbedeling in besonder, die laaste strooi wat die stelsel vernietig het (Hyslop 1999:184).

Die ideaal en werklikheid van onderwysvoorsiening aan swart leerlinge in Suid-Afrika is ingebed in die kompleksiteit van die groter problematiek van vreedsame naasbestaan in 'n multi-etniese Afrika samelewing. Dit is belangrik om die ontplooiing van die na-1950 bedeling te begryp, aangesien dit die konteks was waarin beleidmakers van daardie tyd die aangeleentheid oorweeg het en kiesers se kommer in aanmerking geneem het. Hierna word daardie konteks kortliks verduidelik.

"Vroeg in die oggend van 1950" was Afrika aan die vlagswaai teen koloniale bewind en Europese setlaar teenwoordigheid. Die gebeure is beskryf as die opkoms van Afrikanasionalisme (Rotberg 1965; Afigbo et al. 1991; Hargreaves 1988) met die slagspreuk "Afrika vir die Afrikane" (Rotberg 1965:118). Dit was onmiskenbaar uit die onmiddellik na-onafhanklikheidsgebeure dat etniese ideale en rassesspanning die moontlikheid van endemiese onstabieliteit ingehou het en dat wat onder koloniale bewind behaal is, afgetakel kon word. Afrika se ekonomiese groei was gemiddeld 6 % per jaar onder koloniale bewind (Austen 1987:269), maar onderwys in Afrika was nie naastenby beplan om die meerderheid van die bevolking te bedien nie. Mohan en Zack-Williams beskryf onderwys onder koloniale bewind as "elitisties", omdat dit gewoon net die verplasing van die koloniale onderwysstelsel behels het (Mohan & Zack-Williams 2004:34). In die konteks

van Britse koloniale beheer in Afrika is ook eers in 1940 en 1945 met die *Colonial Development and Welfare Acts* (1940, 1945) (Whitehead 1981:269) vir die eerste keer besin oor vordering met onderwys in die kolonies. Daar was teen 1950 geen omvattende Britse onderwysbeleid ten opsigte van die kolonies in Afrika nie, maar slegs 'n algemene verwysing na die Afrika bevolking as “dit”, synde landelik, stamgebonde, kleinboere en bestaansboere (Whitehead 1918:270-271; Kallaway 2005:342). Daar was dus geen voorbeeld in Afrika om 'n onderwysbedeling te skoei wat die oorgrote meerderheid van 'n bevolking wat buite die Westers-Europese onderwysmodel gestaan het, te betrek nie.

In Suid-Afrika was daar aanvanklik ook geen organiese of funksionele eenheid vir die beplanning, bestuur of implementering van onderwys vir swart mense nie (Giliomee 2009:191). Tot ongeveer 1850 was onderwys aan swart kinders uitsluitlik onder die beheer van sendinggenootskappe. Vanaf 1850 tot 1925 het koloniale owerhede en die Boererepublieke sendingskole erken en ook gedeeltelik gesubsidieer. Hierdie praktyk is na 1910 deur die vier provinsies in die Unie voortgesit. Sedert 1925 is gesamentlike beheer oor swart onderwys deur die nasionale Departement van Naturellesake en die provinsiale owerhede uitgeoefen. Hierdie bestel het onvermydelik gelei tot verskille in standaarde, leerplanne, infrastruktuur en finansiering (Malherbe 1977:400-435). Skoolinfrastruktuur het problematies geword, want die swart bevolking het vinniger gegroei as die styging in hulle bydrae tot owerheidsinkomste, wat dus ingehou het dat swart onderwys swaar deur ander belastingbetalers gesubsidieer is. Provinsies het na 1910 toenemend probleme ondervind om die groeiende finansiële las van swart onderwys te dra. Suid-Afrika het teen 1921–1922 verreweg die grootste bedrag per ingeskrewe leerling vir die koste van onderwys in die Britse Gemenebes bygedra. In Nieu-Zeeland was dit £10–£16 per leerling, in Kanada £11–£56; in Australië £8–£25, teenoor £19–£46 in Suid-Afrika (Malherbe 1977:411). Onderwys aan swart kinders is nie as deel van 'n enkele integrale sosio-ekonomiese ontwikkelingsplan benader nie en hoewel die Verenigde Party die begroting vir swart onderwys verhoog het, het die staat in gebreke gebly om volledig verantwoordelikheid vir die onderwys van swart kinders te aanvaar. Daar was ook nie sprake van betekenisvolle gemeenskapsinspraak en medeverantwoordelikheid deur die swart bevolking op plaaslike of nasionale grondslag in die onderwys van hulle kinders nie (SABRA 1955:4-8).

Tussen 1935 en 1936 het die Interdepartementele Komitee oor Naturelle-onderwys (UG 29-1936) bevind dat daar kompetisie was tussen die verskillende kerkgenootskappe betrokke by swart onderwys en dat provinsies onderwys op verskillende wyses aangebied het. Verskille was merkbaar tussen die standaarde van skole vir wit en dié vir swart kinders. Dié Komitee het moedertaalonderrig aanbeveel vir die eerste paar jaar van skoolonderrig. Die grootste probleem was egter dat die gemiddelde skoollewe van swart kinders net drie jaar was en dat die meerderheid swart kinders nie verder as standerd een op skool gevorder het nie (UG 29-1936; Behr & Macmillan 1966:343-348). Die moontlikheid dat geslagte swart mense ongeletterd en onopgelei die lewe sou ingaan, was dus groot. Hoewel verbeterde staatsubsidies sedert 1945 deur die Verenigde Party-regering ingestel is, het die holistiese benadering tot onderwys aan swart kinders steeds 'n droom gebly.

Dr Verwoerd het as Minister van Naturellesake tussen 1950 en 1958 aandag gegee aan die breë opheffing van die swart bevolking. Verwoerd was nie 'n rassis nie, maar het in die konteks van sy tyd geglo dat witmense oor 'n beskawings- en kultuurvoorsprong beskik het wat sou lei tot oorheersing van swartmense. Hierdie standpunt is dekades later onderskryf deur William Easterly en Ross Levine. Hierdie skrywers voer in *Africa's growth tragedy* aan dat die sosiale opset en etnisiteit van besondere belang is om die aard van die probleem waarmee Afrika te kampe het, beter te begryp. Etniese diversiteit word beskou as verantwoordelik vir 'n groot deel van die opsigtelike verskille in openbare beleidsrigtings, politieke instellings en ander oorsake van langtermyn ontwikkelingsverskille. Daar is veel groter etniese diversiteit in Afrika as in Asië en

dit, volgens Easterly en Levine, beperk etniese ooreenkoms, instemming of konsensus met betrekking tot 'n verskeidenheid aangeleenthede, byvoorbeeld die voorsiening van openbare dienste. Onderwysvoorsiening is een sodanige openbare diens. Die rede daarvoor is dat die verskillende etniese groepe nie eenstemmigheid kan bereik oor beleidsrigtings wat tot voordeel van alle lede van die gemeenskap sal strek nie. Etniese diversiteit lei tot die implementering van beleidsrigtings wat op die lange duur die spesifieke etniese groep aan bewind, of met die grootste invloed in die owerheid, dien. Sodanige seksionele etniese bevoordeling ondermyn ontwikkeling of strem dit, omdat investering tot voordeel van spesifieke belangegroepes gekanaliseer word wat dan weer etniese mededinging kweek, korrupsie bevorder en die weg baan vir geweld en onrus. Dikwels lei dit tot ontoereikende onderwys, swak finansiële stelsels, verwronge buitelandse valutamarkte, groeiende owerheidsskuld, ontoereikende infrastruktuur en politieke onstabiliteit. Volgens die skrywers verklaar etniese diversiteit alleen tussen 25 en 40 persent van die verskil in ekonomiese groei en vooruitgang tussen Afrika en Asië (Easterly & Levine 1997:237). Besley en Reynal-Querol (2012) en Reid (2012) het ook bevestig dat politieke konflik meer gereeld in Afrika voorgekom het, reeds sedert die voor-koloniale periode en dat hierdie inherente neiging tot konflik tot nadeel van die ontwikkeling van die kontinent strek.

Lank voor die Easterley en Levine publikasie, het Verwoerd besef dat in Suid-Afrika 'n geïntegreerde sosio-politieke model konflik en onstabiliteit sou kon meebring. Dit moes ten alle koste voorkom word. Dr Verwoerd was daarvan oortuig dat Suid-Afrika 'n dinamiese staat kon word wat suksesvol die potensiele probleem van rasse- en etniese verskille te bowe sou kon kom en daardeur 'n wesenlike bydrae sou kon lewer tot vrede en ontwikkeling in Afrika. In 1947 het die Engelstalige koerant in Johannesburg, *The Star*, geskryf dat Verwoerd se heftige propagering van segregasie nie deur 'n rasse-ideologie aangedryf is nie, maar deur 'n vrees vir verswelging deur mense van 'n getalle-meerderheid en andersoortige kultuur (Prinsloo 1979:337). Vir Verwoerd was die einddoel met rassesseiking dat alle mense in belang van hul eie gemeenskappe in eie reg optimaal mag ontwikkel en hulle aspirasies bevredig word sodat vernietigende botsings nie aanhoudende onstabiliteit sou meebring wat potensieel almal sou uitwis nie.

'n Besoek deur Verwoerd aan die VSA in 1927, het hom onder die indruk gebring van denkrigtings onder sosioloë en sosiale beplanners dat sosiale probleme by wyse van wetenskaplike ondersoek en bestuur hanteer kan word. Sy gewaarwording in die VSA het Verwoerd sterk onder die indruk gelaat dat die staat 'n pro-aktiewe rol behoort te speel om sosiale konflik te antisipeer en voor te spring met 'n goed beplande strategie om konflik te verhoed (Miller 1993:656-657). Vir Verwoerd het afsonderlikheid daarom die enigste oplossing gebied vir toekomstige vreedsame naasbestaan, want "...in 'n deurmekaar gemeenskap met verwarde ideale en onvermydelike botsing..." sal die swart mense die onderspit op elke terrein delf (Pelzer 1963:25). Verwoerd was met hierdie siening heeltemal in pas met die sogenaamde "adapted education" standpunt van die dag. Hierdie denkskool het aangevoer dat tradisionele Westerse onderwys maar bitter min voordeel aan die gemiddelde arm kind in landelike Afrika gebied het. Om in pas te bly met die progressiewe denke in onderwys van daardie tyd, het die "adaptive education" skool 'n voorspraak vir onderwys wat relevant tot die toekoms van die werkende koloniale onderdaan sou wees, gelewer (Kallaway 2005:344).

Die Nasionale Party het in 1948 in Suid-Afrika met 'n beleid om rassesseiking te bewerkstellig, aan bewind gekom. Dit is gesien as die enigste lewensvatbare oplossing vir die verwagte etniese konflik of onderdrukking wat onvermydelik op gewone meerderheidsregering in Suid-Afrika moes volg. Teen die middel veertigerjare was die meeste kolonies in Afrika nog nie onafhanklik nie. Daar was egter reeds berigte van protes, onrus en geweld in veral kolonies in Wes-Afrika, soos die Goudkus (later Ghana) en Nigerië, wat die potensiaal van onstabiliteit voorspel het

(Collins & Burns 2007:338-339). Die Nasionale Party wou verhoed dat blankes hulle selfbeskikking verloor en die etniese verskille onder die swart bevolking enersyds tot konflik en andersyds tot marginalisering lei. Die Nasionale Party se oplossing was om 'n beleid te volg waar die verskillende groepe naas mekaar ontwikkel en uiteindelik as politieke onafhanklike bure in die streek as 'n gemenebes sou saambestaan.

Aan die begin van 1949 het die nuwe regering 'n Kommissie van Onderzoek onder die voorsitterskap van dr Werner Eiselen aangestel om die beginsels en doelwitte van onderwys aan swartmense te ondersoek en daarvoor verslag te doen (UG 53-1951). Die Kommissie moes ook nagaan hoedanig die bestaande stelsel van primêre, sekondêre en beroepsopleidingskole vernuwe en aangepas moet word om aan die behoeftes van die swartmense te voldoen. Die Eiselen-verslag is in 1952 aan die owerheid voorgelê. Hierdie verslag het gelei tot die konsolidasie van swart onderwys onder 'n enkele staatsdepartement, naamlik die Departement van Naturelle-onderwys. In paragraaf 764 van die verslag is verder aangaande swart onderwys verklaar dat swart ontwikkeling en swart onderwys sinoniem benader moes word. Swart onderwys moes swartmense voer tot 'n beter en meer vervulde lewe. In paragraaf 765 word verder verklaar dat die ontwikkeling van 'n moderne progressiewe kultuur, met sosiale instellings in harmonie met mekaar nagestreef moes word. Vir individue moes dit bydra tot die ontwikkeling van karakter en intelligensie en die toerus van 'n kind vir sy toekomstige werksomgewing. Onderwys aan swart kinders moes verpligte universele onderwys wees, moedertaalonderwys en gerig op die optimale ontwikkeling van swartmense (SABRA, 1955:10-12).

Teen 1950 was die algemene onbevredigende vlak van geletterdheid van die swart bevolking 'n sterk oorweging vir die formulering van 'n holistiese benadering tot swart ontwikkeling. Net ongeveer 23 persent van die swart bevolking kon 'n taal lees en skryf en slegs ongeveer 8 persent van die swart bevolking van tien jaar en ouer kon Engels lees en skryf (Uniestatistiek 1961:A22). Enige toekomstige politieke bedeling met die potensiaal van vreedsame naasbestaan was afhanklik van die ontwikkeling en opheffing van die totale bevolking, ook die swart bevolking. As oortuigde volkswens, het Verwoerd daarvoor ruimte gelaat dat alle mense die vooruitgang van hulle eie gemeenskappe voor oë gehad het. In die Senaat het hy in Junie 1955 verklaar dat hy sy taak met swartmense sien as een van "gemeenskapsbou", naamlik dat "...hierdie taak, word bepaal deur die wete dat 'n gemeenskap se ontwikkeling wel van buitekant aangemoedig kan word maar slegs van binne kan geskied, dat dit 'n groeiproses is wat in hoofsaak altyd op inherente groeikrag berus". Die skool was die middel om die individuele kind ooreenkomstig sy eie aanleg en begaafdheid te vorm, maar ook om die gemeenskap op te hef (Pelzer 1963:81-82). Onderwys was die sleutel tot vooruitgang en die gebrek aan omvattende onderwys aan die swart bevolking het dus die kiem gedra van potensiële etniese spanning, magstryd en gebrekkige toekomsvooruitsig vir die onderskeie groepe. Dit was die konteks waarbinne onderwysvoorsiening aan swart kinders deur die nuwe regering na 1948 vir die eerste keer holisties en sistematies aangepak is.

Verwoerd het die rasionaal vir Bantoe-onderwys holisties as deel beskou van die totale toekomsbeplanning vir ontwikkeling en vreedsame naasbestaan van al die mense in Suid-Afrika. Hy was van oordeel dat mense optimaal gelukkig is wanneer hulle "vasgekoppel (te) bly aan hul eie gemeenskap en sy vryhede" (Pelzer 1963:9). Hy het waarderend volkstrots aangemoedig en verklaar "Dat jy Bantoe mag bly, dat jou Bantoe taal 'n beskawingsmedium kan word en dat jy en jou hele gemeenskap met jou op hierdie wyse veel gouer 'n hoër geestelike, maatskaplike en ekonomiese lewenspeil kan bereik..." (Pelzer 1963:82). Integrasie sou tot toenemende kompetisie tussen wit en swart lei wat weer aanleiding sou gee tot agitatie, botsings en verskillende vorme van wrywing (Pelzer 1963:9). Ten einde vernietigende botsings en mededinging te voorkom, moes wit en swart afsonderlik ontwikkel (Pelzer 1963:21). In belang van swartmense moes alle

ontwikkeling onder hulle eie mense en in ooreenstemming met die behoeftes van daardie gemeenskap plaasvind. Verwoerd het daarom verwys na “geskikte onderwys vir die Bantoe” (Pelzer 1963:24) om hulle te help om hul eie belange ten beste te dien. Giliomee is van mening dat Verwoerd nie enige bedreiging in goeie onderwys vir die swartmense van Suid-Afrika gesien het nie, maar wel dat daardie ontwikkelingspad in eie geleedere gestalte sou vind. Dit was nie waar dat Verwoerd en Werner Eiselen (antropoloog en tussen 1936 en 1947 die inspekteur van swart onderwys) met vooropgesette idees van die meerderwaardigheid van die wit Ariese ras en gevolglike beheptheid met rassediskriminasie uit Duitsland teruggekeer het nie. Dit was ’n ongegronde afleiding wat deur E G Malherbe in sy boek *Education in South Africa* (Vol 2, 1977:547) gemaak is. Verwoerd was sterker onder die invloed van die Amerikaanse gedagte van “sosiale bestuur” (“social engineering”) as enige Duitse opvattinge oor ras (Miller 1993:640; Hepple 1967:122; Giliomee 2009). Hy was daarvan oortuig dat daar nie enige biologiese verskille tussen die verskillende rassegroepe bestaan nie en daarom was daar niks wat in die pad gestaan het van die ontwikkeling van die hoër sosiale beskawingsorde van die hoër orde samelewings by die ander rasse nie. Hy het wel erken dat daar meetbare verskille tussen die prestasie van swart en wit mense in intelligensietoetse was, maar hy het sy studente altyd gewaarsku dat dit moeilik was om toetsuitslae te vergelyk tussen groepe met verskillende agtergronde en omstandighede (Miller 1993:650).

Verwoerd het daarom geen bedreiging in goed opgevoede en geletterde swartmense gesien nie, maar dit as ’n noodsaaklike voorwaarde vir vreedsame naasbestaan beskou dat ongeletterdheid uitgewis en die ontwikkeling van die swart volke bewerkstellig moet word. Hoe anders sal onderhandelinge in die toekoms oor verskeie sake wat beide groepe raak, kan plaasvind as dit nie kan geskied met leiers van die swart gemeenskap wat geletterd en opgelei is nie? (Van de Wall 2001:166). In sy toespraak voor die Naturelle Verteenwoordigende Raad op 5 Desember 1950 was Verwoerd se gedagtegang helder en het hy die vaste oortuiging uitgespreek dat swart leiers graag hulle eie mense sal wil help op die pad van vrede en voorspoed. “... Hy [die huidige leier van die Bantoebevolking] kan help om aan die kinders en geleerdes van sy volk ’n kans te gee om werk te vind of hul ambisies uit te lewe ten volle binne eie terrein” (Pelzer 1963:25). Die knelpunt was, by terugskoue, die aanname dat swartmense tevrede sou wees om daardie ideaal na te streef in ’n omskrewre grondgebied of die tuislande (Giliomee 2009:193).

Verwoerd is nooit die geleentheid gegun om aan die intellektuele begroning van sy toekomsvisie gevolg te gee onder omstandighede waarin die algemene peil van ontwikkeling van die swart bevolking daardie leiers opgelewer het wat tot die toekomsgeprek oor vreedsame naasbestaan kon of wou toetree nie. Die studie van die ontplooiing van onderwysvoorsiening aan swart kinders deur die Departement van Bantoe-Onderwys het gevolglik net veertien jaar gestalte gevind binne die intellektuele dampkring van Verwoerd se leierskap. Die volle ontplooiing van die gevolge van die beleid van afsonderlike ontwikkeling, soos Dr Verwoerd dit intellektueel bedink, gerasionaliseer en stapsgewys verduidelik het, is skielik onderbreek toe hy in 1966 in ’n sluipmoordaanval vermoor is. Na 1966 het die leiersprofiel en beginselbenadering tot die beleid van afsonderlike volksontwikkeling anders ontplooi as wat Dr Verwoerd dit bedink en gemotiveer het.

Uiteindelik was daar ’n meer kwellende realiteit met betrekking tot onderwys aan swart kinders in 1950 wat die aandag van Verwoerd geniet het – skoolbywoning. Die probleme waarmee swart onderwys te kampe gehad het, was kompleks. Hyslop (1993:394) verwys na die “state of near collapse” teen 1940 van die sendingskoolbedeling vir onderwys aan swart kinders. Daar was nooit voorheen in die geskiedenis van Suid-Afrika ’n organiese of funksionele eenheid ten aansien van die beplanning, bestuur of implementering van onderwys aan swart kinders nie. Onderwys aan swart kinders het sonder betekenisvolle inspraak en medeverantwoordelikheid van swart ouers as ’n gemeenskap op plaaslike en nasionale vlak plaasgevind. Die aantal swart kinders tussen die

ouderdom 7 en 16 jaar wat wel skool toe gegaan het, het van 4,1 persent in 1925 toegeneem tot 41 persent in 1953. Die gemiddelde aantal skooljare van daardie kinders was maar vier jaar. Teen 1949 was daar maar net 4 702 swart leerlinge in standerd agt in die hele Unie en net 471 in matriek. Vir elke 1 000 swart kinders in graad een in die Unie in 1949, was daar net 32 in standerd twee en 10 in standerd agt. Hoewel die helfte van alle skoolgaande swart kinders in die sub-standers was, het slegs 10 persent van die leerlinge in die sub-standers standerd twee bereik, net 'n halwe persent het die Junior Sertifikaat bereik en 'n baie klein getal matriek (Pelzer 1963:61). Hierdie hoë uitvalsyfer was 'n besondere bron van kommer en het as motivering gedien om 'n omvattende onderwys- en ontwikkelingsplan vir swartmense te ontwikkel. Van enige sistematiese kleuteronderrig in kleuterskole was daar nie sprake nie en sekondêre skole het 'n ernstige gebrek aan dissipline ondervind. In 1947 was daar onrus by beide die Lovedale Mission School en Heraldtown Mission School – twee vooraanstaande sendingskole vir swart kinders. Dit is deur die Eiselen-kommissie vertolk as die geleidelike verswakking van die sendingskoolstelsel (UG 53-1951 (Eiselen) 1951:132-135). Die sendinggenootskappe het tevore die verantwoordelikheid vir die oprigting van sekondêre skole asook opleidingskolleges vir onderwysers op hulle geneem. Die verswakking van die dissipline en finansiële vermoë van die sendinggenootskappe het 'n vakuum laat ontstaan wat deur die toekomstige beplanning ondervang moes word.

HOLISME, INSPRAAK EN BEMAGTIGING: ONDERWYS AAN SWART KINDERS NA 1950

Die Wet op Bantoe-onderwys, Wet Nr. 47 van 1953 was een van 'n reeks opeenvolgende wette wat, soos De Kiewiet dit stel, 'n eerlike en opregte opvatting was dat die hele korpus wetgewing met betrekking tot die bestuur van die swart mense in Suid-Afrika sedert 1920 'n wesenlike bydrae sou lewer tot die verbetering van die lewenskwaliteit van daardie mense (De Kiewiet 1942:235). In sy verklaring oor die Bantoe-onderwysbeleid in die Senaat op 7 Junie 1954 het Verwoerd gesê "... die omvattende plan om aan die Bantoe 'n opvoeding te verskaf wat nie op die belange van die enkeling konsentreer nie maar wat die vooruitgang van die Bantoe gemeenskap ten doel het" en dat "die doelstelling daarvan is om 'n doeltreffende opboudiens te lewer". Bantoe-onderwys moes nie slegs enkelinge bevoordeel soos wat die geval onder die sendingskole was nie, maar "strek tot die opbou van die Bantoe-gemeenskap as sodanig" (Pelzer 1963:60).

Bantoe-onderwys is gereorganiseer onder die jurisdiksie van die nasionale Departement van Naturellesake en het 'n geleentheid geskep om aan 'n eenvormige nasionale Bantoe-ontwikkelingsbeleid gestalte te gee. Op streeksvlak het die leiers van die swart gemeenskap die geleentheid gekry om self verantwoordelikheid vir die bestuur daarvan te aanvaar, omdat Verwoerd juis die swart leierskorps wou betrek by die onderwys van hulle gemeenskappe. Die plaaslike bestuur van Bantoe-onderwys sou die swart leiers leer om die diens wat voorheen deur sendelinge gelewer is, nou self vir "die gemeenskap as geheel te verrig". Bantoe-onderwys moes aan die swart leerling die "kennis, vaardighede en gesindhede" oordra wat vir hom "nuttig en bevorderlik is" en wat "tegelykertyd sy gemeenskap tot voordeel strek". Die skoolopleiding moes swart leerlinge ook "toerus vir die eise wat die ekonomiese lewe in Suid-Afrika aan hom stel" (Pelzer 1963:68). Daar was groot ontevredenheid dat net 40 persent van skoolpligtige swart kinders inderdaad staats- en staatsondersteunde skole besoek het. Die nuwe onderwysbedeling moes swart leiers vorm en help om "... sy eie gemeenskap in alle opsigte te bedien" (Pelzer 1963:77).

Die nuwe onderwysbedeling het in Januarie 1954 in werking getree. 'n Afdeling Bantoe-onderwys is in die Departement van Naturellesake gevestig en alle voormalige provinsiale en sendingskooladministrasie is daarheen oorgeplaas. 'n Totaal van 5 665 staatsondersteunde skole vir swart kinders en 600 Transvaalse gemeenskapskole is na die Afdeling oorgeplaas. Ten einde

die nuwe beleid regoor die Unie te implementeer, maar spesifiek gevolg te gee aan die oorkoepelende oogmerk van gemeenskapsontwikkeling, is die land in ses geografiese streke verdeel met 'n relatief dominante of meer homogene etnografiese samestelling. Elke streek is onder die bestuur van 'n direkteur geplaas en verder in inspektorate onderverdeel. 'n Blanke persoon is aanvanklik aangestel as inspekteur van skole, maar is bygestaan deur swart onderinspekteurs en toesighouers. Die hoofkantore van elk van die ses streke was Pretoria, Pietersburg, Pietermaritzburg, Bloemfontein, King Williamstown en Umtata. Voorsiening is gemaak vir vyf kategorieë van swart skole, naamlik gemeenskapskole (kerke se skole wat aan die staat oorgedra is); staatskole vir Bantoes (skole, kolleges, tegniese- en nywerheidskole gevestig op staatseiendom), plaasskole (opgerig deur plaaseienaars vir die kinders van werknemers), myn- en fabriekskole (opgerig vir *bona fide* werknemers van sekere myne en/of nywerhede) en sogenaamde “ingelyste” skole (skole waarvan die bestuur en administrasie aan spesifieke organisasies toevertrou is). Ongeag die kategorie waarin 'n skool was, moes die voorgeskrewe leerplanne van die Afdeling Bantoe-onderwys onderrig word. Die streekkantore se werksaamhede was toegespits op die behoeftes van bepaalde taal- en etniese groepe. Pietersburg was vir die Noord-Sotho, die Venda- en Tsonga-taalgroepe; vir die Tswanasprekers, maar ook ander swart kinders in die omgewing van Pretoria en aan die Witwatersrand; Bloemfontein vir die Suid-Sotho- en Tswana-taalgroepe; die Natalse streekkantoor in Pietermaritzburg vir die Zoeloesprekendes en die Umtata-kantoor vir die Xhosa-taalgroep in die Transkei en die res van die Xhosa-groeperinge vanuit die streekkantoor in King Williamstown (Behr & Macmillan 1966:351-356). Swart amptenare in die hoof- en streekkantore het geleidelik verantwoordelikhede by wit amptenare oorgeneem namate die kundigheid en ervaring van die swart amptenare dit moontlik gemaak het. Die uitgangspunt was duidelik: die swart gemeenskap moes gelei word om die taak self te volvoer.

In 1958 is die Afdeling Bantoe-onderwys omskep in 'n volwaardige staatsdepartement, die Departement van Bantoe Onderwys (DBO). Die sentrale staatsdepartement is versterk met gedesentraliseerde beheer om direkte beheer nader aan die gemeenskappe te bring. In elk van die volgende gebiede is streekkantore opgerig: Noord-Transvaal, Suid-Transvaal, Oranje-Vrystaat, Natal, die Ciskei en die Transkei. Elke streek het 'n streeksdirekteur aan die hoof gehad, wat weer 'n span onderwysinspekteurs en -adviseurs onder sy toesig gehad het. Dit was op hierdie vlak dat die betrokke swart gemeenskappe by die onderwys van hulle kinders betrek is. Daar is skoolrade en skoolkomitees op die been gebring, asook beheerrade, adviesrade en bestuurders van plaas-, myn- en ongesubsidieerde skole. Die skoolrade en -komitees het gemeenskapskole bestuur, beheerrade was verantwoordelik vir spesiale skole en adviesrade vir die staat se swart skole. Die omvattende netwerk van administrasie en toesig het swart gemeenskappe geleidelik ingelei in die vestiging van 'n kultuur van medeverantwoordelikheid vir die onderwys van hulle kinders. Swart ouers en leiers is betrek by die besluitneming op die laagste en streeksvlakke en het uiteindelik gelei tot die aanstelling van meer senior adviseurs en inspekteurs. Van totale apatie en onverbondenheid tot swart onderwys het die werksaamhede van die DBO geleidelik 'n korps ervare swart onderwysers en amptenare opgelei wat later self verantwoordelikheid vir beleid en bestuur kon oorneem (DBO Jaarverslag 1961:3-5).

Die omvattende administratiewe en bestuurstruktuur is stadig maar seker beloon met groei in die skoolbywoning. Soos in Tabel 1 hieronder aangedui is, is sterk groei in skoolbywoning tussen 1950 en 1968, die eerste vyftien jaar van algemene swart onderwys, aangeteken. Die syfer vir skoolbesoek van swart leerlinge in die laer primêre skoolfase (d.w.s. leerlinge in die eerste twee skooljare, standaard een, twee en drie) het tussen 1950 en 1968 met 62,3 persent toegeneem. Tussen 1953 en 1968, dit wil sê gedurende die eerste vyftien jaar van toegespitste Bantoe-onderwys, het skoolbywoning in die laer primêre fase met 59,6 persent toegeneem. In die hoër primêre skoolfase (d.w.s. standaard vier tot standaard ses) het skoolbywoning tussen 1950 en 1968 met 65,2 persent

toegeneem, terwyl die koers van toename sedert 1953 56,6 persent was. Die skoolbywoning vir sekondêre skole was uit die staanspoor laag. Skoolbywoning in hierdie skoolfase het tussen 1950 en 1968 met 71,6 persent toegeneem, maar tussen 1953 en 1968 met 67,8 persent. Die belangrikste syfer is egter die persentasie leerlinge in die sekondêre skoolfase as 'n deel van die groototaal. Slegs in twee jare, naamlik in 1955/56 en in 1968 het meer as 4 persent van die totale aantal kinders op skool hulle in die sekondêre fase bevind. Die toename in totale skoolbesoek oor al drie die kategorieë vermeld, het tussen 1950 en 1963 met 63,4 persent toegeneem en met 57,3 persent tussen 1953 en 1968.

TABEL 1: Totale aantal swart kinders op skool, 1950–1968

	Laer Primêr	Hoër Primêr	Sekondêr	Sekondêr as persentasie van totaal	Totaal
1950	538,216	174,777	23,331	3,16	736,324
1955	731,170	239,069	43,119	4,25	1,013,358
1960	1,099,838	362,891	55,334	3,66	1,518,963
1965	1,184,852	407,666	56,942	3,44	1,653,111
1968	1,429,397	502,159	82,239	4,08	2,013,795

Bron: Departement Bantoe-onderwys Jaarverslae, 1961–1969.

Die indrukwekkende groei in skoolbywoning wys by nadere ontleding op die noodsaaklikheid van 'n omvattende opvoedingsprogram soos gevisualiseer deur Verwoerd. In 1950 het kinders in die primêre skoolfase 73 persent uitgemaak van die totale aantal kinders op skool en teen 1968 was dit steeds so hoog as 70 persent. Dit beteken net dat na vyftien jaar van algemene skoolonderrig leerlinge steeds skool verlaat het na die voltooiing van standerd drie, dit wil sê na vyf jaar skoolbywoning. In 1950 was slegs 23.7 persent van die leerlinge in die hoër primêre fase, dit wil sê standerd vier tot ses. Teen 1968 het die persentasie marginaal verbeter tot 24.0 persent. Net 3.1 persent van leerlinge was in die sekondêre skoolfase in 1950 en in 1968 was dit darem al 4 persent. Hierdie syfers het inderdaad onderstreep dat die potensieële sukseskoers van swart leerlinge in die normale skoolstelsel vir blanke leerlinge 'n geweldige uitvalsyfer sou oplewer, waardeur die verskynsel van vroeë skoolverlating eenvoudig geperpetueer sou word. Dit was presies wat in die sendingskole plaasgevind het voor 1950 (Hyslop 1993: 8,11; Kallaway 2005: 344-345).

Onderwys aan swart leerlinge was net een komponent van die groter program om hele agtergeblewe gemeenskappe te bemagtig deur die geleentheid wat algemene onderwys bied.² Die eerste komponent was die strategiese beleidskomponent, wat die harmonisering van dié program met die oorkoepelende nasionale beleid van afsonderlike volksonwikkeling behels het. Dit was hierdie aspek wat uniek was: in alle ander kolonies was onderwys een enkele owerheidsfunksie en het die elitistiese aard daarvan die grootste gedeelte van die bevolking agterweë gelaat, maar

² In geen van die voormalige Britse kolonies, of die twee Boererepublieke, was algemene onderwys vir die hele bevolking ingestel nie.

die opkomende elite was ten gunste daarvan (Kallaway 2005:344). Daar is nie afsonderlike aandag verleen aan verskillende vermoëns, vaardighede of behoeftes van die bevolking nie, maar een enkele onderwysstelsel is uit die koloniale konteks aan alle kinders gebied.

SLOTSOM: BREË ONTWIKKELING

In hierdie deel van die studie oor onderwys aan swart kinders in Suid-Afrika is die omvang van die marginalisering van swart kinders in onderwysvoorsiening in Suid-Afrika teen die middel van die twintigste eeu uitgewys. Die beleid van afsonderlike volksontwikkeling van die Nasionale Party regering is skerp teengestaan deur die opkomende swart elite, wat teen die agtergrond van die tydsgees van dekolonisasie in Afrika op swart meerderheidsregering aangedring het. Die botsing van politieke toekomspektiewe het teen die einde van die eeu gelei tot politieke veranderings, maar intussen was die owerheid diep onder die indruk van die noodsaaklikheid van ontwikkeling van die verskillende swart volke. Dr Verwoerd het in belang van vreedsame naasbestaan en die reg van elke volk tot die uitbou van volkseie identiteit, gestalte probeer gee aan 'n model vir ontwikkeling van elke volk sonder die oorheersing deur die ekonomies- of getalsmeerdere. Onderwysvoorsiening was teen 1950 uiters selektief. Sonder algemene geletterdheid en verhoogde opvoedkundige kwalifikasies vir alle gemeenskappe, veral die swart gemeenskappe, is geargumenteer, sou vreedsame naasbestaan in 'n toekomstige politieke bedeling beswaarlik kon plaasvind. Die regering het derhalwe vir die eerste keer in die geskiedenis van Suid-Afrika 'n omvattende onderwysprogram vir swart leerlinge geïmplementeer om twee oogmerke te verwesenlik, naamlik algemene geletterdheid, en gestandaardiseerde kwaliteit onderwys. Soos in die inleidende debatte aangedui is, is die kwaliteit van onderwys steeds vandag 'n aangeleentheid van wesenlike kommer. Dit was ook die geval in die vroeë vyftigerjare. Hierdie artikel verduidelik die sosiopolitieke konteks van Afrika, die rol van etnisiteit in die ontwikkelingsproblematiek van Afrika, en die mate waartoe die nuwe Bantoe-onderwysbedeling deur 'n holistiese benadering tot onderwys en ontwikkeling, daarin geslaag het om skoolbywoning noemenswaardig te verhoog teen 1968 – binne vyftien jaar van Bantoe-onderwys. In die volgende artikel word die wesenselemente van moedertaalonderwys en gemeenskapsbetrokkenheid as bydraende faktore tot die verbeterde onderwysvoorsiening aan swart kinders tot 1990 ondersoek.

BIBLIOGRAFIE

- Afigbo, A. E., Ayandele, E. A., Gavin, R. J., Omer-Cooper, J.D. & Palmer, R. 1971. *The making of modern Africa*, Vol 2. London: Longman.
- Austen, R. 1987. *African Economic History*. London: James Currey.
- Behr, A.L. & Macmillan, R.G. 1966. *Education in South Africa*. Pretoria: J L van Schaik.
- Besley, T. & Reynal-Querol, M. 2012. 'The legacy of historical conflict from Africa', *Economic Research South Africa* (ERSA). Working paper 312.
- Business Day*, 27 Januarie 2010: 5, "Arresting the accelerating decline of education in SA."
- Business Day*, 25 Julie 2011: 12: "Our post-apartheid efforts at teacher training have failed."
- Cobbett, W. & Cohen, R. 1988. *Popular Struggles in South Africa*. London: James Currey.
- Collins, R.O. & Burns, J.M. 2007. *A History of Sub-Saharan Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Kiewiet, C.W. 1942. *A history of South Africa: social and economic*. Oxford: Clarendon Press.
- Departement van Bantoesake (DBS), *Jaarverslag, 1950–1953*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Departement van Bantoe Onderwys (DBO), *Jaarverslae, 1961–1990*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Easterly W. & Levine, R. 1997. 'Africa's growth tragedy.' *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4):1203-1250.
- Giliomee, H. 2009. 'A note on Bantu education, 1953–1970.' *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Ekonomie*, 77(1):190-198.
- Hargreaves, J.D. 1991. *Decolonization in Africa*. London: Longman.

- Hartsthorne, K. 1992. *Crisis and challenge: black education 1910–1990*. Cape Town: Oxford University Press.
- Hartsthorne, K. 1999. *The making of education policy in South Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- Hepple, A. 1967. *Verwoerd. Political leaders of the twentieth century*. Hamondsworth: Penguin Books.
- Heuser, B. 2003. 'Review: 'The history of education under apartheid.' *Peabody Journal of Education*, 78(3):116-120.
- Hyslop, J. 1988. 'State education policy and the social reproduction of the urban African working class: the case of the Southern Transvaal 1950-1976. *Journal of Southern African Studies*, 14(3):446-476.
- Hyslop, J. 1999. *Classroom struggle: Policy and resistance in South Africa 1940-1990*. Pietermaritzburg: University of Natal Press.
- Hyslop, J. 1993. "Destruction coming in": Bantu education as a response to social crisis, in P. Bonner et al. (eds), *Apartheid's Genesis, 1935-1962*. Johannesburg: Ravan Press.
- Kallaway, P. (ed). 1984. *Apartheid and education: the education of black South Africans*. Johannesburg: Ravan Press.
- Kallaway P. (ed). 2002. *The history of education under apartheid, 1948–1994: the doors of learning and culture shall be opened*. New York: Peter Lang Publishers.
- Kallaway P. 2005. 'Welfare and education under British colonial Africa and South Africa during the 1930s and 1940s. *Pedagogica Historica*, 41(3):337-356.
- Kieser, W. W. 1952. Bantoe Jeugmisdaad aan die Rand en die behandeling daarvan deur die Diepkloofverbeteringskool. Unpublished MEd dissertation, University of Potchefstroom.
- Malherbe, E.G. 1925. *Education in South Africa. Vol 1. 1652–1922*. Kaapstad: Juta.
- Malherbe, E.G. 1977. *Education in South Africa. Vol 2 1923-1973*. Kaapstad: Juta.
- Miller, R.B. 1993. 'Science and society in the early career of H. F. Verwoerd.' *Journal of Southern African Studies*, 19(4):634-661.
- Mohan, G. & Zack-Williams, T. (eds). 2004. *The Politics of transition in Africa*. Oxford: James Currey.
- Nasionale Departement van Onderwys (NDO), *Jaarverslag, 1994*. Staatsdrukker: Pretoria.
- Pelzer, A.N. 1963. *Verwoerd aan die Woord*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
- Prinsloo, D. 1979. Die Johannesburgse periode in Dr H F Verwoerd se loopbaan. Ongepubliseerde D litt et Phil proefskrif, Randse Afrikaanse Universiteit.
- Reid, R. 2012. *Warfare in African history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Report of the Commission on Technical and Vocational training (Chairman F J de Villiers) Pretoria: Government Printer, 65/1948. [De Villiers Commission].
- Rotberg, R. (1965) *The rise of nationalism in Central Africa. The making of Malawi and Zambia, 1873-1964*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Suid-Afrikaanse Buro vir Rasse-aangeleenthede. 1955. *Bantu Education. Oppression or opportunity?* Stellenbosch: SABRA.
- UG 29 – 1936: *Verslag van die Inter-Departementele Komitee oor Naturelle-onderwys*. Staatsdrukker: Pretoria.
- UG 42 – 1948: *Jaarverslag vir 1947 van die Unie Adviesraad oor Naturelle-onderwys*. Staatsdrukker: Pretoria.
- UG 53-1951: *Verslag van die Naturelle Onderwys Kommissie, 1949–1951* (Eiselen-kommissie) Staatsdrukker: Pretoria.
- Uniestatistiek vir Vyftig Jaar, 1910 – 1960 Jubileum Uitgawe 1961. Buro vir Sensus en Statistiek, Sraatsdrukker: Pretoria.
- Van de Wall, G. 2001. 'Verwoerd, die hervormer', in Verwoerd, W. J.: *Verwoerd: So onthou ons hom*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Whitehead, C. 1981. 'Education in British Colonial Dependencies, 1919-1939: a reappraisal.' *Comparative Education*, 17 (1):70-86.
- www.citypress.co.za/politics/apartheid-education-better-ramphele/ : "Apartheid education was better – Ramphele". Gebruik 10 Augustus 2012.
- www.fin24.com/Economy/Firststrand-boss-lambastes-education-20130830 : "Education in crisis". Gebruik 2 September 2013.
- www.news24.com/SouthAfrica/news/Bantu-educayion-was-better-academic-20130815 : Bantu education was better – academic". Gebruik 16 Augustus 2013.

Veranderlikes wat verband hou met swart hoërskoolleerders se prestasie in Afrikaans as 'n tweede taal

Variables which relate to the achievement of black high school learners in Afrikaans as a second language

GARFIELD BESTER

Departement Opvoedkundige Sielkunde
Universiteit van Suid-Afrika
E-pos: besteg@unisa.ac.za

Garfield Bester

Deseré Noke

DESERÉ NOKE

Departement Opvoedkundige Sielkunde
Universiteit van Suid-Afrika

<p>GARFIELD BESTER is professor in die Departement Sielkundige Opvoedkunde aan die Universiteit van Suid-Afrika waar hy Navorsingsmetodologie doseer. Sy belangstellingsveld is die ontwikkeling van adolessente en leerprobleme gedurende adolessensie.</p>	<p>GARFIELD BESTER is a professor in the Department of Educational Psychology at the University of South Africa where he lectures Research Methodology. His interest field is the development of adolescents and learning problems during adolescence.</p>
<p>DESERÉ NOKE is besig met navorsing in die Departement Sielkundige Opvoedkunde aan die Universiteit van Suid-Afrika. In haar navorsing fokus sy veral op leerprobleme wat by adolessente binne 'n taalkonteks ervaar word.</p>	<p>DESERÉ NOKE is currently doing research in the Department of Educational Psychology at the University of South Africa. In her research she focuses mainly on learning problems experienced by adolescents within a language context.</p>

ABSTRACT

Variables which relate to the achievement of black high school learners in Afrikaans as a second language

Since 1994, more and more students from other culture groups and languages have been attending traditionally Afrikaans speaking schools, which necessitated these schools not only to offer Afrikaans as a home language, but also as a second language.

Learning a language, like any other learning activity, is influenced by several factors. Bloom (1976:11) distinguishes in his learning model (this is also the model that will be used in this investigation) between three groups of variables which relate to learning and achievement, namely cognitive variables, affective variables and the quality of instruction. It is, however, difficult to investigate quality of instruction, since different teachers instruct a second language. Consequently, it was decided in the current investigation to focus on the manner in which the learners teach themselves, or stated differently, the learning style they follow.

With regard to cognitive variables high school learners find themselves, according to Piaget's theory, in a transition phase between the concrete operational and formal operational stage. However, students' thinking abilities do not develop in the same way and the transition to the formal operational stage does not occur at exactly the same age (Ojose 2008:26-30). This has important implications for achievement in a language. The importance of cognitive factors with regard to the acquisition of a second language has been examined by international researchers (Dekeyser 2000 499-533; Robinson 2005:235-268). Wetzels, Kester, Van Merriënboer and Brothers (2011:274-291) as well as Krekeler (2006:99-130) have shown a relationship between prior knowledge and achievement in a second language. Research done more recently in a South African context deals with aspects such as multiple intelligence (Van den Berg 2004:279-294), the value of reading activities (Van Wyk 2005:113-115), language transfer (Stander 2001:107-122), figurative language (van der Merwe 2008:45-64) and assessment tasks (Van den Berg 2004:279-294).

Affective variables such as self-concept, motivation and anxiety are often associated with language performance (Ni 2012:1509). The investigations of Gose, Wooden and Muller (2001:279-287) as well as Kaniuka (2010:184-188) have shown that self-concept correlates positively with language performance while Engin (2009:1035-1042) and Shirbagi (2010:1-14) highlighted the importance of motivation. Awan, Azher, Anwar and Naz (2010:33-40) showed that Pakistan students learning English as a second language experience anxiety. Pappamihel (2002:327-356) obtained similar results for Mexican students.

As far as learning style is concerned Peacock (2001:5-20) investigated Chinese students who learned English as a second language. It was found that all learners had a particular learning style, that teachers' preferred learning styles do not necessarily correspond with the style that learners prefer, different learning styles can be attained and that performance in a second language (in this case English) improved as a result of a combination of learning styles.

Research on international level cannot simply be made applicable to black learners studying Afrikaans. Black learners are not taught in their native language, but in English, which is already their second language. Strictly speaking, Afrikaans for the majority of black learners, is in fact not a second language, but a third language. Another problem is that previous investigations do not simultaneously include cognitive and affective variables, nor quality of instruction or learning style. It is therefore difficult to determine which of these variables may be considered important in order to explain the variance in the performance of Afrikaans as a second language.

The aims of the current investigation study were firstly to determine how achievement in Afrikaans relates to achievement in English which is the medium of instruction for most black learners. The second aim was to determine which cognitive factors relate to achievement in Afrikaans and thirdly which affective factors relate to achievement in Afrikaans. The fourth aim was to compare the achievement in Afrikaans of learners with different learning styles, and the fifth aim was to determine which of the variables mentioned above can be considered the most important in explaining the variance in the achievement of Afrikaans as a second language.

An empirical investigation was carried out with a sample of 174 learners in grades 8, 9, 10 and 11 (54 boys and 120 girls).

A correlation coefficient of $r=0.60$; $p<0.01$ was obtained between Afrikaans as a second language and English as the medium of instruction, indicating a significant positive correlation. Significant positive correlations were also obtained between the cognitive variables (development of thought, verbal comprehension and memory) and achievement in Afrikaans. The highest correlation was between verbal comprehension and achievement in Afrikaans ($r=0.34$; $p<0.01$).

Significant positive correlations were obtained between the self-concept of learners and their achievement in Afrikaans ($r=0,52$; $p<0.01$) and between the motivation of learners and their

achievement in Afrikaans ($r=0,37$; $p<0.01$). A significant negative correlation was obtained between the anxiety of learners and their achievement in Afrikaans ($r=-0,37$; $p<0.01$).

No significant difference in the average Afrikaans performance of the learners with different learning styles could be shown.

Self-concept, memory, verbal comprehension and motivation were identified as the most important variables. These variables explained 39% of the variance in the achievement of Afrikaans.

From the results, two specific recommendations are made:

Firstly, verbal comprehension emerged as a major cognitive variable which underlines the importance of reading. Secondly, teachers should be aware that affective factors, with particular reference to the self-concept of learners, fulfil an important role in the class where a second language is taught.

KEY CONCEPTS: Adolescence, black learners, second language, achievement, Afrikaans, cognitive variables, affective variables, learning style, self-concept, memory, verbal comprehension, motivation

TREFWOORDE: Adolessensie, swart leerders, tweede taal, prestasie, Afrikaans, kognitiewe veranderlikes, affektiewe veranderlikes, leerstyl, selfkonsep, geheue, verbale begrip, motivering

OPSOMMING

Navorsingsgegewens oor prestasie in 'n tweede taal kan nie sonder meer op Afrikaans by swart leerders van toepassing gemaak word nie, gesien in die lig daarvan dat swart leerders nie in hulle moedertaal onderrig word nie, maar in Engels wat alreeds hulle tweede taal is. 'n Verdere probleem is dat vorige ondersoek nie beide kognitiewe en affektiewe veranderlikes betrek het nie. Die kwaliteit van onderrig of leerstyl van die leerders word ook nie gelyktydig saam met kognitiewe en affektiewe veranderlikes ondersoek nie. Dit is gevolglik moeilik om vas te stel watter van hierdie veranderlikes as die belangrikste beskou kan word ten einde die variansie in die prestasie van Afrikaans as 'n tweede taal te kan verklaar.

'n Empiriese ondersoek is uitgevoer waarby 174 swart hoërskoolleerders betrek is. Kognitiewe en affektiewe veranderlikes, asook leerders se leerstyle, is gemeet. Uit die empiriese ondersoek blyk dit dat selfkonsep, geheue, verbale begrip en motivering as die belangrikste veranderlikes beskou kan word wat met prestasie in Afrikaans as tweede taal verband hou. Leerstyl is nie as 'n belangrike faktor geïdentifiseer nie.

Uit die resultate kan twee spesifieke aanbevelings gemaak word:

Eerstens moet die belangrikheid van lees opnuut deur onderwysers beklemtoon word. Die aanbeveling word gemaak op grond daarvan dat verbale begrip as 'n belangrike kognitiewe veranderlike na vore gekom het. Verbale begrip hou verband met aspekte soos woordeskat-uitbreiding en sinskonstruksie wat in 'n groot mate deur leesaktiwiteite bevorder word (Echols, West, Stanovich & Zehr 1996:296-304). Tweedens moet onderwysers daarop bedag wees dat affektiewe faktore 'n belangrike rol in die klaskamer speel waar 'n tweede taal onderrig word.

INLEIDING EN LITERATUUROORSIG

Voor 1994 het tradisioneel Afrikaanse skole uitsluitlik Afrikaans as eerste taal aangebied vir leerders wie se moedertaal Afrikaans is. Sedert 1994 het al hoe meer leerders van ander kulture en tale by tradisioneel Afrikaanse skole ingeskryf. Gevolglik het die leerderprofiel in baie

Afrikaanse skole verander en is die skole noodsaak om Afrikaans nie net as eerste taal nie, maar ook as tweede taal aan te bied vir leerders wie se moedertaal nie Afrikaans is nie (Schlemmer & Giliomee 2004).

In 'n veeltalige land soos Suid-Afrika, is dit noodsaaklik dat landsburgers in ten minste twee van die landstale taalvaardig is, daarom word leerders alreeds op laerskool aan 'n tweede taal blootgestel. Die Departement van Onderwys (KABV 2011:8) vereis dat leerders se bevoegdheid in hulle huistaal ontwikkel moet word en dat 'n tweede taal (in hierdie geval Afrikaans) vanaf graad 2 aangeleer moet word. Volgens die Departement van Onderwys (KABV 2011:9) word 'n tweede taal onder meer aangeleer ter wille van:

- persoonlike genot wat die grondslag vir lewenslange leer vorm
- kommunikasievaardighede wat in verskeie situasies gebruik kan word
- akademiese leer wat in assesseringstake geëvalueer kan word
- die ontwikkeling van kritiese en ander tipes denke

Die Departement van Onderwys (KABV 2011:8) wys daarop dat leerders bemagtig moet word om oor die taalgrense heen te kommunikeer om sodoende kulturele verdraagsaamheid te bevorder. Ten einde die leerders te bemagtig om in meer as een taal te kommunikeer, behoort die leerders se huistaal in die laerskool deeglik ontwikkel te word, sodat dit die grondslag kan word vir die aanleer van 'n tweede taal. Verder veronderstel die Departement van Onderwys dat Afrikaans as tweede taal binne die verloop van sewe jaar sodanig ontwikkel moet word dat Graad 10-leerders gemaklik in Afrikaans kan kommunikeer en Afrikaans moontlik vir leerdoeleindes kan gebruik. Die veronderstelling strook egter nie met Mostert (1984:101-102) se bevinding dat leerders aan die einde van die primêre skoolfase nie voorbereid is vir die eise wat die sekondêre skool ten opsigte van die taalvaardigheid in Afrikaans as tweede taal stel nie. Sy beveel aan dat meer geleentheid vir gesprekvoering (in Afrikaans) geskep word. In meer onlangse navorsing ondersteun Huerta en Jackson (2010:205-211) Mostert se bevinding dat daar nie genoegsaam gefokus word op gesprekvoering nie. Daniels (in Huerta & Jackson 2010:205-211) toon aan dat leerders 70% van die leerinhoud onthou wanneer hulle dit in geskrewe take toepas en dat 90% van die leerinhoud beter in die geheue gestoor word wanneer daarvoor *gepraat* word, alvorens dit in geskrewe take toegepas word. Roessingh (2005:210) meen ook dat taalleerders in die klaskamer geleentheid behoort te kry om hulle gedagtes *mondelings te deel* en daarna neer te skryf ten einde beter begrip, asook kognitiewe ontwikkeling teweeg te bring.

Sparks, Patton, Ganschow en Humbach (2006:129-160, 2009:203-243) asook Roessingh (2005:111-134) ondersteun die Departement van Onderwys se siening dat kennis van die struktuur van 'n eerste taal (huistaal) noodsaaklik is vir die suksesvolle aanleer van 'n tweede taal. 'n Tweede taal se struktuur word vergelyk met dié van 'n eerste taal ten einde op die struktuur van die eerste taal te bou. 'n Tipiese swart tweedetaalleerder in Suid-Afrika se huistaalgrondslag is gewoonlik nie na behore vasgelê om die struktuur van die tweede taal te akkommodeer nie. Baie swart leerders wat in stede grootword, praat nie meer hulle moedertaal (huistaal) nie, maar gebruik Engels om te kommunikeer (Koch 2012). Die aanleer van Afrikaans as tweede taal vind daarom nie suksesvol plaas nie, omdat daar nie 'n behoorlike eerstetaalfondament bestaan nie. Dit het noodwendig 'n negatiewe invloed op prestasie in Afrikaans. Laija-Rodriguez, Ochoa, en Parker (2006:103) merk in dié verband op dat: "...students with higher language proficiency in their first language will achieve higher second language proficiency. This adds to the literature and research supporting language and literacy skills in first language as contributors to second language and reading development..."

Krashen (2013:1) onderskei tussen taalverwerwing en die aanleer van 'n taal. Taalverwerwing is volgens hom 'n natuurlike, intuïtiewe proses waarvan die persoon nie bewus hoef te wees nie. Hy beskou lees as 'n tipiese voorbeeld van 'n taalverwerwingsaktiwiteit. Die aanleer van 'n taal, daarenteen, is 'n bewustelike leerhandeling wat meestal met formele onderrig gepaardgaan soos in 'n skoolsituasie. Wanneer 'n taal aangeleer word, word dit soos in die geval van enige ander leeraktiwiteit, deur verskeie faktore beïnvloed. Bloom (1976:11) onderskei in sy leermodel (dit is ook die model wat in hierdie ondersoek gebruik sal word) drie groepe veranderlikes wat met leer en prestasie verband hou, naamlik kognitiewe veranderlikes, affektiewe veranderlikes en onderrigkwaliteit. Aangesien kognitiewe faktore en affektiewe faktore, interne faktore van die leerder is, is daar in hierdie ondersoek op 'n verdere interne faktor gelet, naamlik die wyse waarop die leerders hulleself onderrig, oftewel die leerstyl wat hulle volg ten einde 'n tweede taal aan te leer. 'n Oorsig word vervolgens gegee van onlangse navorsingsresultate ten opsigte van hierdie veranderlikes.

Kognitiewe veranderlikes

Hoërskoolleerders is in 'n ouderdomsfase waar ingrypende kognitiewe ontwikkeling plaasvind. Volgens Piaget se teorie (Wu & Chiou 2008:237-251) ontwikkel hulle denke van die konkreet-operasionele fase na die formeel-operasionele fase. Leerders in die konkreet-operasionele fase dink in terme van konkrete voorwerpe wat hulle kan sien, terwyl leerders in die formeel-operasionele fase in staat is om abstrak te dink en probleme met verskillende veranderlikes in hulle gedagtes op te los. Leerders se denke ontwikkel nie eenders nie en die oorgang na die formeel-operasionele fase vind nie vir almal op presies dieselfde ouderdom plaas nie. Elke leerder se denke ontwikkel geleidelik en teen sy eie tempo (Ojose 2008:26-30). Omdat die leerders nie almal op dieselfde denkvlak is nie, het dit implikasies vir die prestasie in 'n taal.

In verskeie internasionale ondersoeke is die belangrikheid van kognitiewe faktore ten opsigte van die aanleer van 'n tweede taal ondersoek, soos in dié van DeKeyser (2000:499-533) waar 'n verband aangetoon is tussen aanleg, intelligensie en verbale vermoë. Robinson (2005:235-268) se ondersoek het 'n verband aangetoon tussen eksplisiete leer, intelligensie en die aanleer van 'n tweede taal, terwyl Wetzels, Kester, Van Merriënboer en Broers (2011:274-291) en Krekeler (2006:99-130) 'n verband aangetoon het tussen vorige kennis en prestasie in 'n tweede taal. Binne die Suid-Afrikaanse konteks, in die laat 1970's het Mans (1977) navorsing gedoen oor die invloed van denkontwikkeling (met die klem op kreatiewe denke) en ander kognitiewe faktore op die skriftelike stelwerk van hoërskoolleerders. Peche (1979) het die verband tussen skryftaalvermoë en intelligensie ondersoek, terwyl Horne (1974) wou vasstel waarom Afrikaanse leerders swak spel. Van die navorsing wat meer onlangs in 'n Suid-Afrikaanse konteks gedoen is, handel onder meer oor meervoudige intelligensie (Van den Berg 2004:279-294), die waarde van leesaktiwiteite (Van Wyk 2005:113-115), taaloordrag (Stander 2001:107-122), figuurlike taalgebruik (Van der Merwe 2008:45-64) en assesseringstake (Van den Berg 2004:279-294). Du Toit (2006) het faktore soos sosio-politieke, sosio-kulturele en individuele kenmerke geïdentifiseer wat die onderrig en leer van Afrikaans as tweede addisionele taal beïnvloed.

Affektiewe veranderlikes

Krashen (Ni 2012:1509) heg besondere waarde aan die rol van affektiewe veranderlikes by die aanleer van 'n tweede taal. In die opsig verwys hy na 'n affektiewe filter. Daarmee bedoel hy 'n psigologiese hindernis wat 'n inhiberende effek het op die hoeveelheid taalkennis wat tot 'n leerder deurdring. As die filter hoog is, verminder dit die verstaan van beskikbare taalinligting. Affektiewe

veranderlikes wat met die filter geassosieer word, is veral selfkonsep, motivering en angs (Zafar 2009:144; Ni 2012:1509). Leerders met 'n hoë selfkonsep, 'n hoë motiveringsvlak en lae angs se filter sal laer wees as die leerders met 'n lae selfkonsep, 'n lae motiveringsvlak en hoë angs. Eersgenoemde groep sal met groter gemak nuwe taalinligting verwerk in vergelyking met leerders in die tweede groep. Verskeie ondersoeke is reeds gedoen oor die affektiewe veranderlikes wat Krashen as deel van sy filter uitsonder. Gose, Wooden en Muller (1980:279-287) se ondersoek het byvoorbeeld aangetoon dat taalprestasie met selfkonsep verband hou terwyl Kaniuka (2010:184-188) se ondersoek 'n verband tussen leesprestasie en selfkonsep bevestig het. In laasgenoemde ondersoek het 'n remediërende leesprogram nie alleen prestasie verhoog nie, maar ook die selfkonsep van die leerders verbeter.

Ten opsigte van motivering onderskei Engin (2009:1035-1042) in sy navorsing tussen instrumentele motivering (ter wille van prestasie) en geïntegreerde motivering (ter wille van gemeenskapsbetrokkenheid). Hy het gevind dat by Turkse studente wat Engels as 'n tweede taal aangeleer het, beide instrumentele en geïntegreerde motivering belangrike veranderlikes is wat met taalprestasie verband hou maar dat studente met 'n sterker geïntegreerde motivering meer suksesvol was in die aanleer van Engels. Shirbagi (2010:1-14) kom tot 'n soortgelyke gevolgtrekking in sy ondersoek met studente in Iran wat Engels as tweede taal aangeleer het. Gao (2010:273-284) het in 'n ondersoek oor 'n tydperk van vyf jaar 'n sterk verband tussen motivering en prestasie in 'n tweede taal (Koreaans) by nie-Koreaanse leerders gevind. Die resultate word toegeskryf aan die betrokkenheid van die families by hulle kinders se leerproses, die ouers se positiewe gesindheid teenoor Koreaans, asook die verwagtinge wat ouers koester ten opsigte van hulle kinders se prestasie in die tweede taal. In aansluiting hierby dui Rueda en Chen (2005:209-229) se navorsingsbevindinge daarop dat verskillende kulturele groepe verskillend gemotiveerd is ten opsigte van die aanleer van 'n tweede taal. Hierdie bevinding beklemtoon die noodsaaklikheid om navorsing te doen oor swart leerders se gemotiveerdheid om Afrikaans as 'n tweede taal aan te leer.

MacIntyre en Gardner (1994:283-305) onderskei drie stadia tydens die leerproses, naamlik die inneem van inligting, die prosessering van inligting en die weergee van inligting. In hulle navorsing met Engelse studente, wat Frans as 'n tweede taal aangeleer het, het hulle gevind dat angsbeleving 'n onverwagte groot bydrae gelewer het tot onderprestasie in 'n tweede taal in al drie stadia. In Cheng, Horwitz en Schallert (1999:417-446) se navorsing met Taiwaneese studente, wat Engels as 'n tweede taal aangeleer het, is bevind dat die studente angs beleef het as gevolg van 'n tekort aan selfvertroue om in Engels te kommunikeer. Die onsekerheid oor hulle taalvermoë, het die studente se skryfvaardigheid negatief beïnvloed en swak resultate vir skryfstukke soos opstelle, tot gevolg gehad. Mills, Pajares en Herron (2006:276-296) het aangetoon dat angsbeleving luistervaardigheid negatief beïnvloed het by Franse studente wat Engels as 'n tweede taal aangeleer het. Awan, Azher, Anwar en Naz (2010:33-40) het by Pakistanse studente wat Engels as 'n tweede taal aangeleer het, gevind dat 55,3% angs beleef wanneer hulle voor toehoorders in Engels moes kommunikeer, 43,4% bekommerd was oor die korrekte gebruik van grammatika en 45% angs oor hulle uitspraak ervaar het. Net so het Pappamihel (2002:327-356) by Mexikaanse leerders wat Engels as 'n tweede taal aangeleer het, gevind dat angs ervaar word wanneer daar van die leerders verwag word om voor hulle klasmaats in die tweede taal te kommunikeer. Verder ervaar leerders angs wanneer onderwysers in die tweede taal met hulle praat, aangesien hulle nie altyd ten volle begryp wat gesê word nie.

Leerstyl

Peacock (2001:5-20) het in sy ondersoek met Chinese studente wat Engels as tweede taal aangeleer het, gevind dat leerders oor eie leerstyle beskik, dat onderwysers se voorkeur van leerstyle nie

noodwendig met die voorkeur van leerders ooreenstem nie, verskillende leerstyle aangeleer kan word en dat prestasie in 'n tweede taal (in hierdie geval Engels) verbeter het as gevolg van 'n kombinasie van leerstyle. Die navorsing van Castro en Peck (2005:401-409) met Engelse studente wat Spaans as tweede taal aangeleer het, bevestig bogenoemde resultate. Gogus en Gunes (2011:586-600) se navorsing het aangetoon dat leerders met effektiewe studiegewoontes wat onder andere gekenmerk word deur tydsbeplanning, doelgerigheid en effektiewe leerstyle, akademies beter presteer. Die resultate stem ooreen met 'n vroeëre ondersoek van Matthews (1996:249) wat ook 'n verband tussen leerstyle en akademiese prestasie aangetoon het.

FORMELE PROBLEEMSTELLING EN DOEL VAN DIE ONDERSOEK

Vanuit die voorafgaande literatuur kan die afleiding gemaak word dat ten spyte van mediaberigte en departementele verslae oor die taalproblematiek van swart leerders, min navorsing tot dusver daarvoor gedoen is om die situasie te verbeter. Navorsingsgegevens op internasionale vlak verskaf ook nie duidelike antwoorde nie omdat die resultate nie sonder meer op Afrikaans van toepassing gemaak kan word nie. Daar kan nie aanvaar word dat faktore wat 'n rol speel by leerders in ander dele van die wêreld, dieselfde invloed op swart leerders sal hê nie – gesien in die lig dat swart leerders nie in hulle moedertaal onderrig word nie, maar in Engels wat alreeds hulle tweede taal is. Swart kinders leer aanvanklik 'n swart taal as hulle huistaal. Later leer hulle Engels en word dit gebruik as die taal waarin hulle verkies om onderrig te word. Gevolglik is Afrikaans vir die meerderheid swart leerders in werklikheid nie 'n tweede taal nie, maar 'n derde taal.

'n Verdere probleem is dat vorige ondersoeke nie beide kognitiewe en affektiewe veranderlikes betrek nie. Die kwaliteit van onderrig deur die onderwyser of leerstyl van die leerder word ook nie gelyktydig saam met kognitiewe en affektiewe veranderlikes ondersoek nie. Dit is gevolglik moeilik om vas te stel watter van hierdie veranderlikes as die belangrikste beskou kan word ten einde die variansie in die prestasie in Afrikaans as 'n tweede taal, te verklaar.

In die lig van die probleme wat hierbo geïdentifiseer is, is die doel van hierdie ondersoek om eerstens te bepaal hoe prestasie in Afrikaans verband hou met prestasie in die onderrigtaal (Engels). Tweedens, word dit ten doel gestel om te bepaal hoe sekere kognitiewe faktore met prestasie in Afrikaans verband hou. In die opsig sal daar op verbale begrip, geheue en denkontwikkeling gefokus word. Derdens is die doel van die ondersoek om te bepaal hoe affektiewe veranderlikes soos selfkonsep, motivering en angs met prestasie in Afrikaans verband hou. Die vierde doel van die ondersoek is om prestasie in Afrikaans van leerders met verskillende leerstyle te ondersoek en die vyfde doel is om te bepaal watter van bogenoemde veranderlikes as die belangrikste beskou kan word om die variansie in die prestasie van Afrikaans as 'n tweede taal te verklaar.

Ten einde hierdie navorsingsdoelstellings te bereik, is die volgende empiriese ondersoek uitgevoer.

NAVORSINGSONTWERP

Deelnemers en etiese aangeleentehede rakende die steekproef

Daar is van 'n gerieflikheidssteekproef gebruik gemaak. 'n Hoërskool in Pretoria is genader waar 'n aansienlike aantal swart leerders Afrikaans as tweede taal neem. Die keuse van die skool het dus nie op 'n ewekansige wyse geskied nie, maar is gekies omdat die leerderprofiel geskik was vir die doel van die ondersoek. Die hoof van die skool was bereid dat die leerders aan die navorsingsprojek deelneem, mits die Onderwysdepartement die nodige toestemming verleen. Die nodige dokumente is aan die Onderwysdepartement voorgelê, waarna die Onderwysdepartement

toegestem het dat die ondersoek gedoen mag word. Briewe is aan die ouers van die leerders gestuur waarin die doel en prosedure van die ondersoek verduidelik is en waarin ouers toestemming verleen het dat hulle kinders aan die ondersoek mag deelneem. Daar is ook briewe aan die betrokke leerders gerig waarin vrywillige deelname versoek word. Leerders is skriftelik in kennis gestel dat hulle gedurende die ondersoek mag onttrek. Leerders is ook verseker dat al die inligting en resultate as vertroulik beskou sou word. Etiese klaring is ook verkry van die universiteit wat by die navorsing betrokke was.

Alhoewel die keuse van die skool nie op ewekansige wyse geskied het nie, is die proefpersone binne die skool op ewekansige wyse betrek. Ten einde die steekproef so groot moontlik te maak, is twee klasse uit Graad 8, 9, 10 en 11 betrek. As gevolg van die werkslading wat tydens die matriekjaar ondervind word, is Graad 12-leerders nie genader om aan die navorsingsprojek deel te neem nie. Die skool het 'n leerdertal van 743 leerders waarvan 64 leerders in Graad 8, 39 leerders in Graad 9, 27 leerders in Graad 10 en 44 leerders in Graad 11 as proefpersone betrek is. Die aantal leerders asook hulle geslag word in Tabel 1 aangedui.

TABEL 1: AANTAL EN GESLAG VAN DIE LEERDERS IN ELKE GRAAD

Graad	Seuns	Dogters	Totaal
8	19	45	64
9	12	27	39
10	9	18	27
11	14	30	44
Totaal	54	120	174

Meetinstrumente

In die lig van die navorsingsdoelstellings moes kognitiewe en affektiewe faktore asook leerstyl gemeet word.

Kognitiewe faktore

Denkontwikkeling: Die GALT (Group Assessment of Logical Thinking) is gebruik om die denkvlak te meet. Die GALT is in 1982 deur Roadrangka, Yeany en Padilla ontwikkel. Die toets het aanvanklik uit 21 items bestaan, maar is in 1983 verkort tot 12 items (Cotter & Tally 2009:3-14). Die verkorte weergawe wat in die ondersoek gebruik is, bestaan uit 10 sketse wat 'n bepaalde scenario weergee gevolg deur meerkeusevrae waarby 'n rede vir die keuse aangedui moet word. Die respons vir elk van die 10 items word slegs as korrek aanvaar indien sowel die antwoord as die rede korrek is. Die toets neem ongeveer 45 minute om te voltooi.

'n Voorbeeld van een van die items is 'n voorstelling van twee kleiballe (van dieselfde grootte en gewig) op 'n weegskaal. In die daaropvolgende skets is een kleibal platgedruk. Daar word van die leerder verwag om die korrekte stelling en daarna die rede vir die antwoord aan te dui:

- Die gewig van die kleiballe bly dieselfde.
- Die platgedrukte kleibal weeg meer as die ronde kleibal.
- Die ronde kleibal is die swaarste.

Vier moontlike redes word vir die korrekte antwoord verskaf, naamlik:

- 1) Geen hoeveelheid klei is weggeneem nie.
- 2) Die platgedrukte klei beslaan 'n groter area.
- 3) Wanneer iets platgedruk word, verloor dit gewig.
- 4) Die ronde kleibal is groter.

Bunce & Hutchinson (1993:184) het vroeër 'n betroubaarheidskoëffisiënt van 0,85 vir die toets bereken. In die huidige toepassing was dit 0,71.

Verbale begrip: 'n Toets bestaande uit 30 meerkeusevrae wat binne 45 minute voltooi moet word, is gebruik om verbale begrip te meet. Die betroubaarheidskoëffisiënt van die toets in die huidige toepassing is 0,71 wat ooreenstem met 'n vroeëre berekende waarde (Bester 1998:42).

'n Voorbeeld van 'n item uit die Verbale Begripstoets is:

In watter een van die vyf onderstaande begrippe speel tyd nie 'n rol nie?

- a) kenmerk
- b) proses
- c) genesing
- d) vergewing
- e) herstel

Geheue: In die geheuetoets moes die leerders 'n gedeelte binne vier minute lees. Nadat hulle vir 15 minute ander klasaktiwiteite gedoen het, het hulle 'n toets met 20 meerkeusevrae oor die gelese gedeelte beantwoord. Die betroubaarheid van die toets is vroeër bereken as 0,84 (Bester 1998:42) en in die huidige toepassing was dit 0,81.

Affektiewe faktore

Die affektiewe veranderlikes wat in die ondersoek gemeet is, was selfkonsep, motivering en angs. Daar is gebruik gemaak van 'n vraelys wat deur Bester (2003:183) ontwikkel is. Die vraelys meet bogenoemde affektiewe veranderlikes in 'n musiekkonteks. Gevolglik is die items aangepas om dit op 'n taalkonteks van toepassing te maak. Die items is op die volgende ses-puntskaal beantwoord:

Dit is presies soos ek dit ervaar het 1 2 3 4 5 6 Dit is glad nie soos ek dit ervaar het nie

Weens die aanpassing van die oorspronklike vraelys moes die items opnuut aan 'n itemontleding onderwerp word en die betroubaarheid van elk van die onderskeie afdelings is opnuut bereken. Die verkreeë betroubaarheidskoëffisiënte was 0,87 (selfkonsep), 0,85 (motivering) en 0,91 (angs).

Selfkonsep: In totaal was daar 19 items om selfkonsep te meet. Voorbeelde van die items is:

Ek voel trots op wat ek al in die Afrikaanse klas bereik het.

Ek het vertroue in myself wanneer ek 'n Afrikaanse toets of - eksamen skryf.

Motivering: In totaal was daar 19 items wat motivering meet. Voorbeelde van sodanige items is:

Ek stel doelwitte om in Afrikaans te presteer en probeer om dit te bereik.

Ek dwing myself om nuwe woorde in die Afrikaanse klas te leer, want dit brei my woordeskat uit.

Angs: Die leerders het 20 items voltooi ten einde angsbeleding in die Afrikaanse klas te meet. Voorbeelde van items is onder andere:

Ek kry 'n hol kol op my maag wanneer ek aan die Afrikaanse klas dink.

My hart klop in my keel wanneer die Afrikaanse onderwyser my 'n vraag vra.

Leerstyl

Om die leerstyl van 'n leerder te bepaal, is van 'n 75-item toets gebruik gemaak (Bester: 2012). Die toets meet persoonlikheidstipes wat deur Jung (O'Brien, Bernold, en Akroyd 1998:312) geïdentifiseer is en deur Dunning (2003:1-33) met leerstyl in verband gebring word. Die betroubaarheid van elke persoonlikheidstipe was soos volg: ekstrovert/introvert; (0,75), waarneming/intuïsie; (0,70), denke/gevoel; (0,73), beoordelend/aanpasbaarheid; (0,80). Op grond van dié persoonlikheidstipes kan vier leerstyle geïdentifiseer word volgens Dunning (2003:1-33) se model.

Leerstyl 1: Die idealistiese leerder

Die Idealistiese leerder is persoonlik betrokke by die leerproses, maar verkies 'n geborge leeromgewing waar hy nie met ander leerders kompeteer nie. Hierdie leerder verkies om nie feite te memoriseer nie maar poog eerder om die leerstof te verstaan en toe te pas.

Leerstyl 2: Die innoverende leerder

Vir die innoverende leerder is lang lesings en take met baie leeswerk vervelig, want die leerder verkies om aktief deel te wees van die leerproses. Die leerder geniet praktiese aktiwiteite soos speletjies en kompetisies.

Leerstyl 3: Die gestruktureerde leerder

Die gestruktureerde leerder verkies orde en struktuur, daarom leer so 'n leerder gemaklik wanneer studiemateriaal goed uiteengesit is en in 'n gestruktureerde klaskameropset aangebied word.

Leerstyl 4: Die rasonale leerder

Met 'n natuurlike nuuskierigheid oor hoe dinge werk, bevraagteken die rasonale leerder inligting en is die leerder gedurig op soek na logiese antwoorde op vrae. Die leerder sal betrokke raak by die leerproses indien inligting geloofwaardig is en deur bekwame onderwysers aangebied word.

Prestasie

Die punt wat die leerders in die November-eksamen behaal het, is vir die doel gebruik. Leerders se promosiepunte vir die eerste en tweede taal, soos wat dit op die skoolrapporte verskyn, is op die vraelyste oorgedra om beskikbaar te wees tydens die ontleding van die data.

Prosedure

Nadat die vraelys aangepas is om binne 'n taalkonteks afgeneem te word, is die nodige dokumentasie aan die Gautengse Onderwysdepartement voorgelê vir toestemming om met die navorsingsprojek voort te gaan. Briewe waarin die prosedure en die doel van die navorsing verduidelik is, is aan ouers/voogde en leerders uitgestuur. Slegs die leerders wat afskeurstrookies met die nodige toestemming terugbesorg het, is toegelaat om aan die navorsingsprojek deel te neem.

Die kognitiewe toetse (GALT, Verbale Begrip en Geheue) is eerste afgelê. Die instruksies is hardop aan die leerders voorgelees en verduidelik waar nodig. 'n Week later is die affektiewe konstrakte (motivering, ang en selfkonsep) gemeet. Omdat die affektiewe konstrakte met nuut ontwikkelde vraelyste gemeet is, is die vraelys met drie kundiges bespreek. Hulle is eerstens gevra om die inhoud van die items te beoordeel ten einde die inhoudsgeldigheid van die items te verhoog. Tweedens is hulle gevra om te bepaal of die items duidelik genoeg gestel is om te verseker dat die leerders die items korrek sal interpreteer. Daarna is die vraelyste by twee groepe Graad 8-leerders afgeneem om te bepaal of die leerders die betekenis van die items begryp. Geen

interpretasieprobleme is ondervind nie. Nadat die Graad 8-leerders die vraelyste voltooi het, is die vraelyste ook by Graad 9- tot 11-leerders afgeneem.

Die voltooide vraelyste is sorgvuldig nagegaan om vas te stel of al die vrae beantwoord is, voordat daar met die datavang voortgegaan is. Leerders se prestasie in die eerste en tweede taal is van hulle skoolprofiel verkry en op die vraelyste oorgedra. Daarna is die data verwerk.

RESULTATE

Die eerste doel van die ondersoek was om vas te stel in hoe 'n mate prestasie in Afrikaans (as tweede taal), met prestasie in Engels (as onderrigtaal) verband hou. Vir die doel is 'n Pearson-produkmomentkorrelasie bereken. Die verkreë korrelasiekoëffisiënt was $r=0.60$; $p<0.01$ wat dui op 'n beduidende positiewe korrelasie tussen onderrigtaal en prestasie in 'n tweede taal. Hoë prestasie in die onderrigtaal gaan gepaard met hoë prestasie in 'n tweede taal.

Die tweede doel van die ondersoek was om te bepaal hoe sekere kognitiewe faktore met prestasie in Afrikaans verband hou. Pearson-produkmomentkorrelasies is bereken tussen leerders se prestasie in Afrikaans as tweede taal en hulle denkontwikkeling, verbale begrip asook hulle geheue. Die gegewens verskyn in Tabel 2.

TABEL 2: KORRELASIE TUSSEN KOGNITIEWE VERANDERLIKES EN PRESTASIE IN AFRIKAANS AS 'N TWEDE TAAI

N=174	Denkontwikkeling	Verbale begrip	Geheue
Prestasie in Afrikaans	0,23	0,34	0,28

In al die gevalle is $p<0,01$

Denkontwikkeling, verbale begrip en geheue was drie kognitiewe veranderlikes wat vanuit die literatuur as belangrike veranderlikes binne 'n taalkonteks geïdentifiseer is. Beduidende positiewe korrelasies is aangetoon tussen die drie genoemde veranderlikes en prestasie in Afrikaans as tweede taal. Die afleiding kan gemaak word dat 'n meer gevorderde vlak van denkontwikkeling, beter verbale begrip en goeie geheue met hoër prestasie in 'n tweede taal verband hou.

Die derde doel van die ondersoek was om te bepaal hoe affektiewe veranderlikes soos selfkonsep, motivering en ang met prestasie in Afrikaans verband hou. Weereens is Pearson-produkmomentkorrelasies bereken tussen leerders se prestasie in Afrikaans as 'n tweede taal en genoemde affektiewe veranderlikes. Die gegewens verskyn in Tabel 3.

TABEL 3: KORRELASIE TUSSEN AFFEKTIEWE VERANDERLIKES EN PRESTASIE IN AFRIKAANS AS 'N TWEDE TAAI

N=174	Selfkonsep	Motivering	Angs
Prestasie in Afrikaans	0,52	0,37	-0,37

In al die gevalle is $p<0,01$

Beduidende positiewe korrelasies is aangetoon tussen selfkonsep ($r=0,52$; $p<0,01$) en prestasie in Afrikaans asook tussen motivering ($r=0,37$; $p<0,01$) en prestasie in Afrikaans. 'n Beduidende negatiewe korrelasie is tussen angsbelewing ($r=-0,37$; $p<0,01$) en prestasie in Afrikaans aangetoon. Die resultate was te wagte en die aard van die verbande stem ooreen met dit wat reeds in die literatuur oor die selfkonsep motivering en angsbelewing beskikbaar is (Cheng, Horwitz & Schallert 1999:417-446; Kaniuka 2010:184-188; Shirbagi 2010:1-14). Afrikaans as tweede taal is in die opsig nie 'n uitsondering nie maar die sterkte van die korrelasies is insiggewend, veral dié van die selfkonsep. In die huidige ondersoek is die korrelasie tussen die selfkonsep en prestasie in Afrikaans as tweede taal 0,52. Die korrelasie is ongeveer so hoog as wat algemene intelligensie ('n kognitiewe veranderlike) in Bester (1998:50-52) se ondersoek met prestasie in Afrikaans as eerste taal gekorreleer het. In dieselfde ondersoek was die korrelasie tussen selfkonsep en Afrikaans as eerste taal 0,41 en dié met Engels as tweede taal 0,39. Beide laasgenoemde korrelasies is laer as die 0,52 wat vir Afrikaans as tweede taal verkry is.

Die vierde doel van die ondersoek was om vas te stel of leerders met verskillende leerstyle se prestasie in Afrikaans beduidend verskil. Na aanleiding van die gemete leerstyle is die leerders in vier groepe verdeel naamlik idealistiese leerders, gestruktureerde leerders, rasionele leerders en innoverende leerders. Die leerders in elke groep se gemiddelde prestasie in Afrikaans is bereken. Om vas te stel of die vier gemiddeldes beduidend verskil, is 'n analise van die variansie uitgevoer. Die gegewens verskyn in Tabel 4.

TABEL 4: PRESTASIEVERSKILLE IN AFRIKAANS TUSSEN LEERDERS MET VERSKILLENDE LEERSTYLE

Leerstyle	N	Gemiddeld	S
Idealistiese leerder	16	56,3	12,3
Gestruktureerde leerder	37	57,5	13,0
Rasionele leerder	6	64,3	15,2
Innoverende leerder	27	58,7	15,4

$F(3,82)=0,53; p>0,05$

Met $F(3,82)=0,53; p>0,05$ blyk dit dat daar nie 'n beduidende verskil in die gemiddelde prestasie in Afrikaans van leerders met verskillende leerstyle aangetoon kon word nie. Nie een van die genoemde leerstyle kan gevolglik uitgesonder word as die ideale leerstyl vir die aanleer van Afrikaans as tweede taal nie.

Die vyfde doel van die ondersoek was om te bepaal watter van die veranderlikes as die belangrikste beskou kan word ten einde die variansie in die prestasie van Afrikaans as 'n tweede taal te verklaar. 'n Voorwaartse stapsgewyse regressie-analise is uitgevoer om vas te stel watter veranderlikes die grootste proporsie van die variansie in die prestasie van Afrikaans verklaar. Prestasie in Afrikaans is gebruik as die afhanklike veranderlike en as onafhanklike veranderlikes is dié veranderlikes gebruik wat 'n beduidende verband met prestasie in Afrikaans getoon het. Die onafhanklike veranderlikes is denkontwikkeling, verbale begrip, geheue, motivering, angs en selfkonsep. Aangesien geen beduidende verskil in die gemiddelde prestasie in Afrikaans van leerders met verskillende leerstyle aangetoon kon word nie, is leerstyl nie as 'n onafhanklike veranderlike in aanmerking geneem nie. Gegewens van die regressie-analise verskyn in Tabel 5.

TABEL 5: PROPORSIES VAN DIE VARIANSIE IN DIE PRESTASIE VAN AFRIKAANS WAT DEUR ONAFHANKLIKE VERANDERLIKES VERKLAAR WORD.

Stap	Veranderlikes	R ²	F	df	p
1	Selfkonsep	0,27	66,56	(1,172)	p<0,01
2	Geheue	0,33	42,75	(2,171)	p<0,01
3	Verbale begrip	0,36	31,78	(3,170)	p<0,01
4	Motivering	0,39	27,17	(4,169)	p<0,01

In 'n regressie-analise word die onafhanklike veranderlike wat die hoogste met die afhanklike veranderlike (prestasië in Afrikaans) korreleer eerste in die model opgeneem. In hierdie geval was dit die selfkonsep van leerders. Die spesifieke veranderlike verklaar 27% van die variansie in die prestasië van Afrikaans. Die proporsie was beduidend met $F(1,172) = 66,56$; $p < 0.01$. Nadat die eerste veranderlike in die model opgeneem is, word die volgorde van die oorblywende veranderlikes bepaal deur hulle korrelasie met die afhanklike veranderlike asook hulle korrelasie met die veranderlike(s) wat alreeds in die model opgeneem is. Die volgende onafhanklike veranderlike wat opgeneem word, is die een wat die grootste beduidende proporsie van die variansie in die afhanklike veranderlike verklaar wat nog nie deur vorige onafhanklike veranderlikes verklaar is nie. In dié geval was dit die geheue van leerders. Die veranderlike verklaar 'n addisionele 6% van die variansie in die prestasië van Afrikaans wat nie alreeds deur die selfkonsep van leerders verklaar is nie. Die proporsie was beduidend met $F(2,171) = 42,75$; $p < 0.01$. Die derde veranderlike wat opgeneem is, was verbale begrip wat 'n addisionele 3% van die variansie in die prestasië van Afrikaans verklaar. Die proporsie was beduidend met $F(3,170) = 31,78$; $p < 0.01$. Die laaste veranderlike wat in die regressie-analise opgeneem is, was motivering wat 'n verdere 3% van die variansie in die prestasië van Afrikaans verklaar het. Die proporsie was beduidend met $F(4,170) = 27,17$; $p < 0.01$. Die oorblywende twee veranderlikes, naamlik denkontwikkeling en angs, is nie in die regressie-analise opgeneem nie. Die genoemde twee veranderlikes kon nie 'n beduidende groter proporsie van die variansie in prestasië in Afrikaans verklaar, wat nie alreeds deur die ander onafhanklike veranderlikes verklaar is nie. Uit die regressie-analise kan afgelei word dat selfkonsep, geheue, verbale begrip en motivering die belangrikste veranderlikes is wat met prestasië in Afrikaans verband hou en ongeveer 39% van die variansie daarvan verklaar.

BESPREKING VAN DIE RESULTATE

Daar is reeds in die probleemstelling van die ondersoek daarop gewys dat swart leerders aanvanklik 'n swart taal as hulle huistaal aanleer maar later verkies, of weens omstandighede gedwing word, om onderrig in Engels te ontvang. Dit skep probleme vir die leerders omdat hulle spreektaal en akademiese onderrigtaal verskil. Cummins (Castillo 2008:16; Byland 2011:1-2) onderskei tussen *Basic Interpersonal Communication Skills (BICS)* en *Cognitive Academic Language Proficiency (CALP)*. BICS verwys na basiese taalvaardighede wat tydens sosiale interaksie ontwikkel word terwyl CALP na akademiese vaardighede wat in 'n klaskamer aangeleer word, verwys. Ramani en Joseph (2008:48) beweer dat BICS 'n kommunikasie-vaardigheid is wat 'n kind in sy eerste taal ontwikkel nog voordat hy skool toe gaan en tydens sy skoolloopbaan verder ontwikkel. By swart leerders vind hierdie verdere ontwikkeling nie noodwendig plaas nie weens verandering wat daar tussen huistaal en onderrigtaal intree. Wanneer die leerders met 'n tweede taal gekon-

fronteer word, bemoeilik dit die situasie nog verder omdat nóg die huistaal, nóg hulle onderrigtaal behoorlik vasgelê is. Verskeie navorsers (Sparks, Ganschow & Humbach 2009:203-243; Roessingh 2005:111-134) huldig die siening dat die struktuur van 'n eerste taal (huistaal) noodsaaklik is vir die suksesvolle aanleer van 'n tweede taal en dat vaardigheid in 'n eerste taal as noodsaaklik beskou word vir prestasie in 'n tweede taal. Droop en Verhoeven (2003:83-101) se navorsing het byvoorbeeld aangetoon dat verbale vaardigheid in 'n moedertaal noodsaaklik is vir die ontwikkeling van begrip tydens die aanleer van 'n tweede taal terwyl Sparks, Patton, Ganschow en Humbach (2006:129-160) bevind het dat mondelinge én skriftelike vaardighede in 'n eerste taal die aanleer van 'n tweede vergemaklik en verband hou met prestasie in die tweede taal. In die lig van die resultate van hierdie ondersoek, kan dieselfde afleiding gemaak word betreffende die verband tussen onderrigtaal en tweede taal al sou die onderrigtaal nie noodwendig die huistaal wees nie, soos wat dit die geval met die meeste swart leerders is. Die korrelasiekoëffisiënt van 0.60; $p < 0.01$ tussen prestasie in Engels (as onderrigtaal) en prestasie in Afrikaans (as 'n tweede taal) wat in hierdie ondersoek aangetoon is, bevestig die vermoede dat bemeestering van die onderrigtaal verband hou met die suksesvolle aanleer van 'n tweede taal. Omdat baie swart leerders reeds worstel om die onderrigtaal (Engels) onder die knie te kry, is hulle probleme met die aanleer van Afrikaans te verstane.

Drie kognitiewe veranderlikes wat moontlik met prestasie in Afrikaans by swart leerders verband kan hou, is vanuit die literatuur geïdentifiseer naamlik verbale begrip, geheue en denkontwikkeling. Die sterkste veranderlike wat in die huidige ondersoek na vore gekom het, was verbale begrip ($r = 0,34$). Howard (1991:26) beskou verbale begrip as die vermoë om goed te lees, mondelings te kommunikeer en geskrewe inhoud te begryp. Die belangrikheid van lees kom pertinent na vore. Droop en Verhoeven (2003:83-101) se navorsing oor leesbegrip en mondelinge vaardigheid het aangetoon dat 'n uitgebreide woordeskat en verbale vaardigheid wat deur lees verkry word, van kritieke belang is vir die ontwikkeling van leerders se moedertaal asook vir die aanleer van 'n tweede taal. Soortgelyk het Stanovich en Cunningham (1997:137-149) aangetoon dat leesvaardigheid verband hou met verbale begrip wat impliseer dat leerders wat baie lees meer taalvaardig is en beter in tale presteer as leerders wat min lees. Swart leerders moet dus aangemoedig word om in Afrikaans te lees, hoe moeilik hulle dit ook aanvanklik mag ondervind.

'n Effens swakker, maar steeds beduidende korrelasie ($r = 0,28$) is tussen geheue en prestasie in Afrikaans aangetoon wat ondersteuning verleen aan Lumme en Lehto (2002:207-217) se ondersoek met Graad 6-leerders waar 'n positiewe verband tussen geheue en prestasie in sowel die eerste as die tweede taal verkry is.

Die swakste korrelasie was dié tussen denkontwikkeling en prestasie in Afrikaans ($r = 0,23$). Bitner (1989:1-31) het logiese denke by hoërskoolleerders, soos in hierdie ondersoek, met die GALT gemeet en bevind dat die meerderheid van die proefpersone nie op 'n formeel-operasionele vlak kon redeneer nie. In die huidige ondersoek was dit ook die geval. Slegs vyf leerders uit 'n totaal van 174 het die formeel-operasionele denkvlak bereik en verklaar moontlik die lae korrelasie wat verkry is. Hierdie bevinding is in teenstelling met die navorsing van Bunce en Hutchinson (1993:183-187) wat ook van die GALT gebruik gemaak het om leerders se akademiese prestasie te voorspel. Hulle navorsing het egter 'n sterker positiewe korrelasie ($r = 0,49$) tussen denkontwikkeling en prestasie in 'n taal aangetoon as wat in die huidige ondersoek verkry is. Uit bestaande literatuur en met die gegewens van die huidige ondersoek, kan die afleiding gemaak word dat denkontwikkeling wel met Afrikaans as 'n tweede taal verband hou, hoewel die verband nie so sterk is as wat verwag is nie.

Wat die affektiewe veranderlikes betref, was die hoogste korrelasie dié tussen die selfkonsep van leerders en hulle prestasie in Afrikaans (0,52). Die bevinding stem ooreen met Gose, Wooden

en Muller (1980:279-287) en Kaniuka (2010:184-188) wat ook 'n positiewe verband tussen selfkonsep en prestasie in 'n taal aangetoon het. 'n Goedgevormde selfkonsep gaan met hoër prestasie gepaard. Dieselfde geld ook vir motivering waar 'n korrelasie van 0,37 tussen motivering en prestasie in Afrikaans aangetoon is. Die huidige resultate ondersteun vorige navorsingsbevindinge. Masgoret en Gardner (2003:123-163) se navorsing het ook 'n korrelasie van 0,37 tussen motivering en prestasie in 'n taal aangetoon terwyl Rueda en Chen (2005:209-229) se ondersoek 'n positiewe verband tussen motivering en prestasie in 'n tweede taal (in die geval, Chinees) aangetoon het. Motivering en angs het in die huidige ondersoek dieselfde sterkte verband getoon (0,37) maar waar motivering positief met prestasie in Afrikaans verband hou, blyk dit negatief te wees in die geval van angsbeleving. Hoe hoër die angsbeleving, hoe laer die prestasie in Afrikaans. Die bevinding stem ooreen met vorige ondersoeke soos onder andere Cheng, Horwitz en Schallert (1999:417-446) wat ook 'n negatiewe korrelasie tussen angsbeleving en prestasie in 'n taal aangetoon het, veral ten opsigte van skryfvaardigheid. Bernaus en Gardner (2008:387-401), asook Mills, Pajares en Herron (2006:276-296) is van mening dat angsbeleving swak kommunikasie, swak leervaardighede en gevolglik laer prestasie in 'n tweede taal teweeg bring.

Geen beduidende verskil in die gemiddelde prestasie in Afrikaans van leerders met verskillende leerstyle kon aangetoon word nie. 'n Ideale leerstyl vir die aanleer van Afrikaans as tweede taal kon met ander woorde nie geïdentifiseer word nie. In dié opsig is daar teenstrydige resultate. Gogus en Gunes (2011:586-600) asook Rivera-Mills en Plonsky (2007:535-548) se navorsing ondersteun die bevindinge van die huidige ondersoek. Hulle resultate het ook aangetoon dat nie een spesifieke leerstyl in verband gebring kan word met prestasie in 'n tweede taal nie. Castro en Peck (2005:401-409), asook Matthews (1996:249) se navorsing het egter 'n verband tussen die gestruktureerde leerder en prestasie in 'n tweede taal aangetoon. Hulle het onder andere bevind dat leerders wat op 'n gereelde basis en volgens 'n studierooster studeer, beter presteer as leerders wat die aand voor 'n eksamen begin leer.

Uit die literatuur kon vasgestel word watter veranderlikes met prestasie in 'n tweede taal verband hou maar geen gevolgtrekking kon gemaak word oor watter faktore as die belangrikste beskou kan word nie. In dié opsig is die bevindinge van die huidige ondersoek van nut. Globaal beskou toon affektiewe faktore 'n sterker verband met prestasie in Afrikaans as wat die geval met kognitiewe faktore is. In die lig van die veranderlikes wat in die ondersoek betrek is, blyk dit dat selfkonsep ('n affektiewe veranderlike) die grootste proporsie van die variansie in die prestasie van Afrikaans verklaar. Die twee kognitiewe veranderlikes wat 'n verdere bydrae lewer, is geheue en verbale begrip. Denkontwikkeling ('n kognitiewe veranderlike) kon nie 'n beduidende groter proporsie verklaar wat nie alreeds deur selfkonsep, geheue, verbale begrip en motivering verklaar is nie. Oor die algemeen word aanvaar dat kognitiewe veranderlikes soos denkontwikkeling en taalaanleg belangrike veranderlikes is wat sukses in die aanleer van 'n tweede taal bepaal. Ni (2012:1509) wys egter op navorsingsbevindinge wat daarop dui dat affektiewe veranderlikes net so belangrik is. Die resultate van hierdie ondersoek ondersteun so 'n uitspraak. Verder verleen die resultate van die huidige ondersoek ook ondersteuning aan Krashen (2013:4) se affektiewe filter. Leerders met 'n hoër selfkonsep, 'n hoër motiveringsvlak en lae angs se affektiewe filter sal laag wees wat hulle meer ontvanklik maak vir nuwe leerstof in 'n tweede taal.

Uit die resultate kan twee spesifieke aanbevelings gemaak word:

- Verbale begrip het as 'n prominente kognitiewe veranderlike na vore gekom wat die belangrikheid van lees onderstreep. Echols, West, Stanovichen Zehr (1996:296-304) wys daarop dat leesaktiwiteite verbale begrip bevorder omdat lees onder andere woordeskat-uitbreiding en beter sinskonstruksie tot gevolg het. Krashen (2013:1) beskou lees as 'n tipiese taalverwerwingsaktiwiteit. Wanneer 'n leerder lees word aspekte van die tweede

taal onbewustelik verwerf. Op die wyse vind 'n sinvolle interaksie met die tweede taal plaas sonder dat ander sprekers noodwendig teenwoordig hoef te wees (Schütz, 2014:1). In die lig hiervan moet swart leerders aangemoedig word om Afrikaans te lees. Dit sal vereis dat gepaste leesstof in klasse op skool beskikbaar gestel sal word, aangesien swart leerders tuis nie noodwendig toegang tot Afrikaanse koerante, tydskrifte en boeke het nie.

- Onderwysers moet daarop bedag wees dat affektiewe faktore, met besondere verwysing na die selfkonsep van leerders, 'n belangrike rol speel in die klas waar 'n tweede taal onderrig word. Onderwysers moet in hulle taalonderrig daarop fokus om die taalfilter waarna Krashen verwys, te verlaag (Ni 2012:1508). Op dié wyse sal leerders genoegsame selfvertroue hê en gemotiveerd wees om aan klasaktiwiteite deel te neem. Leerders is dikwels selfbewus wanneer hulle voor 'n klas moet praat omdat hulle nie vertrouwd is met die grammatika of die uitspraak van woorde nie. Sarkastiese of onnodig kritiese opmerkings van die onderwyser bied geen affektiewe ondersteuning aan die leerder nie. Onderwysers moet besef dat daar nie slegs op taalinhoud gekonsentreer kan word nie. Die wyse waarop die leerstof aangebied word en die atmosfeer wat in die klas geskep word, het affektiewe implikasies wat, volgens die resultate van die ondersoek, beslis met prestasie in 'n tweede taal verband hou.

Ten slotte bestaan daar 'n aantal tekortkominge in die ondersoek wat moontlikhede vir verdere navorsing bied.

Die GALT is in hierdie ondersoek gebruik aangesien dit in talle ander ondersoeke gebruik is om denkontwikkeling te meet (Cotter & Tally 2009:3-14; Roadrangka 1991:148-154; Mattheis et al. 1992:211-222; Bunce & Hutchinson 1993:183-187; Bitner 1991:265-274, Bitner-Corvin 1988:1-39; Berg & Phillips 1994:323-344). Die items in die meetinstrument is egter oorwegend nie-verbaal van aard. Indien 'n denkontwikkelingstoets met taalkundige vrae ontwikkel kan word, kan die verband tussen denkontwikkeling en prestasie in 'n taal meer noukeurig bepaal word.

In die ondersoek is die prestasie van leerders verkry deur 'n globale eksamenpunt te neem. Die resultate kan verfyn word deur te fokus op die prestasie in sekere onderafdelings soos in mondelinge, lees- en skryf-aktiwiteite.

Selfkonsep, geheue, verbale begrip en motivering het 39% van die variansie in prestasie in Afrikaans as 'n tweede taal verklaar. Dit impliseer dat 61% van die variansie nie verklaar kon word nie. Ander veranderlikes kan ingesluit word om vas te stel of 'n groter proporsie van die variansie in prestasie verklaar kan word. Veranderlikes wat oorweeg kan word, is onder andere kwaliteit van onderrig, taalaanleg, leerders se houding teenoor Afrikaans en die ondersteuning van ouers.

BIBLIOGRAFIE

- Awan, R., Azher, M., Anwar, M.N. & Naz, A. 2010. An investigation of foreign language classroom anxiety and its relationship with students' achievement. *Journal of College Training and Learning*, 7(11):33–40.
- Berg, C.A. & Phillips, D.G. 1994. An investigation of the relationship between logical thinking structures and the ability to construct and interpret line graphs. *Journal of Research in Science Teaching*, 31(4):323–344.
- Bernaus, M. & Gardner, R.C. 2008. Teacher motivation strategies, student perceptions, student motivation and English achievement. *The Modern Language Journal*, 92(3):387–401.
- Bester, C.A. 2003. Affektiewe faktore wat met uitvoerende kuns op sekondêre skoolvlak verband hou. DED-proefskrif in Sielkundige Opvoedkunde. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Bester, G. 1998. Die bepaling van realistiese prestasievlakke as 'n voorligtingstaak. MED-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.

- Bester, G. 2012. Ongepubliseerde persoonlikheidstoets. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Bitner, B.L. 1989. Developmental patterns in logical reasoning of students in grades six through ten: increments and plateaus. Paper presented at the 62nd Annual Meeting of the National Association for Research in Science Teaching, 30 March – 01 April, San Francisco, CA.
- Bitner, B.L. 1991. Formal operational reasoning modes: predictors of critical thinking abilities and grades assigned by teachers in science and mathematics for students in grades nine to twelve. *Journal of Research in Science Teaching*, 28(3):265–274.
- Bitner-Corvin, B.L. 1988. Is the GALT a reliable instrument for measuring the logical thinking abilities of students in Grades six to twelve? Paper presented at the annual meeting of the National Association for Research in Science Teaching, April 10–13, Lake of the Ozarks.
- Bloom, B.S. 1976. *Human Characteristics and School learning*. New York: McGraw-Hill.
- Bunce, D. & Hutchinson, K.D. 1993. The use of GALT (Group Assessment of Logical Thinking) as a predictor of academic success in college Chemistry. *Journal of Chemical Education*, 70(3):183–187.
- Byland, J. 2011. Thought and second language: A Vygotskian framework for understanding BICS and CALP. *National Association of School Psychologist Communique*, 39(5):1-2.
- Castillo, R. 2008. Issues involved in context, comprehension and content. *Latin American Journal of Content & Language Integrated Learning*, 1(1):15–25.
- Castro, O. & Peck, V. 2005. Learning styles and foreign language learning difficulties. *Foreign Language Annals*, 38(3):401–409.
- Cheng, Y., Horwitz, E.K. & Schallert, D.L. 1999. Language anxiety: differentiating writing and speaking components. *Language Learning*, 49(3):417–446.
- Cotter, M.E. & Tally, C.S. 2009. Do critical thinking exercises improve critical thinking skills? *Educational Research Quarterly*, 33(2):3–14.
- DeKeyser, R.M. 2000. Robustness of critical period effects in second language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 22(4):499–533.
- Droop, M. & Verhoeven, L. 2003. Language proficiency and reading ability in first and second language learners. *Reading Research Quarterly*, 38(1):78–103.
- Dunning, D. 2003. *Quick guide to the four temperaments and learning. Practical tools and strategies for enhancing learning effectiveness*. West Hollywood, CA: Te los Publications.
- Du Toit, C. 2006. Die identifisering van faktore wat die onderrig en leer van Afrikaans as Tweede Addisionele Taal beïnvloed. MED-verhandeling. Potchefstroom: Noordwes-Universiteit.
- Echols, D.E., West, F.W., Stanovich, K.E. & Zehr, K.S. 1996. Using children's literacy activities to predict growth in verbal cognitive skills: a longitudinal investigation. *Journal of Educational Psychology*, 88(2):296–304.
- Engin, A.O. 2009. Second language learning success and motivation. *Social Behaviour and Personality*, 37(8):1035–1042.
- Gao, F. 2010. Learning Korean language in China: motivations and strategies of non-Koreans. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 13(3):273–284.
- Gogus, A. & Gunes, H. 2011. Learning styles and effective learning habits of university students: a case from Turkey. *College Student Journal*, 43(3):586–600.
- Gose, A., Wooden, S. & Muller, D. 1980. The relative potential of self-concept and intelligence as predictors of achievement. *The Journal of Psychology*, 104(2):279–287.
- Horne, T.J. 1974. Die swakspellende Afrikaanssprekende leerling – enkele tipiese kenmerke van sy persoonsbeeld. MED-verhandeling. Potchefstroom: Noordwes-Universiteit.
- Howard, R. 1991. *All about intelligence*. Sydney: University Press.
- Huerta, M. & Jackson, J. 2010. Connecting literacy and science to increase achievement for English language learners. *Early Childhood Education Journal*, 38(3):205–211.
- KABV. 2011. *Kurrikulum- en assesseringsbeleidverklaring (KABV) Graad 10-12 (Afrikaans Eerste Addisionele Taal)*. Departement van Onderwys. Pretoria: Staatsdrukker.
- Kaniuka, T.S. 2010. Reading achievement, attitude toward reading, and reading self-esteem of historically low achieving students. *Journal of Instructional Psychology*, 37(2):184–188.
- Koch, E. 2012. Elize Koch in gesprek met Michael le Cordeur oor moedertaalgebaseerde tweetalige onderwys. *LitNet Akademies*, <http://www.litnet.co.za/litnet-akademies.htm> [29 Oktober 2015]

- Krashen, S. 2013. *Second language acquisition. Theory, Applications and some Conjectures*. Cambridge: Cambridge University Press
- Krekeler, C. 2006. Language for special academic purposes (LSAP) testing: the effect of background knowledge revisited. *Language Testing*, 23(1):99–130.
- Laija-Rodriguez, W., Ochoa, S.H. & Parker, R. 2006. The crosslinguistic role of cognitive academic language proficiency on reading growth in Spanish and English. *Bilingual Research Journal*, 30(1):87–239.
- Lumme, K. & Lehto, E.J. 2002. Sixth Grade pupils' phonological processing and school achievement in a second and the native language. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 46(2):207–217.
- MacIntyre, P.D. & Gardner, R.C. 1994. The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language. *Language Learning*, 44(2):283–305.
- Mans, I.J.V. 1977. Die invloed van die denkontwikkeling en ander kognitiewe faktore op die stelwerk van standerd ses-leerlinge. DED-proefskrif. Potchefstroom: Noordwes-Universiteit.
- Masgoret, A.M. & Gardner, R.C. 2003. Attitudes, motivation and second language learning: a meta-analysis of studies conducted by Gardner and associates. *Language Learning*, 51(1):123–163.
- Mattheis, F.E., Spooner, W.E., Cobler, C.R., Takemura, S., Matsumoto, S., Matsumoto, K. & Yoshida, A. 1992. A study of logical thinking skills and integrated process skills of junior high school students in North Carolina and Japan. *Science Education*, 76(2):211–222.
- Matthews, D.B. 1996. An investigation of learning styles and perceived academic achievement for high school students. *The Clearing House*, 69(4):249.
- Mills, N., Pajares, F. & Herron, C. 2006. A re-evaluation of the role of anxiety: self-efficacy, anxiety and their relation to reading and listening proficiency. *Foreign Language Annals*, 39(2):276–296.
- Mostert, J.M., 1984. *Die onderrig in Afrikaans as tweede taal aan primêre skole*. Gepubliseerde navorsingsverslag. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- Ni, H. 2012. The Effects of Affective Factors in SLA and Pedagogical Implications. *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 2(1):1508–1513.
- O'Brien, TP., Bernold, L.E. & Akroyd, D. 1998. Myers-Briggs Type Indicator and Academic Achievement in Engineering Education. *International Journal of Engineering Education*, 14(5):311–315
- Ojose, B. 2008. Applying Piaget's theory of cognitive development to Mathematics instruction. *The Mathematics Educator*, 18(1):26–30.
- Pappamihel, N.E. 2002. English as a second language, students and English Language Anxiety. Issues in the main stream classroom. *Research in the teaching of English*, 36(3):327–356.
- Peacock, M. 2001. Match or mismatch? Learning styles and teaching styles in EFL. *International Journal of Applied Linguistics*, 11(1):1–20.
- Peche, A.M. 1979. Die verband tussen skryftaalvermoë en intelligensie: 'n diagnostiese ondersoek. DED-proefskrif. Potchefstroom: Noordwes-Universiteit.
- Ramani, E. & Joseph, M. 2008. Achieving academic excellence through higher-order cognition in an African language: students researching 'small talk' in Sesotho sa Leboa. *Perspectives in Education*, 26(4):42–56.
- Rivera-Mills, SV. & Plonsky, L. 2007. Empowering students with language learning strategies: a critical review of current issues. *Foreign Language Annals*, 40(3):535–548.
- Roadrangka, V. 1991. The construction of GALT. *Kasetsart Journal: Social Sciences*, 12(2):148–154.
- Robinson, P. 2005. Cognitive abilities, chunk-strength and frequency effects in implicit artificial grammar and incidental L2 learning: replications of Reber, Walkenfield and Hernstadt (1991) and Knowlton and Squire (1996) and their relevance for SLA. *Studies in Second Language Acquisition*, 27(2):235–268.
- Roessingh, H. 2005. The intentional teacher: the mediator of meaning making. *The Journal of Educational Thought*, 32(2):111–134.
- Rueda, R. & Chen, C.B. 2005. Assessing motivational factors in foreign language learning: cultural variation in key constructs. *Educational Assessment*, 10(3):209–229.
- Schlemmer, L. & Giliomee, H. 2004. Die Staat teen die Ouers? Kernbevindinge van 'n Opname oor die Menings van Ouers oor Wendinge in die Onderwys. *Tabok Werkgewersorganisasie*, <http://www.tabokwo.co.za/schlemmer.htm> [29 Oktober 2015].
- Schütz, R. 2014. Stephen Krashen's Theory of Second Language Acquisition. <http://www.sk.com.br/sk-krash.html> [23 Desember 2015]

- Shirbagi, N. 2010. An exploration of undergraduate students' motivation and attitudes towards English language acquisition. *Journal of Behavioural Sciences*, 20(2):1–14.
- Sparks, R.L., Ganschow, L. & Humbach, N. 2009. Long-term crosslinguistic transfer of skills from L1 to L2. *Language Learning*, 59(1):203–243.
- Sparks, R.L., Patton, J., Ganschow, L. & Humbach, N. 2006. Native language predictors of foreign language proficiency and foreign language aptitude. *Annals of Dyslexia*, 56(1):129–160.
- Stander, M. 2001. Taaloordrag in die onderrig van Afrikaans as tweede taal. *Literator*, 22(3):107–122.
- Stanovich, K.E. & Cunningham, A.E. 1997. What reading does for the mind. *Journal of Direct Instruction*, 1(2):137–149.
- Van den Berg, G. 2004. The use of assessment in the development of higher-order thinking skills. *Africa Education Review*, 1(2):279–294.
- Van der Merwe, K. 2008. First and second language child speakers of Afrikaans's knowledge of figurative language. *Per Linguam*, 24(1):45–64.
- Van Wyk, R. 2005. Teaching comprehension strategies during reading instruction: using drama techniques. *Perspectives in Education*, 23(2):113–117.
- Wetzels, S.A.J., Kester, L., Van Merriënboer, J.J.G. & Broers, N.J. 2011. The influence of prior knowledge on the retrieval-directed function of note taking in prior knowledge activation. *British Journal of Educational Psychology*, 81(2):274–291.
- Wu, P. & Chiou, W. 2008. Postformal thinking and creativity among late adolescents: a post-piagetian approach. *Adolescence*, 43(170):237–251.
- Zafar, M. 2009. Monitoring the 'Monitor': A Critique of Krashen's Five Hypotheses. *The Dhaka University Journal of Linguistics*, 2(4):139–146.

Die ondersteuning van die voorskoolse kind met betrekking tot ontluikende leesvaardigheid – ’n looddsstudie

The support of the preschool child as emergent reader – a pilot study

ANSIE LESSING EN MARIKE DE WITT
 Departement Sielkundige Opvoeding
 Universiteit van Suid-Afrika, Pretoria
 E-pos: Lessiac6@gmail.com

Ansie Lessing

Marike de Witt

ANSIE LESSING is ’n navorsingsgenoot in die Departement Sielkundige Opvoedkunde in die Kollege vir Opvoedkunde aan Unisa. In haar loopbaan by Unisa was sy betrokke by die onderrig van HonneursBED (Skoolvoorligting), MEd (Voorligting) en die studieleiding van nagraadse studente. Sy verwerf ’n doktersgraad aan die Randse Afrikaanse Universiteit, sowel as aan Unisa en verwerf ook grade aan die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys. Haar navorsingsfokus en belangstelling sluit nagraadse studieleiding en eksaminering, dissipline, aanvangslees en ondersteuning van leerders met leertekorte en emosionele probleme in. Sy is as Sielkundige geregistreer by die Suid-Afrikaanse Raad vir Gesondheidsberoep.

ANSIE LESSING is a research fellow in the Department of Psychology of Education in the College of Education at Unisa. In her career she was involved in the teaching of Hons BED (School Guidance and Counselling), MEd (Guidance) and the supervision of postgraduate students. She received doctorate degrees at both the Rand Afrikaans University and the University of South Africa and also holds degrees from the Potchefstroom University for Christian Higher Education. Her research focus and interests are postgraduate supervision and examination, discipline, initial reading, and support to learners with learning impairment and emotional problems. She is registered as Psychologist at the Health Professions Council of South Africa.

MARIKE W DE WITT is ’n navorsingsgenoot in die Departement Sielkundige Opvoedkunde aan die Universiteit van Suid-Afrika. Sy het meer as 35 jaar ondervinding in die onderwys en was jare lank betrokke by onderwysersopleiding op ’n voorgraadse sowel as nagraadse vlak. Sy is tans ook betrokke by studieleiding aan Meesters- en Doktorsgraadstudente in die spesifieke veld. Prof de Witt het opvoedkundige artikels gepubliseer in nasionale en internasionale geakkrediteerde vaktydskrifte en sy is aktief betrokke by navorsing wat onder andere die volgende onderwerpe insluit: vroeë geletterdheid en vroeë gesyferdheid.

MARIKE W DE WITT is a research associate in the Department of Psychology of Education at the University of South Africa. She has teaching/lecturing experience of more than 35 years. She was involved in teacher training programmes, including the training of preschool student teachers as well as postgraduate students. She also acts as promoter for Masters and Doctoral students. Professor de Witt has published numerous research articles in nationally and internationally accredited journals in the field of education. Her research interests focus on, inter alia, early literacy and early numeracy.

ABSTRACT***The support of the preschool child as emergent reader – a pilot study***

Reading achievement of South African children is not on par with world standards and is a matter of great concern for parents, teachers and the educational authorities. According to the PIRLS-report (Progress in International Reading Literacy Study) of 2006 South African grade 4- and 5-learners manifested the lowest reading achievement of 45 participating countries. The same tendency was reflected in the Annual National Assessment (ANA) for 2013 and 2014. The development of emergent literacy and pre-reading skills in the preschool years plays an important role in reading achievement in school. Parents and other role players involved with preschoolers thus play an important role in preparing children for reading. The authors' main argument is that parents and other role players have an important role in the development of children's emergent literacy and emergent reading. Parents and other role players should not only be empowered to support children to achieve success but the specific South African context should be taken into account.

This article reflects on a literature study as pilot study to gather important information regarding emergent reading which can be used by facilitators to empower parents and other role players working with preschool children. Therefore, the aim of the article is a discussion of a literature study on emergent reading and the reading process as part of emergent literacy and the role of parents and other role players in the development thereof. The aim of the research is intertwined with the research question: What, according to literature, is emergent reading and what should facilitators attend to in empowering parents and role players to support children as emergent readers? A thematic analysis of applicable academic literature, journal articles and internet information was done and activities contributing to pre-reading skills were identified. The findings of the literature study were used to develop a simple schematic presentation on various aspects of emergent reading which can be used to provide knowledge and empower parents and other role players to support children as emergent readers.

Reading is not a one dimensional process, but involves physical, emotional, social and psychological aspects. It is a complex process aiming at reading comprehension, but also includes the ability to decode unknown words. Well-developed functional reading skills (decoding, phonology and phonemic awareness, orthography, morphology, syntax and print knowledge) are important for reading success and depend on the mastering of sensory integration which includes visual and auditory perceptual skills. Reading comprehension goes hand in hand with thought and is improved by vocabulary development and purposeful conversations aimed at the acquisition of vocabulary. Various reading strategies contribute to comprehension: determining relationships, asking of questions, making deductions, distinguishing between important and unimportant information, making summaries, visualising and monitoring of understanding.

Emergent reading as part of emergent literacy implies the acquisition of various language skills, including the various skills necessary for reading success. The learning environment, inter alia the culture, economic status, time spent with children, and stimulating activities, plays an important role in the development of these skills. The development of emergent reading starts in the infant phase but speeds up during the early childhood years. Perceptual skills (visual, auditory, kinaesthetic, smell and taste) underlying emergent literacy, are being acquired since birth by means of play. Experience, and specifically language experience, listening skills, concentration, perceptual awareness, vocabulary, conversations, awareness of the phonological units of speech, rhythm, print knowledge, alliteration and knowledge of the alphabet are important indicators of reading success.

Parents and other role players need information regarding the physical, social, emotional and psychological needs of the pre-schooler for the development of emergent literacy which forms

the foundation of emergent reading. Age appropriate activities, security and play-based activities are important when considering the development of the preschool child.

Parents have a task in the development of children's emergent literacy which includes emergent reading regarding listening, speaking and concentration skills as well as perceptual skills and eye movements. Everyday conversations and playing with children are important tools for this development. Concrete experience by visiting places and talking about the experiences enhances the childrens' language acquisition. Parents should be actively involved with their children, utilising reading together not only for vocabulary acquisition but also to increase the understanding of the language. Ensure that reading to the child is a joyful activity and show enthusiasm and a positive attitude towards reading. Carefully selected books to suit the age of the child can be used for picture reading, reading together, dialogue reading and interactive reading. Provide books to the child and select these books to suit the child's age and developmental level; keep a balance between the text and the illustration, ensure understandable vocabulary and opportunities to discuss the content of the stories.

The wealth of knowledge presented in the literature is unfortunately not accessible to the majority of South African children due to poverty and in some cases also illiteracy of those bringing up the children. An asset based approach may be valuable to support these parents and role players. Special programmes aiming at the unique needs of the specific societies and taking their specific abilities and strengths in consideration will benefit parents.

The literature study pictures an ideal role for parents supporting their children as emergent readers and is valuable in the possible development of a support programme to empower parents and practitioners for their task. Parents need to understand the importance of language development and emergent literacy for reading success. Applicable knowledge should be provided and workshops presented to assist them to create simple resources, like puppets which can be used for story telling and language development. Picture books and pictures in advertisements and magazines are useful for vocabulary and language development. Support should always be handled with empathy and sensitivity, keeping in mind that illiterate parents cannot read, may not have any books and may also be intimidated by books and literacy.

KEY WORDS: emergent reading, pre-reading skills; reading, empowerment of parents; reading for children; interactive reading; dialogue reading; phonemic awareness; morphology; syntax; print knowledge; reference to print

TREFWOORDE: ontluikende lees; voor-leesvaardigheid; lees; ouerbemagtiging; voorlees vir kinders; interaktiewe lees; dialooglees; fonemiese bewustheid; morfologie; sintaksis; kennis van die gedrukte woord; verwysing na drukwerk.

OPSOMMING

Die doel van die artikel is 'n bespreking van 'n literatuurstudie oor ontluikende lees en die lees-handeling as deel van ontluikende geletterdheid en die rol van ouers en ander rolspelers daarin. Die doel van die navorsing is ingewef in die vraag: Wat is ontluikende lees en waaraan moet aandag gegee word om baie jong kinders as ontluikende lesers te ondersteun?

'n Tematiese analise van toepaslike akademiese literatuur, artikels en internetstukke is gedoen en aktiwiteite wat tot ontluikende lees as 'n deel van ontluikende geletterdheid kan bydra, is geïdentifiseer. Die literatuurbevindinge oor die belangrike fasette van lees is in 'n skematiese voorstelling saamgevat wat as konseptuele raamwerk kan dien vir die ontwikkeling van 'n ondersteuningsprogram vir onder andere voorskoolse onderwysers om ouers en versorgers te bemagtig.

Lees is 'n komplekse handeling met leesbegrip as uiteindelijke doel, en daarom moet lesers ook in staat wees om onbekende woorde te ontsyfer (dekodeer). Ontluikende geletterdheid (wat ontluikende lees insluit) behels dat kinders die vaardighede ontwikkel wat nodig is vir leessukses en ouers en ander versorgers speel 'n belangrike rol hierin. Die leeromgewing, wat onder andere kultuur, ekonomiese status, tyd wat met kinders bestee word en stimulerende aktiwiteite insluit, is ook belangrik vir ontluikende geletterdheid.

Die ryk bron van aktiwiteite wat deur die literatuur aangebied word vir die bevordering van ontluikende geletterdheid, wat ontluikende lees insluit, is egter weens hulle sosio-ekonomiese omstandighede ontoeganklik vir 'n groot aantal Suid-Afrikaners. Ondersteuning aan hierdie groep vereis spesiale programme wat die behoeftes en konteks van bepaalde gemeenskappe in ag neem en die vermoë en sterkpunte van die ouers as belangrike rolspelers as vertrekpunt neem.

1. INLEIDING

Volgens die PIRLS-verslag (Progress in International Reading Literacy Study) van 2006 het Suid-Afrikaanse graad 4- en 5-leerders die swakste leesprestasie van 45 deelnemende lande gelewer (Howie, Venter, Van Staden, Zimmerman, Long, Scherman & Archer 2008:19). Die jaarlikse nasionale assessering van leesvaardigheid (in Engels: Annual National Assessment; ANA) reflekteer dieselfde tendens vir die akademiese jaar 2013, asook 2014 (Department of Basic Education, 2014; Rademeyer 2013:5). Dié bevinding het die onderwysowerhede genoop tot 'n doelgerigte poging om die leesprestasie van leerders te verbeter. In 2011 is 'n vereenvoudigde toets (prePIRLS) gebruik om lande wat in 2006 onderpresteer het, te evalueer. Volgens die Sentrum vir Evaluering en Assessering (Centre of Evaluation and Assessment) van die Universiteit van Pretoria is daar geen verskil in die prestasie van Suid-Afrikaanse leerders wanneer die 2006- en 2011-evaluering vergelyk word nie (Howie, Van Staden, Tshela, Dowse & Zimmerman 2012:vi, 41). Hierdie bevinding lei tot groot kommer oor Suid-Afrikaanse kinders se leesvaardigheid en toekomstige geletterdheid en gee aanleiding tot die vraag: Wat kan aan die Suid-Afrikaanse kinders se swak geletterdheidsprestasie (wat leesvaardigheid insluit) gedoen word en waar word met so 'n ingryping begin?

Kennis en begrip van leesvaardigheid geniet wêreldwyd belangstelling en word deurgaans intensief nagevors, aangesien lees nie net 'n komponent van vroeë kinderontwikkeling vorm nie, maar ook die grondslag is vir alle verdere toekomstige leer (Abbott, Walton & Greenwood 2002:25; Singh 2009:93; Sukhram & Hsu 2012:116). In teenstelling met die vroeë benadering van leesgereedheidsprogramme as voorvereiste vir die verwerwing van die leesvaardigheid, beklemtoon navorsers sedert die tagtigerjare die belangrikheid van ontluikende geletterdheid. Leesvaardigheid is 'n faset van geletterdheid wat ook die vermoë om te skryf en effektiewe taalgebruik insluit. Alhoewel daar in albei gevalle sterk klem gelê word op taal, kennis van drukwerk en fonologiese sensitiwiteit, is geletterdheid 'n meer omvattende begrip en sluit dit ook skryf, syfers, beelde ("images") en ander vorme van simbole in (Wikipedia; Collins English Dictionary 2003). Die vereistes vir ontluikende lees loop egter hand aan hand met dié van ontluikende geletterdheid (Lonigan, Burgess & Anthony 2000:596).

Volgens Teale en Sulzby (1986 aangehaal deur Yaden, Rowe & MacGillivray 2000:245) impliseer leesgereedheid die bemeestering van bepaalde voorvereistes vir die leeshandeling wat onder andere perseptuele vaardighede insluit. Ontluikende geletterdheid daarteenoor impliseer 'n breër teoretiese standpunt oor die verwerwing van geletterdheid en ontluikende leesvaardigheid. Ontluikende geletterdheid, wat ontluikende leesvaardigheid insluit, vind plaas op ontwikkelings- en konstruktivistiese vlak, van geboorte tot vyf/sesjarige ouderdom met die fokus op informele

holistiese aktiwiteite tuis en in die kleuterskool (Yaden et al. 2000:246). Ontluikende leesvaardigheid as faset van ontluikende geletterdheid word in hierdie artikel onderskryf en gesien as die kind se vordering van onkonvensionele na konvensionele geletterdheid (soos by skooltoetredende verwag word) deur holistiese geletterdheidsgebeure wat onder andere die gebruik van vertellings, storieboeke en spel insluit (Yaden et al. 2000:246).

Mondelinge taal, fonemiese bewustheid en kennis van die gedrukte woord (aspekte van ontluikende geletterdheid en ontluikende leesvaardigheid) hou verband met die mate waarin die kind leesvaardigheid sal bemeester wanneer daar met formele leesonderrig in die skool begin word (Hay & Fielding-Barnsley 2007:191; Lindsay & Horn 2011:30; Lonigan, Allan & Lerner 2011:499). Hierdie is aspekte wat in die voorskoolse fase, wanneer kinders baie ontvanklik vir taalverwerwing is, verwerf behoort te word. Ouers en ander rolspelers wat verantwoordelik is vir die versorging van die voorskoolse kind het 'n belangrike taak in hierdie opsig, maar het nie noodwendig toepaslike kennis nie en kan moontlik by 'n ondersteuningsprogram baat.

Uit die aard van die verhouding tussen die volwassene en die kind staan die sosiaal-konstruktivistiese teorie van Vygotsky (1978) en die ekologiese teorie van Bronfenbrenner (1986) sentraal in die proses van ontluikende geletterdheid en ontluikende leesvaardigheid. Leer en dus ook geletterheidsverwerwing is inherent 'n sosiale gebeure en die aktiwiteite tussen kinders en meer ervare ander persone fasiliteer die kind se kognitiewe ontwikkeling (Hatch 2010:259; Vygotsky 1978:90). As ontluikende leser staan die kind in 'n bepaalde omgewing en word verhoudings gestig wat 'n bepalende invloed op die kind se taalverwerwing en kognitiewe ontwikkeling het (Doyle & Zhang 2011:223; Vally 2012:619).

Die doel van die navorsing is ingewef in die vraag: Wat is volgens die literatuur die rol van ouers (of hulle plaasvervangers) in die ontwikkeling van ontluikende geletterdheid en dan veral ontluikende lees en waaraan moet aandag gegee word om kinders as latere ontluikende lesers te ondersteun? Die sentrale argument in die artikel is dat ouers en ander betrokkenes 'n belangrike rol het in die ontwikkeling van die kind as ontluikende leser en dus in die gereedmaking van die kind vir die leeshandeling. Sodanige argument impliseer dat die ontwikkelaars van 'n moontlike program voldoende kennis moet hê van lees en voor-leesvaardighede ten einde in staat te wees om 'n toepaslike program daar te stel wat ouers en rolspelers vir hulle taak om jong kinders as ontluikende lesers te ondersteun, te bemagtig.

Die argument verdiep die doel van die navorsing tot 'n besinning oor die wyse waarop die betrokkenes bemagtig kan word om kinders as ontluikende lesers by te staan en die kontekstualisering daarvan vir Suid-Afrikaanse omstandighede. Om hierdie doel te bereik, is 'n toepaslike literatuurstudie as loodsstudie gedoen vir die ontwikkeling van 'n program binne die Suid-Afrikaanse konteks. Die versamelde inligting oor die vereistes vir die leeshandeling word skematies voorgestel as 'n moontlike hulpmiddel vir fasiliteerders vir die bemagtiging van ouers en ander betrokkenes in die ontwikkeling van ontluikende geletterdheid.

2. NAVORSINGSMETODE EN DIE ANALISESTRATEGIE

As opvoedkundige sielkundiges en kenners van aanvangslees was die navorsers in staat om trefwoorde te identifiseer, wat gebruik is vir die aanvang van die literatuurondersoek. Die biblioteek katalogus en verskeie soekenjins (ERIC, Academic Search Premier, ProQuest Social Science Journals, ProQuest Education Journals, Psyc EXTRA) is gebruik om inligting op te spoor deur die gebruik van die volgende kernwoorde: lees, ontluikende lees, voor-leesvaardighede, ontluikende geletterdheid en oerbemagtiging. Die verkreeë inligting is verder aangevul deur internetsoektogte met dieselfde trefwoorde.

'n Groot aantal akademiese teksboeke en artikels wat op die kernwoorde betrekking het, is opgespoor en bestudeer. Deur 'n tematiese analise van die versamelde inligting het die volgende duidelike temas, wat as vertrekpunt vir die vorming van 'n konseptuele raamwerk gebruik is, na vore gekom: die aard van die leeshandeling, ontluikende lees en voor-leesvaardighede. Die literatuur is verder op deduktiewe wyse ondersoek met die geïdentifiseerde temas as vertrekpunt om verbandhoudende aspekte (subtemas of kategorieë) vas te stel. Die massa inligting wat uit die literatuur versamel is, is saamgevat en geïntegreer tot 'n skematiese voorstelling van die leeshandeling wat moontlik deur fasiliteerders as hulpmiddel gebruik kan word in die bemagtiging van ouers en hulpverleners. Vervolgens word die literatuurbevindings ten op sigte van die geïdentifiseerde temas bespreek.

3. TEMA 1: DIE AARD VAN DIE LEESHANDELING

Lees is 'n komplekse handeling waarvolgens verskeie sensoriese kanale en denkhandelings geïntegreer word. Die leeshandeling en verkryging van leesbegrip vind nie in isolasie plaas nie, maar is slegs 'n enkele aspek van geletterdheid wat ook luister, mondelinge kommunikasie en skryfvaardighede insluit (Farrall 2012:17; McCutchen, Abbott, Green, Beretvas, Cox, Potter, Quiroga & Gray 2002:69; Snow, Burns & Griffin 2002:42).

Lees is meer as bloot die sien en uitspreek van woorde en veel meer as die herkenning van geïsoleerde woorde. Dit is 'n komplekse intellektuele handeling wat die totale individu onder meer op fisieke, sosiale, gevoelsmatige en psigologiese gebied omvat (Stauffer, Abrams & Pikulski 1978:196). Dit vereis van die leser om gedrukte woorde waar te neem, te interpreteer, daaroor te dink, voor te stel en uit ervaring en geheue (verwysingsraamwerk) te put om betekenis van die geskrewe woord te verkry (Beaty 2008:157; Fields, Groth & Spangler 2008:27; Harvey & Goudvis 2007:13; Landry, Swank, Smith, Assel & Gunnewig 2006:306; Smith & Read 2005:12). As besluitnemingsproses fokus lees op die konstruksie van betekenis van teks deur die toepassing van 'n verskeidenheid strategieë (Arya & Feathers 2012:302).

Fonemiese bewustheid, alfabetiese beginsel, klank-letter-ooreenkoms, dekodeeringsvermoë, sintaksis, spelling, woordeskat en skryfvaardigheid, asook leesbegrip dra op 'n geïntegreerde wyse tot leesvaardigheid by (Beauchat, Blamey & Philippakos 2012:3; Commission on Reading sj; McCutchen e.a. 2002:69; Snow e.a. 2002:5-6; Wasik & Iannone-Campbell 2012:321). Hierdie vaardighede stel die aanvangsleser onder andere in staat om onbekende woorde te klank (dekodeer) en te lees om sodoende begrip te verkry (Deacon 2012:456). Die leeshandeling vereis nie net toereikende intelligensievermoë nie, maar ook toepaslike fisieke oogbewegings, perseptuele en konseptuele handelinge.

Leesbegrip hou verband met die denke wat plaasvind terwyl mens lees en kan verbeter word deur doelgerigte beplande gesprekke wat gerig is op die verwerwing van nuwe woorde (Johnston & Nahmad-Williams 2009:162; Wasik & Iannone-Campbell 2012:321), morfologiese kennis (Apel, Brimo, Diehm & Apel 2013:173) en die gebruik van verskeie leesstrategieë (Beauchat e.a. 2012:2; Wasik & Iannone-Campbell 2012:321). Leesstrategieë wat leesbegrip ten doel het behels onder andere die trek van verbande, vra van vrae, maak van afleidings, onderskeid tussen belangrike en onbelangrike inligting, opsommings, visualisering en die monitering van begrip (Pomerantz & Pierce 2013:102, 107).

Die mens se sintuie, interpretasie van waarnemings deur die sintuie en denkhandelinge speel 'n baie belangrike rol in die ontwikkeling van die vermoëns om die gedrukte woord te herken, te interpreteer en te verstaan. Verbale asook visuele wenke (Arya & Feathers 2012:301) soos illustrasies by die teks, word deur die leser gebruik om begrip te verkry van wat gelees is.

Alhoewel ontoereikende leesvaardighede die gevolg van 'n groot verskeidenheid faktore kan wees, is ontluikende geletterdheid 'n baie belangrike aspek daarvan en vorm vroeë geletterdheidsvaardighede (wat ontluikende leesvaardighede omvat) die basis van latere leessukses (Beauchat e.a. 2012:4; De Witt, Lessing & Lenyai 2008:38; McConnell & Rabe 1999:2).

4. TEMA 2: ONTLUIKENDE LEES

Die leeromgewing van die kind speel 'n belangrike rol in ontluikende lees as deel van ontluikende geletterdheid en hou verband met kultuur, ekonomiese status en die hoeveelheid tyd wat saam met kinders bestee word. Ontluikende leesvaardighede gaan hand aan hand met stimulerende aktiwiteite tydens die vroeë kinderjare (Martini & Sénéchal 2012:210). Ontluikende lees dui op die interverweefde kennis van taal, lees en skryf wat in alledaagse omgang en situasies deur die kind verwerf moet word voordat daar met formele leesonderrig begin kan word (Erickson 2000:193; Goouch 2010:56; Justice & Kaderavek 2004:202; Whitehurst & Lonigan 1998:854).

Ontluikende geletterdheid wat ontluikende leesvaardighede omvat, neem reeds in die suigelingfase 'n aanvang en die tempo van die ontwikkeling versnel veral in die kleinkinderjare. Ontluikende geletterdheid bestaan uit sowel in-uit as uit-in komponente wat in die groter taal- en geletterdheidsmilieu van die huis, kleuterskool en skool geanker is (Phillips, Gorton, Pinciotti & Sachdev 2010:112; Whitehurst & Lonigan 1998:850). Die in-uit komponent behels kennis van klanke en die verband tussen klanke en letters, sintaktiese begrip en ook geheue, terwyl die uit-in komponent die narratiewe konteks, semantiese begrippe en kennis van skryf insluit.

Die spesifieke verbande en korrelasies tussen die verskillende komponente, bydraende faktore, en gevolglike lees- en skryfvaardigheid is nie bekend nie en sal nog lank 'n onderwerp van navorsing wees (Forget-Dubois, Dionne, Lemelin, Pérusse, Tremblay & Boivin 2009:736). Dit is egter 'n erkende feit dat kinders van geboorte af perseptuele vaardighede soos visuele, ouditiewe, kinestetiese, reuk- en smaakvaardighede wat die basis van vroeë geletterdheid vorm, deur onder andere spel bemeester.

5. TEMA 3: VOOR-LEESVAARDIGHEDE

Ervaring en veral mondelinge taalervaring vorm die basis van ontluikende geletterdheid en dra by tot ontluikende lees en hang ten nouste saam met sintuiglike waarneming en kinders se persepsie van wat hulle waarneem. Die verwerwing van woordeskat, wat 'n belangrike rol in leessukses het, berus tot 'n groot mate op ervaring, en in die meeste gevalle word 'n goed ontwikkelde woordeskat deur ervarings van kinders met volwassenes wat 'n ryk en gevarieerde woordeskat gebruik, verwerf (Vygotsky 1978:90; Wasik & Iannone-Campbell 2012:322).

Bewustheid van die fonologiese eenhede van spraak, ritme, alliterasie en kennis van die alfabet is van die beste voorspellers vir suksesvolle oorgaan tot aanvangslees (Fielding-Barnsley & Hay 2012:272; Landry e.a. 2006:306). Kinders verkry fonologiese bewustheid deur aandag te gee en te luister, asook deur deel te neem aan taalaktiwiteite soos rympies en gediggies, liedjies en die klap van klanke wat hulle in woorde hoor (Johnston & Nahmad-Williams 2009:165; Lessing & De Witt 2002:276). Kinders wat nie voorskools die nodige luister-, aandaggee- en taalvaardighede verwerf het nie, het 'n agterstand tot leesverwerwing by skooltoetreding en sal ondersteun moet word met betrekking tot taal, alfabetiese en fonologiese aktiwiteite (Hay & Fielding-Barnsley 2009:157; Hay, Elias, Fielding-Barnsley, Homel & Freiberg 2007:402; Landry e.a.2006:306).

In die ideale situasie word kennis van die gedrukte woord in 'n taalryke voorskoolse omgewing waar baie boeke gelees word, verwerf. Dit is 'n multidimensionele konstruksie (Justice & Ezell

2001:185) en behels die kind se ontluikende kennis oor vorms en die funksie van die geskrewe taal (Whitehurst & Lonigan 1998:848), die wyse waarop die gedrukte woord in die teks georganiseer word, die naam en eienskappe van individuele alfabetletters en die uitdrukking van betekenis en ortografie met behulp van die gedrukte woord (Justice, Kaderavek, Fan, Sofka & Hunt 2009:68).

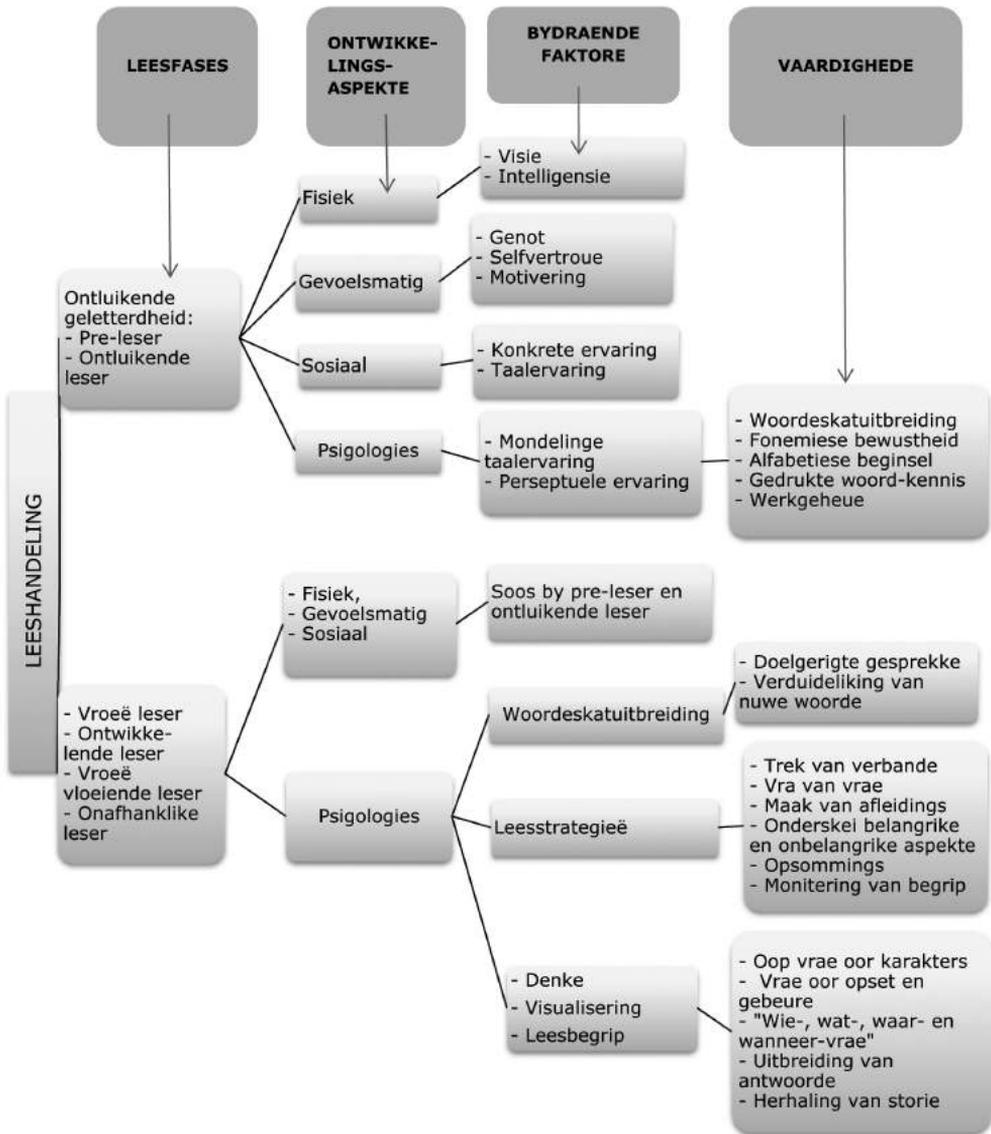
6. DIE ROL VAN OUERS EN ANDER BETROKKENES IN DIE ONTWIKKELING VAN ONTLUIKENDE LEES

Ses belangrike fases van leesontwikkeling word deur Maharaj (2007:11) onderskei, naamlik die voorleesfase, die ontluikende leser, vroeë leser, die ontwikkelende leser, die vroeë vloeiende leser en die onafhanklike leser. Die voorskoolse jare waartydens ontluikende geletterdheid (wat ook ontluikende lees impliseer) plaasvind vorm die grondslag vir later leesverwerwing en dit impliseer dat die versorgers van kinders 'n groot rol kan speel en 'n verantwoordelikheid in dié verband het. Die vroeë blootstelling van kinders (Joubert, Bester, Meyer & Evans 2013:147; Shaw 2008) en hulle deelname aan geletterdheidsaktiwiteite in 'n taalryke omgewing is een van die belangrikste bydraende faktore in ontluikende lees (Sukhram & Hsu 2012:116).

Ondersteuning van die voorskoolse kind verg kennis van die sosiale, emosionele en kognitiewe behoeftes van die kind (Beaty 2008:351). Ouderdomgepaste aktiwiteite, geborgenheid en spelgebaseerde aktiwiteite is belangrike aspekte wat in ag geneem moet word vir die totale ontwikkeling van die kleuter (Lasser & Fite 2011:170). Verder moet in gedagte gehou word dat vordering op skool nie slegs op akademiese gereedheid berus nie, maar ook impliseer dat die kind kan aanpas in 'n groep, kan luister en ander respekteer.

7. SKEMATIESE VOORSTELLING VAN DIE KONSEPTUELE RAAMWERK

Die voorafgaande spreek duidelik dat lees en ontluikende lees geen eenvoudige fenomeen is nie. Baie navorsing is reeds oor die aard en verbetering van die leesvaardigheid gedoen en dit sal 'n belangrike navorsingsonderwerp in die toekoms bly. Figuur 1 is 'n skematiese voorstelling van die inligting wat die navorsers deur 'n literatuurstudie oor die onderwerp verkry het. Die eenvoudige, dog logiese samevatting van die leesproses kan dien as 'n raamwerk vir die bespreking van die rol van die betrokkenes by ontluikende geletterdheid. Die voorstelling dien as vertrekpunt vir verdere navorsing in die samestelling van 'n moontlike ondersteuningsprogram vir die gebruik deur fasiliteerders om ouers te bemagtig. Volledigheidshalwe word die verskillende fases van lees in die figuur aangedui, maar in die bespreking word veral gefokus op die rol van die ouers en ander betrokkenes by ontluikende geletterdheid, soos vergestalt in aspekte rakende die pre- en ontluikende leser. Daar word in die bespreking sterk klem gelê op die psigologiese aspekte van die leeshandeling, naamlik woordeskatuitbreiding, fonemiese bewustheid, alfabetiese beginsel, kennis van die gedrukte woord en werkgeheue.

Figuur 1: 'n Skematiese voorstelling van die leeshandeling (Eie samestelling)

8. BEMAGTIGING VAN OUERS EN ANDER ROLSPELERS

Uit figuur 1 blyk dat die leeshandeling nie 'n een-dimensionele handeling is nie, maar fisieke, gevoelsmatige, sosiale en psigologiese aspekte behels waarin ouers en plaasvervangers 'n rol kan speel. In die bespreking van die verskillende aspekte word telkens ook aandag gegee aan die wyse waarop die betrokkenes se rol in die kind se ontluikende lees versterk kan word.

8.1 Fisieke aspekte

Afgesien van ander fisieke vaardighede speel ongeskonde sigvermoë 'n belangrike rol in die leeshandeling en ouers en betrokkenes moet kennis dra dat nie net intelligensie nie, maar ook toereikende visie nodig is vir die normale leeshandeling (Harvey & Goudvis 2007:18). Visuele probleme kan manifesteer in dofheid van letters, beweging van die letters, die spring van die oë, flikkering en distorsies in die gedrukte woord. Ouers moet bedag wees op klagtes van hulle kinders in dié verband (Boyle & Jindal-Snape 2012:166).

Om gemaklik te kan lees, is oogkonvergensie nodig asook die vermoë om te fokus en bepaalde oogbewegings uit te voer (Shaw 2008). Oogbewegings is nie net 'n aanduiding dat prente deur die jong kind “gelees” word of die leeshandeling plaasvind nie, maar speel ook 'n belangrike rol in die verkryging van begrip omdat die jong “leser” dikwels die illustrasies gebruik om betekenis te verkry.

Ouers en ander rolspelers het 'n verantwoordelikheid om moontlike probleme met kinders se visie so vroeg moontlik te identifiseer sodat hulp vroegtydig verleen kan word. Deur speletjies kan ouers asook voorskoolse personeel vloeiende oogbeweging by kinders bevorder. Aandag word gegee aan fokusoefeninge (kyk ver en naby), oogkonvergensie (fokus op 'n spesifieke item) en oogbewegings van links na regs, bo na onder en die rol van die oë om die oogspiere te versterk.

Hardoplees is 'n belangrike aspek van aanvangslees, omdat dit die onderwyser in staat stel om moontlike leesprobleme te identifiseer. Ouers, wat reeds voorskools as modelle vir hulle kinders optree, het dus ook 'n taak om hulle kinders te ondersteun deur hard en duidelik te praat en woorde op 'n verstaanbare wyse vir die omgewing waarin die kind woon, uit te spreek. Die uitspraak van woorde kan egter van streek tot streek wissel as gevolg van bepaalde dialekte eie aan die omgewing.

8.2 Gevoelsmatige aspekte

Deur ouers se voorlewing en informele leessessies met hulle kinders word genot, selfvertroue en motivering, wat belangrike gevoelsmatige aspekte van leessukses is, bevorder. Leessessies dra by tot die verhoging van selfvertroue by kinders en 'n verdieping in die ouer-kindverhouding as gevolg van die fisieke teenwoordigheid van die ouer, positiewe versterking wat gegee word en die gehaltetyd wat saam spandeer word (Lessing & Odendaal 2004:195; Shaw 2008). Ouers se positiewe houding teenoor lees en gesamentlike leesaktiwiteite verbeter nie slegs hulle kinders se kennis van die gedrukte woord nie, maar skep 'n atmosfeer van genot en entoesiasme wat tot die kinders se motivering vir geletterdheid en leer kan bydra (Beauchat e.a. 2012:1-6; Fields e.a. 2008:24; Lindsay & Horn 2011:31; Sénéchal, Pagan, Lever & Ouellette 2014:40; Weigel, Martin & Bennett 2006:374).

Genot en motivering word verhoog wanneer boeke deur die kind self gekies word. Groter belangstelling en aandag word so bewerkstellig en dit kan ook lei tot verbeterde ekspressiewe taalgebruik (Colmar 2011:104, 109).

8.3 Sosiale aspekte

Die gedrukte woord is 'n sosiale aksie en 'n wyse van kommunikasie om 'n boodskap oor te dra. Begrip van die gedrukte woord berus op die leser se verwysingsraamwerk wat nie net deur konkrete ervaring nie, maar ook deur taalervaring in sosiale konteks verdiep word. Konkrete ervaring en die verwerwing van taalvaardigheid deur ervaring is ten nouste verbonde aan die sosiale interaksie wat die kind met sy omgewing het (Goouch 2010:53).

Deur die informele proses van saamlees, interaktiewe lees, dialooglees of voorlees verkry lees 'n sosiale komponent wat in ooreenstemming met die sosiaal-konstruktiewe teorie van Vygotsky (1978:90) is. Ouers en betrokkenes wat hardop vir hulle kinders lees of stories vertel, demonstreer só wat taal behels en hoe dit klink (Joubert e.a. 2013:145; Lindsay & Horn 2011:31). Die gesprek oor 'n boek bevorder nie slegs die sosiale aspek van lees nie, maar is onontbeerlik vir taalverwerwing, kennis en die kultuur van lees (Gjems 2010:140; Hay & Fielding-Barnsley 2007:194).

Sosiale interaksie tussen ouers en kinders dra by tot mondelinge taalverryking en versterk kinders se kennis van die gedrukte woord. Hardoplees, beskikbaarheid van prenteboeke in die huis, besoeke aan die biblioteek en betrokkenheid by storievertellings, rympies, teken van prentjies en speletjies berus op sosiale interaksie (Shaw 2008; Weigel, Martin & Bennett 2006:373) en ouers as betrokkenes in die mikrosisteem van die kind het 'n daadwerklike rol te speel in hierdie aktiwiteite. 'n Bate-gebaseerde benadering by die ontwikkeling van 'n program, waarin die vaardighede van ouers om byvoorbeeld stories te vertel of taalspeletjies speel tereg kom, kan met groot vrug gebruik word in gemeenskappe waar ouers ongeletterd is.

8.4 Psigologiese aspekte

Mondelinge taalervaring en perseptuele ervaring is belangrike psigologiese aspekte wat 'n rol in die verwerwing van die leesvaardigheid speel. Kinders wat weet hoe om te luister, in staat is om hulle self mondeling uit te druk en boeke kan hanteer, verkry onbewustelik 'n aanvoeling vir die onderlinge verband tussen luister, praat, lees- en skryfvaardighede (Beaty 2008:158).

Alledaagse gesprekke wat op informele en spontane wyse geskied is 'n belangrike bron vir mondelinge taalontwikkeling. Kinders gebruik taal om gebeure en ervarings te beskryf, om te onderhandel, te vertel, te bespreek en te argumenteer. Deur 'n goeie luisteraar in die gesprek te wees leer hulle woorde en begrippe waardeur woordeskat uitgebrei en verdiep word (Gjems 2010:139, 140). Die waarde van gesprekke met hulle kinders waarin ouers werklik aandag gee en luister moet nooit deur die ouer onderskat word vir die bevordering van ontluikende geletterdheid en ontluikende lees nie.

Die voorlees van stories aan kleuters dra by tot die ontwikkeling van mondelinge taal (Martini & Sénéchal 2012:210, Sénéchal e.a. 2014:40) en fundamentele leesvaardighede, wat belangrike komponente van ontluikende geletterdheid en lees is (Karrass & Braungart-Rieker 2005:134; Sénéchal e.a. 2014:27; Sukhram & Hsu 2012:116). Voorlesings brei woordeskat en kennis van die taalstruktuur uit, verhoog algemene kennis en verhoog kinders se motivering om self te lees (Joubert e.a. 2013:103). Aktiewe betrokkenheid van die ouers bevorder leessukses (Fields e.a. 2008 24; Forget-Dubois e.a. 2009:736) en behels doelgerigte aandag aan die keuse van die boeke, die geselsies oor die boeke en verbandhoudende aktiwiteite soos rympies, liedjies en vingerspel met die oog op die ontwikkeling van die kind se mondelinge taal as aspek van ontluikende lees (Shaw 2008; Sukhram & Hsu 2012:117).

Die geskiktheid van die boek vir die ouderdom en ontwikkelingsvlak van die kind, die inhoud en lengte van die storie, die balans tussen die teks en illustrasies, verstaanbaarheid van die woordeskat en geleentheid vir bespreking wat uit die teks kan voortvloei, is belangrike aspekte wat in ag geneem moet word by die keuse van boeke vir taalaktiwiteite en voorlesings (Lindsay & Horn 2011:35).

Wanneer daar vir kinders voorgelees word, ontwikkel hulle nie net vertroudheid met leesteks, 'n positiewe houding teenoor die gedrukte woord en 'n kennisbasis vir toekomstige geletterdheidsvaardighede nie, maar ook 'n gevoel vir die gedrukte woord. Die saamlees van storieboeke

skep 'n geleentheid vir die ouer om die kind se taalverwerwing doelgerig te bevorder (Forget-Dubois e.a. 2009:736; LaCour, McDonald, Tissington & Thomason 2013:1).

Prentebouke kan benut word vir woordeskatuitbreiding (Cutspec 2006:4; Sénéchal e.a. 2014:29), die herhaling van woorde en sinne, korrigering van foutiewe taalgebruik en uitbreiding van gedagtes tot kompleksere sinne (Lindsay & Horn 2011:31; Lonigan e.a. 2011:491). Interaktiewe lees is 'n waardevolle middel tot ontluikende geletterdheid en ontluikende lees, want dit stimuleer die ontwikkeling van kognitiewe en taalvaardighede en bevorder reseptiewe (Karras & Braungart-Rieker 2005:138) en ekspressiewe woordeskat, abstrakte taalgebruik, sintaktiese diepte, komplekse sinskonstruksie, ontluikende geletterdheidsvaardighede, die vermoë om te onderskei tussen letterlike en figuurlike taal en mondelinge narratiewe vaardighede (Hay e.a. 2007:405; Vally 2012:618).

Ouers kan kinders se woordeskat uitbrei deur geleentheid te skep om nuwe woorde te gebruik; onbekende woorde met bekende woorde te verbind; onbekende woorde in 'n betekenisvolle konteks te plaas; definisies vir woorde te verskaf en betekenisvolle terugvoer oor woordgebruik te gee (Elias, Hay, Homel & Freiberg 2006:21; Wasik & Iannone-Campbell 2012:331-2). Dialooglees het waarde vir oop vrae oor die karakters; vrae oor die opset en gebeure in die storie; en "wie-, wat-, waar- en wanneer-vrae". Dit kan verder benut word vir die uitbreiding van die kind se antwoord op 'n "vraag en die terug-vertel" van die storie; die verbinding van gebeure in die storie met kinders se agtergrond; aanmoediging en benutting van kinders se belangstellings vir keuse van die boeke (Lindsay & Horn 2011:31, 33; Morgan & Meier 2008:12).

Ouers kan die kind se aandag vestig op die gedrukte woord en verskillende aspekte van die boek (titelblad, titel van die boek, illustreerder en eerste bladsy) en so nie net slegs die mondelinge taalvaardigheid verbreed nie, maar ook die kind se aandag trek, belangstelling wek en die kind lei om kennis te verwerf oor drukwerk (Justice e.a. 2009:68; Lindsay & Horn 2011:32; Mascott 2011). Die kind se kennis en begrip van die gedrukte woord word versterk deur vrae te stel, verduidelikings te gee of met die vinger na woorde wat gelees word te wys (Justice & Ezell 2001:186; Lindsay & Horn 2011:31).

9. DIE TOEPASSING VAN DIE TEORETIESE RAAMWERK IN DIE PRAKTYK

Volgens die literatuur (soos hierbo bespreek) het ouers en versorgers in die ontwikkeling van lees as deel van ontluikende geletterdheid 'n taak ten opsigte van kinders se luister- en praatvaardighede, asook die verwerwing van perseptuele vaardighede. Hierdie aspekte kan bevorder word deur alledaagse gesprekke en speletjies waardeur kinders se aanvoeling vir geletterdheid bevorder word. Die noodsaaklike oogbewegings kan bevorder word deur speletjies om oogspiere te versterk en vloeiende oogbewegings te bevorder. So 'n benadering sluit aan by Vygotsky se teorie waarvolgens die ouers (versorgers) oor meerdere kennis beskik wat oorgedra word en verder aldus Bronfenbrenner se teorie op mikrovlak met die klein kind omgegaan word.

Konkrete ervarings in die vorm van uitstappies en taalervarings waardeur die verwysings-raamwerk en sosiale ervaring van kinders verdiep word, is van onskatbare waarde vir taalverwerwing en dra by tot ontluikende lees. Geheuespeletjies (auditief en visueel) verbeter kinders se werkende geheue, konsentrasie en prosesseringspoed, wat onontbeerlik vir kognitiewe en taalvaardigheid is.

Vervolgens 'n aantal belangrike riglyne vir ouers: 1) Wees aktief betrokke by die kind en benut die leestyd vir mondelinge taalontwikkeling deur die doelgerigte keuse van die boeke en geselsies oor die boeke wat gepaardgaan met aktiwiteite soos rympies, liedjies en vingerspel. 2) Begin reeds op 'n jong ouderdom vir kinders voor te lees ter bevordering van mondelinge taal,

woordeskatuitbreiding en kennis van die taalstruktuur. 'n Aktiwiteit wat pret en geborgenheid verseker waarin ouers beurt kan maak om vir die kind te lees en so 'n siening versterk dat lees deur albei ouers geniet word. 3) Koester 'n positiewe houding teenoor lees en skep 'n atmosfeer van entoesiasme en motivering deur hardoplees, beskikbaarheid van prentebouke in die huis, besoeke aan die biblioteek en betrokkenheid by storievertellings, rympies, teken van prentjies en taalspeletjies. 4) Wissel voorlesings af met dialooglees wat gerig is op die uitbreiding van woordeskat en taal en bevorder die kind se belangstelling en denke deur prettige aktiwiteite wat op die leesstuk betrekking het. 5) Verduidelik die funksie van die geskrewe woord en bring gebeure in die storie in verband met die kind se agtergrond en persoonlike ervaring.

Verder is dit van groot waarde om kinders aan te moedig om in boeke belang te stel. Stel boeke beskikbaar en let in die keuse van die boeke op belangrike aspekte soos ouderdom- en ontwikkelingsvlak van die kind, 'n goeie balans tussen teks en illustrasies, verstaanbare woordeskat en geleentheid vir bespreking wat uit die teks kan voortvloei. Verskaf aan kinders 'n eie boekrak en persoonlike boeke wat gelees kan word wanneer hulle wil en voorsien voldoende lees- en skryfmateriaal aan kinders.

Bostaande is 'n samevatting van 'n verskeidenheid aktiwiteite wat gerig is op die ontwikkeling van voor-leesvaardighede by die voorskoolse kind. Dit is kennis waarvoor nie alle ouers noodwendig beskik nie ten spyte van talle inligtingstukke, populêre boeke, internetblaaie en programme. Hierdie hulpbronne is egter as gevolg van lae sosio-ekonomiese omstandighede (armoede en ongeletterdheid) ongelukkig nie vir alle Suid-Afrikaners toeganklik nie.

10. ONTLUIKENDE LEES IN DIE SUID-AFRIKAANSE OPSET

Die luukse van ouerbetrokkenheid wat belangrik is vir optimale leer en die verwerwing van ontluikende geletterdheid is, as gevolg van die sosio-ekonomiese diversiteit nie toeganklik vir die meerderheid van voorskoolse kinders in Suid-Afrika nie. Kinders uit laer sosio-ekonomiese omstandighede met ongeletterde ouers en in baie gevalle afwesige ouers, het dikwels nie die voorreg en vreugde van saamleessessies, die besit van eie boeke en besoeke aan die biblioteek nie en verbeur gevolglik 'n belangrike bydraende geleentheid tot ontluikende geletterdheid en die verwerwing van ontluikende lees. In baie gevalle is kinders aangewese op die hulp van ongekwalifiseerde onderwysers ("practitioners") en ander betrokkenes wat nie noodwendig die nodige kennis en opleiding het nie. Hierdie tekortkoming in die Suid-Afrikaanse opset noodsaak daadwerklike optrede en ingryping om voorskoolse onderwysers by te staan in die bemagtiging van ouers. Die saamgestelde konseptuele raamwerk, soos in figuur 1 weergegee kan as riglyn vir die onderwysers dien in hulle hulpverlening aan ouers en ander betrokkenes.

Die agterstand wat kinders as gevolg van onaktiewe en afwesige ouers verkry, word verder vergroot weens die unieke aard van die Suid-Afrikaanse gemeenskappe en die groot verskeidenheid tale wat gepraat word. Ondersteuning aan ouers en ander rolspelers vereis 'n unieke benadering wat nie net die bepaalde omstandighede van die kinders in ag sal neem nie, maar ook die sterkpunte van die ouers en versorgers sal benut. Voordat hulp aan die rolspelers verleen kan word, sal 'n situasie-analise gedoen moet word om die spesifieke behoefte van die betrokke gemeenskap te bepaal. Hulpverlening aan kinders wat aan minder taalstimulasie blootgestel word vereis begrip en sensitiwiteit van die betrokkenes vir moontlike verleentheid van ouers oor hulle ongeletterdheid, moontlike taalagterstand en armoede (Farris & Denner 1991:65).

Die literatuurstudie skets die rol van ouers in die ontwikkeling van die ontluikende leser in ideale omstandighede. Die omstandighede in die Suid-Afrikaanse samelewing is ongelukkig nie ideaal nie en hierdie studie dien as loodsondersoek vir die samestelling van 'n ondersteunings-

program vir betrokkenes in die Suid-Afrikaanse konteks. Sodanige ondersteuningsprogram kan met groot vrug gebruik maak van 'n bate-gebaseerde benadering waarin die blote verskaffing van inligting vervang word met die bemagtiging van ouers deur benutting van hulle sterkpunte (Eloff & Ebersöhn 2001:150). Volgens Kriek en Eloff (2004:134) begin die ondersteuning dan met die bates wat in die individu en omgewing beskikbaar is en die probleme word aangepak deur die versterking van inherente bates binne 'n bepaalde ekosisteem.

Ouers en ander rolspelers kan tot die besef gebring word van die belangrike rol wat die vertel van tradisionele stories en speel van speletjies in hulle kinders se taalontwikkeling speel. Onderwerpe vir vergaderings moet die waarde en natuurlike verwerwing van geletterdheid beklemtoon en op positiewe en genotvolle wyse aangebied word deur onder andere die benutting van ouers se vaardighede en sterkpunte. Werkswinkels vir die maak van eenvoudige apparaat, byvoorbeeld hand/vingerpoppe, wat vir taalontwikkeling gebruik kan word, bemagtig ouers en rolspelers vir hulle taak.

Prentebouke is 'n belangrike bron vir die uitbreiding van woordeskat en mondelinge taalgebruik. By 'n gebrek aan prentebouke kan prente in ou tydskrifte en winkeladvertensies vir die doel gebruik word. Verder kan ouers en ander betrokkenes voorsien word van eenvoudige bouke en gepaardgaande oudio-bande wat vir leessessies gebruik kan word. Die onderwyser kan, waar moontlik, tuisbesoeke doen en die geleentheid gebruik om kinders met behulp van 'n prentebouk 'n storie te laat vertel. Op so 'n wyse kry ouers geleentheid om die proses waar te neem.

Ondersteuning moet altyd met sensitiwiteit gepaardgaan en daar moet in gedagte gehou word dat ongeletterde ouers, afgesien van die feit dat hulle nie kan lees nie, moontlik nie oor bouke beskik nie. Farris en Denner (1991:65-72) reken dat dit ook moontlik is dat bouke vir ongeletterde ouers 'n bedreiging is en hulpverleners moet hierop bedag wees.

11. GEVOLGTREKKING

Die grootste beperking van hierdie teoretiese beskouing is dat dit in 'n groot mate op literatuur berus wat ideale omstandighede vir ontluikende lees beskryf. Weens die groot agterstande en armoede wat in sommige gebiede in Suid-Afrika heers sal dit noodsaaklik wees dat die aanbieders op kreatiewe wyse met die aanbieding van 'n program omgaan. 'n Toepassing van die bevindinge van hierdie navorsing sou moontlik vergemaklik kon word indien die navorsers oor inheemse taalvaardigheid beskik het en die beskouing kon aanvul deur onderhoude met die betrokkenes.

Ten spyte van die beperkinge van die navorsing het daar duidelike riglyne uit die literatuurbeskouing na vore gekom, wat verder uitgebrei kan word deur met behulp van 'n interpreteerder onderhoude met die betrokkenes oor hulle spesifieke behoeftes te voer. Volgens die literatuurstudie is lees as faset van ontluikende geletterdheid onontbeerlik vir latere leesbemeestering en leessukses en behels die verwerwing van die vaardighede wat nodig is vir lees, spelling en skryf. Die leeshandeling vereis nie slegs bepaalde voor-leesvaardighede nie, maar ook dat die jong leser leesbegrip verkry van wat gelees word en deur dekodering in staat sal wees om onbekende woorde te ontsyfer. Die toereikende leser gaan deur ses belangrike fases van leesontwikkeling, waarin ouers en onderwysers 'n taak het om te verrig. Die leeromgewing van die kind speel 'n belangrike rol in die ontwikkeling van hierdie vaardighede en hou verband met kultuur, ekonomiese status en die hoeveelheid tyd wat met kinders bestee word en gaan hand aan hand met stimulerende aktiwiteite tydens die vroeë kinderjare.

Alle betrokkenes en veral die ouers het 'n belangrike rol in die oopbreek van die geletterdheidswêreld vir kinders, want hierdie ontwikkeling begin reeds in die suigelingfase en word

bevorder deur die skepping van 'n ryk geletterheidsomgewing. Alledaagse gespreksvoering en ervarings word aangevul met die voorlees van stories, beskikbaarheid van prentboeke, besoeke aan die biblioteek en betrokkenheid by storievertellings, rympies, teken van prentjies en taalspeletjies. Ontluikende lees en die verwerwing van voor-leesvaardighede word verder bevorder deur interaktiewe leessessies en verwysing na drukwerk wat op mondelinge taalverwerwing, woordeskatuitbreiding en denke gerig is en bydra tot kinders se belangstelling en leesmotivering. 'n Positiewe houding teenoor lees skep 'n atmosfeer van entoesiasme en motivering en dra by tot soortgelyke gedrag by die jong kind.

Die swak leesprestasie van Suid-Afrikaanse kinders is 'n bron van kommer en kan onder andere toegeskryf word aan die feit dat baie Suid-Afrikaners ongeletterd is of geensins in lees belangstel nie. Dit is faktore wat tot 'n groot mate daartoe kan bydra dat kinders nie in 'n geletterdheidsomgewing grootword nie en gevolglik nie die nodige voor-leesvaardighede vir leessukses verwerf het nie. Daadwerklike optrede van die onderwysowerhede, onderwysers en navorsers is noodsaaklik om nie net kinders se leesprestasie te verbeter nie, maar ook om die bose kringloop van ongeletterdheid te verbreek.

Ouers, versorgers en voorskoolse instellings moet bewus word van hulle rol en verantwoordelikheid neem om 'n geletterdheidsomgewing vir kinders te skep om hulle tot ontluikende lesers en die verwerwing van voor-leesvaardighede te ondersteun. Gekwalifiseerde onderwysers en ander professionele persone kan aan betrokkenes die nodige inligting voorsien met behulp van 'n program gebaseer op wetenskaplike riglyne. Besondere aandag behoort gegee te word aan Suid-Afrikaanse omstandighede. Na afloop van hierdie navorsing het 'n verdere vraag ontstaan, naamlik wat sou die inhoud van 'n program moet wees wat aan die behoeftes van ouers en ander betrokkenes voldoen om jong kinders ten opsigte van ontluikende lees te ondersteun? Volgens die literatuur is dit duidelik dat elke betrokke op sy eie vlak ontmoet moet word en dat ouers en ander betrokkenes 'n groot aandeel in die ondersteuning van die jong kind as ontluikende leser het.

BIBLIOGRAFIE

- Abbott, M., Walton, C. & Greenwood, C.R. 2002. Research to practice. Phonemic awareness in kindergarten and first grade. *Teaching Exceptional Children*, 34(4):20-26.
- Apel, K., Brimo, D., Diehm, E. & Apel, L. 2013. Morphological awareness intervention with kindergartners and first- and second-grade students from low socioeconomic status homes: a feasibility study. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 44 (April):161-173.
- Arya, P. & Feathers, K.M. 2012. Reconsidering children's readings: Insights into the reading process. *Reading Psychology*, 33:301-322.
- Beaty, J.J. 2008. *Skills for preschool teachers*. 8th ed. Columbus: Pearson.
- Beauchat, K.A., Blamey, K.L. & Philippakos, Z.A. 2012. *Effective read-alouds for early literacy. A teacher's guide for preK-1*. Londen: Guilford.
- Boyle, C. & Jindal-Snape, D. 2012. Visual-perceptual difficulties and the impact on children's learning: Are teachers missing the page? *Support for Learning*, 27(4):166-171.
- Bronfenbrenner, U. 1986. Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22(6):723-742.
- Collins English Dictionary*. Literacy. 2003. Complete and Unabridged © HarperCollins Publishers. <http://www.thefreedictionary.com/literacy> [18 Desember 2015].
- Colmar, S. 2011. A book reading intervention with mothers of children with language difficulties. *Australasian Journal of Early Childhood*, 36(2):104-112.
- Commission on Reading. s.j. Reading definitions. <http://lrs.ed.uiuc.edu/students/jblanton/read/readingdef.htm> [23 Januarie 2014].
- Cutspec, P.A. 2006. Effects of dialogic reading on the language development of 4-and 5-year-old children. *Bridges Practice-Based Research Syntheses: Research and Training Center on Early Childhood Development*, 4(3):1-5.

- Deacon, S.H. 2012. Sounds, letters and meanings: The independent influences of phonological, morphological and orthographic skills on early word reading accuracy. *Journal of Research in Reading*, 35(4):456-475.
- Department of Basic Education. 2014. Report on the annual national assessment of 2014, Grades 1 to 6&9. http://www.saqa.org.za/docs/repannual/2014/REPORT_%20ON%20THE%20ANA%20OF%202014.pdf [31 Januarie 2015].
- De Witt, M.W., Lessing, A.C. & Lenyai, E.M. 2008. An investigation into the state of early literacy of preschool learners. *South African Journal for Language Teaching*, 41(2):38-48.
- Doyle, A. & Zhang, J. 2011. Participation structure impacts on parent engagement in family literacy programs. *Early Childhood Education Journal*, 39:223-233.
- Elias, G., Hay, I., Homel, R. & Freiberg, K. 2006. Enhancing parent-child book reading in a disadvantaged community. *Australian Journal of Early Childhood*, 31(1):20-25.
- Eloff, I. & Ebersöhn, L. 2001. The implication of an asset-based approach to early intervention. *Perspectives in Education*, 19(3):147-157.
- Erickson, K.A. 2000. All children are ready to learn: An emergent versus reading readiness perspective in early literacy assessment. *Seminars in Speech and Language*, 2(3):193-204.
- Farris, P.J. & Denner, M. 1991. Guiding illiterate parents in assisting their children in emergent literacy. *Reading Horizons*, 3(1):64-72.
- Farrall, M.L. 2012. *Reading assessment. Linking language, literacy and cognition*. Hoboken: Wiley.
- Fields, M.V., Groth, L.A. & Spangler, K.L. 2008. *Let's begin reading right. A developmental approach to emergent literacy*. 6th ed. Columbus: Pearson.
- Fielding-Barnsley, R. & Hay, I. 2012. Comparative effectiveness of phonological awareness and oral language intervention for children with low emergent literacy skills. *Australian Journal of Language and Literacy*, 35(3):271-286.
- Forget-Dubois, N., Dionne, D., Lemelin, J., Pérusse, D., Tremblay, R.E. & Boivin, M. 2009. Early child language mediates the relation between home environment and school readiness. *Child Development*, 80(3):736-749.
- Gjems, L. 2010. Teachers talking to young children: Invitations to negotiate meaning in everyday conversations. *European Early Childhood Education Research Journal*, 18(2):139-148.
- Goouch, K. 2010. *Towards excellence in early years education. Exploring narratives of experience*. Londen: Routledge.
- Harvey, S. & Goudvis, A. 2007. *Strategies that work. Teaching comprehension for understanding and engagement*. Portland Maine: Sternhouse.
- Hatch, J.A. 2010. Rethinking the relationship between learning and development: Teaching for learning in Early Childhood Classrooms. *The Educational Forum*, 74:258-268.
- Hay, I. & Fielding-Barnsley, R. 2007. Facilitating children's emergent literacy using home shared reading: A comparison of two literacy models. *Australian Journal of Language and Literacy*, 30(3):191-202.
- Hay, I. & Fielding-Barnsley, R. 2009. Competencies that underpin children's transition into early literacy. *Australian Journal of Language and Literacy*, 32(2):148-162.
- Hay, I., Elias, G., Fielding-Barnsley, R., Homel, R. & Freiberg, K. 2007. Language delays, reading delays, and learning difficulties: interactive elements requiring multidimensional programming. *Journal of Learning Disabilities*, 40(5):400-409.
- Howie, S., Venter, E., Van Staden, S., Zimmerman, L., Long, C., Scherman, V. & Archer, E. 2008. *PIRLS 2006 summary report: South African children's reading achievement*. Universiteit van Pretoria: Centre of Evaluation and Assessment.
- Howie, S., Van Staden, S., Tshele, M., Dowse, C. & Zimmerman, L. 2012. *PIRLS 2011 summary report: South African children's reading literacy achievement*. Universiteit van Pretoria: Centre of Evaluation and Assessment.
- Johnston, J. & Nahmad-Williams, L. 2009. *Early childhood studies*. Londen: Pearson.
- Joubert, I., Bester, M., Meyer, E. & Evans, R. 2013. *Literacy in the Foundation Phase*. 2nd ed. Pretoria: Van Schaik.
- Justice L.M. & Ezell, H.K. 2001. Print referencing: An emergent literacy enhancement strategy and its clinical applications. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 35:185-193.
- Justice, L.M. & Kaderavek, J.N. 2004. Embedded-explicit emergent literacy intervention: Background and description of approach. *Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 23:201-211.

- Justice, L.M., Kaderavek, J.N., Fan, X., Sofka, A. & Hunt, A. 2009. Accelerating preschoolers' early literacy development through classroom-based teacher-child storybook reading and explicit print referencing. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 40:67-85.
- Karrass, J. & Braungart-Rieker, J. 2005. Effects of shared parent-infant book reading on early language acquisition. *Applied Developmental Psychology*, 26:133-148.
- Kriek, T. & Ebersöhn, L. 2004. Verkenning van 'n bate-gebaseerde benadering tot vroeë intervensie. *South African Journal of Education*, 24(2):133-140.
- LaCour, M.M., McDonald, C., Tissington, L.D. & Thomason, G. 2013. Improving pre-kindergarten children's attitude and interest in reading through a parent workshop on the use of dialogic reading techniques. *Reading Improvement*, 50(1):1-11.
- Lasser, J.E. & Fite, K. 2011. Universal preschool's promise: Success in early childhood and beyond. *Early Childhood Education*, 39:169-173.
- Landry, S.H., Swank, P., Smith, K., Assel, A. & Gunnewig, S. 2006. Enhancing early literacy skills of preschool children. Bringing a professional development model to scale. *Journal of Learning Disabilities*, 39(4):306-323.
- Lessing, A.C. & de Witt, M.W. 2002. Teaching reading in an OBE framework. *Tydskrif vir Taalonderrig*, 36(3/4):273-288.
- Lessing, A.C. & Odendaal, M.C. 2004. The influence of paired reading on the relationship between the parent and the child with a reading disability. *Tydskrif vir Taalonderrig*, 38(2):185-196.
- Lindsay, R.D. & Horn, E. 2011. Strategies for supporting early literacy development. *Young Exceptional Children*, 14(3):29-40.
- Lonigan, C.J., Burgess, S.R. & Anthony, J.L. 2000. Development of emergent literacy and early reading skills in preschool children: evidence from a latent-variable longitudinal study. *Developmental Psychology*, 35(5):596-613.
- Lonigan, C.J., Allan, N.P. & Lerner, M.D. 2011. Assessment of preschool early literacy skills: Linking children's educational needs with empirically supported instructional activities. *Psychology in the Schools*, 48(5):488-501.
- Maharaj, C. 2007. *Teaching reading in the early grades. A teacher's handbook - Department of Education*. Pretoria: Staatsdrukkery.
- Martini, F. & Sénéchal, M. 2012. Learning literacy skills at home: Parent teaching, expectations and child interest. *Canadian Journal of Behavioral Sciences*, 44(3):210-221.
- Mascott, M. 2011. Learning during read-alouds: Print referencing. <http://teachmama.com/learning-during-read-alouds-print-referencing/> [7 Maart 2014].
- McConnell, S.R. & Rabe, H.L.S. 1999. Home and community factors that promote early literacy development for preschool-aged children. <http://www.extention.umn.edu/distribution/familydevelopment/components/7286-05.html> [14 November 2003].
- McCutchen, D., Abbott, R.D., Green, L.B., Beretvas, S.N., Cox, S., Potter, N.S., Quiroga, T. & Gray, A.L. 2002. Beginning literacy: Links among teacher knowledge, teacher practice, and student learning. *Journal of Learning Disabilities*, 35(1):69-86.
- Morgan, P.L. & Meier, C.R. 2008. Dialogic reading's potential to improve children's emergent literacy skills and behavior. *Preventing School Failure*, 52(4):11-16.
- Phillips, R.D., Gorton, R.L., Pinciotti, P. & Sachdev, A. 2010. Promising findings on preschoolers' emergent literacy and school readiness in arts-integrated early childhood settings. *Early Childhood Education*, 38:111-122.
- Pomerantz, F. & Pierce, M. 2013. When do we get to read. Reading instruction and literacy coaching in a "failed" urban elementary school. *Reading Improvement*, 22:101-115.
- Rademeyer, A. 2013. Nasionale Assesseringsuitslae. Geletterdheidsvlak by krisispunt. *Die Burger*, 6 Desember, bl. 5.
- Sénéchal, M., Pagan, S., Lever, R., & Ouellette, G. 2014. Relations among the frequency of shared reading and 4-year-old children's vocabulary, morphological and syntax comprehension and narrative skills. *Early Education and Development*, 19(1):27-44.
- Singh, R.J. 2009. Creating a foundation phase classroom that promotes reading amongst children. *Mousaion*, 27(2):93-107.

- Shaw, M. 2008. Is your child ready to read? *Parent24: School (7-12): Development & Behaviour*.http://www.parent24.com/School_7-12/development_behaviour/Is-your-child-ready-to-read-20080922 [27 Februarie 2014].
- Smith, J.A. & Read, S. 2005. *Early literacy instruction: A comprehensive framework for teaching reading and writing*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Merrill Prentice Hall.
- Snow, C.E., Burns, M.S. & Griffin, R. (eds). 2002. *Preventing reading difficulties in young children*. Washington, DC: National Academy Press.
- Stauffer, R.G., Abrams, J.C. & Pikulski, J.J. 1978. *Diagnosis, correction, and prevention of reading disabilities*. New York: Harper & Row.
- Sukhram, D.P. & Hsu, A. 2012. Developing reading partnerships between parents and children: A reflection on the Reading Together Program. *Early Childhood Education*, 40:115-121.
- Vally, Z. 2012. Dialogic reading and child language growth – combating developmental risk in South Africa. *South African Journal of Psychology*, 42(4):617-627.
- Vygotsky, L.S. 1978. *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wasik, B.A. & Iannone-Campbell, C. 2012. Developing vocabulary through purposeful, strategic conversations. *The Reading Teacher*, 66(2):321-332.
- Weigel, D.J., Martin, S.S. & Bennett, K.K. 2006. Contributions of the home literacy environment to preschool-aged children's emerging literacy and language skills. *Early Child Development and Care*, 176(3/4):357-378.
- Whitehurst, G.J. & Lonigan, C.J. 1998. Child development and emergent literacy. *Child Development*, 69(3):848-872.
- Wikipedia. Literacy. <https://en.wikipedia.org/wiki/Literacy> [18 Desember 2015].
- Yaden, D.B., D.W. Rowe & L. MacGillivray. 2000. Emergent Literacy: a matter (polyphony) of perspectives. In *Handbook of reading research* (volume 3), edited by M.L. Kamil, P.B. Mosenthal, P.D. Pearson & R. Barr. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum, pp. 425-454.

Die verband tussen geselekteerde biografiese veranderlikes en Graad R-onderwysers se houding teenoor die ontwikkeling van perseptueel-motoriese vaardighede van Graad R-leerders

The relation between selected biographical variables and the attitude of Grade R teachers towards the development of perceptual motor skills of Grade R learners

ANNEMARIE LOUBSER

Fakulteit Opvoedingswetenskappe
Noordwes- Universiteit, Potchefstroom
E-pos: annemarie.loubser@nwu.ac.za

ANITA E PIENAAR

Skool vir Biokinetika, Sport en Rekreasie
Noordwes-Universiteit, Potchefstroom

AUDREY KLOPPER

Fakulteit Opvoedingswetenskappe
Noordwes-Universiteit, Potchefstroom

Annemarie Loubser

Anita Pienaar

Audrey Klopper

ANNEMARIE LOUBSER is 'n dosent in die Fakulteit Opvoedingswetenskappe aan die Noordwes-Universiteit (Potchefstroom kampus). Sy behaal die volgende diplomas en grade: JP Dip, HOD, BEdHons, MEd, PhD. Sy beklee 'n pos as onderwyseres van 1988–2005 en as skoolhoof van 1994–1996. In 2005 aanvaar sy 'n betrekking by die Noordwes-Universiteit. Verskeie artikels is reeds in nasionale en internasionale joernale gepubliseer. Sy was verantwoordelik vir die skryf van twee hoofstukke in 'n akademiese handboek – *Teaching Grade R* (Juta).

ANNEMARIE LOUBSER is a lecturer in the Faculty of Education Sciences at the North-West University (Potchefstroom Campus). She obtained the following diplomas and degrees: JP Dip, HED, BEd Hons, MEd, PhD. From 1988–2005 she taught at a pre-primary school and served as principal from 1994–1996. In 2005 she was appointed as Lecturer at the North-West University. A number of articles were published by her in national and international journals. In addition, she was responsible for writing two chapters in an academic handbook – *Teaching Grade R* (Juta).

<p>ANITA E. PIENAAR is 'n professor binne die Skool vir Biokinetika, Sport en Rekreasie, en program-leier van die Kinderkinetikaprogram binne hierdie Skool aan die Noordwes-Universiteit, Potchefstroom Kampus. Sy behaal haar PhD graad in 1994 aan die destydse PU vir CHO. Haar onderrigtaak by die NWU sluit die aanbieding van modules op voor- en nagraadse vlak in asook studieleiding aan verskeie M- en D-studente binne die veld van Kinderkinetika en Sportwetenskap. Sy speel 'n leidende rol in verskeie navorsingsprojekte wat handel oor die groei, perseptueel-motoriese en fisieke ontwikkeling van kinders en die invloed van verskeie faktore binne die konteks van die Suid-Afrikaanse samelewing op kinders se skool- en sportprestasie, asook die verbetering daarvan. Sy ontvang in 2012 'n erepenning van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns vir haar vakkundige bydrae tot kennisontwikkeling op hierdie terrein.</p>	<p>ANITA E. PIENAAR is a professor within the School of Biokinetics, Sport and Recreation, and program leader within the Kinderkinetics program in this School at the Northwest University, Potchefstroom Campus. She obtained her PhD degree in 1994 at the former PU for CHE. Her training responsibilities at the NWU include modules on undergraduate and post graduate levels as well as guidance to several masters and doctoral students in the field of Kinderkinetics and Sport Science. She plays a leading role in several research projects with regard to the growth, perceptual-motor and physical development of children and the influence of different factors within the context of the South African population on children's school and sport performance, as well as the improvement thereof. She was bestowed with an honorary award in 2012 from the South African Academy for Science and Art for her contribution towards the expansion of subject specific knowledge in this field.</p>
<p>AUDREY KLOPPER is 'n senior lektor by die Fakulteit Opvoedingswetenskappe van die Noordwes Universiteit, Potchefstroomkampus. Sy beskik oor 15 jaar onderwyservaring in die grondslagfase. Sy het haar loopbaan as lektor in 1998 by die destydse Potchefstroomse Onderwyskollege begin. Dr Klopper het publikasies in nasionale en internasionale tydskrifte asook referate by verskeie nasionale en internasionale konferensies gelewer. Sy het voorts vier Meestersgraad- en twee Doktorsgraadstudente suksesvol begelei as studieleier en mede-studieleier. Dr Klopper is tans lektor vir die vak Afrikaans Huistaal vir grondslagfase onderwysstudente.</p>	<p>AUDREY KLOPPER is a senior lecturer in the Faculty of Education at the North West University, Potchefstroom campus. She has 15 years of teaching experience in the Foundation Phase. She started her career as lecturer in 1998 at the former Potchefstroom Teacher College. Dr Klopper has published in national and international journals and delivered papers at various national and international conferences. She has also successfully acted as supervisor and co-supervisor for four Masters and two doctoral students. Dr Klopper currently acts as lecturer for the subject Home Language for Foundation Phase teacher students.</p>

ABSTRACT

The relation between selected biographical variables and the attitude of Grade R teachers towards the development of perceptual motor skills of Grade R learners

The development of perceptual motor skills of Grade R learners can possibly be influenced by the attitude of the Grade R teacher, and this can contribute to the fact that Grade R learners are found to be not school ready in Grade 1. A positive attitude with Grade R teachers will promote the development of perceptual motor skills, while a negative attitude may prevent perceptual motor skills from being addressed effectively. During this research, a quantitative method was followed to establish whether the development of perceptual motor skills can be influenced by the attitude of the Grade R teacher, and the research was undertaken from a post-positivistic perspective. The respondents (n = 25) were selected according to availability, and they completed self-compiled questionnaires which were available in Afrikaans and/or English. The questionnaires were completed by Grade R teachers teaching in quintile 1 (n=5) (informal settlements); quintile 2 (n=4); quintile 3 (n=7); quintile 4 (n=4) and quintile 5 (n=5) (formal residential area) schools.

The Department of Basic Education grades schools in quintiles according to the availability of learning and teaching support material (LTSM) as well as the area in which the school is situated. Results from this research were statistically analysed by means of descriptive statistics as well as Spearman's rank correlation, in order to analyse relationships between the amount of time devoted to teaching subjects in Grade R, the age and experience of Grade R teachers, as well as the socio-economic environment and the number of learners in the class on the one hand with the time spent on subjects in Grade R on the other hand. Two-way frequency tables with Chi square tests and Cramer's V were utilised to establish the strength of the relationships between race, language of teaching and learning and questions relating to attitude. A significant relationship was found between the age of Grade R teachers, their experience, the number of learners in the class, the socio economic environment and the time allocated to specific subjects. From the results it can be deduced that older teachers with little experience, with inadequate qualifications to teach Grade R, and teaching in overcrowded classes, devote less time to teaching various subjects. Results also show that sufficient LTSM is essential in order to effectively present the subject Life Skills, which includes teaching of perceptual motor skills. If these aspects are addressed by in-service training, the attitude of the teachers towards Life Skills will be affected positively, which in turn will benefit the development of learners' perceptual motor skills and reflect in the school readiness of Grade 1 learners.

If these aspects were addressed by in-service training, the attitude of the teachers towards Life Skills would be affected positively, which would in turn benefit the development of learners' perceptual motor skills, eventually to be reflected in the school readiness of Grade 1 learners.

KEY WORDS: attitude, Grade R, Grade R teachers, perceptual motor skills, Life Skills, school readiness

TREFWOORDE: houding, Graad R, Graad R-onderwysers, perseptueel-motoriese vaardighede, skoolgereedheid

OPSOMMING

Die ontwikkeling van Graad R-leerders se perseptueel-motoriese vaardighede kan moontlik beïnvloed word deur die Graad R-onderwyser se houding. 'n Positiewe houding sal die ontwikkeling van perseptueel-motoriese vaardighede bevorder, terwyl 'n negatiewe houding kan veroorsaak dat nie aandag gegee word aan dié vaardighede nie. 'n Kwantitatiewe metode is gevolg om te bepaal of die ontwikkeling van perseptueel-motoriese vaardighede by Graad R-leerders deur die onderwyser se houding beïnvloed kan word. Die respondente ($n=25$) wat volgens 'n gerieflikheidsteekproef geselekteer is, het 'n self-opgestelde vraelys voltooi. Resultate is statisties geanaliseer deur middel van beskrywende statistiek asook as Spearman se rangorde-korrelasie, om verbande te ontleed tussen die onderwysers se ouderdom en ondervinding, die sosio-ekonomiese omstandighede en die aantal leerders in die klas aan die een kant, met die tyd wat aan vakke in Graad R bestee word aan die ander kant. Daar is verder gebruik gemaak van tweerigting-frekwensie-tabelle met Chi-kwadraattoetse en Cramer's V om die sterkte van die verband tussen ras, taal van onderrig en die vrae wat verband hou met houding, te bepaal. 'n Beduidende verband is gevind tussen die onderwysers se ouderdom, die ondervinding van die onderwysers, die aantal leerders in die klas, die sosio-ekonomiese omgewing, en die tyd wat aan vakke bestee word. Ouer onderwysers met min ervaring en oorvol klasse bestee minder tyd aan onderrig van verskillende vakke. Indien dié aspekte aangepak word deur indiensopleiding, kan dit moontlik 'n positiewe effek uitoefen op die onderwyser se houding teenoor die onderrig van Lewensvaardighede, waarby die ontwikkeling van leerders se perseptueel-motoriese vaardighede sal baat om uiteindelik neerslag te vind in beter skoolgereedheid van Graad 1-leerders.

1. INLEIDING

Die ontwikkeling van perseptueel-motoriese vaardighede vorm deel van die vak Lewensvaardighede (Suid-Afrika. Departement van Basiese Onderwys, 2011:8). Die vak Lewensvaardighede word georganiseer in vier areas waarbinne perseptueel-motoriese ontwikkeling tydens die onderrig van Skeppende kunste en Liggaamsopvoeding aangepak word (SA. DvBO, 2011:8). Die ontwikkeling van perseptueel-motoriese vaardighede is noodsaaklik om skoolsukses binne die formele leerfase (Graad 1) te verseker (Pienaar, Barhorst & Twisk 2013:2).

Die doel met hierdie navorsing is derhalwe om die verband tussen geselekteerde biografiese veranderlikes wat die onderwyser se ouderdom, ondervinding en kwalifikasies, asook die taal en klasbywoning van die leerders insluit, en die Graad R-onderwyser se houding teenoor die perseptueel-motoriese vaardighede van Graad R-leerders te bepaal. Hierdie verband sal gemeet word deur die hoeveelheid tyd wat aan die onderrig van Lewensvaardighede in Graad R bestee word.

Gesien vanuit Bronfenbrenner se bio-sosiaal-ekologiese perspektief met die fokus op die makro-, ekso-, meso- en mikrosisteme, word die Graad R-onderwyser se ingesteldheid of houding ten opsigte van die onderrig van perseptueel-motoriese vaardighede, binne die vak Lewensvaardighede, moontlik deur verskeie faktore beïnvloed (Diale, Pillay & Fritz 2014:84). Faktore soos die onderwyser se ouderdom, ondervinding en leemtes in kennis, asook die leerders se taal en ras en die skoolomgewing van die leerders, word deur dié navorsers uitgelig (Diale et al. 2014:84).

Die ontwikkeling van die Graad R-leerder se perseptueel-motoriese vaardighede (SA. DvBO 2011:10) word binne die mikrosisteem aangespreek. Die fisieke en motoriese ontwikkeling van die leerder vorm 'n integrale deel van die holistiese ontwikkeling van die leerder en speel inherent 'n rol in die leerder se sosiale, persoonlike en emosionele ontwikkeling (SA. DvBO 2011:10). Dié ontwikkeling kan nie effektief plaasvind indien die onderwyser Graad R as 'n afgewaterde Graad 1 beskou (Van der Berg & Harris 2014:2), waar formele werk met werkkaarte die tydstoekenning van “speel” oorheers nie (Drew 2010:5; Excell 2011:107). Dié leerders sal dikwels gefrustreerd, verveeld, ongedisiplineerd en stout voorkom, aangesien hul fynmotoriese vaardighede nog besig is om te ontwikkel en hulle nie vir lang periodes kan stilsit, inkleur of skrifpatrone kan natrek nie (Erasmus 2012:97; Excell 2011:107; SA. DvBO 2011:10). Graad R-onderwysers wat op hierdie wyse skoolhou, kan moontlik as gevolg van 'n leemte in hul kennis oor hoe om die leerders effektief te onderrig, 'n negatiewe houding teenoor die onderrig van Lewensvaardighede openbaar, en dit sal die ontwikkeling van perseptueel-motoriese vaardighede strem en skoolsukses beïnvloed.

Binne Graad R kan leerders van verskillende ouderdomme geakkommodeer word (Moloi & Chetty 2011:1), aangesien leerders reeds Graad 1 toe kan gaan indien hulle vyf jaar oud is en ses word voor 30 Junie van dieselfde jaar (Moloi & Chetty 2011:2). Dit kan meebring dat al die Graad R-leerders se ontwikkeling nie altyd op dieselfde vlak is nie. Die onderwyser wat sonder toepaslike ervaring by hierdie verskillende vlakke van ontwikkeling moet aanpas, kan moontlik 'n negatiewe houding ontwikkel.

Die mesosisteem omvat die onderwyser se persepsie teenoor die ouers en beïnvloed die onderrig van Lewensvaardighede hetsy positief of negatief, en affekteer dus inherent die onderwyser se houding. Volgens Lawrence Lightfoot (Moloi & Chetty 2011) beïnvloed die persoonlikheid van die onderwyser die wyse waarop hy/sy die leerders en ouers hanteer en hoe hy/sy met hulle praat. Navorsing gedoen deur Excell (2011:157) rapporteer dat die onderwyser se houding beïnvloed kan word deur ouers wat moeilik is om tevrede te stel en selfsugtig en veeleisend optree (Excell 2011:338). Ouers verwag van die Graad R-onderwyser om hul kinders skoolgereed “te maak”, wat druk op die onderwyser kan plaas en sodoende kan veroorsaak dat die onderwyser meer sal konsentreer op die onderrig van Wiskunde en Taal, en sodoende die onderrig van Lewensvaardighede en perseptueel-motoriese ontwikkeling sal afskeep.

Die eksosistiem (“exosystem”) soos omskryf deur Landsberg, Krüger en Swart (2011:13) verwys na een of meer omgewings wat direk ’n invloed op leerders uitoefen en omvat binne hierdie artikel die skool, onderwyser en leer- en onderrigsteunmateriaal, wat moontlik die houding van die Graad R-onderwyser ten opsigte van die onderrig van perseptueel-motoriese vaardighede kan beïnvloed.

Navorsing gedoen deur Diale et al. (2014:86) rapporteer in dié verband dat hierdie persoonlike ondervinding in die lewe van die onderwyser sy/haar persepsie en onderrig van Lewensvaardighede kan beïnvloed en dus inherent die onderwyser se houding kan affekteer. Diale et al. (2014:87) argumenteer dat onderwysers betrokke by Lewensvaardighede soms nie hul persoonlike en professionele self van mekaar kan skei nie, want kennis word voortgebou op vorige ervaring. Die navorsers rapporteer verder dat onderwysers se houding wissel van die mees positiewe tot die mees negatiewe. Hierdie houding is nie slegs gebaseer op hul professionele ontwikkeling nie, maar sluit hul persoonlike sienings, opinies, oortuigings, gedagtes en ervarings van die onderrig van Lewensvaardighede in. Binne die onderwysstelsel word Graad R-onderwys soms as minderwaardig beskou en word die belangrikheid van ’n stewige fondasie onderskat (Erasmus 2012:95). Navorsing uitgevoer deur Erasmus (2012:95), toon dat skoolverlaters in Afrika dit selde oorweeg om laerskoolleerders te onderrig, aangesien die beroep as minderwaardig beskou word (Green, Parker, Deacon & Hall 2011:112). ’n Verdere faktor kan moontlik die gebrek in status en beroepsgeleenthede vir die vroeë kinderontwikkeling-onderwyser wees (Excell 2011:101; Samuels 2010:8). Sommige onderwysers besluit op die onderrig van Graad R aangesien hulle glo dat hulle slegs kinders hoef op te pas en versorg (Excell 2011:101), wat nie ’n groot uitdaging aan hulle sal stel nie. In hierdie skole vind daar gevolglik geringe tot geen onderrig en stimulasie plaas nie.

Verder kan die skoolbywoning van die onderwyser en leerders moontlik die onderwyser se houding beïnvloed. Leerders en onderwysers is gereeld afwesig, wat effektiewe onderrig bemoeilik. Administratiewe strukture, mededingende salarisse en geleentheid vir professionele ontwikkeling kan geassosieer word met die onderwyser se motivering en skoolbywoning. Onderwysers wat te min verdien moet gewoonlik ’n alternatiewe beroep beoefen, wat kan veroorsaak dat hulle nie gereeld in hul klasse is nie (Lee & Zuze 2011:3). Vroeë kinderontwikkeling-onderwysers word soms min betaal en daarom verlaat hierdie onderwysers die beroep vir ander werkseleenthede met beter besoldiging (Drew 2010:19; Sherry & Draper 2013:1298). Sommige Graad R-onderwysers beskou die onderwysberoep slegs as ’n ekstra inkomste, aangesien hulle dikwels enkel ouers is wat gesinne moet onderhou en geen ander beroep kan beoefen nie (Excell 2011:100).

Binne die skool kan die aantal leerders per klas moontlik verder bydra tot die onderwyser se houding ten opsigte van die onderrig van perseptueel-motoriese vaardighede. Navorsing deur Erasmus (2012:107) rapporteer dat sommige skole in agtergeblewe omgewings in beperkte ruimtes tot 60 leerders per onderwyser moet akkommodeer, wat die onderrig van perseptueel-motoriese vaardighede aansienlik bemoeilik. Aktiwiteite soos die bou van konstruksies met blokkies en verskeie voorwerpe asook die manipulering van materiaal wat perseptueel-motoriese vaardighede ontwikkel, benodig groot oop binne ruimtes soos ’n mat-area, wat nie beskikbaar is indien te veel leerders binne ’n klas geakkommodeer moet word nie. Navorsing uitgevoer deur Lee (2011:5) rapporteer dat daar in Suid-Afrika ’n verband bestaan tussen die hoë onderwyser-kind-ratio, skoolprestasie en die leerder se ontwikkeling (Sherry & Draper 2013:1305), waar te veel leerders per klas met laer akademiese prestasie gepaardgaan.

Binne ’n kind-gesentreerde pedagogie wat in Graad R heers, kan dit vir die onderwyser moeilik wees om die leerder se progressie of vordering, indien enige, te bepaal aangesien alle assessering, veral in Lewensvaardighede, deurlopend en informeel moet plaasvind (SA. DvBO 2011:68). Die onderwyser vind dit makliker om Wiskunde en Taal te assesser, aangesien dit makliker bepunt

kan word, wat moontlik die onderwyser se houding teenoor die aanbieding van Lewensvaardighede kan beïnvloed. Indien die onderwyser deeglike opleiding ontvang het, sal sy/hy in staat wees om Lewensvaardighede te assesser wat die noodsaaklikheid van kwaliteit-opleiding bevestig (Lee & Zuze 2011:5).

Die kurrikulum van Suid-Afrikaanse skole vereis onderwys wat vergelykbaar is met internasionale standaarde in terme van kwaliteit en omvang (SA. DvBO 2015:5). Hierdie onderwysers moet deeglik gekwalifiseer en toegewyd wees, asook vir die leerders omgee en verskeie rolle kan vertolk (Diale et al. 2014:84). Lee en Zuze (2011:3) rapporteer dat baie skole 'n tekort aan onderwysers ervaar, wat veroorsaak dat 'n laer intreevereiste aan onderwysprogramme gestel word en dit kan onderwysersopleiding beïnvloed. Daar word 'n noue verband gerapporteer tussen die onderwyser se vakkennis, wat opleiding insluit, en die leerder se akademiese sukses (Drew 2010:8; Lee & Zuze 2011:3). Sherry en Draper (2013:1305) bevestig dat 'n gebrek aan onderwysopleiding moontlik 'n verdere faktor kan wees wat kan bydra tot die onderwyser se leemte in kennis, wat hul houding teenoor perseptueel-motoriese-ontwikkeling kan beïnvloed. Onderwysers wat oor geen formele onderwysopleiding beskik nie en slegs as 'n mamma-figuur optree, openbaar 'n meer simpatieke en verstaanbare optrede teenoor die leerders. Hul verhouding is meer soos dié van 'n ouer en hulle kom ontspanne en natuurlik voor (Excell 2011:100), maar hulle beskik nie oor die nodige pedagogiese kennis nie. As gevolg van die leemte in kennis word daar baie min aandag aan die onderrig van perseptueel-motoriese vaardighede gegee.

Om perseptueel-motoriese vaardighede effektief aan te bied, is leer- en onderrigsteunmateriaal noodsaaklik. Lee en Zuze (2011:16) rapporteer 'n noue verband tussen leer- en onderrigsteunmateriaal en leerders se akademiese resultate. Sherry en Draper (2013:1304) rapporteer dat aktiwiteite wat die geleentheid moet bied om die omgewing te ontdek, verskeie voorwerpe en materiaal te manipuleer, asook die ontwikkeling van perseptueel-motoriese vaardighede wat visuele persepsie, beredenering en koördinasievaardighede moet stimuleer, dikwels ontbreek. Die tendens kan meestal toegeskryf word aan 'n tekort aan leer- en onderrigsteunmateriaal en voldoende spasio om vrylik rond te beweeg (Excell 2011:234; Sherry & Draper 2013:1304). Dit is moontlik dat 'n gebrek of tekort aan leer- en onderrigsteunmateriaal die onderwyser se houding oor die onderrig van Lewensvaardighede kan beïnvloed, aangesien Lewensvaardighede nie effektief sonder leer- en onderrigsteunmateriaal aangebied kan word nie.

Binne die makrosisteem kan die onderwys, sosio-ekonomiese samelewing, die gemeenskap en omgewing en kultuur 'n rol speel in die houding van die onderwyser ten opsigte van die onderrig van perseptueel-motoriese vaardighede. Die Departement van Basiese Onderwys se aanvanklike benadering was dat alle Graad R-leerders teen 2014, voor Graad 1, eers aan 'n Graad R-program by 'n laerskool blootgestel moes word (South Africa. Department of Education 2011:22). Hierdie beplanning het egter nie gerealiseer nie, en ouers was genoodsaak om hul kinders by privaat instellings te registreer. Daar is bevind dat privaat instellings baie duurder is as Graad R-skole wat wel by laerskole geïmplementeer is (Sherry & Draper 2013:1296). Die Departement van Basiese Onderwys se aanvanklike beplanning was om Graad R-programme by laerskole te befonds. Daar word egter deur die regering van Suid-Afrika 'n kleiner bedrag per jaar vir vroeë kinderontwikkeling-leerders begroot as vir leerders in laerskole (Sherry & Draper 2013:1296). Onderwysers kan gevolglik ongemotiveerd raak, aangesien die Departement van Basiese Onderwys se doelwitte en beplanning nie tot uitvoering kom nie.

Effektiewe onderrig is elke kind se reg, maar 6,5 miljoen (59,2%) kinders in Suid-Afrika tussen die ouderdomme van 0 en 6 jaar leef in armoede. Dit is 'n risikofaktor wat hierdie kinders kan uitsluit van die basiese reg tot effektiewe onderrig (Sherry & Draper 2013:1295). 'n Nasionale oudit van vroeë-kinderonderwys het in 2001 getoon dat van 6 miljoen kinders tussen 0 en 6 jaar,

slegs een miljoen vroeë kinderontwikkeling-opleiding ontvang het. Die helfte van dié vroeë kinderontwikkeling-dienste is verskaf deur plaaslike kleuterskole, een derde was geleë in privaat huise, en 'n klein hoeveelheid het deel van laerskole gevorm (Sherry & Draper 2013:1296). Infrastruktuur soos elektrisiteit, water en spoeltoilette was slegs by 53% van die skole beskikbaar, terwyl 8% (1669 skole) oor geen van die nodige infrastruktuur beskik het nie (Sherry & Draper 2013:1296). Die meeste skole is privaat skole wat geen subsidie van die Departement van Basiese Onderwys ontvang nie en slegs van die inkomste van die leerders se ouers afhanklik is. Hierdie privaat skole is gewoonlik duur, en arm gesinne kan nie dié onderrig bekostig nie (Sherry & Draper 2013:1299). Hierdie omstandighede waarbinne die onderwysers onderrig moet gee, kan 'n verdere faktor wees wat moontlik hul motivering en houding beïnvloed.

Lewensvaardighede is 'n holistiese leergebied, waar leerders “bietjie van alles leer” (Diale et al. 2014:87), en daarom beskou onderwysers oor die algemeen die onderrig van Lewensvaardighede as minder belangrik. Hierdie stelling word ondersteun deur Rooth (2008:178) wat aanvoer dat Lewensvaardighede dikwels afgeskeep word, weens 'n groter fokus op Taal en Wiskunde (Excell 2011:107). Volgens Benson (2005:2) bestaan die vermoede dat onderwysers dink Lewensvaardighede kan toevallig of terloops aangeleer word. Shumba, Mporu, Seotlwe en Montsi (2011:1) is van mening dat die implementering van Lewensvaardighede slegs so goed sal wees as die persoon wat dit aanbied.

Indien daar gekyk word na die tydstoekenning van elke vak binne die Grondslagfase kan daar afgelei word dat die Departement van Basiese Onderwys ook die onderrig van Lewensvaardighede as minder belangrik vergeleke met Taal en Wiskunde beskou (SA. DvBO 2011:6). Binne die Nasionale Kurrikulum- en Assesseringsbeleidsverklaring word daar in Graad R vir die onderrig van Taal 10 ure per week toegestaan, vir Wiskunde 7 ure en vir die onderrig van Lewensvaardighede 6 ure, wat georganiseer moet word tussen Aanvangkennis (1 uur), Skeppende kunste (2 uur), Liggaamsopvoeding (2 uur) en Persoonlike en Sosiale welsyn (1 uur) (SA. DvBO 2011:6). Die onderrig van perseptueel-motoriese vaardighede vorm deel van die vakke Skeppende kunste en Liggaamsopvoeding waaraan 2 uur elk per week toegestaan word. Hierdie verminderde tydstoedeling kan moontlik veroorsaak dat die Graad R-onderwyser Lewensvaardighede as minder belangrik beskou, vergeleke met Taal en Wiskunde en verwag dat Lewensvaardighede toevallig of terloops aangeleer sal word (Benson 2005:2; Orban 2003:2).

Om Lewensvaardighede effektief te onderrig moet 'n veilige, skoon en geborge omgewing met genoegsame geleentheid geskep word waar die leerders kan speel en die wêreld onder die onderwyser se sorgsame leiding kan ontdek. Binne sodanige omgewing sal leerders die geleentheid kry om noodsaaklike lewensvaardighede, wat perseptueel-motoriese vaardighede insluit, te bemeester (SA. DvBO, 2011:10). Leerders sal ook meer tuis voel in 'n onderrigatmosfeer wat gemaklik is en waar onderrig op 'n informele wyse hanteer word (Roopnarine & Johnson 2011:165).

Volgens die bio-sosiaal-ekologiese perspektief van Bronfenbrenner word die onderrig van die onderwyser beïnvloed deur die omgewing waarbinne hy/sy skoolhou. Daar kan gevolglik afgelei word dat die direkte omgewing waarbinne die onderwyser skoolhou die wyses van onderrig van Lewensvaardighede kan beïnvloed (Diale et al. 2014:85; Excell 2011:105). Indien veranderinge binne die onderwyser se sosiale, organisatoriese en fisiese omgewing sou plaasvind, is dit moontlik dat dit die onderwyser se houding kan beïnvloed (Diale et al. 2014:85). Sherry en Draper (2013:1293) rapporteer dat 200 miljoen kinders onder die ouderdom van vyf weens armoede nie hul potensiaal sal bereik nie. Die onderwysers wat binne hierdie sosio-ekonomiese omgewing moet skoolhou waar min leerders wel hul potensiaal gaan bereik, se houding sal moontlik hierdeur beïnvloed word.

2. METODE

2.1 Navorsingsontwerp

Hierdie navorsing is vanuit 'n post-positivistiese perspektief onderneem wat data-inhoud die beste kan beskryf al kan dit nie noodwendig gemeet word aan die werklikheid nie (Henning 2013:17; Joubert, Hartell & Lombard 2016:382). Vir die doel van hierdie artikel is daar gebruik gemaak van 'n kwantitatiewe navorsingsontwerp met 'n gestruktureerde selfopgestelde vraelys as data-insamelingsinstrument. Dié metode van data-insameling is as geskik beskou om die verband te bepaal tussen geselekteerde biografiese veranderlikes, die onderwysers se opleiding, die leerders se ras, taal van onderrig, sosio-ekonomiese omstandighede, aantal leerders in die klas en die onderwysers se houdings, asook tyd wat aan vakke in Graad R bestee word wat moontlik perseptueel-motoriese ontwikkeling, wat deel vorm van die vak Lewensvaardighede kan beïnvloed (SA. DvBO 2011:6,10).

2.2 Populasie

Die studiepopulasie het aanvanklik bestaan uit twee en dertig ($n=32$) Graad R-onderwysers, in die Potchefstroomdistrik, wat deel gevorm het van 'n gerieflikheidsteekproef. Vyf-en-twintig ($n=25$) (78%) van hierdie onderwysers het die vraelyste vrywillig voltooi. Die vraelyste is voltooi deur Graad R-onderwysers wat in kwintiel 1 ($n=5$) (informele nedersettings), kwintiel 2 ($n=4$), kwintiel 3 ($n=7$), kwintiel 4 ($n=4$) en kwintiel 5 ($n=5$) (formele woonbuurt)-skole skoolhou. Die Departement van Basiese Onderwys (South Africa 2007) ken graderings aan skole toe op grond van die beskikbaarheid van leer- en onderrigsteunmateriaal asook die omgewing waarbinne die skool geleë is, wat as kwintiel bekend staan. Hierdie gradering wissel van die hoogste, kwintiel 5, wat aan die beste toegeruste skole toegeken word, tot die laagste, kwintiel 1, wat aan skole met min toerusting en hulpbronne toegeken word. Skole wat in lae sosio-ekonomiese woongebiede geleë is, val binne kwintiel 1 en 2. Skole wat alle kwintiele verteenwoordig, is gekies sodat verskillende skole in verskillende kwintiele vergelyk kon word.

2.3 Meetinstrument

Data is ingesamel deur gebruik te maak van 'n selfopgestelde vraelys. Die vraelys is vergesel van 'n begeleidende brief, in Afrikaans en Engels, met duidelike voorskrifte vir die invul van die vraelys. Die vraelys is in drie afdelings verdeel. Vir die doel van hierdie artikel word daar slegs gefokus op twee afdelings: Afdeling A – biografiese gegewens van die respondente en Afdeling B1, tydsbesteding aan Lewensvaardighede sowel as aan Taal en Wiskunde.

AFDELING A: Biografiese gegewens

Die items in Afdeling A hou verband met die volgende biografiese besonderhede van die respondente, naamlik ouderdom; jare ondervinding as Graad R-onderwyser; hoogste professionele kwalifikasie en datum verwerf; waar die kwalifikasie verwerf is; opleiding om alle fasette in Graad R aan te bied; ras van leerders wat oorwegend die klas bywoon; taal van onderrig; aantal leerders in die respondente se klas, verdeel volgens seuns/dogters; en die sosio-ekonomiese omstandighede van die leerders in die klas.

AFDELING B: Tydbesteding

Afdeling B fokus op die tydbesteding aan die drie vakke in Graad R: Taal, Wiskunde en Lewensvaardighede, wat perseptueel-motoriese vaardighede insluit. Respondente moes hul keuse deur middel van 'n X aandui op 'n skaal wat gewissel het van minder as 1 uur per week, 1 – 2 uur per week tot meer as 2 ure per week. Die response van Afdeling B in die vraelys gee 'n beeld van die onderwyser se houding teenoor die onderrig van Lewensvaardighede in Graad R. Daar word aanvaar dat hoe meer tyd per week aan Lewensvaardighede bestee word, hoe belangriker word die onderrig van die gedeelte geag en hoe meer positief is die houding wat die onderwyser teenoor Lewensvaardighede sal openbaar.

2.4 Betroubaarheid

Ten einde goeie geldigheid en betroubaarheid van die selfopgestelde vraelys wat as meetinstrument gebruik is, te verseker, is die samestelling van die vraelys met Statistiese Konsultasiedienste by die Noordwes-Universiteit, Potchefstroomkampus, bespreek. 'n Konsepvraelys is daarna deur 'n loodsondersoekspan met kundige en ervare Grondslagfase-kollegas beoordeel, ten einde te bepaal of die items relevant is en aan die doel van die vraelys voldoen. Onduidelik geformuleerde en nie-relevante items is geïdentifiseer en die nodige verbeteringe en veranderinge is aangebring op advies van 'n statistikus. Die vraelys het volgens die navorser en die professionele kundiges aan die doelstellings van die meetinstrument beantwoord. Om eenvormige administrasieprosedures van die vraelys te verseker, is dieselfde nasien- en punte-toekenningsprosedures vir elke vraelys gevolg.

2.5 Etiese aspekte

Skriftelike toestemming is vooraf van die Departement van Basiese Onderwys verkry, en etiese goedkeuring vir die uitvoering van die studie is ook deur die Noordwes-Universiteit se etiekomitee verleen (etieknommer – NWU-00056-12A1). 'n Mondelinge verduideliking asook 'n begeleidende brief in Engels en Afrikaans oor die navorsingsdoelwitte, asook die wyse waarop die inligting gebruik gaan word, is aan die respondente gekommunikeer (Miles & Huberman 1994:291-293). Die vertroulikheid van die ondersoek is gehandhaaf en die versekering is gegee dat geen inligting aan 'n derde persoon bekend gemaak sal word sonder die toestemming van die respondente self nie, en dat geen inligting gekoppel kan word aan 'n deelnemer, spesifieke skool of persoon nie (Miles & Huberman 1994:293).

2.6 Statistiese analise

Na voltooiing van die vraelys het die navorser dit persoonlik by die betrokke skole gaan afhaal. Die voltooië vraelys is met behulp van Statistiese Konsultasiedienste van die Noordwes-Universiteit, Potchefstroomkampus, ontleed en data is verwerk en statisties ontleed deur gebruik te maak van die SPSS-program (2013, weergawe 22.0.0). Beskrywende statistiek is gebruik vir die bespreking van die resultate. Spearman se rangordekorrelasie is gebruik om te bepaal of daar 'n verband bestaan tussen die onderwyser se houding, soos gemeet deur die hoeveelheid tyd wat aan die onderrig van vakke in Graad R bestee word, die onderwysers se ouderdom, ondervinding, aantal seuns en dogters in die klas, en die sosio-ekonomiese omstandighede van die leerders in die klas. Daar is verder tweerigting-frekwensietabelle saamgestel met Chi-kwadraattoetse en Cramer's V om die sterkte van die verband tussen ras, taal van onderrig en die vroeë wat verband hou met houding, te bepaal.

3. RESULTATE

Uit die biografiese inligting van die 25 respondente is gevind dat die meeste respondente binne die ouderdomsgroep 30–40 jaar ($n=8$, 32%) en 41–50 ($n=8$, 32%) jaar geval het tydens voltooiing van die vraelys. Slegs 20% ($n=5$) van die respondente was jonger as 30 jaar. Veertig persent (40%) ($n=10$) het minder as drie jaar ondervinding as Graad R-onderwysers gehad, terwyl 20% ($n=5$) tussen 3 en 5 jaar ondervinding aangedui het. Slegs twee respondente het beskik oor 'n BEd Grondslagfase-onderwyskwalifikasie wat Graad R- onderrig insluit, sewe respondente ($n=7$) het beskik oor 'n onderwysdiploma, terwyl die meeste van die respondente ($n=16$) slegs oor 'n basiese Graad 10-kwalifikasie beskik het. Die meeste van die respondente se klasse is oorwegend bygewoon deur swart leerders ($n=21$, 84%) wat Setswana-sprekend ($n=10$, 40%) is. Drie respondente ($n=3$) het aangedui dat hul blanke leerders in die klas het, wat Afrikaans praat ($n=4$), terwyl drie ($n=3$) klasse Engelssprekende leerders en agt ($n=8$) Setswana- en Engelssprekende leerders gehad het. Slegs een skool het kleurling leerders gehad, terwyl geen skool hoofsaaklik bygewoon is deur Indiër leerders nie. In die skole waar die respondente skoolhou, woon meer seuns ($n=310$, 51%) as dogters ($n=307$, 49%) Graad R-onderrig by, en die meeste leerders kom uit gemiddelde ($n=12$, 48%) en lae ($n=8$, 32%), tot laag-gemiddelde ($n=5$, 20%) sosio-ekonomiese omstandighede.

Ten einde die daaglikse tydsbesteding aan die onderrig van Lewensvaardighede te bepaal, is Afdeling B van die vraelys ontleed, waar die respondente die daaglikse tydbesteding per week aan die onderrig van Lewensvaardighede, Wiskunde en Taal op 'n skaal deur middel van 'n X moes aandui (vgl. Tabel 1). Antwoorde van die respondente ($n=25$) is na 'n persentasie verwerk. Nege respondente het aangedui dat hulle minder as een uur per week aan die onderrig van Wiskunde en Taal bestee, terwyl sewe respondente minder as een uur per week aan Lewensvaardighede bestee. Nege respondente bestee 1-2 uur per week aan die onderrig van Lewensvaardighede, teenoor Wiskunde ($n=4$) en Taal ($n=6$).

TABEL 1: Tydsbesteding aan vakke in Graad R

B1	Vrae	Minder as 1 uur per week		1 – 2 uur per week		Meer as 2 ure per week		Geen antwoord
1	Hoeveel van u daaglikse tyd word aan die ontwikkeling van Lewensvaardighede bestee?	7	30%	9	39%	7	30%	2
2	Hoeveel van u daaglikse tyd word aan die onderrig van Wiskunde bestee?	9	42%	4	19%	8	38%	4
3	Hoeveel van u daaglikse tyd word aan die onderrig van Taal bestee?	9	41%	6	27%	7	32%	3

Vervolgens is die invloed van biografiese inligting op die tydsbesteding van onderwysers ondersoek. 'n Spearman-rangordekorrelasie is bereken tussen tydsbesteding en ordinale biografiese gegewens soos jare ervaring, ouderdom, aantal leerders in klas en die sosio-ekonomiese omstandighede van die leerders wat die skool bywoon. Geen prakties betekenisvolle verband is tussen tyd bestee aan die onderrig van Taal ($r=0,06$), Wiskunde ($r=0,07$) en Lewensvaardighede

($r=0,14$) en die ondervinding van die onderwyser gevind nie. Daar is 'n medium negatiewe, prakties betekenisvolle verband aangedui tussen die tyd wat bestee is aan Wiskunde en die ouderdom van die onderwysers ($r=-0,23$), die aantal seuns ($r=-0,27$) en dogters ($r=-0,56$) in die klas, asook tussen die tyd bestee aan Lewensvaardighede en die ouderdom van die onderwysers ($r=-0,17$), en die aantal dogters ($r=-0,12$) in die klas. Die resultate met betrekking tot die moontlike verband tussen die onderrig van Taal en die ouderdom van die onderwysers ($r=-0,02$), en die aantal seuns ($r=-0,06$) en dogters ($r=-0,03$) in die klas, het soos Wiskunde en Lewensvaardighede dieselfde resultate getoon, wat beteken dat hoe ouer die onderwyser is, of hoe meer kinders in die klas is, hoe minder tyd word aan die onderrig van Lewensvaardighede bestee.

Sosio-ekonomiese omstandighede het 'n medium positiewe, prakties betekenisvolle verband getoon met tyd bestee aan Wiskunde ($r=0,24$), Taal ($r=0,30$) en Lewensvaardighede ($r=0,23$), wat daarop dui dat hoe laer die sosio-ekonomiese omstandighede van die leerders is, hoe minder tyd word bestee aan die onderrig van Lewensvaardighede, Taal en Wiskunde. Geen van hierdie verbande is egter statisties beduidend nie, wat moontlik die gevolg van 'n te klein steekproefgrootte kan wees. Die aantal dogters in die klas het 'n betekenisvolle verband getoon met die tyd wat aan Wiskunde bestee word ($r=0,56$) (vergelyk Tabel 2).

TABEL 2: Spearman-rangordekorrelasie – Vergelyking met ordinale biografiese inligting en die tyd wat per vak bestee word

Biografiese inligting	Ouderdom	Onder- vinding	Seuns	Dogters	Sosio ekonomiese omstandighede
Tyd bestee aan Lewens- vaardighede	-0,17	0,14	0,0	-0,12	0,23
Tyd bestee aan Wiskunde	-0,23	0,07	-0,27	-0,56*	0,24
Tyd bestee aan Taal	-0,02	0,06	-0,06	-0,03	0,30

* $p < 0,05$ $r = 0,1$ klein effek; $r = 0,3$ medium effek; en $r = 0,5$ groot effek

Tweerigting-frekwensietabelle met Chi-kwadraattoetse (X^2) is uitgevoer om te bepaal of die daaglikse tyd wat aan die onderrig van Taal, Wiskunde en Lewensvaardighede bestee is, betekenisvol verskil vir ras wat oorwegend die klas bywoon en taal van onderrig.

Aangesien 'n gerieflikheidssteekproef gebruik is, is p-waardes nie relevant nie, maar word volledigheidshalwe gerapporteer. Daar word gefokus op *Cramer* se V-waarde wat die sterkte van die verbande weergee (vergelyk Tabel 3). 'n Groot verband (0,45) is aangetoon tussen tyd bestee aan Lewensvaardighede ($p=0,05$) en die ras van die leerders wat oorwegend die klas bywoon. Skole wat oorwegend deur blanke leerders bygewoon word, bestee daaglik meer as 2 ure per dag aan die onderrig van Lewensvaardighede terwyl skole wat deur oorwegend swart en kleurling leerders bygewoon word minder as 2 uur aan die onderrig van Lewensvaardighede bestee. Dieselfde patroon was sigbaar vir tyd bestee aan onderrig van taal en ras. Alhoewel nie statisties betekenisvol nie, word dieselfde prakties betekenisvolle verband waargeneem tussen taal van leerders en tyd bestee aan die verskillende vakke.

TABEL 3: Cramer se V – Die verband tussen ras en taal van leerders wat oorwegend die klas bywoon en die tyd wat die onderwyser aan vakke bestee

	Tyd bestee aan Lewensvaardighede		Tyd bestee aan Wiskunde		Tyd bestee aan Taal	
	Cramer V	Chi-kwadraat p-waarde	Cramer V	Chi-kwadraat p-waarde	Cramer V	Chi-kwadraat p-waarde
Ras van leerders	0,45	0,05	0,40	0,15	0,48	0,04
Taal van leerders	0,41	0,27	0,52	0,73	0,50	0,90

4. **BESPREKING**

Dit blyk uit hierdie resultate dat die meerderheid respondente persone ouer as 30 jaar was, met minder as 5 jaar Graad R-ervaring, en wat oor 'n onvoldoende kwalifikasie vir Graad R-onderdig beskik. Die resultate, alhoewel gebaseer op 'n klein groepie respondente, dui daarop dat minder jong persone binne hierdie studie in die Grondslagfase wil studeer en skoolhou. Dit sluit aan by bevindinge wat daarop dui dat die kwalifikasie soms as minderwaardig beskou word (Erasmus 2012:95; Green et al. 2011:112) en salarisse soms nie kompetierend is nie (Lovemore 2012:1; Westraad 2011:24, 25).

Die skole wat deel gevorm het van hierdie navorsing is oorwegend bygewoon deur swart leerders en die tweede meeste leerders in die skole is blanke leerders. Daar is 'n sterk verband ($r=0,45$; $p=0,05$) aangetoon tussen die ras wat die skool bywoon en die tyd wat aan die onderrig van Lewensvaardighede bestee word. Skole wat deur blanke leerders bygewoon word, bestee meer as 2 uur per week aan die onderrig van Lewensvaardighede, terwyl skole wat oorwegend deur swart en kleurlinglerders bygewoon word, minder as 2 uur per week aan die onderrig van Lewensvaardighede bestee. Die onderrigtyd in kwintiel 1- en 2-skole kan moontlik gebruik word vir die implementering en bestuur van die voedingsprogram, en onderwysers in hierdie skole kan gevolglik nie ses ure per week werk soos voorgeskryf deur die Nasionale Kurrikulum- en Assesseringsbeleidsverklaring (KABV) (SA. DvBO 2011:6) aan die onderrig van Lewensvaardighede bestee nie. Volgens Vorster (2011:4) is 30% van die kinders in Suid-Afrika ondervoed, ton hulle belemmerde groei, en is dit hoofsaaklik swart kinders in plattelandse gebiede. Hierdie leerders vorm deel van 'n geïntegreerde voedingsprogram waar leerders maaltye by die skool ontvang (Büchner-Eveleigh & Nienaber 2012:130). Hierdie voedingsprogramme kan moontlik bydra tot die inperking van onderrigtyd, wat moontlik kan veroorsaak dat onderwysers nie die beskikbare tyd effektief aan onderrig kan bestee nie.

Indien die onderrig van Lewensvaardighede vergelyk word met die taal van onderrig is die resultate nie statisties betekenisvol nie ($p=0,268$), maar 'n sterk praktiese verband ($r=0,41$) word wel aangedui. In die skole waar die taal van onderrig Afrikaans was, word meer as 2 ure aan die onderrig van Lewensvaardighede bestee, teenoor skole waar die onderrigtaal Setswana was. Daar kan dus afgelei word dat Afrikaanse skole wat deel van hierdie navorsing gevorm het in 'n beter sosio-ekonomiese omgewing geleë is waar minder tyd aan voedingsprogramme bestee word, wat meer tyd vir onderrig toelaat. Leerders wat nie onderrig word in hul huistaal nie en nie die instruksies van die onderwyser kan verstaan nie, kan moontlik bydra tot die onderwyser se negatiewe houding.

Erasmus (2012:107), Lovemore (2012:1) en Sherry en Draper (2013:1295) is van mening dat die aantal leerders per klas ook die tyd wat aan onderrig bestee word, beïnvloed, en die akademiese prestasie van die leerder sal beïnvloed – wat indirek die houding van die onderwyser kan affekteer. Verder kan 'n groot groep leerders woelig en raserig wees wat indirek die houding van die onderwyser kan affekteer. Alhoewel hierdie studie 'n klein ratio van seuns/dogters verteenwoordig, rapporteer navorsing dat meer seuns as dogters oor die algemeen deel vorm van vroeë kinderontwikkeling (UNESCO 2007:118, 144). Hoe swakker die sosio-ekonomiese omgewing waar die leerders grootword, hoe minder dogters vorm deel van vroeë-kinderonderwys (UNESCO, 2007:139), aangesien die ma dikwels moet werk en die dogters by die huis moet bly om na die huishouding om te sien (UNESCO 2007:118, 144).

Die sosio-ekonomiese omgewing waar die leerders skoolgaan, het 'n prakties betekenisvolle verband getoon met die tyd wat aan Wiskunde, Taal en Lewensvaardighede bestee word. Skole wat bygewoon word deur leerders wat uit 'n lae sosio-ekonomiese omgewing kom, bestee minder tyd aan onderrig, wat moontlik ook daaraan toegeskryf kan word dat onderrigtyd gebruik word om voedingskemas te implementeer. Binne die Noordwes-Provinsie van Suid-Afrika word 72,9% kinders groot in lae sosio-ekonomiese omstandighede (Pienaar et al. 2013:2). Westraad (2011:3, 24) dui aan dat die sosio-ekonomiese omgewing 'n faktor is wat die kwaliteit van onderrig kan beïnvloed.

'n Verdere faktor wat moontlik die onderwyser se houding teenoor die onderrig van Lewensvaardighede, wat perseptueel-motoriese vaardighede insluit, kan beïnvloed, is die ouers se onbetrokkenheid by die skool. Soos reeds aangedui, laat die ouers wat in lae sosio-ekonomiese omgewings woon soms die onderrig van hul kinders geheel en al aan die skool oor (McGettigan & Gray, 2012:15). Die onbetrokkenheid van die ouers by die vordering van hul kinders kan bydra tot moedeloosheid van onderwysers wat hierdie leerders moet onderrig.

Meer tyd per week word aan die onderrig van Taal en Wiskunde bestee as aan Lewensvaardighede, wat wel volgens die voorskrifte van die KABV is. Die tydstoekening per vak word egter nie volgens die KABV toegepas nie. Vir die onderrig van Lewensvaardighede word ses uur per week toegestaan (SA. DvBO 2011:6). Slegs sewe ($n=7$, 30%) respondente het aangedui dat hulle meer as 2 uur per week aan die onderrig van Lewensvaardighede bestee. Die assessering van Taal en Wiskunde kan makliker uitgevoer word as Lewensvaardighede (Lee & Zuze 2011:376), aangesien Lewensvaardighede nie skriftelik plaasvind nie en dus nie as korrek of foutief bepunt kan word nie, wat moontlik die tydsbesteding per vak kan beïnvloed. 'n Verdere faktor kan moontlik onvoldoende leer- en onderrigsteunmateriaal wees. Om Lewensvaardighede, wat die onderrig van perseptueel-motoriese vaardighede insluit, effektief te kan aanbied, is voldoende leer- en onderrigsteunmateriaal noodsaaklik (McGettigan & Gray 2012:26; Van Zyl 2004:152). Onderwysers wat leerders moet onderrig sonder noodsaaklike leer- en onderrigsteunmateriaal kan negatief raak en 'n moedelse houding begin openbaar.

Daar is dus 'n verband gevind tussen die houding van onderwysers en die taal, ras, aantal leerders per klas, die sosio-ekonomiese omstandighede waar die leerders skoolgaan, asook die tyd wat aan die onderrig van verskillende vakke binne Graad R bestee word.

5. LEEMTES EN AANBEVELINGS

Die klein aantal respondente wat aan die navorsing deelgeneem het, kan as 'n leemte beskou word, aangesien slegs onderwysers binne 'n klein demografiese area deel van die steekproef gevorm het. Daar word gevolglik aanbeveel dat die navorsing uitgebrei word na meer onderwysers en distrikte, wat moontlik ander resultate sal oplewer. Alhoewel alles gedoen is om die respondente te ondersteun, was daar moontlik verwarring of onsekerheid by die beantwoording van die vraelys,

aangesien Engels of Afrikaans nie al die deelnemers se eerste taal was nie en die vrae vir dié respondente moontlik onduidelik kon wees. Daar word aanbeveel dat individuele onderhoude met respondente gevoer word, wat hierdie verwarring moontlik kan uitskakel.

Die volgende aanbevelings kan egter gemaak word uit die resultate van die studie. Universiteite kan moontlik kort kursusse ontwikkel met die fokus op die onderrig van Lewensvaardighede binne Graad R, waarin perseptueel-motoriese vaardighede behoorlike aandag kan geniet. Onderwysers sal sodoende deeglike indiensopleiding ontvang om hierdie ouderdom leerders meer sinvol te kan onderrig, aangesien die onderrig van Graad R nie as 'n afgewaterde Graad 1 beskou kan word nie. Sodoende sal daar moontlik verseker kan word dat Lewensvaardighede aangepak en perseptueel-motoriese vaardighede ontwikkel kan word wat kan bydra tot skoolsukses in Graad 1. Skole behoort ook toegerus te word met noodsaaklike leer- en onderrigsteunmateriaal en onderwysers kan moontlik indiensopleiding ontvang oor die effektiewe gebruik van leer- en onderrigsteunmateriaal om die ontwikkeling van perseptueel-motoriese vaardighede te verseker. So sal Graad R-onderwysers met die nodige kennis toegerus word om 'n verskil in die onderwys te maak.

Die bestuur van voedingsprogramme wat onderrigtyd in beslag neem, behoort hersien te word sodat meer onderrigtyd beskikbaar kan wees. Leerders kan byvoorbeeld voorskools vanaf 7:30–8:00 ontbyt geniet, en aan die einde van vryspel buite, middagete ontvang.

6. SAMEVATTING

Genoemde resultate bevestig dat die onderwyser se houding en motivering moontlik beïnvloed kan word deur faktore soos hul ouderdom, kwalifikasie, ondervinding, die aantal leerders in die klas, asook die sosio-ekonomiese omgewing van die leerders vir wie hul skoolhou. Ouer onderwysers, wat ongekwalifiseerd is en oor min Graad R-ondervinding beskik, openbaar 'n minder positiewe houding teenoor die onderrig van Lewensvaardighede gemeet aan die tyd wat hulle aan die onderrig van Lewensvaardighede bestee.

Daar is 'n noue verband gevind tussen die tyd wat per vak bestee word en die sosio-ekonomiese omstandighede, die taal van onderrig en leer, en die ras wat die klas bywoon. Dit blyk dat minder tyd aan onderrig bestee word indien daar meer leerders in die klas is, die leerders uit 'n lae sosio-ekonomiese omgewing kom, en oorwegend swart en Setswana-sprekend is. Hierdie navorsing rapporteer dat leerders wat in lae sosio-ekonomiese gebiede skoolgaan en in skole is met min leer- en onderrigsteunmateriaal en ongekwalifiseerde onderwysers, reeds in Graad R gekategoriseer kan word as leerders wat spesiale onderrig benodig. Onderwysers beskik dikwels nie oor die kennis om leer- en onderrigsteunmateriaal effektief aan te wend nie en hulle is bang leerders sal “dit wegdra of vuilmaak”. Meer aandag behoort ook deur die Departement van Basiese Onderwys daaraan geskenk te word om 'n onderwysloopbaan in die vroeë kinderontwikkelingsfase aan te moedig, om so die status van hierdie onderwysers te verhoog.

Samevattend toon die resultate van hierdie studie dat verskeie faktore 'n effek kan uitoefen op die houding van die Graad R-onderwyser teenoor die onderrig van Lewensvaardighede wat die ontwikkeling van perseptueel-motoriese vaardighede, hetsy positief of negatief, kan beïnvloed.

BIBLIOGRAFIE

- Benson, E.F. 2005. Preparing our youth for “Life 101”, <http://www.arise.htm/> [19 September 2012].
- Büchner-Eveleigh, M. & Nienaber, A. 2012. Gesondheidsorg vir kinders: Voldoen Suid-Afrikaanse wetgewing aan die land se verpligtinge ingevolge die konvensie oor die regte van die kind en die Grondwet? *African journal online*, 15(1):103-428 [14 April 2014].
- Diale, B., Pillay, J. & Fritz, E. 2014. Dynamics in the Personal and Professional Development of Life-orientation Teachers in South Africa, Gauteng Province. *J Soc Sci*, 38(1):83-93.

- Drew, S. 2010. *Will Grade R improve South African Education?* Johannesburg: University of Witwatersrand.
- Erasmus, M. 2012. Riglyne vir 'n perseptueel-motoriese intervensie-program om die skoolgereedheid van Graad R-leerders te bevorder. Potchefstroom: Noordwes-Universiteit. (Proefskrif - PhD).
- Excell, L. 2011. Grade R teachers' perceptions of early childhood development and how these impact on classroom practice. Johannesburg: University of the Witwatersrand. (Thesis - PhD).
- Green, W., Parker, D., Deacon, R. & Hall, H. 2011. Foundation Phase teachers provision by public higher education institutions in South Africa. *South African Journal of Childhood Education*, 1(1):109-121.
- Henning, E. 2013. *Finding your way in qualitative research*. Pretoria: Van Schaik
- Joubert, I., Hartell, C.G. & Lombard, K. 2016. *Navorsing - 'n Gids vir die beginnervorser*. Pretoria: Van Schaik.
- Landsberg, E., Krüger, D. & Swart, E. 2011. *Addressing barriers to learning. A South African perspective*. 2nd ed. Pretoria: Van Schaik.
- Lee, V.E. & Zuze, T.L. 2011. School resources and academic performance in Sub-Saharan Africa. *Comparative Education Review*, 55(3):369-397.
- Lovemore, A. 2012. Behou onnies só in SA, m.news24.com, [10 June 2012].
- McGettigan, I.L. & Gray, C. 2012. Perspectives on school readiness in rural Ireland: the experiences of parents and children. *International journal of early years education*, 20(1):15-29.
- Miles, M. & Huberman, M. 1994. *Qualitative data analysis: a sourcebook for new methods*. Beverly Hills: Sage.
- Moloi, M. & Chetty, M. 2011. Learners' preschool exposure and achievement in South Africa. <http://www.education.gov.za/LinkClick.aspx?fileticket=IIVz0c3BtT0%3D&tabid=358&mid=1261/> [02 April 2011].
- Orban, L.P. 2003. *Die multi-getraumatiseerde kind in die middelkinderjare*. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Pienaar, A., Barhorst, R. & Twisk, J. 2013. Relationships between academic performance, SES school type and perceptual-motor skills in first grade South African learners: NW-Child study. *Child: care, health and development*, 40(3):370-380.
- Roopnarine, J. & Johnson, J. 2011. The socio-cultural contexts of early education in Caribbean societies: A focus on transition to primary school. *Educating the young child*, 4(3):175.
- Rooth, E. 2008. *Life Skills: A resource book for facilitators*. Braamfontein: Nolwazi Educational Publishers.
- Samuels, M. 2010. Will Grade R really improve the quality of South African education? Johannesburg: Umalusi, CEPD & Wits seminar.
- Sherry, K. & Draper, C.E. 2013. The relationship between gross motor skills and school readiness in early childhood: making the case in South Africa. *Early Child Development and Care*, 183(9):1293-1310.
- Shumba, A., Mpfu, E., Seotlwe, M. & Montsi, M.R. 2011. Perceived challenges of implementing the guidance subject in Botswana primary schools. *Journal of Social Sciences*, 28(1):1-11.
- South Africa. 2007. *South African School's Act. no 84 of 1996, revision service no. 7*. www.sqaq.org.za/show.asp?include=docs/legislation/related/act84. CachedSimilar/ [07 July 2013].
- South Africa. Department of Education. 2011. *Strategic plan 2011-2014*. <http://www.education.gov.za/> [07 July 2014].
- Suid-Afrika. Departement van Basiese Onderwys. 2011. *Nasionale Kurrikulum- en Assesseringsbeleidsverklaring Graad R-3 Lewensvaardigheid*. <http://www.info.gov/> [23 April 2012].
- UNESCO. 2007. Strong foundations: Early childhood care and education. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001477/147794e.pdf/> [12 April 2012].
- Van der Berg, S. & Harris, L. 2014. Grade R offers SA's poorest children no discernible benefit. <http://mg.co.za/article/2014-07-30-grade-r-offers-sas-poorest-children-no-discernable-benefit/> [30 August 2014].
- Van Zyl, E. 2004. The relation between perceptual development (as part of school readiness) and school success of Grade 1 learners. *Africa Education Review*, 1(1):159, 2004.
- Vorster, H. 2011. Die voedingsoorgang in Suid-Afrika: 'n Uitdaging vir verbeterde voeding en die verligting van armoede. *Suid-Afrikaanse tydskrif vir natuurwetenskap en tegnologie*, 30(1):7.
- Westraad, S. 2011. *Changing schools in challenging contexts*. Port Elizabeth: GM South Africa Foundation.

Histerie en Perversie (deel I): Enkele teoretiese opmerkings oor slagofferskap binne traumadiskoerse

Hysteria and Perversion (Part 1): Some theoretical observations on victimhood in trauma discourses

CILLIERS VAN DEN BERG

Departement Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans

Fakulteit Geesteswetenskappe

Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein

E-pos: vdbergjp@ufs.ac.za

Cilliers van den Berg

CILLIERS VAN DEN BERG is senior lektor in Duits letterkunde aan die Universiteit van die Vrystaat. Hy het 'n PhD in Duits (2003) en Afrikaans & Nederlands (2009). Sy navorsingsfokus is hoofsaaklik vergelykend van aard en fokus op die interaksie tussen letterkunde en sosio-politieke konteks, asook die kulturele omgaan met “moeilike verledes”. Uitgebreide navorsingsbesoeke sluit besoeke aan die Universiteit van Augsburg (Duitsland), Leiden Universiteit (Nederland) en Cornell Universiteit (VSA) in.

CILLIERS VAN DEN BERG is senior lecturer in German literature at the University of the Free State. He has a PhD in German (2003) and Afrikaans & Dutch (2009). His research is mainly comparative in nature and has the interaction between literature and its socio-political context and the cultural coming to terms with “difficult pasts” as its focus. Extended research visits include research at the University of Augsburg (Germany), Leyden University (the Netherlands) and Cornell University (USA).

ABSTRACT

Hysteria and Perversion (Part 1): Some theoretical observations on victimhood in trauma discourses

The first of this two-part study sets out to analyse victimhood as an identity marker within the context of trauma discourse. The human subject is described from a Lacanian and Žižekian perspective in order to demonstrate the dynamics of identity formation in terms of victimhood. According to this psychoanalytical approach the subject does not represent an essentialised and coherent unity but rather constitutes a “state of subjectivation” in relation to its signifier (as part of the Symbolic Order).

Subject formation is the result of the subject’s alienation and separation from his or her sensate self, through entry into the discourse of the Symbolic Order. The latter represents the attribution of meaning, i.e. a signifier, to the subject, which then becomes its means of orientation. The void opened up in the process of alienation and separation is displaced by the subject’s performative affirmation of the meaning its signifier prescribes. The question then is to what extent the subject can choose its own signifier, i.e. meaning, within the Symbolic Order.

Louis Althusser uses the term “interpellation” in order to describe the way in which the meaning of any subject is (“ideologically”) configured in advance within the Symbolic Order. The only real “choice” the subject has, is to react to his or her pre-fixed meaning: this would either be the performative acceptance and confirmation of the interpellation, or the challenge of its validity. Hysteria and perversion represent two ways to react to interpellation.

Neither hysteria nor perversion should here be seen as pathological states, but rather as ways to describe the structural relation of the subject to its interpellation. A hysterical reaction manifests when the subject challenges its symbolic investiture or place within the Symbolic Order. Subject formation always constitutes a process of hysteresis, but the conscious coming to terms with this knowledge represents the hysteric approach. The hysteric challenges and questions, but the irony is that the hysteric subject, for all its efforts to find the truth of its own meaning, does not really want to find and conform to its symbolic status. This is because of an innate realisation that the lack brought about by alienation and separation, can never be healed.

The hysterical challenge to its own symbolic investiture also manifests in the general challenge to the grand narrative of the Symbolic Order. The hysterical subject does not settle down and merely accept the meaning generated within the ideology or knowledge paradigm of any given discourse, but in questioning it on the contrary enables new knowledge. This is the reason Lacan conflated the hysteric with the scientific discourse, in relation to the “discourse of the master”. The hysterical challenge can be further facilitated when the discourse of the master itself loses its power. When the validity of the master signifier, as foundational to its ideology, is lost, hysterical reactions in the search for meaning are the result.

Contrary to hysteria the perverse reaction to symbolic investiture does not challenge, but rather identifies fully with its pre-fixed meaning. This happens because the subject displaces its ontological lack (as a result of alienation and separation) and projects it onto something outside its own self. The subject’s desire therefore does not focus on healing its own lack, but rather uses a fetish as stopgap to ignore it. The result is that the perverse subject becomes the mouthpiece of the Symbolic Order – the hysterical subject is “desubjectivised” in order to become the perverse and instrumental object of the Other.

In order to demonstrate the hysterical challenge and perverse confirmation of interpellation, the identity marker of victimhood represents an interesting case in point. Victimhood is the core aspect of any trauma and as the trauma discourse has become one of the most prevalent in modern culture, so has victimhood become more and more universalised. One of the reasons for this is that the concept of trauma has taken on more of an ontological, rather than specific historical quality. Alienation and separation, as key moments in the establishment of subjective identity, are accordingly interpreted as original trauma. Dominick LaCapra has written extensively on the resulting two registers of trauma: trauma as a structural, ontological status and trauma as a historical status.

If victimhood is seen as identity marker or interpellation, so too can the response of the subject to this be seen as hysterical or perverse: the hysterical subject would challenge the interpellation of victim whereas the perverse subject would own it as its core meaning. As everyone is subject to ontological or structural trauma, but only some are subject to any given historical trauma, hysteria and perversion with regards to victimhood can be demonstrated in terms of the relation between the two registers: a hysterical reaction to victimhood would suggest that the subject does not conflate its ontological with any historical trauma, but would rather remain conscious of the fact that there is a difference between the two that cannot be bridged. A perverse reaction on the other hand would precisely be the conflation of the two, so that any discernible lack in the own subject can be displaced and projected onto a historical trauma.

The Holocaust narrative is the most universal trauma discourse of the past few decades. If the issue of victimhood is judged within this narrative, it seems as if it has become easier to view more and diversified subjects as victims of this historic incident than in the past. It seems as if the universalisation of victimhood has also facilitated a tendential movement from hysteria to perversion. The original hysterical challenge and problematisation of the subject as victim has developed into a perverse acceptance of the symbolic investiture it entails. This might be indicative of the effects time has on the evolution of trauma narratives in general.

KEY CONCEPTS: hysteria, perversion, victimhood, trauma, Lacan, Žižek, LaCapra, identity, subject, interpellation

TREFWOORDE: histerie, perversie, slagofferskap, trauma, Lacan, Žižek, LaCapra, identiteit, subjek, interpellasie

OPSOMMING

In deel I van hierdie tweeledige studie word op slagofferskap as identiteitsmerker binne die konteks van traumadiskoerse gefokus. Die subjek se identiteitsvorming word vanuit 'n Lacaniaanse en Žižekiaanse perspektief omskryf en die “interpellasie” van die subjek as grondliggend tot laasgenoemde se oriëntasie binne die diskoers van die Simboliese Orde beoordeel. Histerie en perversie verteenwoordig twee reaksies van die subjek op enige toegeskrewe identiteit en indien identiteit aan slagofferskap gekoppel word, dus ook twee reaksies hierop. Waar die subjek met 'n histeriese reaksie die slagoffersidentiteit problematiseer, behels 'n perverse reaksie juis die totale verinnerliking daarvan. Deur na LaCapra se onderskeid tussen strukturele en historiese trauma te verwys, kan die verhouding tussen hierdie traumaregisters gebruik word om histerie en perversie in terme van slagofferskap toe te lig. Vervloei die twee met mekaar word 'n perverse reaksie ontlok; word die onderskeid gehandhaaf, is die reaksie eerder histeries. Die hipotese wat volg is dat die universalisering van trauma en slagofferskap in 'n hedendaagse tydsgewrig 'n klemverskuiwing vanaf histerie na perversie fasiliteer.

1. INLEIDING

Jacques Lacan se teoretisering van die subjek as iets gegrond in die strukturele verhouding daarvan tot die Groot Ander of Simboliese Orde, kan weens die psigoanalitiese begrippe wat as die koördinate hiervan figureer, moeilik oorsigtelik saamgevat word.¹ Waar Lacan se fokus grootliks op die individuele psige sentreer, is dit sy navolger, Slavoj Žižek, wat Lacaniaanse teorie gebruik om 'n brug na die Duitse Idealisme te slaan (veral in sy lees van Hegel) en dit aanwend in sy analise van ideologiese of sosiopolitieke dinamika (Wood 2012:19). Lacan/Žižek² stel myns insiens 'n produktiewe invalshoek daar om iets van die tendensiële ontwikkeling van traumadiskoerse, vername die diskoerse rondom slagofferskap, aan bod te stel. Ek sou graag wou beweer dat die psigoanalitiese begrippe *histerie* en *perversie* twee uiterstes op die spektrum van traumadiskoerse daarstel – uiterstes wat beliggaam word in die hoofkarakters van twee romans wat in deel II van hierdie artikel bespreek sal word. Dit is egter nie moontlik om hierdie

¹ Goeie inleidings tot Lacan is onder andere Copjec (1994) se *Read my Desire*, Fink (1995) se *The Lacanian Subject*, Homer (2005) se *Jacques Lacan*, en Žižek (2006) se eie *How to Read Lacan*.

² Lacan en Žižek verteenwoordig natuurlik twee afsonderlik gesistematiseerde teorieë, sodat Žižek nie uitsluitlik 'n Lacan-geïnflekteerde denker is nie. So ook is uit die oeuvre van beide 'n teoretiese ontwikkeling afleesbaar. Nuanseverskille, klemverskuiwings of selfs meer diepgaande verskille kan egter nie hier bespreek word nie.

ontwikkelinge binne historiese trauma-diskoerse te analiseer sonder om “histerie”, “perwersie” en “slagofferskap” binne die konteks van “subjek” en “identiteitsvorming” te verstaan nie. Die eerste deel van hierdie artikel fokus op die gebruik van dié begrippe in hierdie konteks.

2. WAT IS DIE SUBJEK?

Lacan postuleer die subjek as ’n gesplete struktuur, geensins ’n geëssensialiseerde en koherente eenheid met ’n inherente lokus van kontrole nie – die “subjek” is eerder ’n *toestand* van subjektivering in relasie tot die betekenaar (as deel van die Simboliese Orde) wat dit (hom of haar) benoem. Dit is deur middel van taal, ofte wel die Groot Ander of Simboliese Orde, dat hierdie verhouding oorspronklik geaktiveer word (Rodriguez 2001:192-196).³ Die kruks is dat die subjek mank gaan aan substansie of essensie en deur middel van imago’s of fantasie poog om hierdie leemte te vul of eerder te verdring: “desire” of begeerte (om hierdie leemte te vul) is inherent en wesenlik aan die struktuur van beide die Simboliese Orde en die subjek. Die beste wyse om die subjek volgens Žižek te omskryf, is *as* hierdie “lack”, gebrek of tekort (Žižek 1989:198). Dié “void” of leemte kan ook met die “*objet petit a*” in verband gebring word: in terme van subjeksvorming fungeer die “*objet petit a*” as katalisator vir die begeerte van die subjek, oorgeset synde sinjaleer dit die *funksionele oorsaak* van begeerte, nie die spesifieke objek wat dit beliggaam nie. Enige objek kan die funksie vervul, maar skiet altyd tekort, wat beteken dat alle objekte van begeerte bloot metonimiese tussenstasies word wat nooit begeerte as sodanig kan vervul nie.

Die “*objet petit a*”, verteenwoordig egter terselfdertyd ’n oorskot, wat die denotatiewe betekenis van die betekenaar oorskry. Dit beteken dat die relasie van die betekenaar tot die *objet petit a* (ofte wel die “object cause of desire” en nie die “object of desire” nie) gebaseer is op die paradoksale beweging tussen oorskryding en ontglipping.⁴ Dus is die enigste “kern” van die subjek gewoon die betekenaar wat daarna verwys – en is ’n geëssensialiseerde subjektiwiteit niks meer as die performatiewe aksie van die self wat sigself toutologies in terme van die betekenaar daarstel nie (Wood 2012:15-16, 17; Žižek 1991:141).

3. IDENTITEIT

Die subjek se performatiewe aksie maak die stabilisering en reïfikasie van ’n ego-ideaal moontlik – wat beteken dat identiteit⁵ kan vorm aanneem (Fink 1995:36-37). Die vraag is hoe hierdie proses ontvou en in welke mate vrye keuse hierdie proses kan stuur?

3.1 Hoe word identiteit gevorm: “vervreemding” en “skeiding”

Lacan verwys na die begrippe “vervreemding” en “skeiding” as essensieel vir die totstandkoming van identiteit (Glowinski 2001:9). Die subjek sou per definisie gekonfronteer wees met ’n keuse tussen “syn” (“Sein” of “being”) en “betekenis”: “syn” as geallokeer in ’n sintuiglike beleving van die self en betekenis as ekstern geallokeer in ’n ketting van singewende betekenaars. Die keuse *vir* betekenis beteken noodwendig dat “syn” oorskadu word, of selfs verdwyn. Betekenis

³ ’n Proses wat ook as simboliese kastrasie omskryf kan word (kyk Levy-Stokes 2001a:45-50; Kyk ook Žižek 1992:47, 51; 2006:34).

⁴ Kyk Žižek (1997:xxii), Žižek (1992:50), Žižek (1999:29-35), Marks (2001:122), Fink (1995:94, 102).

⁵ Ek gebruik “identiteit” hier in onderskeid met “subjektiwiteit”, deurdat hiermee verwys word na die ego-ideaal, dikwels gebaseer op die ideale ego (kyk Lacan 1977:2). Dus nie die “lack” waarna Žižek verwys in terme van subjektiwiteit nie, maar eerder die imaginêre fantasie wat dit verdring.

is dus ekstern tot die subjek en laasgenoemde word deur die betekenisgewende proses vervreem van sy/haar “sensate self”: die relasie tot die Ander, Simboliese Orde of taal skarnier dus per definisie op vervreemding. Die tekortkominge van die Simboliese Orde (wat deur vervreemding gesuggereer word) word effektief verplaas deur dit wat deur die Imaginêre Orde as supplementêre funksie tot eersgenoemde Orde veronderstel word: die substansiële fundering van die subjek deur die identifisering met ’n imago.⁶

Die pendant tot vervreemding is skeiding, deurdat die subjek bewus is van die skeiding (of dan geïnternaliseerde vervreemding) in sigself (dus die “leemte” waarna Žižek hierbo verwys as gevolg van die “mislukte” singewing), wat rezoneer met ’n waargenome skeiding of leemte in die Simboliese Orde. Hierdie skeiding (wat ’n leemte veronderstel) is waarneembaar tydens die bewuswording van die Simboliese Orde se “desire”, aangesien “desire” juis die (moontlike) vervulling van ’n behoefte of die (futiele) uitreik na heelheid veronderstel (Glowinski 2001:12; Althusser 1977:195-196). Deur middel van vervreemding en skeiding, wat as ’t ware as twee kante van ’n munt funksioneer, kan die identiteit van die subjek dan gekonstateer word. Dit is egter veral die toeskrywing⁷ wat binne die Simboliese Orde plaasvind, wat dan die identiteit finaal vestig.

3.2 Die rol van die “Groot Ander” (Simboliese register)

In *The Sublime Object of Ideology* (1989:13) omskryf Žižek die ontologiese status van die “Groot Ander” ofte wel Simboliese Orde as volg:

Here we have one of the possible definitions of the unconscious: *the form of thought whose ontological status is not that of thought*, that is to say, the form of thought external to the thought itself – in short, some Other Scene external to the thought whereby the form of the thoughts is already articulated in advance. The symbolic order is precisely such a formal order which supplements and/or disrupts the dual relationship of ‘external’ factual reality and ‘internal’ subjective experience [...].

Hoewel dit daarby begin, verteenwoordig die Simboliese Orde of Groot Ander nie bloot taal nie, maar verwys na *diskoers* as ’n konstellasie van relasies van dominasie, na diskursiewe strategieë wat ’n vormgewende funksie vervul (Libbrecht 2001:198; Althusser 1977:194).

Ook die identiteit van die subjek is in die simboliese register geïnskribeer – die subjek word ’n identiteit toegeskryf (vir sover die imaginêre en die simboliese oorvleuel) en selfs al sou ’n glimps van die subjek se syn van agter die eklips van sy betekenaar verskyn, kan dit alleenlik gebeur in terme van die gegewe van die simboliese orde (Libbrecht 2001:200; Fink 1995:11). Nie net het die Simboliese Orde dus ’n vormgewende funksie wat identiteit betref nie, dit modelleer die intersubjektiewe ervaring van die werklikheid.

Soos wat die geval is met die ego in die imaginêre register, is die toegeskrewe simboliese identiteit ook gebaseer op beide vervreemding en skeiding. Die simboliese identiteit vloei soos die imago voort uit pogings om die “lack”, die leemte as essensie van subjektiwiteit, in positiewe

⁶ Lacan se vroeë siening van die spieëlfase speel hierop in: “This jubilant assumption of his specular image by the child at the *infans* stage, still sunk in his motor incapacity and nursling dependance, would seem to exhibit in an exemplary situation the symbolic matrix in which the I is precipitated in a primordial form, before it is objectified in the dialectic of identification with the other, and before language restores to it, in the universal, its function as subject” (Lacan 1977:2)

⁷ Ek gebruik “toeskrywing” beide in die betekenis van om iets *aan* die subjek toe te skryf (in hierdie geval identiteit) en om die subjek se syn met betekenis toe te skryf, dit te bedek.

terme te verdring. Dus is die positiewe identiteit niks meer as 'n fantasmagoriese, simboliese imago om die “leemte” te vul nie. Hierdie identiteit word telkens weer gestabiliseer deur die performatiewe herhaling van die self (Santner 1996:95; Althusser (1977:195).

Tog is, soos die subjek, die Simboliese Orde gekenmerk deur 'n bepaalde leemte, 'n “lack”, wat natuurlik ook die verklaring van die “desire” van die Ander is. Waar die subjek gewoonlik stabiliteit in identiteit vind (oftewel fantasie die integrale leemte verdring), gebeur dit in die Simboliese Orde deur middel van die meesterbetekenaar, wat die ketting van betekenaars (wat die simboliese register uitmaak) anker. Die meesterbetekenaar vervul die funksie van hipernormatiwiteit in die sin dat dit in die performatiewe herhaling daarvan die interne lokus van kontrole van die hele simboliese register of diskoers word. Op sigself is die meesterbetekenaar inherent leeg aan betekenis, maar die essensiële funksie lê in die performatiewe gronding van die ketting van betekenaars se metonimiese betekenis (Wood 2012:37).

Dit wat aan die (simboliese) ankering van die betekenis-ketting ontglip, hetsy in terme van die subjek se syn of die beleefde werklikheid, is die Lacaniaanse “Real” (Reële), die derde van Lacan se ordes bepalend vir die konstituering van die Subjek en sy/haar werklikheidservaring – iets wat deur Žižek (1989:74) altyd in verband gebring word met trauma. Vanuit hierdie perspektief word “trauma” dus ook geïmpliseer as struktureel wesenlik tot die subjek se werklikheidservaring, trouens as essensieel tot identiteitsvorming en die subjek se relasie tot die Ander. Dit volg omdat die Reële die limiete daarstel ten opsigte waarvan beide die Imaginêre en Simboliese Ordes funksioneer: diskoers stuit op die (traumatiese) oorstyging of ontglipping van die Reële aan die singewende funksie van die Simboliese Orde.

3.3 Kan identiteit gekies word? “Interpellation”

Die belangrike vraag is tot welke mate identiteit vrylik gekies word, d.i. tot hoe 'n mate die subjektivering van die relasie tot die Simboliese Orde werklik vooraf vasgestel is. Louis Althusser gebruik die begrip “interpellation” om sy siening van die individuele inskribering in die Simboliese Orde in terme van ideologie te verduidelik. Hiervolgens het die subjek min beweegruimte in terme van keuse van identiteit:

I shall then suggest that ideology ‘acts’ or ‘functions’ in such a way that it ‘recruits’ subjects among the individuals (it recruits them all), or ‘transforms’ the individuals into subjects (it transforms them all) by that very precise operation which I have called interpellation or hailing, and which can be imagined along the lines of the most commonplace everyday police (or other) hailing: ‘Hey, you there!’ (Althusser 1971:174; kyk ook 171, 173, 175; 1977:195)

Dit geld nie net vir die “subjektivering van individue” nie, wat eintlik dus die “objektivering” van subjekte sou veronderstel, maar prakties gesproke ook vir die funksie wat hierdie subjekte ideologies, of dan in die samelewing, vervul (Santner 1996:11).

Indien enigsins sprake van keuse, gebeur dit in terme van die reaksie op die gedwongenheid van die “interpellasie”, nie die “inhou” daarvan nie: die subjek se mees bevestigende keuse sou natuurlik wees om die *status quo* as sodanig (en paradoksaal) dan ook “vrylik” te kies, dus die toegeskrewe identiteit vrylik te aanvaar (Santner 1996:12).

Maar hierdie (paradoksale) keuse berus tog ook op 'n voorkeur vir en van fantasie (d.w.s. die Imaginêre), ten einde die vasgestelde (en nou verkose) funksie in die Simboliese Orde te kan vervul: hoewel die koördinate van die keuses buite om die subjek reeds vasgestel is – beteken dit dat die fantasie as sodanig gesubjektiveer kan word, om dit wat die simboliese mandaat vereis, te ondersteun. Lacaniaanse terapie beteken die “traversing of fantasy”, om bewus te word van die

fantasie as fantasie. Hierdeur neem die subjek verantwoordelikheid vir sy eie identiteit, eerder as bloot die passiewe gevolg of produk te wees van die begeerte van die Simboliese Orde (Kyk Fink 1995:62-63; Žižek 1997:147).

Waar (her)bevestiging van die interpellasie-appél eerder stabiliteit tot gevolg het, kan die toestand van subjektivering in relasie tot die interpellasie egter ook disruptiewe vorme aanneem. Wat sou kon geld as “moontlikhede” in die subjektiveringsproses, beteken dit dat die subjek sigself sou kon opstel jeens die Simboliese Orde op ’n wyse wat as “histeries” of “pervers” beskryf sou kon word. Dit kan veral die gevolg wees wanneer tektoniese veranderinge in die Simboliese Orde die funksies van ’n bepaalde meesterbetekenaar ondergrawe of aanpas (Santner 1996:xi-xii). Die historiese of perverse subjektivering van die relasie het noodwendig te make met fantasie – iets wat dan wel tot ’n mate deur die individu deurgrond kan word. Histerie en perversie veronderstel dus nie inhoudelike keuses wat die subjek kan uitoefen nie – om “histeries” of “pervers” te wees nie – maar eerder die struktuur van die fantasie wat sy/haar identiteit bepaal. Die enigste keuse waaroor die subjek beskik, skyn te wees om hierin insig te hê, al dan nie.

4. HISTERIE EN PERVERSIE

Die totstandkoming van enige subjek se identiteit veronderstel in ’n sekere sin reeds ’n proses van “histerisering” (Žižek 1997:xvi; 1989:204), deurdat die “keuse” ten gunste van betekenis (op grond van vervreemding en skeiding) reeds die “historiese reaksie” fasiliteer: oorgeset synde histeriseer taal as sodanig noodwendig die subjek (Dolar 2006:143). Dit is egter veral die bewuswording hiervan, dit is bewuswording van die inkongruensie van syn en betekenis (of dan die gevolg van simboliese kastrasie; kyk Fink 1995:133), wat in die eerste plek lei tot ’n bevraagtekening van die simboliese “investiture”, die betekenaar, die interpellasie, die toeskrywing van identiteit. Žižek trek insiggewend genoeg ’n verband tussen “hysteria” en “history”, want om ’n identiteit toegeskryf te word, beteken natuurlik ook om ’n plek in die betekenisregister van die geskiedenis toegeskryf te word (Žižek 1991:101; 1989:204-205).

Kortom is histerie dus nie ’n patologiese toestand nie, maar beskryf dit gewoon ’n strukturele relasie van die subjek. Die subjek se toetreding tot die simboliese orde as betekenisgewende diskoers, wat noodwendig vervreemding en skeiding van die subjek veronderstel, beteken ’n verlies aan heelheid. In Lacaniaanse terminologie is die betekenaar beide die oorsaak van *jouissance* asook dit wat ’n limiet daarop plaas.⁸ Die kasterende effek van die denotatiewe inperking van die subjek deur sy/haar unieke betekenaar, fasiliteer die begeerte na *jouissance*, ofte wel die heelwording met die Ander in die vorm van ekstreme, dog ondraaglike genot, wat dus die eie ek as komplementerende sluitstuk van die Ander beklemtoon. Laasgenoemde berus egter op ’n illusie, aangesien die Ander as sodanig, die Simboliese Orde as sulks op ’n inherente leemte of “lack” berus, wat alleenlik gemaskeer, maar nooit gevul kan word nie. Dit is juis hierdie inherente leemte wat die “begeerte” van die Ander voortstu.

Aangesien die subjek se begeerte beide die verlengde van die begeerte van die Ander is, asook die begeerte is om deur die Ander begeer te word (en die funksie van “objek van begeerte” te vervul), poog die subjek om die begeerte van die Ander te bevredig, dus die leemte (of gaping tussen syn en betekenis, of geïmpliseerde verwagting gerig aan sy/haar identiteit) te vul (en vervul).

⁸ Kyk Lacan (2007:18). Hoewel ’n Lacaniaanse konsep, is die wortels van hierdie begrip wel terug te soek in Freud se *Beyond the Pleasure Principle*. Fink (1995) se werk oor die Lacaniaanse subjek, met die subtitel *Between Language and Jouissance*, dui op die integrale betekenis hiervan vir die vorming van die subjek; kyk ook Levy-Stokes (2001b:101-109); Verhaeghe (2006:35, 45).

Wat beteken die histerisering van die relasie tussen subjek en begeerte egter? Dat die histeriese subjek se begeerte juis beteken om onvervulde begeerte te hê – ’n metonimiese verskuiwing vind plaas deurdat een (onvervulde) begeerte die plek van ’n ander inneem (Kyk Dolar 2006:148; Lacan 2006a:518; 2006c:571; 2006d:698; Grigg 2006:62).

Die histeriese begeerte om onvervulde begeerte te perpetueer, skarnier op die histeriese subjek se insig dat enige poging om die leemte in die Ander te vul, tekort skiet en dat die integriteit van enige pogings om dit teweeg te bring, inherent verdoem is (Zupančič 2006:163). Die Reële ontglib aan Simboliese vaslegging en die histeriese subjek artikuleer hierdie strukturele toedrag van sake. Hy/sy word agent vir dit wat anderkant die grense van diskursiewe representeerbaarheid lê (Zupančič 2006:164-165). Simboliese waarheid, of dan die waarheid van die Simboliese Orde word inherent bevraagteken, as sou dit noodwendig tekort skiet. “Waarheid” sluit ook dit in wat anderkant die grense van die Simboliese lê, ofte wel is “waarheid” dan ook gelyk te stel met wat die *objet petit a* ’n mens leer (Zupančič 2006:166-167). Dit is hier waar enige diskoers, soos geartikuleer deur die histeriese subjek, dan ook nie-talige simptomatologie insluit as uitdrukking van “waarheid” (Lacan 1981:1).

Tog bly die Simboliese Orde die instansie wat betekenis en identiteit aan die subjek verleen – die histeriese reaksie hierop destabiliseer egter enige sodanige vaslegging. Die histeriese subjek postuleer sig self as ’t ware as *objet petit a* vir die Simboliese Orde (Lacan 2007:18), in dié sin dat hy/sy ’n simboliese mandaat van die Ander vereis, net om enige reaksie op die versoek te verwerp. Dit blyk dan ’n bykans histeriese dialektiek voort te bring – enersyds postuleer die histeriese subjek sy/haar wese as vraag aan die Ander, andersyds word enige antwoord geweeg en te lig bevind (Kyk Žižek 2006a:390; 1989: 123ff; Fink 1995:133-135). Met ander woorde: die histeriese subjek wil objek van begeerte van die Ander wees, maar juis nie hierdie begeerte vervul nie, ten einde die begeerte te perpetueer.

Waar hierdie dan die struktuur van die histeriese subjek is, identifiseer Lacan voorts ’n histeriese diskoers, wat die verdere diskursiewe manifestasie van die histeriese dialektiek tussen subjek en begeerte is.⁹ In sy *The Other Side of Psychoanalysis* (2007) identifiseer hy vier diskoerse: die diskoers van die meester, die diskoers van die universiteit, die diskoers van die analis, en die histeriese diskoers.¹⁰ Die drie laasgenoemde diskoerse word gedefinieer in terme van die diskoers van die meester, wat die fundamentele struktuur van taal sou bepaal (Grigg 2001:65-67). Laasgenoemde diskoers behels die imperatiewe opdrag of wetmatigheid van die meesterbetekenaar, wat in effek ook die leemte tussen betekenaar en betekende verdring of maskeer. Dit is as ’t ware die bepalende ideologie, wat sigself opstel as naatlose dinamika van die sosiale diskoers, wat per implikasie ook die subjek daarin anker. Die histeriese diskoers bevraagteken egter die imperatief van die meesterdiskoers, deur enersyds die maskering van die gesplete subjek, beliggaam in die *objet petit a* te ontmasker en andersyds die ankering van die eie ek se identiteit in die Simboliese Orde deur te knip. Die histeriese diskoers is sodoende ’n uitdaging van of konfrontasie met die meesternarratief.

Behalwe vir hierdie uitdaging as appèl gerig aan die Ander, vind daar soms veranderinge in die Simboliese Orde plaas, wat die sentrifugale krag van die meesterbetekenaar ondergrawe, om sodoende “verlies aan betekenis” en dus ’n histeriese diskoers te fasiliteer (Kyk Santner 1996:6;

⁹ Lacan (2007:13) beskryf diskoers as die samehangende relasies van die Simboliese Orde. Kyk ook Hoens (2006:91).

¹⁰ Hierdie seminaar van Lacan ontwikkel sy teorie rondom die vier tipes diskoers. Kyk ook sy *Radiofonie* (1970); en *Television* (1990). ’n Handige kommentaar op Seminaar XVII is Clemens & Grigg (eds) 2006. *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Kyk ook Fink (1995:129-137).

Hoens 2006:92; Wood 2012:35-36). In so 'n geval ontstaan 'n verdere verlies aan sekerheid dat die subjek voldoen aan dit wat van hom of haar verwag word – daar is trouens onsekerheid oor wat die verwagting is. Onder die illusie dat die subjek die vervulling kan wees van dit wat van hom/haar verwag word, word die historiese dinamika dan uitgespeel.

Wat is die gevolge, selfs potensieële waarde van die historiese diskoers? Eerstens is die historiese subjek 'n instansie wat aktief die agent van sy/haar diskoers word, selfs al is dit sekondêr as reaksie op 'n heersende meesternarratief. Die historiese diskoers vind op die terme van die historiese subjek plaas (Zupančič 2006:164) en hierdeur word nuwe kennis gegeneer, deurdat nie meer verlief geneem word met die kennis voortgebring binne die parameters of paradigma van die meesternarratief nie. Dit is nie om dowe neutte dat Lacan hierdie diskoers in verband bring met die wetenskaplike diskoers nie (Kyk Fink 1995:133; Miller 2006:23; Grigg 2001:70): die historiese struktuur daag juis die heersende kennisparadigmas uit en word sodoende (met die wortels daarvan in die Reële) stukrag van wetenskaplike analise. Van groot belang is dat die kennis wat sodoende gegeneer word nie kennis is wat ten doel stel om geapproprieer of geïnstrumentaliseer te word deur die meesterdiskoers nie en dus ook nie voortgebring word vir enige moontlike utiliteitswaarde daaraan verbonde nie (Lacan 2007:23; 1970).¹¹

Buiten die skep van kennis is daar in die historiese diskoers ook 'n dinamiese potensiaal geleë, deurdat dit met die potensieële ondermyning van die diskoers van die meester verandering kan meebring.¹² Maar hoewel hierdie 'n bykans self-perpetuerende revolusionêre potensiaal behels (Žižek 2006b:110), veronderstel dit egter ironies genoeg ook die ponering en presentering van die Ander as teenspeler, as meester. En dit is waar die dialektiese oomblik van die historiese ondermyning interessant word: Lacan verwys hierna in *The Other Side of Psychoanalysis*: die historiese subjek stel nie net die vrae nie, maar wens ook 'n meesternarratief as antwoord (Kyk Lacan 2007:129; Grigg 2006:67; Dolar 2006:148; en Feltham (2006:184).

Die groot verskil tussen histerie en perversie is hoe die subjek sigself opstel jeens die begeerte van die Ander of Simboliese Orde. Waar die historiese subjek poog om sigself te posisioneer as objek van die Ander se begeerte, oorwin die perverse subjek die distansie tussen subjek en Ander deur die eie begeerte op dié van die Ander te karteer (Kyk Žižek 1991:234; 1989:205; Lacan 2006d:699). Die historiese subjek bevraagteken die interpellasie van die Ander – die perverse subjek word die spreekbuis daarvan – die strukturele “toestand van perversie” sou dus gelykgestel kan word aan die historiese subjek se “desubjektivering” ten einde instrumentele objek van die Ander te word (Žižek 2003:29).¹³

In stede daarvan om soos die historiese subjek die leemte waarop identiteit berus, performatief uit te speel (historiese “acting out”), verdring die perverse subjek sy/haar eie simboliese kastrasie en projekteer dit op die Ander, wat hom/haar in staat stel om sekere dinge te *weet*. Hy is *verseker* van die outonome integriteit van sy eie identiteit, hoewel hierdie integriteit voortspruit uit 'n diepgaande miskenning van die leemte as lokus van identiteit. Hy *weet* wat die Ander verlang, alhoewel die Ander, voortgestu deur begeerte, dit self nie weet nie – die perverse subjek posisioneer homself as agent om die sluitstuk vir die begeerte van die Ander daar te stel en stroop homself van alles wat nie die bevrediging van hierdie begeerte 'n werklikheid maak nie (Kyk Žižek 2006b:115; Penney 2006:20). Wanneer dit kom by die sosio-politieke diskoers, is die perverse

¹¹ As voorbeeld hiervan en ironies genoeg staan “histerie” sentraal tot die vestiging van psigo-analise as kennisdisipline (Lacan 1990:124).

¹² Kyk Žižek (1999:247), Ragland (2006:80), Hoens (2006:93), Dolar (2006:144) en Zupančič (2006:165).

¹³ Kyk Žižek (2006a:115-116); Žižek (1993:71, 106), Žižek (1991:234), Santner (1996:197), Hoens (2006:96-97), Swales (2012:xiv], Levy-Stokes (2001b:107).

subjek die fundamentalis wat nie *glo* nie, maar *weet* (Hyldgaard 2004), wat maklik sou kon lei na (self-)vernietigende optrede in die instrumentele uitvoering van die Ander se wil. Want wat hy poneer as die Ander se wil, word sy wet (Kyk Žižek 1997:17; Lacan 1990:89), en die uitvoering daarvan, kan polities gesproke dramatiese gevolge hê.

Die perverse subjek is dus 'n instansie van bevestiging van 'n gegewe meesternarratief/-diskoers in die sin dat hy/sy juis die lokalisering en presisering van die Ander se begeerte fasiliteer om voorts as mondstuk hiervan op te tree. Die Ander word as 't ware in dié sin die marionet van die perverse subjek, deurdat hy/sy die agent is wat dit beter as die Ander weet, nooit omgekeerd nie. Een van die wyses om die begeerte van die Ander te vervul, is die presentering van 'n fetisj, wat dan die leemte in die Ander, en per implikasie dan ook die geprojekteerde leemte van die subjek self, maskeer.¹⁴ Laasgenoemde is veral belangrik, aangesien dit ook dui op die Freudiaanse “Verleugnung” van die subjek se simboliese kastrasie (Levy-Stokes 2001a:49; Žižek 1991:249-251) en dit kan dan ook nie anders dat die prototipe van die perverse struktuur van die subjek dié van die fetisj is nie.¹⁵

Žižek (1999:247-248) vat die verskil tussen histerie en perversie as volg saam:

The Unconscious is that which, precisely, is *obfuscated* by the phantasmic scenarios the pervert is acting out: the pervert, with his certainty about what brings enjoyment, obfuscates the gap, the ‘burning question’, the stumbling block, that ‘is’ the core of the Unconscious. The pervert is thus the ‘inherent transgressor’ *par excellence*: he brings to light, stages, practices the secret fantasies that sustain the predominant public discourse, while the hysterical position precisely doubts about whether those secret perverse fantasies are ‘really *it*’. Hysteria is not simply the battleground between secret desires and symbolic prohibitions; it also, and above all, articulates the gnawing doubt whether secret desires really contain what they promise – whether our inability to enjoy really hinges only on symbolic prohibitions. In other words, the pervert precludes the Unconscious because he *knows* the answer [...]; he has no doubts about it; his position is unshakeable; while the hysteric doubts – that is, her position is that of an eternal and constitutive (self-)questioning: What does the Other want from me? What am I for the Other?....

Histerie en perversie veronderstel dus die struktuur van die subjek ten opsigte van die Ander, die dinamiese relasie wat dit kenmerk, en is nie te sien as patologie nie, maar eerder 'n wyse om hierdie struktuur te omskryf. Die struktuur behels nie net die identiteit van die subjek nie, maar ook die struktuur van die diskoers waarin hy ingebed is: die grens tussen die persoonlike en die sosio-politieke is poreus, weens die diskursiewe aard van beide.

5. SLAGOFFERDISKOERS: TRAUMA

Wat beteken bogenoemde histeriese en perverse konfigurasies van die subjek se relasie tot die Ander binne die diskoers van slagofferskap? Slagofferskap, of dan die slagofferinstansie, is een van die belangrikste boustene van die trauma-“trope” of diskoers, wat as generiese sambreelterm vir 'n wye spektrum van teoretiese, kulturele en politieke diskoerse geld. Hetsy vanuit 'n psigologiese invalshoek gesien as behorende tot die geëssensialiseerde subjek se individuele psige, of getransponeer in 'n

¹⁴ Žižek (2014:118), (2012:40). Dit is van kardinale belang om 'n onderskeid te maak tussen die meesterbetekenaar en die fetisj: kyk Žižek (1993:161).

¹⁵ Sien ook Žižek (1997:133) se baie insiggewende bespreking van die perverse subjek se dramatisering van die fetisjistiese toneel (kyk ook Penney 2006:22-23).

bepaalde groep of gemeenskap se kollektiewe en dus sosiale dinamika, veronderstel trauma noodwendig ook 'n slagoffer. En die aard van hierdie slagofferskap word noodwendig bepaal deur wat onder “trauma” verstaan word: individuele trauma, kollektiewe trauma, sosiale trauma, kulturele trauma, ens.¹⁶ Hoe breër trauma egter gedefinieer word in terme van die kollektiewe interpretasie daarvan, hoe onsekerder (en generieser) word die limiete wat op slagofferskap geplaas word – iets wat vanuit 'n etiese perspektief in die poststrukuralistiese toeëiening van trauma-gedagtegoed problematies word (Leys 2000:1, 7, 10, 297; Rothberg 2014:loc 216).

Dit is juis die klemverskuiwing van trauma, gesien as gelokaliseerde historiese insident wat die individu (of groep) traumatiseer, na trauma, gesien as inherent deel van die *gestruktureerde* sosiale (bv. bio-politieke) werklikheid (Kyk Edkins 2014:loc 3563) of (Lacaniaans-)gestruktureerde simboliese werklikheid (Leys 2000:130), wat van die begrip 'n “free floating signifier” maak. Só word trauma onder meer in verband gebring met moderniteit¹⁷ (en die “moderne mens” as slagoffer), postmodernisme¹⁸ of die huidige werklikheid as een waarin “waarheid” of “geskiedenis” in 'n krisis verkeer – met traumatiese gevolge (Leys 2000:231). Die uiteinde van soms komplekse teoretiserings van trauma (byvoorbeeld in die Caruth-skool van de Maniaanse post-strukturalisme),¹⁹ is die beskrywing van die huidige wêreld as 'n traumakultuur of selfs “wound culture”.²⁰ Waar sulke beskrywings die gevaar loop om historiese agentskap in die traumatiseringsproses te versaak, lê dit tog ook biopolities klem op die politieke relevansie van die privaatsfeer (individuele trauma as sosiopolitieke impetus), of ook in terme van die konfrontering van die oorsake van trauma (Caruth 2014d:loc 2836, 2865). Die ander kant van trauma is die hedendaagse terapeutiese imperatief, wat heling nie net as moontlik nie, maar ook as noodsaaklik beskou (Luckhurst 2008:loc 5255).

Polities gesproke kan trauma beide op individuele en kollektiewe vlak funderend vir identiteitsvorming wees – in die geval van die sosiale konteks neem slagofferidentiteit as historiese interpellasie in die woorde van Volkan (1997:48-49, 2002:40-41) die vorm van 'n “chosen trauma” aan – dit wil sê trauma as identiteitsmerker word oorgedra van generasie tot generasie. Dit gaan nie net om die bewustelike of onbewustelike appropriasie, manipulasie en eksploitasie van historiese traumannarratiewe vir sosio-politieke doeleindes nie (Volkan 2002:45-48; Caruth 2014b:loc 421-448; Luckhurst 2008:loc 1715), maar hierdie trauma-gefundeerde identiteit kan ook performatief uitgespeel word (Winter 2010:15; Wald 2007:10-12), soms met vernietigende gevolge.

¹⁶ Volgens Leys (2000) vertoon die genealogie van trauma as begrip 'n dialektiek tussen 'n mimetiese en anti-mimetiese pool, met resente ontwikkelinge wat grotendeels op die anti-mimetiese aspek berus (7-9, 34-36, 297-298). Hierdie klemverskuiwing sou dan noodwendig lei na 'n slagoffer(skap) wat meer in verband gebring sou kon word met simptomatiesse gevoelens van “skaamte” (“shame”) as skuld (2007:6, 9-10, 38).

¹⁷ Kyk Luckhurst (2008:loc 507, 533, 5363); Wald (2007:3). Bauman (1989) gaan sover om die sentrale trauma van die twintigste eeu, die Holocaust, as direkte gevolg (of dan ekstreme manifestasie) van moderniteit te interpreteer.

¹⁸ Kyk Leys (2000:269). Eaglestone (2004) verklaar die Holocaust as sentraal tot postmodernisme (kyk ook Leys 2000:15-16).

¹⁹ Kyk Leys (2000:296) vir 'n bespreking van die samekoms van neurobiologie en poststrukuralisme in die werk van Caruth. Kyk ook Durrant (2014:loc 2546-2607) oor resente traumateorie. Traumateorie as sodanig word as beide konseptuele begeleier van trauma as toestand én as performatiewe simptomalogie van 'n traumatoestand beskryf: kyk Caruth (2014c:loc 101, 127), (2014a:loc 5787).

²⁰ Wald (2007:2); Caruth (2014c:loc 88); Eaglestone (2014:loc 698); Leys (2000:203); Luckhurst (2008:loc 130, 145, loc 2000-2024).

6. PERVERSE EN HISTERIESE REAKSIES OP TRAUMA

Uit bogenoemde blyk dat “trauma” en per implikasie dus ook slagofferskap, op twee verskillende wyses geïnterpreteer kan word: enersyds verwys dit na iets wat inherent die struktuur van die subjek konstitueer en andersyds na ’n bepaalde psigologiese (of kollektiewe) toestand as die gevolg op spesifieke historiese gebeure. Die (etiese) kwessie is dat slagofferskap hierdeur geproblematiseer word: historiese, traumatiese gebeure veronderstel slagoffers, maar dit is nie ’n status waarop almal geregtig is nie, overgesetsynde kan nie almal voorts tot slagoffers gereduseer word nie (daar is ook daders, bystanders, of diegene wat heeltemal onaangeraak daardeur sou wees). Daarenteen maak trauma, gesien as beskrywend van ’n strukturele relasie, van almal slagoffers (deur middel van identiteitsvorming: vervreemding, skeiding, simboliese kastrasie, interpellasie). Om dus te praat van ’n (histeriese of perverse) reaksie op trauma, is in effek bloot ’n halwe waarheid, aangesien trauma wat in die struktuur van die subjek beslag kry,²¹ nie werklik reaksie ontlok nie – dit gaan nie oor ’n oorsaak en gevolg in die chronologiese sin van die woord nie. Trauma in die historiese spesifisiteit daarvan veronderstel egter (in hoe geringe mate ook al) in die ware sin van die woord ’n individuele reaksie op die interpellasie van “slagoffer”. Slagofferstatus kan toegeëien word, selfs gevier word, of dit kan oorkom, d.i. “verwerk” word.

Ten einde egter slagofferskap toe te lig deur Lacan se gebruik van “histerie” en “perversiteit”, kan LaCapra (2001) se insiggewende teoretisering rondom strukturele en historiese trauma met groot vrug aangewend word. In ’n hoofstuk “Trauma, Absence, Loss” (2001:43-85), poog LaCapra om onderskeid te maak tussen twee registers van trauma: enersyds trauma as universele, strukturele toestand en andersyds trauma as gekontekstualiseer in historiese spesifisiteit. Hy noem die twee manifestasies *strukturele* en *historiese trauma* en bring dit in verband (sonder om dit daaraan gelyk te stel) met die beginsel van “absence” en “loss”. Kortom veronderstel ’n “absence” of “afwesigheid” die Lacaniaanse “lack” of “leemte”, in die sin dat dit wat gemis word in elk geval nooit daar was nie. “Loss” daarenteen veronderstel dat daar iets was, wat verlore gegaan het en per implikasie ook moontlik weer teruggevind kan word.

“Absence”, wat geassosieer word met strukturele trauma, is generies (2001:45), trans-histories (2001:48), absoluut (2001:73), en dit wat hierdie afwesigheid moet vul of herstel onidentifiseerbaar (2001:59).²² In ’n poging om hierdie strukturele afwesigheid betekenis te gee, word dit gewoonlik in ’n historiese narratief ingeskryf:

One may argue that structural trauma is related to (even correlated with) transhistorical absence (absence of / at the origin) and appears in different ways in all societies and all lives. As I indicated earlier, it may be evoked or addressed in various fashions – in terms of the separation from the (m)other, the passage from nature to culture, the eruption of the pre-oedipal or presymbolic in the symbolic, the entry into language, the encounter with the ‘real’, alienation from species-being, the anxiety-ridden thrownness of *Dasein*, the inevitable generation of the aporia, the constitutive nature of originary melancholic loss in relation to subjectivity, and so forth. (LaCapra 2001:77)

²¹ Hierbo word verwys na die interpretasie van die Lacaniaanse Reële as “traumaties”, dit wat aan die vaslegging van die Simboliese orde ontglip. Die dialektiek tussen die Reële en die Simboliese Orde konstitueer die subjek (via die strukturele rol deur die Imaginêre vervul) – die een kan nie sonder die ander nie.

²² Hierdie kan dus in verband gebring word met die Lacaniaanse *objet petit a*.

Die gevolg hiervan is enersyds dat almal, alle subjekte slagoffers is (2001:79), maar andersyds ook dat die trauma per definisie nie oorkom of verwerk kan word nie (LaCapra gebruik die term “working through”, 2001:67). Dit lei dan tot ’n Freudiaanse en melancholiese “acting out”.

Historiese trauma, deur LaCapra in verband gebring met “loss”, veronderstel daarenteen ’n historiese spesifieke konteks met ’n historiese identifiseerbare en lokaliseerbare “iets” wat verlore geraak het (2001:45, 48, 59). Hierdie verlies is direkte oorsaak van ’n toestand van trauma, maar dan is dit ook spesifieke historiese omstandighede wat die slagoffers bepaal, aangesien slagofferstatus binne die historiese konteks nie ’n universele of generiese eksistensiële waarde veronderstel nie (2001:78). Belangrik is egter dat die gevolglike genuanseerde omgaan met slagofferstatus pragmatiese insig in die omstandighede van die traumadinamiek kan bring, wat daadwerklike verwerking van die historiese trauma of ten minste die voorkoming daarvan in die toekoms, kan meebring:

Historical losses or lacks can be dealt with in ways that may significantly improve conditions – indeed, effect basic structural transformation – without promising secular salvation or a sociopolitical return to a putatively lost (or lacking) unity or community. Paradise absent is different from paradise lost [...] (2001:56-57; kyk ook 65).

Slagofferskap binne die konteks van ’n historiese trauma veronderstel ten minste die moontlikheid van agentskap in die poging om met die rouproses die doodloopstraat van melancholiese “acting out” te vermy. Of, waar die trauma dan nie verwerk kan word nie, ten minste potensiese oorsake van historiese trauma in die toekoms te verhinder.

Waar laat dit “histerie” en “perverse” met betrekking tot trauma? Sonder om hierdie begrippe in te span, gee LaCapra self ’n leidraad in hierdie verband: “One might ask whether the conversion of absence into loss is essential to all fundamentalisms or foundational philosophies” (2001:51). Want strukturele en historiese trauma funksioneer nie in isolasie nie en behoort nie in terme van ’n binêre opposisiepaar gelees te word nie. Die probleem is egter wat gebeur indien historiese trauma sonder meer in strukturele trauma getransponeer word, ofte wel direk daarop gekarteer word? Prakties gesproke veronderstel so ’n strategie die projeksie van die innerlike leemte op die eksterioriteit van die Ander (wat, in die verlengde van Lacaniaanse dialektiek, neerkom op die kartering van die subjek se begeerte om die leemte te vul, op die begeerte van die Ander; 2001:58). Die leemte wat eintlik sentraal tot die identiteitsvorming van die subjek staan, word na buite die grense van die subjek verdring en tot ’n fetisjistiese “objek van begeerte” getransformeer, met die veronderstelling dat die herwinning van laasgenoemde die leemte binne die Ander sou vul en dus heelheid sou bring. Met die strukturele trauma wat vervloei in historiese trauma, word historiese spesifisiteit versaak, die trauma-dinamiek geuniversaliseer (2001:64) en word potensieel gevaarlik van die veronderstelling uitgegaan dat met historiese gespesifiseerde middele strukturele leemtes aangespreek kan word.

Prakties en polities gesproke lê hier die wortels van fundamentalisme: ’n fundamentele (strukturele) leemte word geïnskribeer op ’n historiese narratief om daardeur ’n “founding myth” van vermeende utopiese oorsprong te skep. Daar was eens ’n paradys wat verlore gegaan het en om hierdie utopie te herstel, kan historiese te werk gegaan word. Die strukturele trauma vervloei in historiese trauma – trouens word die trauma nog méér as dit – dit word ’n “foundational trauma” as hoeksteen tot individuele, maar veral kollektiewe identiteit. *Empatie* met die slagoffers van historiese trauma word nou *identifisering* met hulle (2001:47, 81) – na regte word die historiese spesifisiteit van die trauma nou as eksistensiële identiteitsmerkers omhels deur almal wat hulle tot die “chosen trauma” beken. En dit is ’n perverse reaksie: *Perversie in die konteks van slagofferskap beteken dat die strukturele trauma van identiteitsvorming toegeskroei (“gekouteriseer”) word deur die fetisj van ’n historiese trauma.*

Soos hierbo aangedui, kenmerk 'n bepaalde dialektiek die subjek se historiese relasie tot die interpellasie van die Ander: enersyds die behoefte om dit te volvoer, andersyds die bevraagtekening daarvan. In terme van slagofferstatus sou dit op dieselfde neerkom: 'n bevraagtekening van die simboliese “investiture” of mandaat wat slagofferstatus daarstel, teenoor 'n identifisering met die slagofferrol soos vergestalt in die diskoers van die Simboliese Orde. Die bevraagtekening of selfs ondermyning van so 'n simboliese mandaat daag noodwendig historiese traumanarratiewe uit, deurdat die subjek sigself 'n daadwerklike agentskap toeëien in die distansiering van self en identiteitsmerker. Die spanning en dialektiek tussen die twee traumaregisters maak so 'n historiese reaksie moeilik, aangesien die Lacaniaanse leemte as strukturele trauma fundamenteel tot enige identiteitsvorming is. Waar hierdie “absence” egter deur die perverse subjek geëksternaliseer word – en hierdie strukturele trauma op 'n historiese spesifieke trauma geprojekteer word – vind so 'n verglyding nie in die historiese reaksie plaas nie. Die historiese subjek is bewus van sy of haar leemte, van die *objet petit a* en van die ontoereikendheid van enige diskursiewe strategieë (selfs traumanarratiewe), om hierdie wesenlike afwesigheid te verdring. Die sinkopiese deelname aan diskoerse van die Simboliese Orde is dít wat Lacan met die wetenskaplike diskoers in verband gebring het: self-refleksie en bevraagtekening, wat lei tot kennis.

Die spanning tussen die LaCapriaanse strukturele en historiese trauma word hier relevant, aangesien ook die historiese subjek slagoffer van laasgenoemde is. Die verskil met 'n perverse reaksie is egter dat die twee traumaregisters nie naatloos oor mekaar gepas word nie en dat die ontoereikendheid van die historiese trauma as antwoord op die appél van die innerlike leemte, deeglik verreken word. *Histerie in die konteks van slagofferskap beteken dat historiese trauma nie gebruik word as verseëling van die strukturele trauma fundamenteel tot identiteit nie en dat 'n dialektiese houding gehandhaaf word jeens die simboliese mandaat wat slagofferstatus meebring.* Waar 'n perverse subjek soos in 'n eklips die strukturele en historiese trauma oormekaar skuif, kom dieselfde aksie vir die historiese subjek daarop neer om na die kwadratuur van die sirkel te soek.

7. SLOT

Historiese en perverse reaksies op slagofferskap lig die dialektiek tussen trauma gesien as struktuur en trauma gesien as histories gekontekstualiseerde belewenis op 'n besondere manier toe. Soos wat die twee traumaregisters nie 'n binêre opposisiepaar veronderstel nie, maar eerder twee uiterstes op 'n komplekse, dialektiese kontinuum, so neem perversie en histerie vorm aan na gelang van hoe die twee tipes trauma met mekaar vervloei of van mekaar geskei word. Enersyds met betrekking tot trauma as 'n meesternarratief of “trope” van die hedendaagse kultuur, andersyds met betrekking tot 'n skynbare toename aan internasionale fundamentalisme, word perverse en historiese slagoffersidentiteit soveel te meer relevant. My hipotese is dat 'n historiese traumadiskoers, byvoorbeeld dié van die Holocaust, 'n tendensiële ontwikkeling van historiese na perverse slagofferskap daarstel. In hoeverre so 'n ontwikkeling eties regverdigbaar sou wees, berus egter op 'n waardeoordeel. In deel twee van hierdie artikel word twee romans geanaliseer, ten einde hierdie hipotese nader te ondersoek.

BIBLIOGRAFIE

- Althusser, Louis. 1971. Ideology and Ideological State Apparatuses. In Althusser, Louis. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. London: New Left Books, pp. 127-186.
- Althusser, Louis. 1977 [1971]. Freud and Lacan. In Althusser, Louis. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. London: New Left Books, pp.181-201.

- Bauman, Zygmunt. 1989. *Modernity and the Holocaust*. Ithaca: Cornell University Press.
- Caruth, Cathy. 2014a. Apocalypse Terminable and Interminable: An Interview with Arthur S. Blank Jr. (January 23, 2013, Washington, DC). In Caruth, C. *Listening to Trauma: Conversations with Leaders in the Theory and Treatment of Catastrophic Experience*. Baltimore: Johns Hopkins University Press: loc 5518-8820.
- Caruth, Cathy. 2014b. Giving Death Its Due: An Interview with Robert Jay Lifton (June 8, 1990, New York, New York). In Caruth, C. *Listening to Trauma: Conversations with Leaders in the Theory and Treatment of Catastrophic Experience*. Baltimore: Johns Hopkins University Press: loc 208-584.
- Caruth, Cathy. 2014c. Introduction: Learning to Listen. In Caruth, C. *Listening to Trauma: Conversations with Leaders in the Theory and Treatment of Catastrophic Experience*. Baltimore: Johns Hopkins University Press: loc 94-178.
- Caruth, Cathy. 2014d. The Politics of Trauma: A Conversation with Judith Herman (May 16, 2013, Cambridge, Massachusetts). In Caruth, C. *Listening to Trauma: Conversations with Leaders in the Theory and Treatment of Catastrophic Experience*. Baltimore: Johns Hopkins University Press: loc 2717-3144.
- Clemens, Justin & Grigg, Russell (eds). 2006. *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham & London: Duke University Press.
- Copjec, Joan. 1994. *Read My Desire: Lacan Against the Historicists*. Cambridge: The MIT Press.
- Dolar, Mladen. 2006. Hegel as the Other Side of Psychoanalysis. In Clemens, J. & Grigg, R. (eds). *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham & London: Duke University Press, pp.129-154.
- Durrant, Sam. 2014. Undoing sovereignty: towards a theory of critical mourning. In Beulens, G., Durrant, S. & Eaglestone, R. (eds). 2014. *The Future of Trauma Theory: Contemporary Literary and Cultural Criticism*. London & New York: Routledge: loc 2544-2988.
- Eaglestone, Robert. 2004. *The Holocaust and the Postmodern*. Oxford: Oxford University Press.
- Eaglestone, Robert. 2014. Knowledge, 'afterwardsness' and the future of trauma theory. In Beulens, G., Durrant, S. & Eaglestone, R. (eds). 2014. *The Future of Trauma Theory: Contemporary Literary and Cultural Criticism*. London & New York: Routledge: loc 512-750.
- Edkins, Jenny. 2014. Time, personhood, politics. In Beulens, G., Durrant, S. & Eaglestone, R. (eds). 2014. *The Future of Trauma Theory: Contemporary Literary and Cultural Criticism*. London & New York: Routledge: loc 3395-3709.
- Feltham, Oliver. 2006. Enjoy Your Stay: Structural Change in *Seminar XVII*. In Clemens, J. & Grigg, R. (eds). *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham & London: Duke University Press, pp.179-194.
- Fink, Bruce. 1995. *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance*. Princeton: Princeton University Press.
- Glowinski, Huguette. 2001. Alienation and Separation. In Glowinski, H., Marks, Z.M., Murphy, S. (eds). *A Compendium of Lacanian Terms*. London & New York: Free Association Books, pp. 9-13.
- Grigg, Russell. 2001. Discourse. In Glowinski, H., Marks, Z.M., Murphy, S. (eds). *A Compendium of Lacanian Terms*. London & New York: Free Association Books, pp. 61-70.
- Grigg, Russell. 2006. Beyond the Oedipus Complex. In Clemens, J. & Grigg, R. (eds). *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham & London: Duke University Press, pp. 50-68.
- Hoens, Dominiek. 2006. Toward a New Perversion: Psychoanalysis. In Clemens, J. & Grigg, R. (eds). *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham & London: Duke University Press, pp. 88-103.
- Homer, Sean. 2005. *Jacques Lacan*. London & New York: Routledge.
- Hyldgaard, Kirsten. 2004. The Conformity of Perversion. *The Symptom*, 5, online journal for lacan.com. <http://www.lacan.com/conformper.htm>[4 September 2015].
- Lacan, Jacques. 1970. Radiophonie. *Scilicet*, 2/3, Paris, Seuil, pp. 55-99. <http://web.missouri.edu/~stonej/Radiophonie.pdf> [4 September 2015].
- Lacan, Jacques. 1977. The Mirror Stage. Lacan, J. *Écrits: a selection*. London & New York: Routledge, pp. 1-8.
- Lacan, Jacques. 1981. Remarks on Hysteria. *Quarto*, 2. <http://web.missouri.edu/~stonej/propos.pdf> [4 September 2015].
- Lacan, Jacques. 1990. *Television*. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Lacan, Jacques. 2006a. The Direction of the Treatment and the Principles of Its Power. In Lacan, J. *Écrits*. New York & London: W.W. Norton & Company, pp. 489-542.

- Lacan, Jacques. 2006b. The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis. In Lacan, J. *Écrits*. New York & London: W.W. Norton & Company, pp. 197-268.
- Lacan, Jacques. 2006c. Remarks on Daniel Lagache's Presentation: "Psychoanalysis and Personality Structure". In Lacan, J. *Écrits*. New York & London: W.W. Norton & Company, pp. 543-574.
- Lacan, Jacques. 2006d. The Subversion of the Subject and the Dialectic of Desire in the Freudian Unconscious. In Lacan, L. *Écrits*. New York & London: W.W. Norton & Company, pp. 671-702.
- Lacan, Jacques. 2007. *The Other Side of Psychoanalysis*. New York & London: W.W. Norton & Company.
- LaCapra, Dominick. 2001. Trauma, Absence, Loss. In LaCapra, D. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, pp. 43-85.
- LaCapra, Dominick. 2013. *History, Literature, Critical Theory*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Levy-Stokes, Carmela. 2001a. Castration. In Glowinski, H., Marks, Z.M., Murphy, S. (eds). *A Compendium of Lacanian Terms*. London & New York: Free Association Books, pp. 42-50.
- Levy-Stokes, Carmela. 2001b. *Jouissance*. In Glowinski, H., Marks, Z.M., Murphy, S. (eds). *A Compendium of Lacanian Terms*. London & New York: Free Association Books, pp. 101-109.
- Leys, Ruth. 2000. *Trauma: A Genealogy*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Leys, Ruth. 2007. *From Guilt to Shame: Auschwitz and After*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Librecht, Katrien. 2001. Symbolic. In Glowinski, H., Marks, Z.M., Murphy, S. (eds). *A Compendium of Lacanian Terms*. London & New York: Free Association Books, pp. 198-203.
- Luckhurst, Robert. 2008. *The Trauma Question*. London & New York: Routledge.
- Marks, Zita M. 2001. Objet A. In Glowinski, H., Marks, Z.M., Murphy, S. (eds). *A Compendium of Lacanian Terms*. London & New York: Free Association Books, pp. 122-129.
- Miller, Jacques-Alain. 2006. On Shame. In Clemens, J. & Grigg, R. (eds). *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham & London: Duke University Press, pp. 11-28.
- Penney, James. 2006. *The World of Perversion: Psychoanalysis and the Impossible Absolute of Desire*. Albany: State University of New York Press.
- Ragland, Ellie. 2006. The Hysteric's Truth. In Clemens, J. & Grigg, R. (eds). *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham & London: Duke University Press, pp. 69-87.
- Rodriguez, Silvia A. 2001. Subject. In Glowinski, H., Marks, Z.M., Murphy, S. (eds). *A Compendium of Lacanian Terms*. London & New York: Free Association Books, pp. 192-197.
- Rothberg, Michael. 2014. Preface: beyond Tancred and Clorinda – trauma studies for implicated subjects. In Beulens, G., Durrant, S. & Eaglestone, R. (eds). 2014. *The Future of Trauma Theory: Contemporary Literary and Cultural Criticism*. London & New York: Routledge: loc 126-275.
- Santner, Eric L. 1996. *My Own Private Germany: Daniel Paul Schreber's Secret History of Modernity*. Princeton: Princeton University Press.
- Swales, Stephanie S. 2012. *Perversion: A Lacanian Psychoanalytic Approach to the Subject*. New York & London: Routledge.
- Verhaeghe, Paul. 2006. Enjoyment and Impossibility: Lacan's Revision of the Oedipus Complex. In Clemens, J. & Grigg, R. (eds). *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham & London: Duke University Press, pp. 29-49.
- Volkan, Vamik. 1997. *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Volkan, Vamik. 2002. *The Third Reich in the Unconscious: Transgenerational Transmission and its Consequences*. New York & London: Routledge.
- Wald, Christina. 2007. *Hysteria, Trauma, and Melancholia: Performative Maladies in Contemporary Anglophone Drama*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Winter, Jay. 2010. Introduction: The Performance of the Past: Memory, History, Identity. In Tilmans, K., Van Vree, F. & Winter, J. (eds). *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 11-23.
- Wood, Kelsey. 2012. Introduction. In Wood, Kelsey (ed.). *Žižek: A Reader's Guide*. Chichester: Wiley-Blackwell, pp. 1-45.
- Žižek, Slavoj. 1989. *The Sublime Object of Ideology*. London & New York: Verso.
- Žižek, Slavoj. 1991. *For They Know Not What They Do: Enjoyment As a Political Factor*. London & New York: Verso.

- Žižek, Slavoj. 1992. *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and out*. New York: Routledge.
- Žižek, Slavoj. 1993. *Tarrying With the Negative: Kant, Hegel, and the Critique of Ideology*. Durham: Duke University Press.
- Žižek, Slavoj. 1997. *The Plague of Fantasies*. London & New York: Verso.
- Žižek, Slavoj. 1999. *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*. London & New York: Verso.
- Žižek, Slavoj. 2003. *The Puppet and the Dwarf: The Perverse Core of Christianity*. Cambridge & London: The MIT Press.
- Žižek, Slavoj. 2006a. *How to Read Lacan*. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Žižek, Slavoj. 2006b. *Objet a* in Social Links. In Clemens, J.& Grigg, R.(eds). *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham & London: Duke University Press, pp.107-128.
- Žižek, Slavoj. 2012. *Less Than Nothing: Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*. London & New York: Verso.
- Žižek, Slavoj. 2014. *The Most Sublime Hysteric: Hegel With Lacan*. Cambridge: Polity Press.
- Zupančič, Alenka. 2006. When Surplus Enjoyment Meets Surplus Value. In Clemens, J.& Grigg, R. (eds). *Jacques Lacan and the Other Side of Psychoanalysis*. Durham & London: Duke University Press, pp.155-178.

Deiktiese patrone in die verfilming van J.M. Coetzee se *Disgrace* (2008). Deel 1

Deictical patterns in the film version of J.M. Coetzee's Disgrace (2008). Part 1

H.P. VAN COLLER

Skool vir Tale

Noordwes-Universiteit

E-pos: vcollerh@ufs.ac.za

ANTHEA VAN JAARSVELD

Departement Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans

Universiteit van die Vrystaat

E-pos: vjaarsa@ufs.ac.za

Hennie van Coller Anthea van Jaarsveld

HENDRIK PETRUS (HENNIE) VAN COLLER, navorsingsgenoot van die Universiteit van die Vrystaat en die Noordwes-Universiteit is redakteur van die nuwe driedelige *Perspektief en profiel: 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Hy is 'n poësie-vertaler (*Bandelose gedigte* van Luuk Gruwez, 2007) en 'n gepubliseerde digter (*Soom*, 2012). Sy belangrikste publikasies is die bundels opstelle, *Tussenkoms* en *Tussenstand*. Hy publiseer veral oor literêre geskiedenis, o.a. 'n hoofstuk in die *Cambridge South African Literary History*. Hy is tans voorsitter van die Letterkundekommissie van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, 'n vorige voorsitter van dié akademie en ook lid van ASSAf.

HENDRIK PETRUS (HENNIE) VAN COLLER, a research fellow of the University of the Free State and the Northwest University is the editor of *Perspektief en Profiel: 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. He is a translator of poetry (*Bandelose gedigte* by Luuk Gruwez, 2007) and a published poet (*Soom*, 2012). His most important publications are two compilations of literary criticism, *Tussenkoms* and *Tussenstand*. His numerous publications on literary history include a chapter in the *Cambridge South African Literary History*. Currently he chairs the literary commission of the Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns and is a former president of this academy. He is also a member of ASSAf.

ANTHEA VAN JAARSVELD is senior lektor in die Departement Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans aan die Universiteit van die Vrystaat. Haar Magistergraad en proefskrif handel oor referensialiteit. Sy doseer en publiseer veral oor drama en film en is besig met 'n groter projek oor die indeksing van Afrikaanse speelfilms.

ANTHEA VAN JAARSVELD is senior lecturer in the Department of Afrikaans and Dutch, French and German at the University of the Free State. Her Master's degree and dissertation are about referentialism. She lectures and publishes especially on drama and film and is busy with a bigger project on the indexing of Afrikaans films.

ABSTRACT

Deictical patterns in the film version of J.M. Coetzee's Disgrace (2008). Part 1

In this two part article J.M. Coetzee's eponymous novel, Disgrace (1999) and the 2008-film version thereof will be briefly discussed with a focus on its use of and reference to the Afrikaans farm novel. In White Writing (1988) Coetzee wrote authoritatively on the Afrikaans farm novel and in particular on the novels of C.M. van den Heever, one of the seminal figures in this sub-genre. Core

aspects of this sub-genre are lineal consciousness (the farm as an inalienable space and the importance of hereditary succession), the farm as space imbued with patriarchal values and the biblical primogeniture and the preponderance of patriarchy (as can be seen in graves, portraits and heirlooms). Further central concepts are the hierarchical structure of the farm (the owner being the landlord surrounded by vassals: “bywoners” and labourers alike) and the farm as idyllic space in contrast to the town and especially the city which is usually depicted as a latter-day Sodom and Gomorrah and the epitome of all the seven cardinal sins in different forms of debauchery. Whilst the farm is usually represented as a form of a bastion, in *Disgrace* in particular this aspect is meticulously dismantled. One of our central hypotheses in this study is that Coetzee’s novel is in fact a parody of the traditional Afrikaans farm novel (like so many important Afrikaans novels by Etienne Leroux, Marlene van Niekerk, Etienne van Heerden, etc.). This film works with many of these fixed topoi of the farm novel genre, but then clearly in a parodical fashion: patriarchy, succession, social stratification (of specific owner and foreigners), the opposition, place/city, and the importance of the spatial. Another important hypothesis underlying this study is that the South African reader of the novel (and the spectator of the film) responds differently than the international reader and spectator. International critics initially did not even mention the (Afrikaans) farm novel as a field of allusion and as an important intertextual “reference”. To explain this theoretically, we use Stuart Hall’s definition of culture as a shared body of knowledge and also allude to several theoretical constructs (inter alia habitus, Bourdieu; repertoire, Even-Zohar and discursive formations, Foucault) which are all deterministic in nature and imply that certain knowledge, attitudes and perspectives are internalized on an unconscious level and determine one’s decoding of signs or messages. The term we use is deictical patterns because deixis presupposes a shared context and even contextual precognition. In this first part of the study we briefly outline core aspects of film narratology (especially the importance of semiosis) because the interpretation of a film also requires a familiarity with the language of film.

KEY WORDS: Afrikaans farm novel, deictical patterns, film as narrative, film semiotics, representation

TREFWOORDE: Afrikaanse plaasroman, deiktiese patrone, film as narratief, film-semiotiek, representasie

OPSOMMING

In hierdie artikel word J.M. Coetzee se bekende roman *Disgrace* (1999) eerstens ontleed en daarna word ook die verfilming daarvan in 2008, onder die loep geneem. Coetzee self het in sy werk uit 1988, *White Writing*, gesaghebbend geskryf oor die Afrikaanse plaasroman en ook oor die romans van C.M. van den Heever, ’n seminale skrywer binne hierdie sub-genre. Sentrale begrippe binne die Afrikaanse plaasroman is *erfopvolging*, wat daarvan uitgaan dat die plaas ’n *onvervreembare ruimte* is wat deur erfopvolging oorgaan van vader na seun (Coetzee praat van *lineal consciousness*), die oorheersing van *patriargale waardes* en die plaas as *idilliese ruimte*, maar ook as *hiërargies* gestruktureerd met die eenaar as Middeleeuse lyfheer en al die lyfeienes op feodale wyse as onderhoriges: bywoners én arbeiders. Daar word in hierdie studie uitgegaan van verskeie hipotetiese aannames: dat Coetzee in sy roman voorkennis verwag van sy leser (ook van die aard van die Afrikaanse plaasroman) en dat sy roman inderwaarheid ’n parodie van hierdie sub-genre is. Dit word teoreties verduidelik aan die hand van teorieë van onder meer Hall, Bourdieu en Even-Zohar. Voorts word die kinematografiese narratief teoreties belig en aangevoer dat kommunikasie deikties van aard is deurdat semiotiese tekens nie gedekodeer kan word sonder bepaalde voorkennis asook

kontekstuele kennis nie. Vervolgens word die film *Disgrace* (2008) ontleed, maar veral dan as persiflage/parodie van die plaasnarratief. Hierdie film werk met vaste topoi van die plaasroman-genre: die patriargie, erfopvolging, sosiale stratifikasie (van spesifiek eienaar en bywoners), die opposisie: plaas/stad, en die belang van die ruimtelike, maar op duidelik parodiërende wyse.

1. INLEIDENDE OPMERKINGS: DIE FILMNARRATIEF

Die filmbedryf is 'n relatief jong industrie en dagteken uit die negentiende eeu. In Bordwell en Thompson (2010:34) word uitgebreid verwys na die ontstaan en ontwikkeling van hierdie industrie. Die film het ontstaan uit 'n veelheid van tegnologiese ontwikkelings onder andere meganika, fotografie en optiese manipulasie tesame met die mens se universele behoefte aan vermaak, en het as medium ontwikkel tot een van die gewildste vorms van vermaak, kuns, opvoeding en selfs propaganda.

Die Filmstudie of die Filmwetenskap ontwikkel veel later en begin soos enige ander nuwe studieveld ook nie van nuuts af aan as outonome veld nie. Dit leen belangrike konsepte uit die Filosofie, Sosiale wetenskappe, Kultuurstudie, die Sielkunde, en kuns- en literêre teorieë. Filmteorie soos ons dit vandag ken, het eers in die sestigerjare van die twintigste eeu 'n noemenswaardige opbloei beleef en word sedertdien gedomineer deur psigoanalitiese idees en 'n fokus op semiotiese prosesse (Murphy 2005:10). Dit was eers teen die einde van die Eerste Wêreldoorlog dat twee prominente skole in filmkritiek hul verskyning gemaak het. Die eerste was dié van Sergei Eisenstein, wat die film primêr as estetiese kommunikasie gesien het. Volgens Eisenstein, was die film se estetiese waarde afhanklik van 'n vermoë om die realiteit te kan transformeer. In kontras met die teorie van Eisenstein was daar die impressionistiese en surrealistiese skool wat ook geglo het dat die filmnarratief nie net esteties was nie, dat die kamera selfgenoegsaam was en in staat om gewone voorwerpe te sublimeer. Hulle fokus op die film as visuele medium, het derhalwe beteken dat hulle die narratief in baie gevalle as 'n hindernis gesien het wat oorkom moes word ten gunste van die visuele (Murphy 2005:11). Die Eisensteinskool het egter alle ander skole en teorieë oorskadu en dit was eers na die Tweede Wêreldoorlog dat 'n radikale ontwikkeling binne die filmwetenskap plaasgevind het. Hierdie ontwikkeling was waarskynlik te danke aan die invloed van André Bazin wat alle teoretisering oor die filmwetenskap tot in daardie stadium bevrage het, deur sy uitspraak dat die eintlike doel van die film in der waarheid 'n objektiewe representasie van die werklikheid behoort te wees (Ray 2001:7). Alhoewel die impak van Bazin se teorie van korte duur was, het dit tog die weg gebaan vir 'n algehele fokusverandering in filmstudie. Die filmstudie het soos die literatuurstudie begin steun op fundamentele literêr-teoretiese benaderings. So het die Filmstudie reeds vanaf die vroeë sewentigerjare staatgemaak op beginsels binne die Strukturalisme asook die Saussuriaanse linguïstiese model vir sogenaamde beeldanalise (Murphy 2005:4). In 1984 begin filmteoretici soos Andrew (1984:4) opnuut met wetenskaplike besinning oor die posisie van die Filmstudie binne die Geesteswetenskappe. Die vrae wat hom boei hou almal verband met die bepaalde sosiale domein waarbinne die filmstudie sou tuishoort. Om uiteindelik hierdie vrae te kan antwoord, behoort daar in sy eenvoudigste vorm na die film as *teks* gekyk te word. Films word beskou as "leesbare" teks met die ooglopende implikasie dat die "lees" ook sekere semiotiese prosesse van dekodering aktiveer (Prince 1993:16).

Die Semiotiek of tekenleer is volgens Eco (1976:7, 69), die studie van betekenistoekening, die studie van tekensisteme en sinvolle kommunikasie. Dit sluit die studie van die tekens en tekensisteme, aanduiding, benaming, gelykenis, analogie, metafoor, simboliek, klank, en kommunikasie in. Die Semiotiek sien 'n teken as iets wat verwys na iets anders, dit wat in die plek van iets anders staan. Die teken het dus 'n verteenwoordigende of representatiewe karakter.

Die semiotiek bestudeer alle kulturele prosesse as prosesse van kommunikasie.¹ Elkeen van hierdie prosesse word vergesel van 'n onderliggende sisteem of “signification”. 'n Kommunikatiewe proses is die weg waarlangs 'n sein (nie noodwendig 'n teken nie) vanaf 'n bron (deur 'n sender en 'n kanaal) na 'n eindbestemming geneem word. Wanneer die eindbestemming 'n persoon is (in hierdie geval die kyker), het 'n mens te make met 'n proses van betekenis aanduiding, op voorwaarde dat die sein nie bloot 'n stimulus is nie, maar 'n interpretatiewe reaksie by die ontvanger tot gevolg het op basis van 'n gedeelde kode (Eco 1976:7).

Die Semiotiek vertoon ook dikwels 'n belangrike antropologiese dimensie. Hierdie benadering impliseer dat senders en ontvangers min of meer dieselfde kulturele kodes moet deel en dat hulle in staat moet wees om visuele beelde te lees op byna dieselfde manier. Daarom kan hierdie kommunikatiewe proses slegs moontlik gemaak word deur die bestaan van kodes. 'n Kode is 'n sisteem van betekenis aanduiding, in soverre dit huidige entiteite asook eenhede wat nie aanwesig is nie, aan mekaar verbind. Wanneer iets aan die ontvanger voorgehou word en in die plek staan van iets anders, is daar sprake van betekenis aanduiding. Die kode moet dus 'n bestaande korrespondensie voorsien tussen dit waarvoor dit staan en sy korrelate (Eco 1976:8).

Volgens Eco is “A signification system [...] an autonomous semiotic construct that has an abstract mode of existence independent of any possible communicative act it makes possible. On the contrary, every act of communication to or between human beings – or any other intelligent biological or mechanical apparatus – presupposes a signification system as its necessary condition” (Eco 1976:9). Binne so 'n semiotiek van kommunikasie is dit dus noodsaaklik om te verwys na die hele kwessie rondom 'n kode-sisteem. Daarom kan die semiotiek ook verduidelik word aan die hand van Jakobson se kommunikatiewe model. Aan die een kant is daar enkoderings deur 'n sender en aan die ander kant dekoderings deur 'n ontvanger. In 'n poging om hierdie koderings te laat realiseer is daar egter ook ander elemente betrokke: 'n gedeelde konteks tussen sender en ontvanger, maar ook begrip vir die kodes of tekensisteme wat gebruik word om die boodskap oor te dra (Jakobson 1960:350-377. Kyk ook: Hérbert 2011). Binne hierdie model kry ons ook te make met aspekte soos *ikonisiteit*, *indeksikaliteit* en *simboliek* betrokke by betekenis toekenning. Ikonisiteit impliseer dat daar 'n gelykenis bestaan tussen die teken en die objek waarna dit verwys, soos byvoorbeeld 'n foto. Ikonisiteit is in 'n mate meer bevestigend van aard as indeksikaliteit. Indeksikaliteit veronderstel 'n geïndekseerde gegewe wat 'n konstante verskaf op grond waarvan 'n kyker in hierdie geval, eie afleidings en interpretasies sou kon maak, soos in die geval van enige indeks. Dit skep dus 'n vryer evalueringsmodus (Stathi 2014:140-143. Kyk ook: Peirce 1931, volume 2: 227-229).

Simboliek is weer eens meer beperkend van aard, omdat dit fokus op die aanvaarde sinnebeeldige voorstellings van objekte wat min of meer algemeen bekend is, soos die kruis (Whitehead 1958: 2,3,5. Kyk ook: Peirce 1931, volume 2: 227-229).

Volgens Prince (1991), het die studie van die film veral in die negentigerjare daarom juis die fokus geplaas op die arbitrêre aard van verhoudings in die teks, die sogenaamde simboliese aspekte van tekens. Hierdie klem op semiotiese enkoderings het 'n groot invloed gehad op hoe visuele betekenis en kommunikasie in die film aan bod gekom het. Prince (1991:16) het reeds in 1991 gepleit dat die ikoniese en mimetiese aard van visuele tekens opnuut aandag behoort te ontvang in 'n poging om filmstudie meer sensitief te maak vir die unieke dualistiese aard van die visuele beeld teenoor die linguïstiese kommunikatiewe model. Volgens Wollen (1976:116-54) is die ikoniese en indeksikale aspekte van die filmmedium veel kragtiger as die simboliese, wat soos reeds genoem interpretatief meer beperkend is.

¹ Kyk ook: Saussure (1983); Peirce (1931); Goriée (1994); Chatman (1978); Culler (1988); Pratt (1977); Segers (1978).

Die kognitiewe benadering in die literatuurstudie het ook, as gevolg van bogenoemde fokus in filmstudies, gelei tot die herbesinning van die verhouding tussen die narratologie en die kognitiewe wetenskap. Binne hierdie benadering word die narratologie en die linguistiek bestudeerbaar binne die groter kognitiewe wetenskap (Prince 1991:32). Op hierdie manier word taal en die narratief tekensisteme binne groter enkoderingsprosesse. Die prosesse binne die kognitiewe narratologie steun dus uiteindelik die argument vir 'n nuwe waardering van die filmgenre binne die groter literêre sisteem. Dit impliseer dat die invloed van linguistiese uitinge, maar ook ander tekensisteme op die finale dekoderingsprosesse bekyk word.

Herman (2009) definieer die kognitiewe narratologie as die studie van aspekte binne die narratologie, betrokke by die menslike denkwêreld. Kognitiewe narratologie lê dus verbande tussen narratiewe en die gedagte-wêreld van die mens. Dit tree op as skakel tussen narratief en bewussyn; nie net in gedrukte tekste nie, maar ook in onder andere teater, storievertelling en film (Herman 2009:2). Volgens Eder (2003:283) bestaan die term “kognitiewe narratologie” kwalik ’n dekad. Dit verklaar waarskynlik Prince (1991) se argument dat filmteorie opnuut beskou moet word vanuit ’n kognitiewe oogpunt.

Hierdie “nuwe” kognitiewe fokus is uiters belangrik vir die bestudering van die filmteks, want dit veronderstel volgens Eder (2003), ’n soort omvattende kennis van die kyker met betrekking tot die kennis van ’n spesifieke genre (in hierdie geval, literatuur en film), maar ook die konteks van die spesifieke weergawe teenoor die bronteks, sosio-kulturele kodes asook linguistiese kodes. Kognitiewe narratologie, impliseer ook volgens Eder (2003:286) ’n analitiese metodologie op grond van ’n wye verskeidenheid moontlike narratiewe. Dit skep ruimte vir die insluiting van die filmgenre, tesame met sy eie unieke dimensies en enkodering binne die groter literêre sisteem. Binne die kognitiewe narratologie is die film (en die boek) dus verwant, maar ook verskillend. Soos die roman is die film ook in ’n groot mate ’n semiotiese sisteem en veronderstel beide deurgaans gedeelde kodes soos onder meer historiese, kulturele en narratologiese kodes.

Die bydrae van filmstudie is gebaseer op die dualistiese aard van rekonstruksie, hetsy linguisties of kinematografies. Vir die doel van hierdie artikel sal beide ’n belangrike rol speel. Volgens Eichenbaum (1981:77), is kinematografie “[...] no less conventional than any other language. Cinema not only has its own language, but also its own jargon, extremely inaccessible to the uninitiated viewer”. Dit is presies hierdie kinematografiese jargon of intersubjektiewe terminologie wat die interpretasie van film so uitdagend maak.

Balázs (1970:30-39) beskryf hierdie filmterminologie. Die mees algemene sluit in:

- Optiese manipulasie soos die lengte van die skote – enkelskoot-opeenvolgings of fokusrame (one-shot sequences of freeze frames);
- Subjektiewe kamerahoëke; en
- Invalshoek-redigering (Point-of-view editing).

’n Goeie voorbeeld van optiese manipulasie soos byvoorbeeld deur die gebruik van enkelskoot-opeenvolgings is die bekende kunswerk van Marilyn Monroe deur Andy Warhol.

Die uitspeel van die Suid-Afrikaanse werklikheid uit die Apartheidsjare soos verfilm in die Suid-Afrikaans-vervaardigde film, *Cry the Beloved Country* (1995) deur Darrell Roodt, gebaseer op die gelyknamige roman deur die Suid-Afrikaanse outeur Alan Paton teenoor die Amerikaans-vervaardigde film, *Cry Freedom* (1987) deur Richard Attenborough, wat afspeel in die laat sewentigerjare, is beide sprekende voorbeelde van die gebruik van subjektiewe kamera-invalshoeke. Die kamera-invalshoeke in *Cry the Beloved Country* is byvoorbeeld baie meer gematig en sensitief vir die rassekonflik en onderdrukking wat gepaardgaan met die Apartheids-era. Die skote van Swart en Wit word meestal teen dieselfde hoek verfilm om nie visueel 'n sekere kultuurgroep in 'n manipulerende posisie te plaas nie, met die tematiese uiteindelijke uitbeelding van versoening. In *Cry Freedom* daarteenoor word die skote van Wit polisiemagte altyd vanuit 'n laer hoek geskiet om hulle groter en magtiger te laat vertoon teenoor die skote van Swart burgers wat gewoonlik vanuit 'n hoër hoek van agter geskiet word om hulle juis in 'n minderwaardige posisie te plaas en veel kleiner en dus onderdruk deur die Wit polisiemag. Dit beeld duidelik die stereotipiese idee van Blanke onderdrukking en Swart slawerny uit, wat daar toe in die buiteland oor Suid-Afrika bestaan het.

Invalshoek-redigering kan ten beste gedemonstreer word deur te verwys na die 1998-film *Tango*, deur Carlos Saura, waar die invalshoek-redigering die man as die persoon wat die vrou in die dans lei, vanuit 'n dominante hoek verfilm word, terwyl die vrou wat die man se bewegings volg, subtiel vanuit 'n nie-dominante hoek verfilm word. Redigering word treffend aangewend wanneer die visuele beelde van die vrou vloeiend volg op die tonele van die man wat meer rukkerig is en abrupt tot 'n einde kom om by die tango-musiek aan te pas. Klank en beeld vloei op hierdie manier ineen om die planmatigheid en gekontroleerdheid van die tango ook visueel uit te speel.

Ander belangrike kinematografiese elemente sluit in:

- Klank;
- Kleur (Balázs 1970); en
- Stam se sogenaamde “Fantastic simultaneousness” (Stam 1985:85).

In films kan oënskynlik verskillende tydperke en wêreldes gelyktydig aangebied word: elke toneel, fonetiese klank, geraas, musiek, kleur en fokus kan potensieel ontwikkel in 'n onafhanklike nuwe wêreld in samewerking met die bestaande wêreld van die onmiddellike toneel. Dit is iets wat die roman nie kan doen nie. In die roman kan gelyktydigheid gesuggereer word, maar dit geskied altyd linieêr. In die Steven Spielberg-film *Schindler's list* (1993), gebaseer op die gelyknamige roman deur Thomas Keneally, *Schindler's Ark*, word hierdie simultane bestaan van twee tydperke of wêreldes in een toneel, ooglopend uitgebeeld deur die gebruik van kleur. Die onmiddellike hede word in kleur aangebied en die verlede (in die oë van die kinders in die ondergrondse afvoerpype) word in swart-en-wit beelde aangebied. Op hierdie manier word die verlede vasgevang en visueel vertraag in “ou” swart-en-wit beelde, as tipes “gedagte-beelde” tesame met die voortstuwende kleurbeelde van die onmiddellike oorlog.

Die studie van kinematografie bestaan nooit net uit passiewe representasie nie, maar ook uit die bepaalde aanbod van al die bogenoemde elemente, wat die bewuste, aktiewe deelname van kykers impliseer. Balázs (1970:34) redeneer dat, ten einde hierdie nuwe “talige vermoë in kinematografiese terme te begryp, kykers 'n nuwe denkwysse en begrip vir die filmmedium moet ontwikkel”. By die bestudering van 'n film of filmverwerking kan die geskrewe taal van die brontekste, die verbale aanbod daarvan, maar ook die visuele aanbieding van die sogenaamde kinematografiese jargon-dekodering nie in isolasie gesien word wanneer dit kom by die interpretasie van die doeltekste nie.

In die lig van die voorafgaande word die rede vir onder andere die teoretiese fokus op die verfilming van romans binne die filmstudie duidelik. Binne so 'n studie word twee narratiewe sisteme met hulle eie wetmatighede versoen. Dit is ook nie tans meer die geval dat die verfilming gesien word as die handperdjie van die letterkunde in die sin dat die roman as onaantasbaar geag word nie; die verfilming skep 'n nuwe kunsprodukt wat uiteraard verband hou met die roman, maar ook getrou moet bly aan sy eie diskursiewe reëls.

In hierdie studie word gefokus op die werk van 'n Nobelpryswenner, J.M. Coetzee wat al enigsins stofgetrap is binne die literêre kritiek. Daarom val die klem op die *plaasnarratief* in beide die roman en film. Die roman werk bewustelik met vaste topoi van die plaasroman-genre: die belang van die ruimte, die patriargie, erfopvolging, sosiale stratifikasies of hiërargieë, die opposisie: plaas/stad, die arbeids-etos, ensovoorts. Tipies van die moderne (Afrikaanse) plaasroman is daar 'n sterk parodiërende inslag in die roman en van die belangrikste vaste kenmerke van die tradisionele plaasroman word hier dusdanig ondermyn dat daar selfs gepraat sou kon word van 'n persiflage daarvan. Een van die doelstellings van hierdie studie is om vas te stel of die 2008-verfilming van *Disgrace* enersyds hierdie topoi sinjaleer; andersyds die persiflage in die filmnarratief volg (dus “vertaal” in kinematografiese taal) en veral, op welke wyse.

Soos gesê, is 'n filmnarratief in wese semioties van aard, omdat dit werk met tekens wat deur die kyker (die ontvanger) op basis van 'n gedeelde kode in verband gebring moet word met dit

wat be-teken word en deur hierdie verbandlegging betekenis skep. Die teoretiese werk van onder andere Stuart Hall (1997) oor *representasie* is hier relevant. Hall (1997:2) definieer kultuur as die gedeelde waardes van 'n groep of gemeenskap; daarom is sy hipotetiese aanname dat mense wat deel is van dieselfde kultuur verstaanbaar vir mekaar sal wees: "To say that two people belong to the same culture is to say that they interpret the world in roughly the same ways and can express themselves, their thoughts and feelings about the world, in ways which will be understood by each other." Hierdie redenering is verwant aan die *appropriateness conditions* (Pratt 1977:86) binne die Taalhandelings teorie wat impliseer dat 'n gesprek eers na behore begryp word as daar sprake is van 'n gedeelde kode.

Kuhn (1962) se opvatting van 'n wetenskaplike paradigma, Foucault (1970) se opvatting van "episteme" as 'n soort wêreldbeskouing teweeg gebring deur historiese gesitueerdheid, die *erwartungshorizon* (verwagtingshorison) binne die Resepsie-Estetika (veral die opvatting van Jauss (1978:71), Bourdieu (1984:170; kyk ook:Speller 2011) se *habitus*, Even-Zohar (1990:43-44) se *repertorium* en Fish (1998) se "interpretative community" is almal deterministies gekleurd deurdat al hierdie teoretiese aannames impliseer dat die individu geen vrye wese is nie, maar deur sy historiese tydsraamwerk, wetenskaplike paradigma, die heersende opvatting; kortom gedeelde kennis en uitgangspunte gedetermineer word.²

Daarom kan Hall (1997:6) beweer dat "The emphasis in the *discursive* approach is always on the historical specificity of a particular form or 'regime' of representation: not on 'language' as a general concern, but on specific *languages* or meanings, and how they are deployed at particular places. It points towards greater historical specificity – the way representational practices operate in concrete historical situations, in actual practice". Al sou 'n mens dit derhalwe nie heeltemal eens wees met van die bostaande teorieë en die veralgemenings daarin nie; is dit na ons gevoel onomstootlik waar dat mense van dieselfde kultuur, historiese tyd, wetenskaplike paradigma mekaar beter begryp al is hulle dikwels totaal onbewus daarvan dat wat hulle as "natuurlik" beskou eintlik geïnternaliseerde patrone of gebruike is. In hierdie studie aanvaar ons dus ook dat lesers/kykers van *Disgrace* op die hoogte is met die onderliggende poëtikale uitgangspunte én van narratiewe strategieë; in die roman en film.

2. UITGANGSPUNTE EN DOELWITTE

Hierdie studie is 'n poging om 'n beskrywing te gee van die manier waarop die eietydse Suid-Afrika (maar ook relevante historiese en kulturele patrone) in die visuele medium uitgebeeld word met verwysing na *Disgrace* (2008) en daar van die kyker verwag word om dit te interpreteer. Daar word derhalwe gekonsentreer op die film as 'n narratief met 'n eie taal; die wyse kortom waarop die kinematografiese elemente van die film hierdie onderskeie historiese boodskappe tuisbring, nie net deur handelingspatrone nie, maar ook deur die wyse waarop onder andere die kamera gemanipuleer word en veral die wyse waarop *deiksis* of deiktiese patrone hierin 'n rol speel. *Deiksis*, wat beteken "aanwysend" en verwysend na die betrokke kommunikasiesituasie hou derhalwe verband met die konteks wat een van die sentrale begrippe is in die pragmatiek. Daarsonder sou kommunikasie misluk. Binne die kommunikatiewe benadering wat hier gevolg word (en met die klem op gedeelde kennis ten einde die semiotiese proses te laat slaag) is deiksis van die grootste belang. Deiksis verwys na die gebruik "van uitings wat presies dui op die entiteit waarna dit verwys. Hierdie entiteite waarna daar verwys word, kan óf binne óf buite die teks

² Wat Foucault betref, kan daar wel 'n nuanse aangebring word. Hoewel sy denke soms as deterministies beskou word, is hy 'n poststrukturalis wat nie eensydig die mens se uitgelewerdheid aan diskoers bevestig nie; hy beklemtoon dat die subjek hom ook in relasie tot diskoers kan posisioneer.

wees” (Carstens & Bosman 2014:280. Kyk ook: De Stadler 1989:377). Deiktiese aanduidings is, soos gesê, *konteksgebonde* én hou verband met gedeelde kennis. Dit is ons hipotetiese aanname dat die verfilming van *Disgrace* ’n gesofistikeerde kommunikasieproses is waar veral deiktiese patrone: ek/hulle, ver/naby; hoog/laag; lokaal/universeel skering en inslag vorm van die kinematografiese narratief én dat dié patrone reeds in die roman aanwesig is.

’n Kritiese lees van die kinematografiese elemente verskaf bewyse van ’n bepaalde historiese konteks met die relevante diskoerse en waardes, sowel as die konstruksie en transformasie van “plek” en identiteit in ’n Suid-Afrikaanse konteks.

Die kulturele verwerking wat die dekodering of interpretasie van ’n kulturele teks voorafgaan, behels elemente van redigering, *mise-en-scene*, maar ook selfs Even-Zohar se “kulturele items” soos ’n woord, ’n teks, ’n artefak, ’n “beeld” of ’n gebeurtenis. Dit impliseer ’n “gedeelde kennis [...] vir die begrip, maar ook die produksie van ’n ‘teks’” (Even-Zohar 1990:43-44). Om *Disgrace* dus binne die grense van die plaasnarratief te verstaan en te interpreteer, moet die kyker vertrou wees met die genoemde begrippe, *repertorium* of *habitus* om betekenis skeppend op te tree.

Wanneer na die verfilming gekyk word van die Afrikaanse plaasroman³ (onder meer *Laat vrugte* en *Geboortegrond*; selfs *Bart Nel*) val dit op dat die lokale bevoorreg word: die plaas is telkens die ruimte waarheen teruggekeer word. Soms om die erfopvolging uit te beeld (*Laat vrugte* en *Geboortegrond*); soms om te toon dat ten spyte van terugslae en stroping nie net die individuele persoonlikheid behoue bly nie, maar ook die plaas (*Bart Nel*).

By die verfilming van J.M. Coetzee se *Disgrace* is die relevansie van die wisselwerking tussen die “on-screen space” (binneruimte) en die sogenaamde “off-screen space in cinema” (buiteruimte) uiters belangrik. Buitetekstuele kennis van die Suid-Afrikaanse werklikheid as basis van die roman *Disgrace*, en die volledige oeuvre van Coetzee, speel ’n beduidende rol by die dekodering van die ruimte, hoe universeel die verwysings in die filmweergawe ook al blyk te wees. Kennis van die inhoudelike van *Dusklands* (1974), *Waiting for the Barbarians* (1980) en byvoorbeeld *The Lives of Animals* (2000) net ’n jaar na *Disgrace*, maar veral Coetzee se nie-fiksionele werk soos onder andere *White Writing: on the Culture of Letters in South Africa* (1988) en *Stranger Shores* (2002), sal duidelik ’n bepaalde verwagtingshorison skep by die dekodering van die gegewe teks. Dit is uit voorafgaande duidelik dat buitetekstuele kennis van die Suid-Afrikaanse werklikheid juis in die Apartheidsjare, asook Coetzee se oeuvre ’n beduidende rol speel in die interpretasie van “on-screen space” op grond van die bepaalde “off-screen space”. Sy oeuvre kan ook nie los gesien word van persoonlike uitsprake soos “I am not a herald of community or anything else. I am someone who has intimations of freedom (as every chained prisoner has) and constructs representations of people slipping their chains and turning their faces to the light” (Coetzee 2008:2). Dit tree op as duidelike indeksikale item by die dekodering van die filmteks.

3. ’N INTERPRETASIE VAN DIE ROMAN *DISGRACE* AS PARODIËRENDE REFLEKSIE OP DIE AFRIKAANSE PLAASROMAN

Oor die Afrikaanse plaasroman is uitvoerig geskrywe (kyk o.a. Van Coller 1995) en veral oor die parodiërende aard daarvan, naamlik dat dit op intertekstuele wyse kritiese gesprek voer met die klassieke Afrikaanse plaasroman. So word dit ’n ideologiese aanklag én net nog ’n voorbeeld van

³ Die plaasroman of boereroman het sy hoogbloei gehad teen die einde van die negentiende eeu in verskeie literature en daar is ook voorbeelde daarvan in die Suid-Afrikaanse letterkunde (o.a. van Pauline Smith en Olive Schreiner). Kunne (1991) bespreek hierdie sub-genre diepgaande. Die Afrikaanse plaasroman het bepaald eiesoortige kenmerke, maar dit is ’n oordrywing om te stel dat dit “een typisch Afrikanergenre” is (Van Alphen 2000: 886).

die Afrikaanse letterkunde se aanslag op apartheid. J.M. Coetzee (1988) self het gesaghebbend geskryf oor die Afrikaanse plaasroman in onder andere sy werk *White writing, On the Culture of Letters in South Africa* waaroor later meer. In sy outobiografiese werk *Boyhood* (1997) skets hy sy jeugjare as 'n tydperk waarin daar 'n sekere verskeurdheid by hom bestaan tussen sy Afrikaanse en Engelse persona. Hy droom daarvan om oom Son se seun te wees en om sy lewe deur te bring op 'n plaas, selfs al sou dit beteken dat hy dan sal moet kies om Afrikaans te word.

Uit die resepsie van *Disgrace* blyk weer eens onomwonde dat veral buitelandse kritici selde of ooit die intertekstuele skakel gesinjaleer het tussen *Disgrace* en die Afrikaanse plaasroman-tradisie. Dit is veral die werk van C.M. van den Heever, waaroor Coetzee (1988:49-75) 'n seminale stuk skryf, wat in *Disgrace* 'n belangrike rol speel. Dit het Van Coller (2003; 2009) aangetoon. Coetzee plaas Van den Heever se romans binne die maatskaplike situasie waarin dit ontstaan het en wys op die ideologiese onderbou in sy plaasromans. Coetzee sien die plaas as 'n belangrike mitiese en ideologiese ruimte in die bewussyn van die Afrikaner en, sou 'n mens bykans kon sê, in die Suid-Afrikaanse kollektiewe onbewuste.

In *Disgrace* is die hoofpersoon, David Lurie, 'n twee-en-vyftigjarige siniese akademikus wat op egoïstiese wyse sy eie plesier vooropstel, afstand bewaar van mense en aanvanklik opgesaal is met *hubris* (kyk die ooreenkoms tussen hom en die gevalle engel, Lucifer). Hy is gedrenk in literatuur en doseer romantiese poësie (en teen sy sin) kommunikasiekunde aan die getransformeerde Tegniese Universiteit van Kaapstad in Suid-Afrika. In hierdie pragmaties-gerigte instelling is Lurie (en by implikasie die poësie) anachronisties. Hoewel die verteller (en abstrakte outeur) dit nooit in soveel woorde sê nie, kan afgelei word dat anachronisme; redundansie, nutteloosheid in hoë mate ook die (bestaan van) die middeljarige blanke man in Suid-Afrika kenmerk. Die grondtese van die kommunikasiekunde is dat taal daar is om te kommunikeer, 'n proses wat 'n bepaalde interaksie tussen sender, boodskap en ontvanger veronderstel. Lurie (in volkome ooreenstemming met sy eie selfgerigtheid) daarenteen, glo dat taal uitsluitlik sendergerig is en ontstaan het uit sang. Hy is volgens die Middeleeuse opvatting van die vier temperament 'n choleriese tipe (warm en droog)⁴ met 'n neiging tot bitterheid en sinisme. As man wat tussen vroue grootgeword het, het hy 'n passie vir vroue, maar in feite behandel hy hulle op 'n besonder afsydige, selfsugtige en selfs wrede manier. Sy optrede word gerig deur sy begeerte ("desire"), ook na die onbereikbare, want as romantikus glo hy aan die Platoniese ideaal van skoonheid. Realiteit vernietig in 'n sin die ryk van die verbeelding.⁵

Ná 'n klag van seksuele teistering teen hom ingebring is, weier hy om verskoning te vra en wyk uit na Salem⁶ waar sy dogter, Lucy, op 'n kleinhoeve woon. Hy kom onder die indruk van haar verbintenis met die tipiese Afrikaner pioniersvroue en van haar vermoë om op 'n eenvoudige, maar onafhanklike wyse 'n lewe vir haarself te maak. Hier wil Lurie hom terugtrek en verder werk aan sy opera oor die romantiese digter, Byron. Hieruit blyk reeds hoe Coetzee die tradisionele plaasroman parodieer: nie die kind vertrek na die stad soos in soveel tradisionele Afrikaanse

⁴ "His temperament is not going to change ... His temperament is set ... rather dry, even at its hottest." (pp. 2 en 3).

⁵ Vergelyk p. 21 en verder waar 'n gedig van die romantiese digter, Wordsworth deur Lurie ontleed word aan die hand van hierdie dichotomie: realiteit/verbeelding.

⁶ Salem is 'n dorp in die Oostelike provinsie van Suid-Afrika, maar herinner ook aan Salem (Massachusetts) waar die berugte Heksejag en -verhore in 1692 plaasgevind het. Arthur Miller se beroemde drama, *The crucible* (1968) is hier gesitueer. Dit onderstreep die feit dat Lurie se pelgrimstog na die plaas as ontvlugtingsoord 'n travestie is; hier is die bose juis aanwesig. Hier verskil ons interpretasie sterk van dié van Smit-Marais en Wenzel (2006:27).

plaasromans nie, *maar die vader na die plaas*; nie die stad is die gevaarlike ruimte nie, maar veel eerder die plaas; van die plaas as ruimte van besukting bly niks oor nie.⁷

Narratologies is daar sprake van 'n sikliese boog in Coetzee se roman. In die begin is die hoofkarakter, David Lurie nog behep met sy eie seksuele begeertes. Die “oplossing” wat hy bedink, kom in wese neer op selfsugtige manipulerings van die vrou as begeerde seksuele objek en is in ekonomiese terme kwalik iets anders as verkragting. Aan die einde van die roman het Lurie sy seksuele begeertes afgelê en geleer wat liefde beteken (219). Hierdie geestelike reis het volgens die teks literêre en mitiese pendante. Lurie word, soos gesê, gelykgestel met Lucifer wat sy eie paradys van selfgenoegsaamheid moet prysgee vanweë sy hubris, en is daarom tot ondergang (’n val) gedoem (vgl. 33, 47, 167, 172, 177).⁸

Verder is Lurie se geestelike peregrinasie ’n eietydse Danteske hellevaart waarvan net die eerste twee dele vertel word. Hy ervaar die *inferno* (die hel) van statusverlies en vernedering, selde groter as tydens sy dogter se verkragting waartydens hy nie in staat is om haar enigins te help nie. Nog later kom hy tot die besef dat die ergste vernedering dié is van die dood (143). Sy kennismaking met *purgatorium* (die louteringsberg) is ’n moeisame en eensame tog. Aan die einde van die roman is Lurie ’n gelouterde mens wat afstand gedoen het van alles wat vroeër belangrik was: sy eie posisie, sy eie afstandelike selfsugtigheid, sy hovaardige intellektualisme en veral sy miskenning en uitbuiting van vroue.

Lurie se peregrinasie is ook veelduidig: aan die een kant is dit ’n letterlike reis na “Afrika”, omdat hy op sy dogter se plasing vir die eerste keer die realiteite van Afrika onder oë moet sien; aan die ander kant is dit ’n geestelike reis na binne. Op nog ’n dieper vlak is dit ook ’n reis om jou gereed te kry vir die dood wat wag en toon dit frappante ooreenkomste met Karel Schoeman se reisiger in *’n Ander land* (o.a. met sy Danteske verwysings). Lurie se aftakeling is voorbereiding vir die dood; sy eie vernedering net ’n kleedrepetisie vir wat wag, “the disgrace of dying” (143).⁹

In die proses het hy ook berou (“repentance”) geleer, dit wat hy vroeër met afkeer verwerp het (58: “Repentance is neither here nor there. Repentance belongs to another world, to another universe of discourse”). ’n Mens dink onwillekeurig aan mnr. Isaacs se woorde: “What does God want from you, Mr. Lurie?” (172). Dit is bykans ’n religieuse peregrinasie wat hier verwoord word; aan die einde is Lurie aan die begin van ’n pad wat dalk eendag na *paradiso* (die hemel) sal lei. Soos Dante van ouds word Lurie aanvanklik vergesel deur ’n digter, hier Byron, wat voortdurend in sy gedagtes is. Algaande verdwyn Byron uit die voorgestelde opera (en uit Lurie se gedagtes) en word sy plek soos by Danté, ingeneem deur ’n vrou wat wysheid versinnebeeld, hier Teresa (wat boonop beteken “om te oes”). Die vergeesteliking (lees: gestrooptheid) word juis versinnebeeld deur die opera-motief. Aanvanklik sien hy nog ’n groterige kameropera in sy geestesoo; later word alles gestroop tot een stem en ’n banjo. Volgens Smit-Marais en Wenzel herskryf *Disgrace* die plaasroman-tradisie en betwis, binne die konteks van postapartheid, dus die pastorale plaasroman se “droomtopografie” (Smit-Marais & Wenzel 2006:24). Lurie se onvermoë om sy opera te skryf en uit te styg bo omstandighede ontken juis die plaasroman-tradisie waarbinne die patriargale vaderfiguur, as ’n sterk karakter, edel van inbors, sy koloniale waardes uitleef.

⁷ Dit is opvallend dat ook Krog in haar *Country of my skull* terugkeer na die plaas “back to the womb”, maar van die geborgenheid van die plaas van haar jeug is niks oor nie (kyk ook: Speary 2008:68).

⁸ “The novel’s many literary allusions are remarkably cohesive on the subject of spiritual alienation: Lucifer, Cain, the tragedy of birth in Wordsworth – there is a full and even fulsome repertoire of soullessness” (Ruden 2000).

⁹ O’Hehir (1999) beweer dat “(if) David actually reclaims some dignity by the end ... it is because he gives up everything, gives up more than a dog ever could ... without thought for himself.”

Benewens hierdie mitiese stramien word daar herhaaldelik in die roman verwys na die motief van gidse (o.a. 84, 104, 107, 121, 156, 161 en 183). Lurie inisieer Melanie in die wêreld van die seksuele en sy is “greedy for experience” (29). Terselfdertyd is hy ampshalwe ook haar gids in die wêreld van die letterkunde. Sy verraad is dat hy hierdie rolle vermeng (34). Lurie trag ook om as gids van sy dogter op te tree, maar uiteindelik sê sy “you are not the guide I need” (161) wat finaal sy illusie vernietig dat hy haar redder is. Ten slotte is Lurie soos die mitologiese Charon, ’n veerman wat dooie siele na die onderwêreld vervoer. Die ironie is dat Charon menslike siele vervoer het en Lurie se taak is om dooie honde met liefde na die doderyk te help. Vroeër (op bladsy 78) staan dat honde volgens die Kerkvaders geen siel het nie: “Their souls are tied to their bodies and die with them.” Tog word daar later (op bladsy 219) deur die vertelinstansie (wat as personele verteller eintlik Lurie se visie vertolk) geïmpliseer (kyk die woordkeuse “the released soul”) dat honde wel oor siele beskik. Op ’n ironiese manier word al die mees onwaarskynlike persone in die teks juis die gidse vir Lurie: al die vroue wat hy al leer ken het (7, 70), ook Melanie (56, 192), sy eie dogter (218), Soraya en die onaantreklike Bev (192). Lurie wat vroeër Melanie byna verkrag het (25: “Not rape, not quite that, but undesired nevertheless”) en later hom nie in die vrou se ervaring van verkragting kan indink nie (160), moet leer om vroue hul eie onafhanklike bestaan en stem te gun: aanvanklik deur sy dogter se besluite te respekteer en later deur Byron se eensame geliefde, Teresa se stem te eggo.

Coetzee se roman word vertel uit ’n personele vertelpunt wat objektiwiteit veins, maar in wese subjektiewe beleving veronderstel. Coetzee bedien hom deurgaans van die *praesens* wat enigszins opvallend is, omdat die *imperfektum* in Engels (en Nederlands) by uitstek die narratiewe tydsvorm by voorkeur is. Gorra (1999) sê hieroor: “*Disgrace* is, however, written in the present tense, and its title denotes a continuing condition. *Disgrace* continues”. Volgens MacIntire (2002:13) is *Disgrace* een van “die siniesste (sic) en pessimistiese (sic) boeke” wat hy gelees het. Die boek sê volgens hom dat niemand die waarheid kan toets nie. “Omdat ons dit nie kan toets nie, is eerlikheid [...] nie moontlik nie.” Tweedens, daar is nie meer ’n buite-instansie wat kan toesien dat geregtigheid geskied nie. Daar moet dan na die koninkryk van diere gegaan word. Laastens sê Coetzee skynbaar dat hy nie swartmense ken nie, hulle nie hoor en hulle nie sien nie. Dit is ’n beskuldiging aan die adres van wittes. McCabe (1999) daarenteen sien die tema van *Disgrace* as die onmoontlikheid van kommunikasie; selfs met diere. Iannone (2000) lees die boek as “a disturbingly desolating allegory of the white man’s fate in the new South Africa [...] Coetzee’s subtext seems to be nothing less than the extinction of Western man and Western sense of self as every pole of meaning that once constituted Lurie’s being is slowly, inexorably, deconstructed (sic!) in the reality of the new South Africa.” Haar opmerkinge ten aansien van die ontglippende visie in die teks herinner baie aan dié wat by herhaling gemaak is oor verskeie meervoudige ek-romans, bv. Louis Paul Boon se *Menuet*. Die implikasie is dat daar in die teks geen instansie is “to preserve the narrative framework and reassert, however tenuously, the ideals that have been corrupted”.

In sy verdediging op ’n aanklag van seksuele teistering sê Lurie kort en klaar: “My case rests on the rights of desire” (*Disgrace* 89). Wat hier nog aanvanklik gelees kan word as *die reg op begeerte*, word later die “vindication of desire”, met ander woorde *sy regverdiging of verweer op grond van begeerte*.

Een van die mees sentrale aspekte van die tradisionele plaasroman is dié van erfopvolging en die primaat van die patriargale. In *Disgrace* geskied die afrekening met die (let wel tradisionele *blanke*) patriargie finaal. Nie net word die “erfopvolger” nou ’n kind van gemengde herkoms nie; ook is dié kind verwek deur verkragting, deur ’n swarte wat boonop verdrag is. Hierdie ideologiese ommekeer gaan ’n hele stuk verder as Brink in *Houd-den-Bek* waar die gekleurde erfopvolger darem in liefde verwek word. Voorts keer Lucy haar teen haar vader (en sy stel opvattinge) deur

te weier om die kind te aborteer, haar gewillig te onderwerp aan Petrus en as “sy vrou” bereid is om haar onderhorigheid aan die wêreld te toon. Haar finale kniebuiging is as sy besluit om op die plasie te bly as sy “bywoner”.

BIBLIOGRAFIE

- Andrew, D. 1984. *Concepts in Film Theory*. New York: Oxford University Press.
- Balázs, B. 1970. *Theory of the film*. New York: Dover.
- Bordwell, D & Thompson, K. 2010. *Film History: An Introduction*. New York: McGraw-Hill.
- Bourdieu, P. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. 1994. *De regels van de kunst. Wording en structuur van het literaire veld*. Translated by Rokus van Hofstede. Amsterdam: Van Gennep.
- Bourdieu, P. 1986. The Forms of Capital. In: Richardson (1986:241-258).
- Burger, Willie & Szczurek, Karina Magdalena. 2013. *Contrary. Critical Responses to the Novels of André Brink*. Pretoria: Protea Book House
- Buursink, Marijke, Hupperetz, Karel, Lichter, Edmund, De Roo, Koos & Schönau, Walter. 1978. *De wetenskap van het lezen. Tien jaar theorie der literaire receptie*. Assen, Amsterdam: Van Gorcum.
- Carstens, W.A.M. & Bosman, Nerina (reds.). 2014. *Kontemporêre Afrikaanse Taalkunde*. Pretoria: Van Schaik Uitgewers.
- Chatman, S. 1978. *Story and Discourse*. London: Cornell University Press.
- Coetzee, J.M. 1974. *Dusklands*. Johannesburg: Ravan Press.
- Coetzee, J.M. 1980. *Waiting for the barbarians*. London: Minerva.
- Coetzee, J.M. 1988. *White writing: on the culture of letters in South Africa*. New Haven: Yale University Press.
- Coetzee, J.M. 1997. *Boyhood. Scenes from Provincial Life*. New York. Viking.
- Coetzee, J.M. 1999. *Disgrace*. London: Secker & Warburg.
- Coetzee, J.M. 2000. *The lives of animals*. London: Profile.
- Coetzee, J.M. 2002. *Stranger shores: essays, 1986–1999*. London: Vintage.
- Coetzee, J.M. 2008. “J.M Coetzee”. *The Guardian*. Tuesday 22 July.
- Coetzee, J.M. 2009. *Disgrace*. Filmverwerking. Draaiboek: Steve Jacobs. Vervaardigers: Anna-Maria Monticelli.
- “Disgrace” by J.M. Coetzee”. *Salon*. Besikbaar by: <http://www.salon.com/books/reviews/1999/11/05/coetzee>. Besoek op 29 Augustus 2015.
- Culler, Jonathan. 1988. *Framing the sign: criticism and its institutions*. Oxford: Basil Blackwell.
- De Stadler, L.G. 1989. *Afrikaanse semantiek*. Johannesburg: Southern.
- Eagle, H. (red). 1981. *Russian formalist film theory*. Michigan: University of Michigan Press.
- Eco, Umberto. 1976. *A Theory of Semiotics*. Milan: Indiana University Press.
- Eder, J. 2003. “Narratology and cognitive reception theories”. In Kindt and Müller (eds). (2003: 97-99).
- Eichenbaum, B. 1981. “Cinema stylistics”. In Eagle, H. (red). (1981:68-78).
- Even-Zohar, Itamar. 1990. Polysystem Studies. *Poetics Today*, 11(1):1-94.
- Even-Zohar, Itamar. 1990. The Literary System. *Poetics Today*, 11(1): 27-44. Spring.
- Fish, Stanley. 1989. *Doing what comes naturally. Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*. Durham & London: Duke University Press.
- Foucault, Michel. 1970. *The order of things: An Archaeology of the Human sciences*. London: Tavistock.
- Foucault, M. 1977. *Language, counter-memory, practice*. Ithaca: Cornell University Press.
- Gorlée, D. L. 1994. *Semiotics and the problem of Translation*. Amsterdam: Atlanta.
- Gorra, M. 1999. “After the fall”. *New York Times*. 28 November.
- Hall, Stuart. 1997 (ed.). *Representation. Cultural representations and signifying practises*. London: Thousand Oaks.
- Hébert, L. 2011. *The Functions of Language*. Signo [online]. <http://www.signosemio.com/jakobson/functions-of-language.asp>.
- Herman, D. 2009. Cognitive Narratology. In: Hühn, et al. (2009:33-62).
- Hühn, P. 2009. *The living handbook of Narratology*. Berlin: De Gruyter.
- Iannone, Carol. 2000. *Disgrace*. Book Review. *Commentary*, March. <http://www.findarticles.com>.

- Jakobson, Roman. 1960. "Linguistics and Poetics". In: Seboek (1960:350-377).
- Jauss, Hans Robert. 1978. Literatuurgeschiedenis als een provocatie voor de literatuurwetenschap (1967) [fragm.]. In: Buursink et al. (1978:1-28).
- Kindt, T. & H.H. Müller (eds). 2003. *What is narratology? Questions and answers regarding the status of a theory*. Berlin: De Gruyter.
- Kuhn, Thomas. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kunne, Andrea. 1991. *Heimat in roman. Last oder Lust. Transformationen eines Genres in der österreichischen Nachkriegsliteratur*. Amsterdam: Rodopi.
- MacIntire. 2002. "Disgrace, Dostojewski en die honger leser". *Rapport*, 31 Maart: 13.
- McCabe, Douglas. 1999. "Disgrace. Book Review". *New Statesman*, October 18.
- Murphy, P. 2005. "Psychoanalysis and Film Theory Part 1: 'A New Kind of Mirror'". *Kritikos*, 2 (Februarie 2015): 10-31.
- O'Hehir, Andrew. 1999. "Disgrace by J.M. Coetzee". *San Francisco Chronicle*. 28 November.
- Peirce, Charles Sanders. 1931–1958. *Collected papers of Charles Sanders Peirce*. (8 Volumes) Volume 2. Massachusetts: Belknap Press.
- Pratt, Mary Louise. 1977. *Towards a speech act theory of literary discourse*. Bloomington: Indiana University Press.
- Prince, S. 1991. *The warrior's camera: The cinema of Akira Kurosawa*. Princeton: Princeton University Press.
- Ray, R. B. 2001. *How Film Theory got lost and to her Mysteries in Cultural Studies*. Bloomington: Indiana University Press.
- Richardson, J. (ed.). 1986. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- Ruden, S. 2000. "Disgrace. (Review) / book review." *Christian Century*, August 16. <http://www.christiancentury.org/reviews/2011-06/disgrace-j-m-coetzee>
- Saussure, Ferdinand. 1983. *Course in General Linguistics*. London: Duckworth.
- Seboek, Thomas A. (red). 1960. *Style in Language*. New York & London: M.I.T. Press & Wiley.
- Segers, Rien T. 1978. *Studies in Semiotics: The evaluation of literary texts*. The Netherlands: Peter de Lidder Press.
- Smit-Marais, S. & Wenzel, M. 2006. Subverting the pastoral: the transcendence of space and place in J.M. Coetzee's *Disgrace*. *Literator*. 27(1): 23-38.
- Speary, Susan. 2008. Displacement, dispossession and conciliation: the politics and poetics of homecoming in Antjie Krog's *Country of my skull*. *Scrutiny2: Issues in English Studies in Southern Africa*. 5(1): 64-77.
- Speller, John R. W. 2011. Bourdieu and literature. Open Book Publishers. <http://www.openbookpublishers.com>.
- Stam, R. 1985. *Reflexivity in film and literature*. Ann Arbor, Michigan: UMI Research Press.
- Stathi, I. 2014. "Film and New Art Media semiotics, on the Figural". In: Zantides, E. (ed) (2014: 139-150).
- Van Alphen, Ernst. Literatuur en legitimatie: het geval van de 'plaasroman'. In: Van den Oever & Bruinsma (2000: 885-889).
- Van Coller, H.P. 1987. *Laat vrugte (C.M. van den Heever)*. Reuse blokboek. Pretoria & Kaapstad: Academica.
- Van Coller, H.P. 1995. Die Afrikaanse plaasroman as ideologiese refleksie van die politieke en sosiale werklikheid in Suid-Afrika. *Stilet*, VII (2): 22-31.
- Van Coller, H.P. 1995a. Tussen nostalgie en parodie: die Afrikaanse prosa in die jare negentig. Deel I. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 35 (3):197-208, September.
- Van Coller, H.P. (red.). 1999. *Perspektief en profiel (II)*. Pretoria: Van Schaik.
- Van Coller, 2013 [2002]. Eenders en anders: die diskursiewe netwerk in *Donkermaan* van André P. Brink. In Burger Willie & Karina Magdalena Szczurek (2013: 384-411).
- Van den Oever, A.M.A. & Bruinsma, E. 2007 [2000]. *Brief aan Beatrix en 22 andere opstellen over de roman en romanbeskouwing. Speciaal dubbelnummer over de roman. Dietsche Warande en Belfort*. Leuven: Peeters.
- Whitehead, A. N. 1958. *Symbolism and its effect*. New York: Fordham University Press.
- Wollen, P. 1976. *Signs and meaning in the cinema*. Bloomington: Indiana University Press.
- Zantides, E. (red). 2014. *Semiotics and Visual communication: Concepts and Practice*. United Kingdom: Cambridge Scholars.

Die dierbare Engels

*Engels! Engels! Alles Engels! Engels wat jy sien en hoor,
In ons skole, in ons kerke word ons moedertaal vermoor,*

het CP Hoogenhout vanslewe gesê, en dit is vandag weer net so waar soos destyds.

Sedert ongeveer die neëntigerjare het dit in Afrikaanse taalkundekepinge en onder baie Afrikaanssprekendes amper onaanvaarbaar geword om oor anglisismes te praat. Ek gaan dit egter tog waag, want die taal is deesdae so deurspek met kwalik verdoeselde Engels dat die Afrikaanse idioom wesenlik bedreig word. Myns insiens – en dit is net my mening – is daar veral twee redes voor. Die eerste is dat 'n ouer geslag, soos dié waartoe ek behoort, nie meer genoeg ons kinders en kleinkinders, ons jonger mense, reghelp nie, 'n toedrag van sake wat 'n mens seker op verskeie maniere kan probeer verklaar. Die tweede rede is dat skoolkinders en studente skynbaar weinig meer geleer word oor die grammatika en idioom van Afrikaans.

Natuurlik het Engels 'n invloed op Afrikaans, en heel dikwels ten goede. Tog het Standaardafrikaans sy eie unieke aard, en wanneer Engels daardie eie aard van Afrikaans begin bedreig, word die Engelse invloed 'n probleem. Daarom definieer die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* (p. 556) **anglisisme** soos volg:

'n Anglisisme is 'n Engelse taalvorm (woord, uitspraakwyse of sinskonstruksie) wat in Afrikaans gebruik word, maar wat in stryd is met die Afrikaanse taalpatroon en 'n bestaande Afrikaanse vorm verdring, byvoorbeeld ***ek myself was daar**, in plaas van die korrekte **ek was self daar**; en ***hy moes agter die kinders kyk**, in plaas van die korrekte **hy moes die kinders oppas** of **hy moes na die kinders kyk**. Nie alle gevalle van Engelse invloed is egter anglisisties nie, aangesien Afrikaans en Engels baie gemeenskaplike woorde bevat wat óf aan ander tale (byvoorbeeld Latyn en Frans) ontleen is, soos **garage** of **restaurant**, óf uit die Germaanse voorgeskiedenis van beide tale afkomstig is, soos **steak** of **Speaker**.

Dit sou ideaal wees as 'n mens die onderwysowerhede kon oortuig om leerplanne so aan te pas dat skoolkinders meer oor die aard van Standaardafrikaans geleer kan word, maar intussen kan Akademielede help wal gooi teen die verslonsing en verarming van Standaardafrikaans deur anglisismes soos onderstaande te vermy en, waar moontlik, mense reg te help.

aanspreek: Dit is natuurlik 'n doodgoeie woord in Afrikaans vir 'praat met, betitel' of 'betig' of 'voor die gereg daag' en so meer, maar deesdae word al wat 'n probleem, moeilikheid, tekortkoming of wat ook al is, "***aangespreek**", na die Engels "to address (issues)". Laasgenoemde gebruik het so ingeslaan dat dit waarskynlik nie meer uit Afrikaans geweer kan word nie, maar wat het geword van *aandag gee aan, oplos, aanpak, uit die weg ruim, ondersoek* en so meer? Hierdie "aanspreek" is so 'n rommelkiswoord: hy beteken alles en niks en 'n mens weet nooit presies wat die gebruiker bedoel nie.

aanvat: Weer 'n doodgewone Afrikaanse woord vir byvoorbeeld 'neem wat iemand vir jou aangee', maar skielik, agter die Engels "to take on (an opponent)" aan, wil ons in Afrikaans ook al ons opponente, teenstanders, vyande, ens. "***aanvat**" (byvoorbeeld "Die Bokke vat die All Blacks aan") in plaas van *speel teen, takel, aandurf, aanpak, uitdaag* en dergelike.

besluite maak: In Engels kan 'n mens 'n besluit “take”, “reach” of “make”, maar laasgenoemde figureer sterk in die kombinasies “decision-making” en “decision-maker(s)”. Dit is waarskynlik die oorsprong van die onidiomatiese “besluite maak”, wat deesdae skynbaar *besluite neem* bykans verdring het. Eienaardig genoeg hoor 'n mens genadiglik nog nie “*besluitmaker(s)” nie, maar wel *besluitnemer(s)*. Hierdie “besluite maak” moet maar vermy word.

by verre: Die idiomaties korrekte Afrikaanse uitdrukking vir die Engelse “by far” is *verreweg*: Dit is *verreweg* die lekkerste vakansieplek, *verreweg* die beste atleet, *verreweg* die mooiste rok. Ons het werklik nie die wederopstanding van die ou anglisisme “*by verre” nodig nie.

groeï: In Engels kan die werkwoord “grow” oorganklik gebruik word, dit wil sê hy kan 'n voorwerp kry. Dit is dus goeie, idiomatiese Engels om te sê “one grows a beard/vegetables” of “we must grow our economy”, maar in Afrikaans kan dit glad nie. Ons kan nie idiomaties sê “hy *groeï 'n baard/groente” of “ons moet ons ekonomie groei” nie. Ook hierdie ou anglisisme steek deesdae weer oral sy lelike kop uit. Ek kan wel my baard *laat groei*, of groente *kweek*, of die ekonomie *uitbou/laat groei*, met mielies *boer*, en so meer.

kort van: 'n Mens kan “kort van” in Afrikaans idiomaties gebruik in uitdrukkings soos *kort van draad/humeur/gedagte/duur*, maar nie soos die Engelse “short of (something)” in die betekenis van ‘nie genoeg van (iets) hê’ of ‘minder as’ nie. Deesdae hoor 'n mens gedurig dié onidiomatiese segswyse in byvoorbeeld “hy is vier lopies *kort van sy honderdtal uitgebou”, “hulle het net *kort van 'n miljoen rand ingesamel”, “sy het die wedloop in net *kort van die rekord voltooi”. Nee wat, hier kan ons mos gerieflik sê *net duskant* of *net/vier lopies minder as*, *net-net nie gehaal nie*, of iets dergeliks.

opeindig: “To end up (somewhere/doing something)” is goeie Engels maar nie goeie Afrikaans nie. 'n Mens “eindig” nie in die moeilikheid of in die hospitaal of op 'n ander dorp of met pap op jou gesig of as hoofbestuurder “*op” nie – jy *beland* daar, of *eindig* daar of *kry/word dit* (uiteindelik/op die ou end) net.

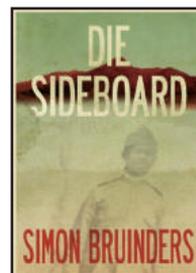
siende dat: Hierdie ou klitsgras van 'n anglisisme kom deesdae ook weer te dikwels voor, selfs by mense wat werklik van beter behoort te weet. Die idiomatiese Afrikaanse uitdrukking is immers *aangesien*.

uitmis: In Afrikaans kan hierdie woord slegs een ding beteken, en dit is om deur die peristaltiese bewegings van die dermkanaal afvalmateriaal uit die (dier se) liggaam te werp, en dit kan slegs “op” iets gedoen word as dit op 'n bedpan/die grasperk/die vlakte/n voorstoep gedoen word. Hierdie walglike anglisisme kom deesdae wyd en syd voor, maar verdien geen plek in Afrikaans nie.

Bogenoemde is natuurlik net 'n paar van die opvallende anglisismes wat 'n mens ongelukkig al hoe meer in Afrikaans sien en hoor. Ek dink mense wat vir ons taal omgee, moet hulle teen die onbeheerste verspreiding van sulke kakiebos in ons taaltuin verset. As ons dit nie doen nie, sal dit altemit waar word wat ek vantevore al gesê het: eersdaags moet 'n mens dalk eers Engels ken voor jy Afrikaans kan verstaan.

JD (Tom) McLachlan

Vertaler en Taalversorger
tommc1@whalemail.co.za

Titel: *Die Sideboard***Outeur:** Simon Bruinders**Uitgewer:** Naledi**Bladsye:** 261**Prys:** R179***Die Sideboard – ’n altaar en ’n teken van ’n regverdige God***

In sy debuutroman vertel Bruinders van die pyn wat bruinmense in die Suid-Kaap moes deurmaak toe hulle grond en huise afgevat is. *Die Sideboard* is die verhaal van Abraham de Bruin (die naam en van kom met sy eie metafore) en sy gesin wat oor ’n tydperk van 30 jaar talle terugslae in die lewe moes hanteer. In die proses verloor hy nie net die huis wat hy self gebou het nie, maar ook die kosbare *sideboard*, ’n geskenk wat hy met sy eie hande vir sy vrou (Stella) gemaak het vir hul derde huweliksherdenking. Dis ’n verhaal van mense wat onwrikbaar glo in God se Hoër Hand; dat Hy hulle lewens rig. Dis ook ’n verhaal waar mense begin twyfel in God as hulle geloof tot die uiterste beproef word.

Maar laat ek heel voor begin.

Die verhaal begin in Oktober 1939 waar Abraham, die hoofkarakter, hoog teen die Outeniquaberge teeblare pluk. Dis vrek warm en boonop ’n uiters gevaarlike werk, maar die paar oulap wat hy hiervoor verdien, vul sy salaris as meubelmaker op George mooi aan en stel hom in staat om gereeld ’n geldjie weg te sit. Hy spaar doelgerig, want hy is reeds 30 jaar oud en alhoewel steeds ongetroud, wil hy eendag sy eie stukkie besit waar hy ’n huis vir hom en Stella (die onderwyseres wat hy hartstogtelik bemin) en hul kinders wil bou (7). Stella herinner voortdurend die leerders in haar klas dat Outeniqua beteken “die man met heuning”.

Abraham woon saam met sy ma, Miena, en sy broer Stanley op ’n plot net langs die Venters. Miena het as voedvrou menige kind, wit en bruin, die lewe ingehelp. Sy is juis op daardie oomblik besig om Anna en Groot Koos Venter se eerste kleinseun die lewe in te help. Groot Koos is opgewonde oor sy skoondogter, Lenie en hul seun Gert, se eerste kind ’n seun is, want hulle moet die Afrikanervolk bou (9).

Bruinders slaag daarin om van meet af dié twee sentrale temas by die leser tuis te bring: Abraham de Bruin, simbolies die stamvader van die bruinmense se ambisie en versugting om sy eie grond te besit in ’n tyd toe die uitbreiding van eie grondgebied juis vir die Afrikaners ’n prioriteit was. In Abraham se soeke na identiteit en erkenning speel Stella as vroulike hoofkarakter, ’n sentrale rol. Sy ontsien geen moeite om hom te leer skrywe en lees nie (49). Wanneer hy die dag met Stella trou, kan hy nie net sy eie naam skryf nie, hy onderteken sy trousertifikaat (56) en bevestig so sy nuut gevonde identiteit.

Toe Abraham dus kort na sy troue met Stella (56) net ’n week voor Krismis (55) aankondig dat hy saam met die Engelse teen die Duitsers in die tweede Wêreldoorlog gaan baklei (61) was dit te verstane, juis omdat Jan Smuts beloof het dat almal wat oorlog toe gaan, sal grond kry. Abraham het dus ambisie gehad om op sy eie grond te boer omdat hy “so ’n groen hand gehad het” (63). Maar vir Groot Koos Venter was dit verregaande dat “grond aan die Hotnots gegee sou word” (62).

Die spanning verdiep toe die rekrute na die oorlog vertrek. “Tien stuks jong Afrikaners “ het die rekrute asook vir Kobus wat, soos altyd, langs Abraham ingeval het, uitgejou (79). Kobus se

broer, Gert, is die voorbok en snou sy broer woorde toe soos “Hotnotboetie”, ’n woord wat hy kennelik by sy pa, Groot Koos, geleer het.

Dit was nie lank nie of Stella was swanger met die eerste van haar vyf kinders (85). Getrou aan die tradisie van sy Bybelse naamgenoot het Abraham nie op hom laat wag nie! Intussen het die geallieerde magte hul aanslag op die Duitsers verskerp. Terwyl Stella en Ma Miena die boerdery aan die gang gehou het (94), is Abraham en Kobus na Abessinië in die noorde van Afrika (91). Dis hier in Addis Abeba waar Abraham die mooiste *sideboard* nog sien, en hy besluit dat hy eendag vir Stella so een gaan maak.

Die Kaapse Korps is sedert 1942 vir die eerste keer met wapens toegerus en by werklike gevegte betrek. Die oorlog was opwindend, maar lewensgevaarlik (105). Dit was onvermydelik dat iemand sou seerkry: Kobus word gewond, maar oorleef danksy Abraham wat sy lewe waag om hom te red (113). Abraham is minder gelukkig. Hy is swaar gewond en moes terugkeer huis toe (114). Presies hoe dit gebeur, moet die leser self verder lees.

Na ’n paar maande begin hy weer by die saagmeule werk, en dis nie lank nie of hy besluit om die *sideboard* vir Stella te maak “... – met hout uit sy eie wêreld: swart-en geelhout. Stella verwag reeds hul derde kind en die *sideboard* moes klaar voor die baba kom (121). Op 17 Desember 1943 het die *sideboard* sy intrek in die De Bruins se voorkamer geneem. Teen 6 voet 2 duim het dit die helfte van die groot voorkamer volgestaan.

Maar dit was nie net ’n *sideboard* nie: “Dit moe(s) ’n altaar wees. ’n Teken van die regverdige God wat my uit die oorlog teruggebring het huis toe” (123). Elke aand het Stella Die Bybel van die *sideboard* gehaal en vir hulle voorgelees. Abraham se geliefde stuk was die deel oor God se belofte aan Abraham, die belofte oor kinders en die beloofde grond. Die *sideboard* sou altyd ’n ereplek in die huis hê” (123). Teen die tyd dat D-dag op 6 Junie 1944 aanbreek, was Abraham reeds die trotse pa van vier kinders. Die vyfde kind was ’n dogter.

Die *sideboard* en die De Bruin-gesin sou egter vele aanslae moes trotseer. Toe ’n brand een nag die gesin se huis in puin gelê het, kon hulle genadiglik die *sideboard* red uit die vlamme (141). Die hardwerkende Abraham weet egter nie van moed opgee nie. Hy bou vir hom ’n nuwe huis van bakstene op dieselfde plek. Net mooier en groter (144).

Die lewe het voortgegaan. By die skool is Kobus se kinders die rassistiese woorde van “hotnots” en “kaffers” geleer en al het hy en Abraham die kinders getug, is die eerste saadjie van rassisme toe al geplant. ’n Onheilspellende aanduiding van wat sou kom. In 1964 is die ANC se Rivonia-leiers Robbeneiland toe gestuur, Die Afrikaner was stewig in beheer en Afrikaner-nasionalisme het begin blom (184). Die groeppgebiedewet nr. 41 van 1950 het ook vir George en sy mense getref. Eers moes Miena die huis waarheen sy 25 jaar gelede getrek het, ontruim. Die Bosbou het glo die grond verkoop. Bejaarde weduwees van oor die 80 moes hulle huise wat op kerkgrond gestaan het, verlaat (189). Ook Abraham en sy gesin moes trek. Uit die huis wat hy self gebou het, na die afbrand van sy eerste huis, na ’n onbekende stuk grond. Die Eiland is wit verklaar (200).

Weer murmureer Abraham teen God: “Is God dan net ’n God vir witmense?” vra hy verbitterd. Waarom altyd hulle wette. Lees ons dieselfde Bybel? (201). Die pyn het nie hier geëindig nie. Die *sideboard* kon nie saam trek na die lokasie nie, want daai huisies was te klein (212). Hulle moes die *sideboard* verkoop. Vir Abraham was dit die laaste strooi. Hy stort ineen en beland in ’n inrigting (228) waar hy ’n tydperk vertoef voordat hy sterk genoeg is om terug te keer na sy “nuwe” huisie.

’n Maand later is die grond waarop die Sendingkerk (van die bruinmense) gebou is, met kerk en al aan ontwikkelaars verkoop sodat die eerste supermark, Checkers, daar gebou kon word. Die Kerk “is tot op die grond afgebreek” (250). Die NP-regering het al hoe meer arrogant geword.

Nie net is mense uit hul huise verjaag nie, sommige huise, soos die van Abraham se broer en die Tamboers, is platgestoot.

Bruinders stel ook die leser bekend aan 'n paar taaljuwele so reg uit die mond van die Suid-Kaapse bruinman: Abraham *het sy geld weggesit* (spaar), en net voor *Krismis* getrou (55). Van die inwoners het dikwels vir *Kaaitje Langnek gesoen* (gedrink, 63). 'n Boerjong of plaasjapie (109) is *boejong* gedoop; vaders moes *paggelt* (105) betaal (onderhoud vir die ma) en het nie geskroom om *hulle se tjinnars* (123) op te *neuk* nie (169).

Ten spyte van al die hartseer en pyn kan die leser uitsien na 'n gelukkige einde. Kobus en sy vrou sou 30 jaar later Abraham en Stella se *Sideboard* by 'n vendusie opspoor. Hulle koop dit en gee die *sideboard* as geskenk terug aan Abraham en Stella op hul 30ste huweliksherenking. Niemand was blyer as Abraham nie. "My vrou is da'm gelukkig. Twee keer in haar lewe kry sy op haar huweliksherenking dieselfde present" (262).

Vir hierdie skrywer wat hierdie roman met 'n universiteitsklas – met al sy diverse kulture van die moderne samelewing moes behandel, is die grootste wins die feit dat Bruinders se boek 'n gebalanseerde weergawe van die geskiedenis vertel. Abraham se vriendskap met sy buurman, Kobus, iemand saam met wie hy groot geword het, bewys dat nie alle witmense ongevoelig gestaan het teenoor die pyn van hul bruin familie nie. Daarvoor gee ek vir Bruinders 10 uit 10! **Einde.**

Michael le Cordeur

Hoof van die Departement Kurrikulumstudies
Universiteit Stellenbosch
E-pos: mlecorde@sun.ac.za

TYDSKRIF VIR GEESTESWETENSKAPPE
Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen
Zeitschrift für die Geisteswissenschaften
Journal of Humanities

Jaargang 56 Nommer 2-1, Junie 2016 / Volume 56 Number 2-1, June 2016

Inhoudsopgawe

NAVORSINGS- EN OORSIGARTIKELS / RESEARCH AND REVIEW ARTICLES (1): OOR MONNEMENTE GEPRAA – AFRIKAANS SE EERSTE NEËNTIG JAAR

INA WOLFAARDT-GRÄBE	
Redakteursnota.....	289
ERNST KOTZÉ EN FRANSJOHAN PRETORIUS	
Voorwoord	291
ANNEMARIE VAN ZYL EN JANNIE ROSSOUW	
Die Afrikaanse Taalmuseum en -monument in die Paarl: 40 jaar later / <i>The Afrikaans Language Museum and Monument in Paarl: 40 years later</i>	295
MARIËTTE ALBERTS	
Die ontwikkeling van Afrikaanse vaktaal: Verlede, hede en toekoms / <i>The development of Afrikaans technical language: Past, present and future</i>	314
J.C. STEYN	
N.P. van Wyk Louw se opvattinge oor taalbewegings en die behoud van Afrikaans / <i>N. P. van Wyk Louw's views on language movements and the maintenance of Afrikaans</i>	335
RUFUS GOUWS	
Enkele minder bekende Afrikaanse woordeboekmonumente / <i>A few lesser known Afrikaans dictionary monuments</i>	355
LAURETTE PRETORIUS	
Die rol van die Afrikaanse Wikipedia in die uitbou van Afrikaans / <i>The role of the Afrikaans Wikipedia in the growth of Afrikaans</i>	371
ADRI BREEDT, WANNIE CARSTENS EN JAKO OLIVIER	
Die DBAT: 'n Onbekende digitale taalkundemuseum / <i>The DBAL: An unknown digital language museum</i>	391
GB VAN HUYSSTEEN, M BOTHA EN ALEX ANTONITES	
Die Virtuele Instituut vir Afrikaans (VivA) en markbehoefte in die Afrikaanse gemeenskap / <i>The Virtual Institute for Afrikaans and the Afrikaans community's market needs</i>	410
ERNST KOTZÉ	
'n Ortografiese brug tussen Japanees en Afrikaans – die keuse van 'n Romeinse transliterasiesistiem / <i>An orthographic bridge between Japanese and Afrikaans – the choice of a roman transliteration system</i>	438
CHRISTO VAN RENSBURG	
Die vroegste Khoi-Afrikaans / <i>The earliest Khoi Afrikaans</i>	454

JD (TOM) MCLACHLAN

Standaardafrikaans, standaardspelling en die *AWS / Standard Afrikaans, standard spelling and the Afrikaans word list and spelling rules (AWS)* 477

Inhoudsopgawe: Jaargang 56 Nommer 2-2, Junie 2016 / Volume 56 Number 2-2, June 2016 503

Voorskrifte aan skrywers

Die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* word gewy aan die publikasie van oorspronklike navorsings- en oorsigartikels in die teologie, kuns en kulturele, sosiale, ekonomiese en opvoedkundige wetenskappe, sowel as aan boekbesprekings, kronieke en gedigte. Artikels of bydraes wat elders verskyn het, sal nie vir publikasie oorweeg word nie. Twee eksemplare van die uitgawe waarin 'n bydrae verskyn, sal gratis aan die outeur verskaf word. Indien meer eksemplare verlang word, kan dit van die Akademieskantoor bestel word teen die heersende prys.

Die volgende voorskrifte geld vir voorgelede manuskripte:

- Indien **slegs per pos**, moet manuskripte in triplikaat aan die redaksie voorgelê word. Stuur **verkieklik 'n elektroniese kopie** aan publikasies@akademie.co.za – in welke geval dit nie nodig is om drie afskrifte per pos te stuur nie. Manuskripte moet in dubbelspasiëring getik word met Arial 12-punt skrifgrootte en 'n 25 mm linkerkantlyn.
- Die manuskripte moet **persgereed en taalversorg** wees. Skrywers moet skriftelik bewys lewer dat die artikel deur 'n erkende taalversorger geredigeer is.
- Bydraes moet in Afrikaans geskryf wees en beperk wees tot **6 000** woorde.
- Bydraes moet vergesel gaan van 'n kort curriculum vitae in Afrikaans en Engels (100–200 woorde) en foto van die outeur(s) in JPEG-formaat.
- Dit moet vergesel gaan van 'n opsomming van **100–250** woorde in Afrikaans, Nederlands, Duits of Frans, plus 'n opsomming van **600–1000** woorde in Engels. Die opsomming word begin met die **vertaling van die titel**.
- Outeurs moet 'n lys van **10–20 trefwoorde** in Afrikaans en Engels aanbied net na die opsomming.
- **Illustrasies of tekeninge** moet van toepaslike onderskrifte voorsien wees en moet ten opsigte van grootte rekening hou met die formaat van die *Tydskrif*.
- Opskrifte in die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* lyk soos volg:

1. **HOOFOPSKRIFTE** verskyn in hoofletters en is vetgedruk. Daar is 'n spasie tussen die hoofopskrif en die teks.

1.1 **Opskrifte** is in kleinletters en vetgedruk; daar is 'n spasie tussen die opskrif en die teks.

1.1.1 **Subopskrifte** is kursief; daar is 'n spasie tussen die opskrif en die teks.

Opskrifte mag genommer word indien verkies. Daar is geen punte na opskrifte nie.

Opskrifte by tabelle lyk soos volg:

TABEL 2: Ekonomiese ontwikkeling volgens rassegroep

Onderskrifte by figure lyk soos volg:

Figuur 3: *Sistemiese interafhanklikhede in mensstrewes: die waardestruktuur.*

Plaas asbelle tabelle en figure in die korrekte posisie binne die teks.

- **Aanhalings** word nie kursief gedruk nie, ook nie as hulle in ander tale is nie. Aanhalings wat langer as **drie** reëls is, word geïndenteer en het nie aanhalingstekens nie. Enige invoegsel binne 'n aanhaling staan tussen blokhakies. Raadpleeg die *Tydskrif vir voorbeelde*.
- **Afkortings** moet sover moontlik vermy word.
- **Korreksies:** Ekstra korreksies moet deur die skrywer betaal word.
- **Literatuurverwysings** word volgens die verkorte Harvardmetode gedoen, met uitsondering van bepaalde vakgebiede.

Voorbeelde:

Boek: Olivier, D.V. 1996. *Die nag van die vlieë*. Kaapstad: Blackwell.

Tydskrifartikel: Van Wyk, B. 1993. Vesel voorkom hartsiektes. *SA Tydskrif vir Dieetkunde*, 19(3):56–59.

Hoofstuk in 'n boek: Elphick, R. & Malherbe, V.C. 1989. In Elphick & Giliomee (eds). *The shaping of South African society 1652 – 1840*. Cape Town: Maskew Miller Longman, pp. 20–34.

Internetbron:

Gries, H.B. 1996. Experimental learning. *Education online*, 21(1). <http://www.edu.learning.html> [14 Oktober 2004].

OF IN AFRIKAANS:

Mc Farlane, L.R. 2004. Afrikaans en die media. *SA Akademie vir Wetenskap en Kuns*, <http://www.akademie.co.za> [14 Oktober 2004].

Indien die bron Afrikaans is, is al die bibliografiese inligting in Afrikaans, of andersom in Engels.

Bronverwysings in die teks:

Volgens Swan (1996:45) ...

OF: ... (Swan 1996:45) ...

OF: ... (Swan 1996:45). (aan die einde van 'n sin)

Bladgeld: Die *Tydskrif* hef R200 per gedrukte bladsy (+BTW) om die publikasiekoste van artikels te help delg. Dit is die verantwoordelikheid van die outeur om by sy/haar navorsingsinstansie aansoek te doen vir bladgeld. Die *Tydskrif* is 'n goedgekeurde publikasie wat betref subsidie aan universiteite en navorsingsuitsette.

Kopiereg: By aanvaarding van 'n bydrae vir publikasie word die kopiereg aan die Akademie oorgedra. 'n Skriftelike ooreenkoms moet in dié verband deur die outeur onderteken word.

Verantwoordelikheid vir handskrifte, illustrasies en diskette:

Hoewel die Redaksie uiteraard alle sorg betrag by die hantering van manuskripte, foto's en tekeninge vir illustrasies, ensovoorts, kan onder geen omstandighede verantwoordelikheid aanvaar word vir enige verlies of skade wat in dié verband mag plaasvind nie. Indien outeurs materiaal wil terughê, moet hulle tesame met die toesending van materiaal die Redaksie hiervan verwittig.

Guidelines to authors

The *Journal of Humanities/Tydskrif vir Geesteswetenskappe* publishes original research and review articles in the following subject fields: theology, languages, art and culture, social, economic and educational sciences, as well as book reviews, chronicles and poems. Articles or contributions that have been published elsewhere will not be considered. Two complimentary copies of the edition that contains an author's contribution, will be mailed to each author free of charge. More copies may be ordered from the publications office at the set price.

The following regulations apply for submitted manuscripts:

- If contributions are sent only by **post**, please submit three copies. We prefer that contributions are submitted via e-mail to publikasies@akademie.co.za in which instance it is not necessary to send three copies by postage. Manuscripts must be typed in double spacing Arial 12 with a 25 mm left margin. Manuscripts must be **edited and submitted in accordance with the technical specifications of the journal**.
- Authors must submit written proof that the manuscript has been edited by a knowledgeable language practitioner.
- Contributions must be submitted in Afrikaans (or Dutch) and are limited to **6 000** words.
- Please submit an abridged curriculum vitae in Afrikaans and English (100–200 words) and a photograph (JPEG) of each author.
- Manuscripts must contain a summary of **100-250** words in Afrikaans, Dutch, German or French, plus an English abstract of **600-1000** words. The English abstract should start with a **translation of the title**.
- A list of approximately 10 – 20 key terms in Afrikaans and English must be given after the summary.
- **Illustrations or drawings** must have suitable captions placed below the graphic, and should be in a size appropriate to the format of the journal.
- Guidelines for headings:

1. **MAIN HEADINGS** are in capital letters and bold. Leave a space between the heading and the text.

1.1 **Headings** are in lower case and bold. Leave a space between the heading and the text.

1.1.1 *Sub-headings* are in italics. Leave a space between the heading and the text.

Headings may be numbered if preferred. Do not put full stops after headings.

Table headings:

TABLE 2: Economic development according to demographic groups

Captions of figures:

Figure 3: Systemic interdependence.

Please insert the illustration in the correct position within the text.

- **Quotations** are not in italics – even when in another language. Quotations that exceed **three** lines should be indented and do not get quotation marks. Any insert to a quotation is between square brackets. See examples in the printed journal.
- **Abbreviations** must be avoided if at all possible.
- **Corrections** after final copy has been approved will be charged as author's corrections.
- **Bibliographic references** are based on the abbreviated Harvard method, with some variation for certain subjects.

Examples:

Book: Olivier, D.V. 1996. *Die nag van die vlieë*. Kaapstad: Blackwell.

Article from journal or magazine: Van Wyk, B. 1993. Vesel voorkom hartsiektes. *SA Tydskrif vir Dieetkunde*, 19(3):56-59.

Chapter in a book: Elphick, R. & Malherbe, V.C. 1989. In Elphick & Giliomee (eds). *The shaping of South African society 1652 – 1840*. Cape Town: Maskew Miller Longman, pp. 20-34.

Internet source:

Gries, H.B. 1996. Experimental learning. *Education online*, 21(1). <http://www.edu.learning.html> [14 October 2004].

OR IN AFRIKAANS:

Mc Farlane, L.R. 2004. Afrikaans en die media. *SA Akademie vir Wetenskap en Kuns*, <http://www.akademie.co.za> [14 October 2004].

If the source is Afrikaans, all bibliographic detail is in Afrikaans, or vice versa in English.

References in the text:

According to Swan (1996:45) ...

OR: ... (Swan 1996:45) ...

OR: ... (Swan 1996:45). (at the end of a sentence)

1.1 Page fees: There is a charge of R200 per printed page (+VAT) towards the printing costs. It is the responsibility of the author to arrange for payment of these fees by his/her university/institution. The journal is an approved publication with regard to government subsidy for universities and research institutes.

1.2 Copyright: On acceptance of an article the author gives copyright to the SA Akademie. A written agreement to this effect will be required of the author(s).

Responsibility for manuscripts, illustrations and disks:

Although the editor and publications office will always take care in the handling of manuscripts, pictures and graphic material, we cannot take responsibility for any lost material – please keep back-ups. If an author would like to have material returned, please inform the editorial office on submission of the article.

Tydskrif vir Geesteswetenskappe

Tijdschrift voor de Geesteswetenschappen
Zeitschrift für die Geisteswissenschaften
Journal of Humanities

Doel van die SA Akademie

Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns – oorspronklik *De Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst* – is in 1909 gestig. Destyds was die doel om na die ontwikkeling van die Nederlandse (insluitende die Afrikaanse) taal, letterkunde, kuns, geskiedenis en oudheidkunde in Suid-Afrika om te sien en om leiding in hierdie sfer te gee. Vandag is die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns 'n multidissiplinêre organisasie.

Missie en doelstellings van die SA Akademie

Die missie en algemene doelstellings van die Akademie is die bevordering van die wetenskap, die tegnologie en die literatuur in Afrikaans en die kunste, asook die bevordering van die gebruik en gehalte van Afrikaans, primêr binne Suid-Afrika. Voorts behels dit ook die lewering van diens aan die samelewing. Hierdie multidissiplinêre organisasie wat die belange van alle Suid-Afrikaners wil dien, streef na uitnemendheid, billikheid, hoë wetenskaplike, morele en demokratiese waardes.

Aktiwiteite van die SA Akademie

Binne die raamwerk van sy missie en doelstellings ondersoek die Akademie voortdurend aktuele sake van openbare belang, neem standpunt daaroor in, en tree ook meermale adviserend, fasiliterend en meningsvormend in sake van nasionale belang op deur direk by die verloop van gebeure betrokke te raak.

Sedert Maart 2009 geïndekseer in
die Social Sciences Citation Index

VOORBLADFOTO:
Engelenburghuis